

A

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

C

H

Í

V

U

M

Trianon 100

- Kásler Miklós: Válaszok Trianonra
- Trianon és a nemzeti összetartozás a magyarországi tankönyvekben
- Évfordulós üzenetek az elmúlt évszázadból

2020. június 4.

REJÖRKI
RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ
INTÉZET ÉS ARCHÍVUM

V. évfolyam 2. szám

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3
------------------------------	---

Műhely

Kásler Miklós: A trianoni békediktátumra adott magyar válaszok a két világháború között	4
Rajkó Miklós: A tragikomikus szereplőválogatás. A trianoni békediktátum aláíróinak története.	14
Nyári Gábor: Magyar Világ 1938–1940. Időutazás az utolsó békeévek Magyarországra	18
Kovács Dávid: A nemzeti hagyományok és a kommunista önreprezentáció. A kommunista hagyománypolitika kezdetei.	25
Chira Csongor – Nagymihály Zoltán – Németh Máté: Mit mondunk el fiainknak – önmagunkról? Trianon és következményei a magyarországi középiskolás történelemtankönyvekben (1990–2019).	37
Márle Tamás: Az ország megcsonkítása és Kárpátalja kivéreztetése	81
Tárnok Balázs: A koronavírus hatása a kisebbségvédelmi tárgyú európai polgári kezdeményezésekre	88

Recenzió

Korszerű gyakorlat. A honvédelem közigazgatástörténeti megközelítésben	95
Könyvajánló	97

Rendszerváltó és archívum

Trianoni változatlanóságok	103
--------------------------------------	-----

Történeti szöveggyűjtemény

Felszólalások Trianon „praxisa” ellen	156
---	-----

Aktuális

Domonkos László: Chrudinák in aeternum	170
Bíró Zoltán: Bölcs Agón eltávozott.	174
Kávássy János Előd: „Mondjátok, akkor is, ha nem igaz!” Az utolsó erdélyi dzsentrifü halálára.	176
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	178

Művészet

Trianon emlékművek	182
------------------------------	-----

A Rendszerváltó Archívum 2020/2. számának szerzői.	191
--	-----

Trianon-temetés

Csendesen, a háttérbe szorulva érkezett meg hozzánk a századik trianoni évforduló. 1920 önmagunkba zártságát és eddig nem látott behatároltságunkat talán segít megélni és megérteni, ami az elmúlt hónapokban történt velünk. Mindennapjaink kulcsszava a *karantén* lett. Még kérdéseink is a száz évvel ezelőttihez hasonlóak: miért és hogyan történhetett meg ez velünk? Mikor ér véget a rémálom? Visszatérhetünk-e a korábbi életünkhöz egyszer – egyáltalán: érdemes-e visszatérnünk *ugyanoda*?

Trianon elsősorban nem a példátlan arányok, számok és területek miatt égő fájdalom ma is. Trianon teóriájánál még pusztítóbb a praxisa – ezt már gróf Apponyi Albert is megállapította a tízéves évfordulón, pedig ő még nem láthatta a második világháborút, a Beneš-dekrétumokat, Szárazajtát és a délvidéki tízezreket, Trianon megerősítését és súlyosbítását, az otthon eluralkodó közönyt és elhallgattatást, a méltatlan és tisztátalan vitákat.

A két világháború közötti időszak politikája – amelyet számos oldalról vettek tűz alá kortársak és történészek, okkal vagy ok nélkül – kétségkívül egyértelmű volt. A nemzet megosztottságára országos egység lett a válasz. Egy itthoni politikai erő sem hirdetett mást, mint a diktátum valamiféle revízióját. Kállay Miklós negyven év elmúltával, már emigrációban fogalmazott így: „A magyar lélek ürességét, célnélküliségét kitöltötte, pozitívvá varázsolta egyik napról a másikra. Ha ez nem történik meg, elpusztulunk, – így hinni kezdtünk az életben.” Az 1945 után berendezkedő új világ nemhogy nem tartotta fontosnak a régi és új sérelmek orvoslását (egyáltalán szövé tételét), de kifejezetten tiltotta az emlékezést. Magyar egység helyett szellemi-politikai széthúzás uralkodott. Révai József és társai a magyar érdekek képviselője helyett a „bűnös magyar nacionalizmus” elleni harc színterének gondolták a párizsi békekonferenciát. A nemzeti összetartozás gondolatára évtizedekig hivatalos csend borult – mindez 1956 után talán még fojtogatóbb lett, mint előtte. Kész csoda, hogy legalább a nemzet egy része továbbadta az érzést a következő nemzedéknek: ha a családi kör meghitt és bizalmas világába és az egyként gondolkodók, érzők kis közösségeibe zárva is, de legalább a szolidaritás szikrája ébren maradt. Hála ezért az anyaországi és különösen a határon túli magyaroknak, akik a legnehezebb időkben is kitartottak!

„Barázdák helyett lelkek” – adta ki a jelszót Illyés Gyula, és mindez azóta sem változott. Nem területekről, hanem emberekről beszélünk, bárhol éljenek a Kárpát-medencében vagy a nagyvilágban. Most vége egy keserves száz évnek, ahogy lassan talán mindennapi karanténjainkból is kiléphetünk a fényre. Ahogy egyéni, úgy nemzeti életünkben is sürgető feladat megtalálni mindazt, amit folytatnunk kell – és mindazt, amit gyökeresen meg kell változtatnunk.

Trianont temetni, egyben új, mindannyiunk, az egész Kárpát-medence számára szebb kilátásokat teremteni csak úgy tudunk, ha az örömdetesen újra emlegetett Szabó Dezső-i jelszó – „minden magyar felelős minden magyarért” – szlogen szintjéről képes újra zsigereinkig ható, hétköznapi igazsággá válni.

Budapest, 2020. június 4.

L' Bal'

Nagy Mihály Zoltán

Kásler Miklós

A trianoni békediktátumra adott magyar válaszok a két világháború között

BEVEZETÉS

„Elvégeztetett. Ma délelőtt tíz órakor megkondultak a harangok, minden templomban szólt az orgona és az égbe szállt a magyar imádság, a magyar bánat, a magyar könyörgés. Az utcák forgalma leállt. A kereskedők becsukták boltjukat. Az iskolákban elnémult a tanító rendes tanítása, hogy a mai fekete napot szavával bevésse a gyermekvilág lelkébe. Ezrek és ezrek zárandokoltak kegyeletes nemzeti emlékek elé. A nemzetgyűléshez elnöke beszédet intézett arról, hogy ez a békeszerződés úgy erkölcsileg, mint anyagiilag lehetetlenségeket tartalmaz és lehetetlen dolgokra senki rá nem kényszeríthető. [...] Mégis ez az aláírás azt jelenti, hogy tudomásul vettük, elfogadtuk a valóságot, amely ellen tehetetlenek vagyunk e pillanatban. Nem rosszhiszeműen, nem mentális rezervációval, hanem fizikai kényteleniségből. Ahogy Krisztus egykor vállára vette a keresztet. Vállunkra vettük ma a béke keresztjét. De nem minket feszítettek fel rá. Mi csak visszük. Erre a keresztre az Igazság van felfeszítve és nekünk kell, akiknek vállára tétetett, az Igazságot élve levonnunk róla.”¹

E sorokkal a címlapján jelent meg száz évvel ezelőtt, 1920. június 5-én, a trianoni békediktátum aláírását követő napon a *Budapesti Hírlap*. A Trianonban aláírt béke brutális volt: Magyarország visszanyerte ugyan függetlenségét, de elveszítette területének kétharmadát és lakosságának felét, beleértve 3,3 millió magyar nemzetiségű lakost. Az új országhatárok nem követték sem a gazdasági, sem a földrajzi, sem az etnikai választóvonalakat, sok esetben teljesen magyarlakta területek szakadtak el, családokat téptek ketté. Az elszakított területeken élő magyarok az új államokban másodrendű állampolgárokká váltak, míg azok, akik a megmaradt területekre menekültek, sok esetben évekig voltak kénytelenek „vagonlakóként” élni.

Ki lehet jelenteni, hogy Trianonban halálra ítélték Magyarországot. Jelen írás azonban nem erről a brutális döntésről, hanem az erre adott még brutálisabb válaszokról szól: hogyan tudott Magyarország, a magyar nemzet a halálos ítéletnek ellenszegülni, talpra állni és újra megerősödni.

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan volt egyáltalán lehetőség arra, hogy megszűlessenek a Trianonra adott válaszok, meg kell értenünk azt a társadalmi összefogást is, amely a két világháború közötti magyarságot – pártállástól és világnézettől függetlenül – meghatározta. A társadalom minden egyes tagjának, minden politikai erőnek közös célja volt a trianoni békediktátum valamilyen mértékű revíziója. Ez a közös cél pedig meghatározta a minden napokat is.

Azt is látni kell, hogy ennek az összefogásnak az alapjai évszázadokra, ezredévnél is régibb korokra tekintenek vissza. A magyarság azért tudott megmaradni és megerősödni a Kárpát-medencében, mert mindig is megvoltak az összekötő kapcsok:

¹ Elvégeztetett. *Budapesti Hírlap*, 1920.06.05. 1.

az ősi hagyományok; az erős, szakralitásba és Istenbe vetett hit; egyedi nyelvünk; sajátos kultúránk; a Szent Koronaszemere alapuló állam- és jogszemléletünk. Mindezek közösen alkotják a magyar identitást, amely lehetővé tette az összefogást azokban az időkben, amikor a nemzet túlélése volt a tét: a keresztény állam megszilárdításakor, a tatárjárás idején, a törökkel folytatott évszázadokon átívelő harcban, Mohács után vagy a Habsburg önkény idején. E helyen szeretném még egyszer kiemelni az Istenbe és az Igazságba vetett hitet, és visszautalok az írás kezdő idézetének utolsó mondatára: „Erre a keresztre az Igazság van felfeszítve és nekünk kell, akiknek vállára tétetett, az Igazságot élve levonnunk róla.” Az e sorokat jegyző újságírónak talán fel sem tűnt, hogy milyen fontos mondatot vetett papírra. Morus Szent Tamás mondta, hogy „az igazság akkor is igazság, ha csak egy ember mondja ki.” Trianon után nem egy ember, hanem egy nemzet mondta ki az igazságot, az igazságért való küzdelem pedig nem csak erőt, hanem küldetést is adott a nemzetnek.

A magyarság a történelem folyamán számos alkalommal bizonyította, hogy képes átvészelni olyan csapásokat és tragédiákat, amelyekbe több, számában nagyobb nemzet is belebukott. Ezen tragédiák sorában Trianon az egyik, ha nem a legnagyobb, amelyet azonban nemcsak túlélte a magyarság, hanem erőt is tudott meríteni belőle.

Jelen tanulmányban a két világháború között Trianonra adott szellemi, politikai, gazdasági és fizikai válaszokat kívánom röviden bemutatni.

SZELLEMI VÁLASZOK

A Trianonra adott szellemi válaszok nem születhettek volna meg, ha közel egy évtizeden keresztül nem olyan személyiség viszi a vallás- és közoktatásügyi tárcát, mint gróf Klebelsberg Kuno. Ő volt az, aki a „szellemi honvédelem” kifejezést meghonosította, és talán először ébredt rá arra – nagyrészt a történelmi tapasztalatok alapján –, hogy a trianoni tragédiát csak

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931), a Trianonra adott szellemi válaszok kulcsembere. Forrás: Wikimedia Commons / Pataki Mária tulajdona. A fotós ismeretlen.

úgy lehet túlélni, csak úgy lehet talpra állni és megerősödni, ha a magyarság nem veszíti el hitét és küzdeni akarását. Ehhez az kellett, hogy a magyar nemzetet szellemileg, erkölcsileg emelje magasabbra, és büszkévé tegye hagyományaira, múltjára, gyökereire: „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tartja meg és teheti ismét naggyá.”²

Felismerte azt, hogy a magyarság került már hasonló helyzetbe a történelem folyamán, és a túlélést akkor is az erős hit, identitás és műveltség adta: „Száz évvel ezelőtt is a lét és a nemlét kérdése előtt állott a magyar nemzet. Ha nem tudtunk volna művelt európai nemzetté válni a reformkor idején, akkor 1848/49-iki szabadságharcunk után meg tudott volna bennünket semmisíteni az osztrák önkényuralom.”³

Klebelsberg elsősorban az ifjúság megfelelő nevelésére helyezett nagy hangsúlyt. A

² Gróf Klebelsberg Kuno: *Politikai hitvallás*. Budapest, Athenaeum, 1935, 130.

³ Uo. 125.

rendkívül sikeres népiskolai programnak köszönhetően a népiskolák száma az 1920-as 5 600-ról közel 7 000-re, míg a képzett és elhivatott tanítók száma 16 500-ról több mint 21 000-re emelkedett. A közoktatást megreformáló program leglátványosabb eredménye, hogy az 1930-as évek végére Magyarországon 7% alá szorult az írni-olvasni nem tudók aránya, amíg ugyanekkor az analfabetizmus Romániában 42%, Jugoszláviában 45% körüli volt.

A fejlesztések nagyban érintették a felsőoktatást is. Pécsen, Szegeden és Debrecenben új egyetemek épültek, amelyeken az oktatás mellett nagy hangsúlyt fektettek arra is, hogy a tudósok a lehető legmodernebb körülmények között kutathassanak. Az egyetemi hallgatók és fiatal tudósok számára számos ösztöndíj vált elérhetővé, tanulmányaikat és kutatómunkájukat pedig az európai nagyvárosokban létrehozott *Collegium Hungaricum*okban folytathatták. A felsőoktatási reformoknak a tudományos életben is jelentős eredményei lettek, amelyek közül a legfontosabb, hogy Szent-Györgyi Albert, a C-vitamin felfedezője a Szegedi Tudományegyetem (akkori nevén Ferenc József Tudományegyetem) professzoraként kapta meg 1937-ben a fiziológiai és orvostudományi Nobel-díjat.

Ezt a hazafias nevelést igyekezett még jobban megerősíteni Teleki Pál, aki második miniszterelnöksége alatt a következőket fogalmazta meg: „Nagyobb terület biztosítandó a honismeretnek, hazafias nevelésnek, világnézeti karakterképzésnek. [...] Az elemi iskolától kezdve nagyobb öntudat, magyar öntudat csepegtetendő a felnövekvő generációkba. Legyen ránevelve gyerekkorától kezdve minden kis magyar, [...] hogy a történelem folyamán még soha sem tudott erőt venni rajtunk senki – ha egyek voltunk.”⁴

De a Trianonra adott szellemi válaszok nem merültek ki az oktatási reformokban.

Az egész magyar kulturális élet felpetreződött. A két világháború közötti korszak a színházak és a magyar mozi aranykora. A két világháború között közel 300 magyar film készült, amelyeket több mint 500 filmszínházban játszottak.

Az irodalmi élet soha nem látott magasságokba emelkedett. Ez az a korszak, amikor a *Nyugat* második és harmadik nemzedéke – olyan kimagasló alakokkal, mint Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Zelk Zoltán, Radnóti Miklós, Ottlik Géza vagy Weöres Sándor – Babits Mihály szerkesztésében a magyar irodalom páratlan remekeit alkotta meg. Ugyancsak ekkor működtek olyan jelentős irodalmi és kulturális lapok, mint a *Magyar Szemle*, a *Kelet Népe* vagy a *Színházi Élet*. Ez az a kor, amikor még a napilapok vezércikkeit is olyan ünnepezték és elismert írók jegyezték, mint Móricz Zsigmond, Márai Sándor, Szabó Dezső vagy a négy alkalommal is Nobel-díjra felterjesztett Herczeg Ferenc. Ekkor indult el a népi írók mozgalma és a falukutatás, amely hatással volt az egész 20. század, de még a mai kor szellemiségére és gondolatvilágára is.

A hazai szellemi életnek nagy hatása volt arra, hogy a trianoni határokon túl is megmaradhatott, virágozhatott a magyar irodalom. Csak, hogy a legfontosabb példákat említsük: a román állami elnyomás ellenére létrejött az *Erdélyi Helikon* folyóirat és az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadó, amelyek Reményik Sándor, Dsida Jenő, Tamási Áron, Wass Albert vagy Nyirő József páratlan alkotásait jelentették meg.

A zenei élet meghatározó alakjai ekkor az a Kodály Zoltán és Bartók Béla voltak, akik úgy tettek szert világhírnévre, hogy műveikben a magyar népművészethez, a népi motívumokhoz nyúltak vissza.

Összességében elmondható, hogy ilyen pezsgő szellemi és kulturális élet Magyarország ezerévesnél is régebbi történelmében talán csak Hunyadi Mátyás reneszánsz udvarában és a reformkorban volt. A magyar nemzet nemcsak a régió országait tekintve emelkedett ki szellemi

⁴ Idézi: Nyári Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941.* Piliscsaba–Budapest, Kairosz, 2015, 261.

teljesítményével, világviszonylatban is figyelemre méltó volt az, ahogy a megcsonkított ország megalázott nemzete ezen a téren talpra tudott állni.

POLITIKAI VÁLASZOK

A mai politikai életet szemlélve szinte lehetetlennek tűnik az, hogy egy bizonyos kérdésben minden parlamenti párt egyetért, közös fellépésre képes. A 2020-as év tavaszán, jelen sorok papírra vetésének idején a világ – így Magyarország is – egy új járvány ellen küzd, és az a sajnálatos tapasztalat, hogy a politika színterén még a *pandémiás* helyzetben sincs összefogás, ehelyett a különböző pártok és csoportok saját érdekeiket igyekeznek érvényesíteni. Ezzel ellentétben a Horthy-korszakban minden parlamenti párt és az alkotmányos kereteket elfogadó politikai csoport képes volt közösen, egyetértésben fellépni a nemzet érdekében a trianoni béke revíziójáért. Példaként említhető a korszakban mindvégig ellenzéki szerepkört betöltő Szociáldemokrata Párt, amely a következőképpen fogalmazta meg 1922-es programját: „Külpolitikai téren elő kívánunk segíteni minden olyan komoly és célszerű törekvést, amely az igazságtalan trianoni békeszerződés revízióját lehetővé teszi.”⁵

Hasonlóan fogalmazta meg céljait a szintén ellenzéki Független Kisgazdapárt is 1930-ban: „A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt a nemzetek közötti békesség híve, de tartós békét csak igazság alapján tart lehetőnek. Ezért minden erejével, áldozatkész hazafiságával küzd a trianoni terrorbéke megváltoztatásáért. A párt a magyar nemzet öncélúságának és teljes függetlenségének alapján áll s olyan külpolitika folytatását tartja szükségesnek, amely új ezer évében teljesen megőrzi az ország önállóságát és nem teszi más országok politikájának tehetetlen függvényévé.”⁶

Az alapok tehát adottak voltak a politikai színtéren is ahhoz, hogy a közös célokat, a béke valamilyen módon történő revízióját, illetve az ország talpra állítását meg lehessen valósítani. A végső és legfőbb politikai cél a békés területi revízió elérése volt. Bár a propaganda a „mindent vissza” szlogent sulykolta, a valódi cél az etnikai revízió, a döntően magyarok lakta területek visszaszerzése volt.

A Horthy-korszakban mindvégig kormányon lévő Egységes Pártnak – amely időközben több névváltoztatáson is átesett – még úgy sem volt könnyű dolga, hogy a külpolitikai kérdésekben viszonylagos összhang uralkodott a politikai színtéren. Először is meg kellett teremteni a stabilitást, amelynek alapja az volt, hogy az ország visszatért azokhoz az alkotmányos gyökerekhez, amelyekről 1918 őszén, a háborús vereséget követően elszakadt. Ennek az elszakadásnak a következménye lett Károlyi Mihály csapongó és dilettáns politikája, majd a Tanácsköztársaság 133 napos véres diktatúrája. Szimbolikus, hogy az ezeréves magyar államot képviselő Tisza Istvánt épp azon a napon gyilkolták meg, amikor az újságok címlapjai az őszi-rózsás forradalomnak nevezett puccs győzelméről írtak. 1920-ra azonban beigazolódott, hogy Magyarország csak akkor maradhat életben, csak akkor lehetséges a talpra állás, ha visszatér gyökereihez.

Ennek a visszatérésnek két kiemelten fontos alapja volt: az 1920. évi I. törvény-cikk az alkotmányosság helyreállításáról, valamint a magyar történelemben hagyományokkal rendelkező kormányzói szerepkör létrehozása, és a kormányzó személyének, Horthy Miklósnak a megválasztása. Nem véletlen, hogy a korszakot is a kormányzó nevével illetjük, aki minden erénye és hibája mellett nemcsak a két világháború közötti időszakot testesítette meg, hanem az alkotmányos rendet, az ezeréves államot is, amelyeknek legfőbb őre volt.

A régi-új politikai rendszer alapjait Teleki Pál fektette le, majd a munka nagy részét Bethlen István végezte el, aki 1921 és 1931 között, több mint egy évtizeden

⁵ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja (1922. június 28.) In: *Trianon. Nemzet és emlékezet* 2. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, 2003, 329.

⁶ A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt programja (1930. október 12.) In: *Uo.* 331.

Teleki Pál miniszterelnök (1920-1921, 1939-1941), a két világháború közötti politikai rendszer egyik legfőbb építője. Forrás: Hivatalos miniszterelnöki portréfotó, szerzője ismeretlen. Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC online)

keresztül viselte a kormányfői tisztséget. A két világháború közötti időszakban a kormányzatot mindvégig a közép- és hosszútávú stratégiai gondolkodás jellemezte, így a stabilitás megteremtése után lehetőség volt az építkezésre is. 1927-re állt helyre olyan szinten a belső rend, hogy Magyarország a megfelelő erőt és határozottságot képviselve léphetett ki a nemzetközi szintre. Ekkortól kezdve beszélhetünk azokról a külpolitikai folyamatokról, amelyeknek következtében 1938 és 1940 között három alkalommal gyarapodott az ország területe békés úton, amelyek végső soron a Trianonra adott legfontosabb politikai válaszok voltak.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a Felvidék 12 ezer km²-e került vissza Magyarországhoz, a terület 870 ezer fős lakosságának 86,5%-a volt magyar nemzetiségű. Csehszlovákia szétesését követően, 1939. március 15-e és 18-a között

a magyar haderő – kisebb fegyveres összecsapásokkal – vonult be Kárpátaljára, visszaszerezve 11 ezer km²-t és bő félmillió, döntően ruszin nemzetiségű állampolgárt. A békés területi revíziók utolsó fázisa Észak-Erdély visszaszerzése volt. 1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés 43 ezer km²-t adott vissza hazánkunknak a területen élő 2,4 millió lakossal együtt, akiknek 54%-a volt magyar.

A területi visszacsatolásokkal együtt letörték a trianoni bilincsek, az ország ujjongott. A visszatért területekre bevonuló katonákat mindenhol éljenző, magyar viseletbe öltözött tömeg fogadta. A nagyobb városokba maga a kormányzó, Horthy Miklós vezette be a csapatokat, miközben tízezrek törtek ki örömkönyvekben.

A felhőtlen öröm és az ünneplés azonban csak a felszín volt. A magyar politikai elit tisztában volt vele, hogy a békés területi revízióknak ára van. Európa térképének átrendeződése elsősorban két totális államnak, a hitleri Németországnak és a fasiszta Olaszországnak volt köszönhető. A német hadsereg 1938 márciusában bevonult Ausztriába, ezt követően a két ország egyesült. Szeptemberben, Hitlernek engedve, a nagyhatalmak elfogadták a müncheni egyezményt, amely az első világháború után mesterségesen összerakott Csehszlovákiát felosztotta,

Tömeg a visszatért Érsekújvár főterén, 1938. november 8-án. Forrás: Wikimedia Commons / Ladislav Luppa.

Visszatérési ünnepség Észak-Komáromban, 1938. november 6-án. Középen Horthy Miklós kormányzó (1920-1944). Forrás: Wikimedia Commons / Ladislav Luppá.

Németországnak juttatva a főként németek lakta Szudétavidéket. Az egyezmény rendelkezett arról is, hogy ha a magyar és a csehszlovák fél nem tud tárgyalások útján megegyezni a területi vitákról, döntőbíráskodásra kerül sor. Ez lett végül az első bécsi döntés, de a Belvedere palotában – érdektelenségre hivatkozva – a nagyhatalmak közül csak a német és az olasz jelent meg. A döntés után a német fél úgy érezte, hogy Magyarország az adósa lett, és ezt nem is felejtette el több alkalommal sem jelezni.

A kárpátaljai bevonulásra akkor került sor, amikor az önálló Szlovákia kikiáltásával, valamint a német bábállam Cseh-Morva Protektorátus létrehozásával a csehszlovák állam maradéka is megszűnt. Az így „gazdátlanná” váló területre bevonuló magyar haderő látszólag a németekkel egységben lépett fel, valójában viszont teljesen önállóan cselekedett.

1940-ben a látszat ellenére már kifejezetten bizalmatlan volt a magyar-német viszony. Az időközben kirobbant második világháború alatt Magyarország lengyelek tízezreinek segített a menekülésben, miközben a magyar-román viszony fokozatosan romlott. Mivel az ekkor még a németekkel szövetséges Szovjetunió magának követelte az ekkor Romániához

tartozó Besszarábiát, a magyar kormány is egyre erélyesebben lépett fel Erdélyért, kilátásba helyezve akár a fegyveres megoldást is. Gondoljunk bele, hogy milyen páratlan erőről tesz tanúbizonyságot az a tény, hogy alig húsz évvel azután, hogy a román csapatok bevonultak Budapestre, Magyarország képes volt fegyveresen felnőni ahhoz a délkeleti szomszédjához, amely a legtöbbet vette el tőle.

Azonban 1940 késő tavaszán és nyarán, amikor a németek a nyugati fronton indítottak hadjáratot a franciák és a britek ellen, nem hagyhatták, hogy két, érdekszférájukhoz tartozó ország fegyveres konfliktusba bonyolódjon egymással. Főleg mivel égető szükségük volt a román olajra. Minthogy a magyar fél nem hátrált, a németek számára két megoldás maradt: Magyarország megszállása vagy újabb döntőbíráskodás elrendelése. Bár a német fél mindkét esetre felkészült, végül az utóbbira került sor, Bécs pedig ismét fontos helyszín lett. A második bécsi döntéssel végül sem a magyar, sem a román fél nem volt elégedett, a németek és olaszok véglegesnek tekintették, a britek nem fogadták el. Így miközben a magyar társadalom öröme népként élte meg, hogy újabb területek tértek vissza az anyaországhoz, addig a viszontagságos úttal és a várható következményekkel tisztában lévő politikai elit jóval visszafogottabban reagált.

A magyarság képes volt brutális politikai választ adni Trianonra. Nemcsak vissza tudott térni alkotmányos gyökereihez, hanem kemény munkával és kitartással elérte, hogy békés úton visszatérjen 66 ezer km² az egykor elszakított területekből, amelyeknek lakossága többségében magyar volt. A magyar nemzet tragédiája, hogy hiába érte el döntően önerőből az eredményeket, a nemzetközi helyzet miatt az ország a német táborba

sodródott – a mai napig él az a hamis kép, hogy a revíziót a náci Németországnak köszönhetjük –, a területek pedig csak ideiglenesen térhettek vissza az anyaországhoz. Mindez nem kisebbíti a magyar politikusok és államférfiak érdemeit, az összképet azonban árnyalja.

1938-ban azonban nem csak egy város, hanem egy egész nemzet örömét írta le pontosan Márai Sándor: „[...] azt, ami Kassán történt és történik, ez órákban, nem lehet rendezni. Két évtized minden elfojtott vágyakozása és reménykedése, két évtized minden boldogtalansága és reménytelensége oszlott el e pillanatokban, s e régi büszke, nemes és nagy város őslakosai, ötvenezer ember, künn áll az utcákon, a szemekből ömlik a könny, s egy pillanatra sem hallgat el az a boldog, üdvözlő kiáltás! [...] A legszebb, s legigazabb magyar városok egyike kitárja kapuit az ősi haza felé. S a Dómban órák óta konganak Rákóczi harangjai.”⁷

GAZDASÁGI VÁLASZOK

A történelmi Magyarországhoz viszonyítva a trianoni Magyarország nemzeti vagyona százaléokban kimutatva¹⁰	
<i>Nemzeti vagyon elemei</i>	<i>%</i>
Földbirtok	34,94
Bánya- és kohóművek	4,42
Épületek	21,89
Egyéb ingatlan vagyon	61,25
Közlekedési eszközök	10,26
Ingó vagyon	27,94
Külföldi követelések	0,55

Trianon gazdasági hatásai szinte felfoghatatlanok voltak. Ha nem számoljuk a háború okozta gazdasági károkat, a háborús emberveszteség okozta munkaerőhiányt vagy a jövótételi kötelezettséget, a területvesztéssel járó adatok is egészen sokkolóak. Csak hogy néhány példát említsünk, a történelmi Magyarországon 7,4 millió hektáron voltak erdőségek, ez a szám 1920 után 991 600 hektárra

csökkent. A mezőgazdaság korábbi 182 millió mázsás termelése visszaesett 66 millió mázsára, ezzel szorosan összefügg, hogy a közel 13 millió hektárra rúgó szántóföldből mindösszesen kevesebb, mint 4 millió hektár maradt. A korábbi évi 21 millió tonnás vasérctermelés visszaesett 2 millió tonnára. A vasúthálózat a történelmi Magyarországon 19 754 km-t tett ki, amelyből mindösszesen 8 320 km sínpálya maradt, ráadásul a problémát tetézte, hogy az új határok számos esetben (például Pécs és Szeged között) kettévágták a sínpályákat is, ezzel ellehetlenítve a hatékony személy- és áruszállítást.⁸ Amíg a nemzeti vagyon összértéke a történelmi Magyarország tekintetében 50 milliárd koronára rúgott, addig ez a szám 1920 után alig haladta meg a 20 milliárd koronát.⁹

A következő táblázat a nemzeti vagyon egyes elemeire bontva mutatja meg, hogy ezek közül mi maradt 1920 után a trianoni Magyarországon.

Ilyen helyzetből csak egy hosszútávú gazdasági programmal lehetett kilábalni, amelynek része volt 1923-tól kezdve a népszövetségi kölcsönök ésszerű felvétele és beruházása, az értékálló pengő 1927-es

⁸ Az adatok forrásai a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája által kiadott tájékoztató plakátok.

⁹ Prof. Dr. Szávai Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeumban 2020. március 5-én, *Magyar Világ 1938–1940* elnevezésű konferencián tartott előadása alapján.

¹⁰ Uo.

⁷ Márai Sándor: Kassán. *Pesti Hírlap*, 1938.11.11. 1–2.

bevezetése, illetve a mezőgazdaság mellett azon gazdasági ágazatok – mint például az elektrotechnika, vegyipar, gyógyszeripar – előtérbe helyezése, amelyek nem igényeltek jelentős nyersanyagokat, nagy szakértelmet azonban igen, így fel tudták szívni az iskolapadokból a munkaerőpiacra kikerülő képzett fiatalokat. Különösen a műszaki értelmiségi réteg volt az, amelynek száma és jelentősége igen csak megnőtt a két világháború közötti korszakban. Ez a változás jól látható volt a gyáripari ágazat átrendeződésében. Amíg 1913-ban – a trianoni országterületre vonatkoztatva – a könnyűipar a teljes ipari termelés 14,7%-át tette ki, addig ez az arány 1938-ra 27,9%-ra emelkedett.¹¹

Ennek a mindvégig következetes gazdaságpolitikának köszönhető, hogy az 1929-ben kirobbanó, és Magyarországra 1931-ben begyűrűző gazdasági világválság sokkal kisebb károkat tudott okozni hazánkban, mint az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában.

Ha számokban próbáljuk kifejezni, hogy a Trianon utáni két évtizedben hova jutott a magyar gazdaság, megdöbbentő eredményeket kapunk. A leglátványosabb

a háború előtti szintet, 1939-re pedig az 1913-as GDP-t 35%-kal, az 1920-ast pedig 66%-kal sikerült meghaladni. Az 1939-es GDP már szinte teljesen megegyezett – az akkor éppen széteső, mesterségesen létrehozott – Csehszlovákiáéval, amely állam az első világháborút követő békék egyik legnagyobb nyertese volt, jóval meghaladta Lengyelországit és Spanyolországit, és alig maradt el Olaszországtól és Ausztriától. Mindehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy a geostratégiai helyzetből kifolyólag a magyar import túlnyomó többsége Németországba irányult, és amíg ennek összege a „mélyponton”, 1933-ban 34 millió birodalmi márka volt, addig az 1939-es utolsó békeévben már 222 millió.¹³

Összességében tehát elmondható, hogy a magyar gazdaság a két világháború között a történelemben szinte páratlan módon volt képes talpra állni, ugyanakkor jelentős gazdasági függőség alakult ki a legfontosabb kereskedelmi partnerrel, Németországgal szemben, amelynek végül jelentős szerepe volt abban, hogy Magyarország a tengelyhatalmak oldalán sodródott bele a második világháborúba.

A fontosabb bányatermékek termelése a két világháború között (1000 q)¹²						
<i>Év</i>	<i>Feketeszen</i>	<i>Barnaszen</i>	<i>Földgáz</i>	<i>Kőolaj</i>	<i>Vasérc</i>	<i>Bauxit</i>
1921	7.256	55.164	-	-	360	1
1925	8.051	55.168	-	-	685	4
1929	8.263	70.439	-	-	2.517	3.892
1934	7.563	61.991	2.404	-	689	1.850

talán, hogy a bányák elvesztése ellenére a termelékenység minden bányakincs esetében jelentősen nőtt, egyes esetekben sokszorosára emelkedett.

Ha az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) alakulását nézzük, akkor azt látjuk, hogy 1920-ban az utolsó békeévhez, 1913-hoz képest közel 20% volt a visszaesés, de már a '20-as évek közepére újra elérte

FIZIKAI VÁLASZOK

Egy társadalom erejét nemcsak a szellemi állapot határozza meg, hanem a fizikai teljesítőképesség is. A korábbi évszázadokban egy nemzet fizikai erejéről általában a csatatereken tett tanúbizonyságot, a magyarság pedig az esetek többségében – így az első világháborúban is – jól vizsgázott.

¹¹ Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, Kossuth, 1972, 174.

¹² *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk. Perczel György. Budapest, ELTE, 1996, 94–95.

¹³ Prof. Dr. Szávai Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeumban 2020. március 5-én, Magyar Világ 1938–1940 elnevezésű konferencián tartott előadása alapján.

A trianoni békediktátum azonban nagyban érintette a hadsereget is, a korlátozások lehetetlenné tették egy olyan modern haderő felállítását, amely képes lehetett volna megvédeni az országot. Az 1930-as évek végére sikerült elérni a fegyverkezési egyenjogúságot, a Trianonra adott „fizikai” válasz azonban addig sem maradt el.

A 19. század második felétől kapott egyre nagyobb hangsúlyt a sport, megjelentek a szabályozott sportágak, a nemzetközi versenyek, majd újraéledt az olimpiai mozgalom. A sport jelentőségének folyamatos növekedése miatt napjainkra egy nemzet fizikai erejét, felkészültségét nagy mértékben a különböző versenyeken elért eredmények mutatják meg. Ezt, az akkor még csak kibontakozóban lévő folyamatot ismerte fel a Trianon utáni magyar politikai vezetés – nagyrészt a már említett Klebeslberg Kuno –, amely így nagy hangsúlyt fektetett a sportra. A kultuszminiszter ennek fontosságát a következő mondatokkal írta le: „Nem vitás, hogy nálunk szomorú klimax van, [...] hogy a versenytársból nagyon hamar vetélytárs, a vetélytársból nagyon hamar ellenség lesz. Mindent el kell követnünk [...] ennek leküzdésére és erre az én meggyőződésem szerint alig van alkalmasabb eszköz, mint a sport, ahol sohasem tűrik meg azt, hogy [...] az, aki egy sportusában alul marad, ellenségeskedjék azzal, aki őt legyőzte.”¹⁴

A megfelelő fizikai felkészülés így lehetővé tette az állampolgárok katonai előképzésének alapjait és egészséges életmódra, szorgalomra, kitartásra, tisztességre nevelt. Nem utolsósorban kiemelkedési lehetőséget biztosított a megcsonkított Magyarország számára.

Ekkortól a sportra, mint az ifjúság nevelésének egyik alappillére is tekinthetünk. A megjelenő és egyre nagyobb teret kapó ifjúsági szervezetek szintén kiemelten foglalkoztak a fiatalok megfelelő fizikai állapotának biztosításával. Kiemelendő az 1921-ben létrehozott,

1924-től működő Leventemozgalom, amely a 12 és 21 éves kor közötti, iskolát elhagyó fiúk számára írta elő a kötelező részvételt a foglalkozásokon.

Mindezeknek köszönhetően a két világháború között a sportolók váltak az új hőökké, példaképekké, akikre fiatalok milliói néztek fel. A sportpolitikai intézkedéseknek megvoltak a jól látható eredményei. Magyarország a legnagyobb sikert az 1936-os berlini olimpián érte el, ahol 10 arany-, 1 ezüst- és 5 bronzérem elnyerésével az éremtábla harmadik helyén végzett.

A másik kiemelendő esemény az 1938 júniusában Franciaországban rendezett futball-világbajnokság volt. A magyar csapat magabiztosan, 13 rúgott és egyetlen kapott góllal lépett túl Hollandián (6:0), Svájcra (2:0) és Svédországon (5:1), hogy a párizsi Colombes Stadionban június 19-én rendezett döntőben szembeszálljon az olaszokkal. A mérkőzés előtt hatalmas vitákat robbantott ki a csapaton belül és a szurkolók körében is, hogy a csapategységre hivatkozva Dietz Károly szövetségi kapitány szükségtelen változtatásokat eszközölt, illetve kihagyta a kezdőből a közönségkedvenc Toldi Gézát. Még a jogi végzettsége és kimagasló játéktudása miatt mindenki által „Sárosi doktornak” hívott Sárosi György csapatkapitány is azon gondolkodott, hogy nem vállalja a játékot, de végül hazaszeretete miatt pályára lépett. A magyar csapat 4:2-es eredménnyel alulmaradt a döntőben, de így is ország-világ előtt bebizonyította, hogy a magyar sport a világ élvonalába tartozik.

A sport ilyen módon történő előtérbe helyezése és támogatása nem csak a Horthy-korszakban fejtette ki hatását. Az 1945 utáni években elért sikerek nagy részét azok a sportolók érték el – idősorolandóak az 1952-es és 1956-os olimpiák bajnokai, illetve az „aranycsapat” is –, akiknek világszemléletét, szellemi és fizikai felkészültségét a két világháború közötti korszak alapozta meg.

¹⁴ Klebeslberg i. m. 1935, 33–34.

A legendás Aranycsapat 1933-ban. Világszempléletüket, szellemi és fizikai felkészültségüket a két világháború közötti korszak alapozta meg. Forrás: Fortepan / Erky-Nagy Tibor, Képszám: 13743

ÖSSZEGZÉS

A trianoni tragédia mérhetetlenül súlyos csapásai mellett magában hordozta a feltámadás lehetőségét is, amelyet a magyar nemzet talán már abban a pillanatban megértett. Ha visszatérünk 1920. június 4-ének napjához, idézhetjük Rubinek Gyula akkori földművelésügyi minisztert, aki kijelentette: „Magyarország történetében egy új korszak indul meg egy szebb jövőre való kilátással. A béke aláírása nem halált, hanem munkát jelent.”¹⁵

Egy évszázad távlatából kijelenthető, hogy a magyar nemzet becsülettel elvégezte ezt a munkát. A Trianonra adott válaszok pedig nemcsak a két világháború közötti Magyarországot határozták meg, hanem a teljes, azóta eltelt időszakot. A

Trianonra adott válaszok annyira erőteljesek voltak, hogy elegendő szellemi muníciót szolgáltak a magyar nemzet számára azokban az időkben is, amikor idegen hatalom, a német, majd a szovjet szállta meg az országot, a kommunista diktatúra idejében a hatalom birtokosai pedig azon munkálkodtak, hogy megsemmisítsenek mindent, ami magyar, keresztény, nemzeti színezetű. Abban, hogy ez az identitáspusztító politika nem lett, nem lehetett sikeres, elvülhetetlen szerepe volt a két világháború közötti magyar társadalomnak, és a mögöttünk hagyott ezer évnek.

(A tanulmány szerkesztett változata a Trianoni Szemle 2020-as évkönyvében is megjelenik.)

¹⁵ Rubinek miniszter a békéről. *Nemzeti Újság*, 1920.06.04. 2.

Rajkort Miklós

A tragikomikus szereplőválogatás

A trianoni békediktátum aláíróinak története dióhéjban¹

„Akocka eldőlt! Alá fogjuk írni a békeszerződést!”² – jelentette ki 1920. május 30-án, kevesebb mint egy hónappal a békediktátum tényleges aláírása előtt az 1920. március 15-én kormányt alakító Simonyi-Semadam Sándor kormányfő. A magyar békedelegáció tagjai az év januári tárgyalásán szembesültek először a határtervezettel, amely ellen felkészülten, kész érvekkel tiltakoztak. A magyar fél minden tőle telhetőt megtett, hogy hasson a győztes hatalmak

vezetőire.³ Habár egy kis remény erejéig, de a delegáció – kiemelve Apponyi Albert ominózus beszédét, továbbá Teleki Pál „vörös térképét” – érvei nem leltek süket fülekre a párizsi konferencián: a magyar határtervezet kérdése kétszer is felmerült a britek és az olaszok részről.⁴ Azonban a francia Georges Clemenceau – kisebb vitát követően – rögvest leszavazta David Lloyd George és Vittorio Emanuele Orlando javaslatát, így a magyar delegáció párizsi utazása csupán szimbolikus gesztus volt az antant részéről.

A honi politikusokban is óriási vitatárgyat képezett az aláírás kérdése: meg kellene-e tagadni a győztesek ajánlatát vagy akceptálni, majd ratifikálni kellene-e a békeszerződést? Maga a kormányfő – Apponyival és a külügyminiszterrel, Teleki Pállal karöltve – azt az álláspontot képviselte, hogy Magyarország esetében nem jöhet más szóba, csak a békediktátum elfogadása. Simonyi-Semadam ezt azzal magyarázta a kormánytagoknak, hogy az elutasítás esetén, az antant fegyveresen lépne fel az ország ellen, szövetséges állam segítsége nélkül pedig Magyarország nem tudná azt kivédeni. A kormányon belül azonban nézeteltérés bontakozott ki, a miniszterek közül nem mindenki dotálta a miniszterelnök javaslatát. Habár hosszas vita után, de a kormány elfogadta az aláírás tényét, a probléma ezzel azonban nemhogy véget ért, de a tetőfokára hágott: dönteni kellett az aláíró személyéről vagy személyeiről, ki kellett választani az ezeréves magyar történelem leghálátlanabb szereplőjét, szereplőit. 1920. május 10-ével elkezdődött egy hosszú, sok esetben tragikomikus érvekkel teli politikai (elő)válogató.

¹ Az írás röviden mutatja be azt a néhány hetes kálváriát, amelyet a magyar politikának először kellett történelme során igazából megtapasztalnia: ki kellett választani azokat a személyeket, akik aláírják 1920-ban, a Nagy Háborút lezáró békeszerződést, mint a vesztes állam képviselői. Mindazonáltal érdemes megemlíteni, hogy a trianoni békeszerződés jóval több volt, valamint, jóval eltérőbb volt az addigi békeszerződéseknél. Szinte a 20. századi *vae victis*-ként, kollektívan büntették a győztes államok a vesztes feleket, amely meghatározta az elkövetkező időszak politikáját. A magyar „aláírói casting” azonban komplexebb, vitákkal gazdagabb volt, az érvek ütköztetése során több államtitkár és miniszter neve felmerült, mint potenciális személy. Az aláírói hosszú polémiát lásd bővebben: Vizi László Tamás: Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. *Közép-Európai Közlemények*, 2010/3. 109-132.

² *Kis Újság*, 43. évf., 129. sz., 1930. június 8. 10.

³ Győri Szabó Róbert: A magyar külpolitika 1848-tól napjainkig. Helikon Kiadó, Budapest, 2011. 58.

⁴ Uo. 59.

Az első név Apponyira esett, aki önként jelezte a kormánynak, hogy a minisztertanács döntése esetén, vállalja az aláírást, azonban a külügyminiszter ellenezte a gróf személyét. Teleki azzal érvelt, hogy az 1920 januári békefeltételekben nem történtek számottevő változások, amelyek miatt 1920 januárjában Párizsba utazott Apponyi, mint a delegáció meghatározó tagja, s egyben vezetője. Teleki továbbá azért sem tartotta szerencsésnek a magyar politika doyenjének részvételét, mert a gróf hathatós nemzetpolitikai attitűdje miatt, óriási depressziót váltana ki az elcsatolt területen élőkből, amennyiben neki kellene részt vennie az aláírói ceremónián.⁵ A tárcavezető mindazonáltal úgy vélte, hogy „házon belül” kell kiválasztani az aláírásra alkalmas személyt, szerinte csakis kormánytag láthatja majd el kézjegyével a békeszerződést, aki miniszteri rangban van.⁶

A sors váratlan fordulata május 25-én következett be, amikor Simonyi-Semadam a külügyminiszterre tett javaslatot. A kormányfő felvetése ellen a legnagyobb mértékben Apponyi Albert tiltakozott, aki kifejezetten károsnak tartotta, hogy az erdélyi Teleki vegyen részt a szerződés június 4-ei szentesítésénél. Apponyi azt az álláspontot képviselte, hogy „ha ezt a békeszerződést egy erdélyi ember írná alá, úgy ez végzetes benyomást tenne az elszakadt erdélyi részek magyarságának keretében”,⁷ akiket az új határtervezet értelmében, idegen államokhoz kíván az antant csatolni. Apponyi ezzel *de facto* kizárta minden „aspiránst” a kalapból, akinek a származása, illetve a gyökerei nem az anyaországhoz köthetőek. Hiába Apponyi okfejtése, a miniszterelnök nem akart engedni a negyvennyolcból, és a május 27-ei kormányülésen ismételtén Teleki Pált javasolta a trianoni béke aláírására. Teleki mellé a

kereskedelemügyi minisztert, Emich Gusztávot kérte fel, aki azonnal elutasította Simonyi-Semadam Sándor javaslatát. Emich jelezte a miniszterelnöknek, hogy korára való tekintettel nem bírná a hosszú utat Versailles-ig, illetve szerencsétlennek tartotta, ha mind a békeszerződésen, mind pedig a francia-magyar szerződésen az ő neve és aláírása szerepelne.⁸ Emich bejelentette, amennyiben mégis őt választják, azonnal lemond a tisztségéről. Ferdinandy Gyula igazságügyi miniszter Benárd Ágost népjóléti minisztert indítványozta, mondván, kiválóan beszéli Benárd a francia nyelvet, ami marginális volt az aláírást illetően. A miniszterelnök végül Benárdra és Ferdinandyra tett indítványt, azonban egyik sem vállalta. Utóbbi kassai születésére hivatkozva utasította el Simonyi-Semadam javaslatát. A patthelyzet során vita merült fel arról is, hogy egy vagy két politikus utazzon-e Franciaországba. A külügyminiszter szerint nem lenne túl szerencsés, ha csupán egyetlen személy venne részt a június 4-ei eseményen és látná el kézjegyével az ország felosztását megtestesítő okmányt.

A *Kis Újság* 1930. június 8-án cikket jelentetett meg „Az ezeréves magyarság kálváriája. Emlékezés 1920. június 4-ikére (sic!). A tízéves trianoni erőszak eddig ismeretlen szörnyű részletei” címmel. A lap felidézte, hogy a május 30-ai minisztertanács úgy döntött, hogy a honvédelmi minisztert, Soós Károlyt, valamint a vallás- és közoktatási államtitkárt, Pekár Gyulát bízzák meg az aláírással. Soóssal a miniszterelnök telefonon konzultált a határozatról, mivel a tárcavezető nem tartózkodott akkor éppen a fővárosban. A honvédelmi miniszter nem utasította vissza a kormányfő felkérését, mert úgy gondolta, hogy személyét maga a kormányzó, Horthy Miklós javasolhatta. Hazatérése utáni első útja Horthyhoz vezetett, aki azonnal elvetette, hogy Soós vegyen részt az eseményen. A miniszter Horthy szavait tolmácsolva közölte a miniszterelnökkel, hogy lemond, ha mégis neki kellene Párizsba utaznia.⁹

⁵ Vizi László Tamás: Ki legyen az aláíró?: Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. *Közép-Európai Közlemények*, 2010/3. 112.

⁶ Uo. 123.

⁷ Vizi i.m. 2010/3. 115.

⁸ Uo.

⁹ *Kis Újság*, 43. évf., 129. sz., 1930. június 8. 10.

Pekár Gyula a 30-ai ülés után még nem zárkózott el a párizsi „utazástól”, azonban másnap már nem kíváncszott az aláírók között szerepelni. A fordulatot apja hozta meg számára: a *Kis Újság* említett számából megtudható, hogy Pekár Imre nyomatékosan kijelentette államtitkár fiának, hogy átélte az 1848–49-es szabadságharcot és a világosi fegyverletételt, de azt 82 évesen nem akarja megtapasztalni, hogy a saját fia írja alá Magyarország halálos ítéletét.¹⁰ Pekár apja továbbá kikötötte: amennyiben fia mégis elvállalná ezt a szerepet, akkor nem akarja Pekár Gyulát többet látni, s onnantól nem fogja fiának tartani.¹¹

Az idő fogytával a polémia kezdett eldurvulni és olykor tragikomikus mederbe terelődni. Szabó István tárca nélküli miniszter szintúgy Benárd személyét kezdeményezte a minisztertanácsnál, mondván: „a neve ügyis francia hangzású”,¹² majd a kormánytagok sorra ajánlgatták a minisztertársaikat, ami óriási káoszt eredményezett az ülésen. Alig volt politikus az országban, akinek a neve nem merült volna már fel, a kalapba maga a kormányfő is bekerült, aki azonnal jelezte lemondását a jelölése esetén.¹³ A meddő vitát észelve, Teleki Pál nyomatékosította a jelenlévőknek, hogy az antant erősebb politikai súllyal rendelkező személyeket vár Franciaországba, így csak arra érdemes jelöltek kerüljenek szóba. A miniszterelnök Benárdot és Telekit nevezte ki, azonban Teleki Pál személye ellen – a francia-magyar kapcsolatok miatt – Maurice Fouchet budapesti francia főmegbízott személyesen ágált Horthynál. Végül a miniszterelnök úgy

döntött, hogy Soóst, Pekárt és Drasche-Lázár Alfrédot kéri fel az aláírásra, személyüket Horthy is akceptálta.¹⁴ A konfrontáció még mindig nem zárult le, mert sem Soós, sem Pekár nem volt hajlandó vállalkozni e hálátlan szerepre. 1920. május 31-én – az aláírás előtt öt nappal – sikerült végre pontot tenni a mondat végére, amikor is a kormányfő Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli és meghatalmazott követ neve mellett tette le végleg a voksát.¹⁵ A jelölést mindketten elfogadták,¹⁶ Benárd is úgy vélte, hogy valakinek muszáj Párizsba utaznia, azonban megjegyezte, hogy „olyan érzés fogja el, mintha ráparancsolnának, hogy menjen rabolni és betörni.”¹⁷ Miután a „casting” sikeresen lezárult, a magyar küldöttek még aznap, május 31-én, az esti órákban, a budapesti Keleti-pályaudvarról vonattal Franciaországba utaztak, hogy a – számunkra tragikus – ceremónián jelen lehessenek, és aláírják a Nagy Háború lezárását jelentő békeokmányt.¹⁸

1920. június 4-én autóval érkezett a magyar delegáció a Versailles-i Nagy-Trianon kastélyba, a járműben Benárd és Drasche-Lázár mellett ült Praznovszky Iván főtitkár, valamint – a győztesek részéről – Henry százados. Már a bejutás sem ment zökkenőmentesen, ugyanis a

¹⁴ Uo. 122.

¹⁵ Az antant a megfelelő politikai súllyal rendelkező képviselőket várt a magyar féltől, azonban – éreztetve, hogy a győztesek kedvezőtlen ajánlatát nem kívánjuk elfogadni, hanem diktátumként értelmezzük – két, marginális politikus delegált Magyarországra, ami akár súrolhatta is a diplomácia megsértésének lélektani mezejét.

¹⁶ Benárd neve nem egyszer merült fel, azonban egészen 1920. május 31-ig végig elutasította a felkérést. Csupán május utolsó minisztertanácsi ülésén – Horthy, Simonyi-Semadam és Teleki kérését akceptálva – vállalta a jelölését. Lásd bővebben: Vizi László Tamás: A trianoni békeszerződés magyar aláírói: Dr. Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd. In.: *Közép-európai arcképcsarnokok, 20. század*. Szerk.: Lukács István, Majoros István. ELTE-BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest, 2018. 411.

¹⁷ *Kis Újság*, i.m.1930. június 8. 10.

¹⁸ Vizi László Tamás: A trianoni ceremónia. *Emlékeztető*, 2017/1-2. 26.

¹⁰ Ha görcső alá vesszük a tudós, Pekár Imre származását, nem lepődhetünk meg felháborodásán: felvidéki, rozsnjóí születésűként arról a területről származott, amelyet az új határtervezet értelmében elcsatolnának Magyarországtól. Többek között ezért sem akarta, hogy a Pekár név szerepeljen a békeszerződés hivatalos okmányán.

¹¹ *Kis Újság*, 43. évf., 129. sz., 1930. június 8. 10.

¹² Vizi László Tamás: Ki legyen az aláíró?: Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. *Közép-Európai Közlemények*, 2010/3. 116.

¹³ Uo. 124.

francia csendőrtiszt alig akarta beengedni a magyar fél autóját. A *Kis Újság* cikke szerint Praznovszky igazat adott a csendőrtisztnek, és még meg is jegyezte, hogy „(...) Mi nem helyezünk súlyt arra, hogy aláírjuk a békeszerződést! Nem tesz semmit, ha nem engednek be! Gyerünk vissza!”¹⁹ Végül Henry ezredes meggyőző szavainak helyt adott a csendőrtiszt, és a magyar fél bebocsátást nyerhetett a békeszerződés aláírásának helyszínére.

Alexandre Millerand 16:30-kor hívatta be a magyar feleket, a zsúfolásig megtelt Tükörterembe elsőként Benárd Ágost lépett be. A helyiségben patkóalakú asztal körül foglaltak helyet a résztvevő államok képviselői, középen maga Millerand ült. Benárdot hellyel kínálta Millerand, aki – kifejezve az igazságtalan ítéletet és a tiltakozást – ezt elutasítva, állva, a dísztoll helyett rozsdás, puha-fa-szárú tollal, félvállról írta alá a kisasztalon álló békeszerződést, majd pecsételte meg a családi pecsétes gyűrűjével.²⁰ Benárdot Drasche-Lázár követte, majd együtt távoztak a kastélyból. Kifelé menet először tisztelgett a francia katonákból álló dízsereg a magyar delegációnak, hiszen hivatalosan békét kötött Magyarország a győztes országokkal, de egyben elvesztette területének és lakosságának mintegy kétharmadát.

A nemzetgyűlés 1920 novemberében fogadta el a békeszerződést hivatalosan, az erről szóló 1921. évi XXXIII. törvénycikk²¹ csak 1921. július 26-án – tehát a Bethlen-kormány regnálása idején – került kihirdetésre és beiktatásra a törvényeink közé. A diktátum aláírása után, a miniszterelnök,

Simonyi-Semadam Sándor 1920. június 26-án benyújtotta lemondását, július 19-ig ügyvezető kormányként működött csak a kormány.²² Az aláírók közül Drasche-Lázár Alfréd 1922-ben visszavonult a politikától,²³ Benárd csak jóval később, ő még a Teleki-kormányban is tisztséget vállalt. A politikai ellenfelei folyamatosan bírálták Benárdot az 1920-as szerepe miatt, 1938-ban Proper Sándor szociáldemokrata képviselő azzal vágott vissza Benárdrnak a parlamentben, hogy „Benárd Ágoston írta alá a trianoni szerződést, amit ő nem tett volna meg.”²⁴ Griger Miklóst 1935-ben be is perelte rágalmazásért és becsületsértésért Benárd, mert a politikus választás előtti beszédében megalapozatlanul azt hangoztatta, hogy a korábbi miniszter önként vállalkozott a diktátum aláírására. Griger a veszprémi járásbírószágon beismerte, hogy tényleges információja nem volt az aláírás előtti történésekről, és bocsánatkérés gyanánt, elégtételt ajánlott fel a sértett Benárd részére, aki azt el is fogadta.²⁵

Láthattuk, hogy micsoda komoly vita alakult ki az aláíró személyekről, a kormány egyik tagja sem akarta, hogy neve örökre ott szerepeljen a Szent István-i Magyarország halálos ítéletét tartalmazó békeszerződésen. Az idei centenáriumi évben kötelességünk az aláírók személyét és szerepét is egyszer és mindenkorra tisztázni, leradírozni róluk a történelmi skarlát betűt, hiszen Benárd Ágostra és Drasche-Lázár Alfrédra osztotta a sors a magyar történelem leghálátlanabb, legfájdalmasabb feladatát. Láthattuk, egyikőjük sem önként, főleg nem anyagi megfontolások végett vállalkozott erre. Nehéz szívvel teljesítették a kötelességüket.

¹⁹ *Kis Újság*, i.m. 1930. június 8. 10.

²⁰ Uo.

²¹ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Ezer év törvényei. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=92100033>. (Utolsó letöltés ideje: 2020. június 15.)

²² A sors fekete iróniája, hogy Simonyi-Semadam Sándor pont a trianoni békeszerződés aláírásának napján, június 4-én halt meg, 1946-ban.

²³ Vizi László Tamás: Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. In.: *A felfedező tudomány*. Szerk.: Beszteri Béla. Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr, 2013. 7-8.

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 58. évf., 95. szám, 1938. április 29. 6.

²⁵ *Magyarország*, 16. évf., 103. szám, 1935. május 7. 11.

Nyári Gábor

Magyar Világ 1938–1940

Időutazás az utolsó békeévek Magyarországra

A Magyar Nemzeti Múzeumban 2019. december 6-a és 2020. március 13-a között volt látogatható a *Magyar Világ 1938–1940* elnevezésű ideiglenes kiállítás, amelynek elsődleges célja az volt, hogy egyfajta időutazás-élmény keretében, elsősorban a fiatalabb generációkat megszólítva mutassa be, milyen volt a nyolcvan évvel ezelőtti, második világháború előtti Magyarország. A kiállításon nem kizárólag a politikai és közéleti események kaptak szerepet, kiemelt cél volt, hogy a társadalmi rétegek, az egyes szervezetek, valamint az oktatás-nevelés bemutatásával sikerüljön felvázolni elődeink mindennapjait, a főbb motiváló erőket, a hétköznapi problémákat, a többséget foglalkoztató kérdéseket és az azokra adott válaszokat. Ezek együttesen mutatták be, hogy Magyarország milyen válaszlépéseket tudott adni a trianoni békediktátumra, a magyar történelem egyik legsúlyosabb tragédiájára, és hova sikerült eljutni az ezt követő két évtizedben, amikor is az ország belesodródott egy újabb világháborúba.

A kiállítás mottójának is tekinthető egy 1939-es idézet, amely Teleki Páltól, a nemzetközileg ismert és elismert földrajztudóstól, Magyarország kétszeres miniszterelnökétől származik:

„Ahhoz, hogy ezt az országot ezer éven át és a mostani körülmények között is fenn-tartsuk, olyan nemzet szükséges, amely erős akarattal, szabadságszeretettel, kemény elszántsággal rendelkezik.”

Ez egyben rámutat arra is, hogy a kiállítás nem csupán a múltat mutatta be, hanem elő kívánta segíteni, hogy a mai fiatalabb korosztályokban is kialakuljon egy olyan történelemszemlélet és nemzettudat, amely lehetővé teszi az idézetben foglaltak elérését. A fiatalok megszólításához több hagyományos, és újdonságnak számító eszközt vetettek be a tárlat készítői. Az időutazás-élmény keretében megelevenedett a '30-as évek végének Magyarországa, ami érdekessé és könnyen befogadhatóvá tette a kiállítást. A „száraz” tényanyag ismertetése mellett a személyes és közösségi sorsok bemutatásán keresztül lehetővé vált egyfajta érzelmi kötődés

kialakítása. Fontos részét képezték a tárlatnak az interaktív eszközök, amelyek kvízek és játékok segítségével elősegítették az ismeretanyag elsajátítását. Szintén a középiskolás korosztálynak készült el múzeumpedagógus szakemberek segítségével a felfedezőfüzet, amely elősegítette, hogy a diákok az egyes felvetődő kérdéskörökről úgy alkothassanak véleményt, hogy egyaránt segítségül hívják a kiállításon és a tanulmányaik során szerzett ismereteiket.

A kiállítás létrehozása embert próbáló feladat volt, elsősorban a szűkös időkeretek miatt – például a helyszíni kivitelezésre alig egy hónap állt rendelkezésre –, de köszönhetően a kicsi, de lelkes csapatnak, illetve a közreműködő intézetek és szervezetek példaértékű összefogásának, a 2019. december 6-i megnyitóra éppen sikerült elkészülni mindennel. A kiállítás a Kodolányi János Egyetem és a Magyarságkutató Intézet szervezésében, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapkezelő támogatásával valósulhatott meg, míg szakmai

partnerként segédkezett a helyszínt adó Magyar Nemzeti Múzeum mellett többek között az Arcanum Adatbázis Kiadó, a Fortepan, a Magyar Nemzeti Filmarchívum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Kiscelli Múzeum vagy a Trianon Múzeum.

A tárlaton végül százhetven-négy eredeti műtárgy – valamint több mint ötszáz digitális másolat – került bemutatásra, amelyek közül több mint százhatvan magángyűjtőktől érkezett, többségük most először volt látható a nagyközönség számára. Kiemelendő, hogy a műtárgyak jelentős része annak a Tóth Lászlónak a gyűjteményéből került ki, aki a kiállítás tervezői munkálatait is ellátta.

Maga a kiállítás 315 m²-en, húsz tematikus részen és egy kávézón keresztül mutatta be az 1938–1940 közötti Magyarország eseményeit, illetve hangulatát. A '30-as évek végének Magyarországról azonban nem lehet úgy beszélni, hogy nem ejtünk szót a „kiindulópontról”, a száz évvel ezelőtti trianoni békediktátumról. Az első terem mutatja be, hogy 1920. június 4-e, az „országvesztés” időpontja hogyan érintette történelmi Magyarországot: elveszett területének kétharmada, illetve 3,5 millió magyar anyanyelvű lakos, nem beszélve a gazdasági károkról. Szinte nem volt olyan család, amelyet ne érintett volna személyesen Trianon. A terem másik fele pedig röviden összefoglalja az ezt követő húsz évben Trianonra adott válaszokat, az „országépítés” időszakát, amikor a teljes nemzet összefogásának köszönhetően, mind társadalmi, mind gazdasági, mind politikai téren sikerült talpra állni, megerősödni és jelentős nemzetközi szereplővé válni.

A következő terem egyik része a revízió gondolatát járja körül, olyan jelentős műtárgyak segítségével, mint a Szabadság téren álló egykori irredenta szoborcsoport egykorú kicsinyített terrakotta másolatai, kiemelve az etnikai és a területi revíziós

Az 1938–1940 közötti időszak írott sajtóját bemutató terem, amelynek legfontosabb eleme az újságosbódé rekonstrukciója. Az installáció egyúttal „fotófalként” is funkcionál.

elvek közötti különbségeket, illetve a főbb magyar politikai és társadalmi célokat. A terem másik felében a változó Európa került bemutatásra néhány szemléletes kép és térkép segítségével. Látható egyebek mellett, hogy az 1938 és 1940 közötti időszakban tizenegy állam szűnt meg vagy került megszállás alá Európában. Kiemelendő, hogy amíg Magyarországon a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett korszakban helyreállt az ezeréves alkotmányosság és az egyik legfőbb cél a hagyományos európai és keresztény értékeken alapuló állam fenntartása volt, addig Európában megjelentek és teret nyertek a totalitárius diktatúrák, a Szovjetunió, a fasiszta Olaszország, valamint a náci Harmadik Birodalom, amelyek megkérdőjelezték és tagadták a több száz éves múltra tekintő addigi alapvetéseket, mint például a társadalmi- és tulajdonviszonyokat vagy az Istenbe vetett hitet.

Fontos az első két terem szimbolikus megosztottsága: amíg az egyik oldalon a negatív események, az országvesztés és Európa földrajzi és politikai átrendeződése kapott helyet, addig ezekkel szemben az ezekre adott magyar válaszok, az országépítés elemei, valamint a történelmi hagyományokra és etnikai elvekre alapozó revíziós gondolat bemutatása szerepelt.

A következő rész is ketté lett osztva: az egyik oldal a magyar sajtót mutatta be – itt egy korabeli újságosbódé mása is

Földi Jolán díszmagyar ruhája, amelyben 1938-ban a Felvidékre bevonuló magyar honvédeket fogadta. (Magántulajdon)

helyet kapott, amelybe bemehettek a látogatók –, míg a másik oldal a kiállítás által feldolgozott évek belpolitikai eseményeit tette vizsgálat tárgyává. Mindkét téma már előre vetítette a közelgő tragédiát. A német terjeszkedés – 1938 márciusától, az Anschlusstól Németország közvetlen szomszédja volt Magyarországnak –, illetve ezzel összefüggésben a magyar szélsőjobb erősödése nagyban befolyásolta, hogy az addig igen sokszínű magyar sajtóból eltűnjének bizonyos sajtótermékek és zsidó vallása, illetve származása miatt kiszoruljon számos zurnalista, szerkesztő és tulajdonos. Eközben politikai szintén három kormányváltás is lezajlott. A magyar politikai elit igyekezett ellensúlyozni a német nyomást és a túlzott jobbratolódást, de erre sem Darányi Kálmán, sem Imrédy Béla nem volt képes, így került a kormányfői posztra másodikkal is Teleki Pál, aki egészen 1941. április 3-án bekövetkezett haláláig meg tudta őrizni az önállóan cselekvő, független magyar politikát.

A Turán kormányzói különvonat másolata, rajta az eredeti címerrel.

A következő tematikus rész a kiállítás egyik legfontosabb és leglátványosabb eleme volt, amely a békés területi revíziókat mutatta be. A két világháború közötti magyar külpolitika törekvései ekkora érték be, így a nemzetközi helyzet változásával lehetővé váltak a békés területi revíziók is. Három alkalommal gyarapodott Magyarország területe: az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a Felvidék 12 ezer km²-e került vissza Magyarországhoz, a terület 870 ezer fős lakosságának 86,5%-a volt magyar nemzetiségű. Csehszlovákia szétesését követően, 1939. március 15-e és 18-a között a magyar haderő – kisebb fegyveres összecsapásokkal – vonult be a Kárpátaljára, visszaszerezve 11 ezer km²-t és bő félmillió, döntően ruszin nemzetiségű állampolgárt. A békés területi revíziók utolsó fázisa Észak-Erdély visszacszerzése volt. 1940. augusztus 30-án a második bécsi döntés 43 ezer km²-t adott vissza Magyarországnak a területen élő 2,4 millió lakossal együtt, akiknek 54%-a volt magyar.

A területi visszacsatolásokkal együtt letörtek a trianoni bilincsek, az ország ujjongott. A visszatért területekre bevonuló katonákat mindenhol éljenző, magyar viseletbe öltözött tömeg fogadta. A nagyobb városokba maga a kormányzó, Horthy Miklós vezette be a csapatokat, miközben tízezrek törtek ki örömkönnnyekben.

A felhőtlen öröm és az ünneplés azonban csak a felszín volt. A magyar politikai elit tisztában volt vele, hogy a békés területi revízióknak ára van. Európa térképének

Városkép rekonstrukció, amely egy bevonulási kapuból, üzletekből és kirakatokból áll. Az egyes kirakatokban az üzletek profiljába tartozó korabeli árucikkek és hirdetések mellett kiemelt helyet kapnak a területi revíziókkal kapcsolatos eredeti plakátok és hirdmények.

nem tört meg, és a legsötétebb kommunista diktatúra időszakában is őrizte azt a díszes ruhát, amelyben a bevonuló katonákat fogadta.

A városon végigsétálva léphetett be a látogató az Apollo Filmszínházba. Itt egy, a korszak hangulatát visszaadó,

működő mozi került kiépítésre, ahol a látogatók mellett, hogy információkat kaphattak a magyar film aranykoráról, megismerkedhettek a mozivászon akkori csillagaival és munkáikkal. A vetítővászonon Muráti Lili, Szeleczky Zita, Karády Katalin, Csontos Gyula és Jávor Pál filmjeinek egy-egy ikonikus részletét lehetett megtekinteni, köztük a *Halálos tavasz* című dráma híres csókjelenetét. A tapasztalatok alapján a mozi volt a diákok kedvence.

átrendeződése elsősorban két totalitárius államnak, a hitleri Németországnak és a fasiszta Olaszországnak volt köszönhető, amelyek idővel be is nyújtották a számlát. Így miközben a magyar társadalom örömmel népként élte meg, hogy újabb területek tértek vissza az anyaországhoz, addig a viszontagságos úttal és a várható következményekkel tisztában lévő Teleki Pál miniszterelnök hazaérkezésekor az öt ünneplő tömegnek ennyit mondott: „Csitt! Nincs okunk örvendezésre!”

A kiállítás ezen része megidézte a visszatért területeket: egy nemzeti színekbe öltöztetett városban sétálhattunk, ahol a korabeli üzletek kirakataiban szerepelnek az ide kapcsolódó műtárgyak, míg ezekkel szemben Horthy kormányzói különvonatának, a Turánnak a mása volt látható, a termeskocsi ablakaiban a területi revíziókban fontos szerepet kapó alakokkal, illetve szerepük leírásával. A kiállítás ezen részén került elhelyezésre a „térképasztal”, amelyen egy interaktív kvíz segítségével mérhette le a látogató a magyar és európai területi változásokról megszerzett tudását. Szintén itt volt látható két kiemelt műtárgy: a megidézett vonat oldalára lett felerősítve a Turán eredeti aranyozott címere, valamint a szabóság kirakatába került be Földi Jolán díszmagyar ruhája, amelyben 1938-ban, 14 évesen a Felvidéken fogadta a bevonuló honvédek. Szívszorító Jolán néni története, aki később elvesztette férjét a világháborúban, majd 1947-ben méltatlan körülmények között telepítették ki a Felvidékről és számos családi tragédia érte, de soha

A filmszínházat elhagyva léphettünk be a kiállítás második részére, ahol a jelentősebb események és társadalmi rétegek bemutatása kapott helyett. 1938-ban emlékezett meg a magyarság államalapító királya, Szent István halálának 900. évfordulójáról. A keresztény államalapításra emlékezve ekkor vált nemzeti ünnepé augusztus 20-a. A kiállítás bemutatta az emlékévhöz köthető jeles eseményeket: a Szent Korona közszemlére tételét, valamint Szent István épen megmaradt jobbjának országyárását. Szintén az 1938-as évhez kapcsolódik az Eucharisztikus Világkongresszus budapesti megrendezése, amelyen hívők százai mellett a későbbi XII. Piusz pápa, Eugenio Pacelli bíboros is részt vett. Mind az Eucharisztikus Világkongresszus, mind a Szent István-emlékév bizonyítja, hogy Magyarország hű volt gyökereihez és keresztény hitéhez, egy olyan időszakban, amikor Európában egyre nagyobb teret nyertek a totalitárius diktatúrák és szélsőséges eszmék.

A trianoni békeszerződéshez és a revízióhoz kötődő korabeli emléktárgyak: *Justice for Hungary* repülőmodell, Schuler József-féle ceruzakészlet, Trianon térképjáték gyerekeknek és egyéb relikviák. (Magántulajdon)

A trianoni békediktátum következtében erősen korlátozták a magyar haderőt, így az ország nem lett volna képes megvédeni saját magát egy fegyveres konfliktusban. A '30-as évek végére sikerült elérni a fegyverkezési egyenjogúságot. A kiállítás bemutatta az 1938-as győri programot, amelynek keretében egymilliárd pengős haderőfejlesztési és gazdaságélénkítési folyamatok indultak meg, illetve az 1939-es honvédelmi törvényt, amely lehetővé tette, hogy a magyar állampolgárok fegyveresen szolgálhassák hazájukat. A különböző egyenruhák és ekkor kifejlesztett magyar harci eszközök makettjei mellett itt kapott helyet egy, a kiállítás létrehozói által készített térkép is, amely igen szemléletesen mutatta be, hogy 1938-ban a haderő terén milyen hátrányból kellett indulnia Magyarországnak a környező államokkal szemben.

A terem sarkában egy apró szavazófülke segítségével a kiállításon szavazni is lehet. 1939-ben zajlott le ugyanis egészen

1994-ig az utolsó olyan parlamenti választás – a konzervatív kormánypárt elsőprő győzelmével –, amikor nem voltak az ország területén idegen megszálló csapatok. A látogató egy interaktív érintőképernyős monitoron ismerhette meg az 1939-es pártok programját, majd a szavazófülkébe belépve szavazhatott a számára szimpatikus pártra, illetve a tárlat neki legjobban tetsző részére. A pártok között a kormánypárt – Magyar Élet Pártja – nyert, míg a tematikus részek között az Apollo Filmszínház lett az első.

Aba-Novák Vilmos híres pannójának mása emlékeztetett az évezredes magyar-lengyel barátságra, amelynek egy igen fontos eseménye zajlott le 1939-ben, a második világháború kitörése után. Miután a Harmadik Birodalom, majd két héttel később a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot, Magyarország megnyitotta kapuit lengyel menekültek tizezrei előtt, és nem tett eleget annak a német követelésnek, amely az ország egyes területeit a Wehrmacht felvonulási területként kérte használatra. Ez a lépés is mutatta, hogy a magyar-német viszony a látszattal ellentétben korántsem volt felhőtlen.

Egy apró, de szemléletes falrész engedett bepillantást elődeink pénztárcájába. A mai napig ismert Magyarországon a „havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel” kezdetű sláger. Itt a látogatók arra kaphattak választ, hogy mire is volt elég 200 pengő, ha albérletet kerestek, mindennapi bevásárlásra készülődtek, nyaralni indultak vagy autót akartak vásárolni.

Nem lehet a korszak társadalmát bemutatni anélkül, hogy ne tennénk említést az erősödő antiszemitizmusról. Az első zsidótörvény 1938-ban, míg a második 1939-ben lépett életbe, ezzel erősen korlátozva több mint 200 ezer magyar állampolgárt. Bár a zsidók életét megbocsáthatatlan módon korlátozták, fizikai bántódásuk az 1944-es német megszállásig, nem esett.

A tárlat következő része foglalkozott a különböző társadalmi rétegekkel. Mivel nem volt lehetőség minden réteg részletes

bemutatására, így kettő került kiemelésre. Egy karácsonyi ünnepre készülő szalonon keresztül mutatta be a polgárságot, amely bár létszámában a magyar társadalomnak csupán 6%-át tette ki, súlya ennél jóval jelentősebb volt. Egy olyan művelt, de hagyományaira és történelmére büszke értelmiségi réteg alakult ki, amely az egész társadalom iránymutatójává vált. A polgári szalonban a korabeli ruhák, berendezési és használati tárgyak, újságok, díszek és festmények visszarepítették a látogatót a '30-as évek végének Budapestjére. Emellett a látogatók egy „szekrény” ajtajainak nyitogatásával tudhatták meg, hogy milyen is volt a korabeli polgári háztartás.

A szalonnal szemben került bemutatásra a társadalom legnagyobb részét kitevő vidéki parasztság helyzete. A '30-as évek végén az ország lakosságának közel fele, 4,5 millió ember élt meg a maga művelte földből, a birtokviszonyok azonban rendkívül szélsőségesek voltak. A magyarországi gazdaságok 75%-a öt hold alatti törpebirtok volt, azonban területileg mindezek csak az összes birtokok 10%-át tették ki. A nagybirtokokkal éppen fordítva állt a helyzet: az 1 000 hold feletti gazdaságok száma az összesnek mindössze a 0,1%-a volt, a teljes hazai birtoktest több mint 30%-át magába foglalva. A Horthy-korszak messzemenően legnagyobb társadalmi problémája a vidéki parasztság helyzete volt, amelyet nem sikerült ugyan megoldani, de voltak olyan folyamatok, mint például az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozása, amelyek javítottak a helyzeten.

A látogatók a többi társadalmi rétegről egy interaktív monitoron keresztül juthattak információkhoz, és korabeli képek megtekintésével nyerhettek betekintést mindennapi életükbe. Szintén itt kapott helyet a

A keresztény hazafias nevelés három alappillérét, az oktatást, az ifjúsági szervezeteket és a sportot bemutató terem.

tárlat közkedvelt kvíze, amely tíz kérdés megválaszolását követően sorolta be a látogatót egy korabeli társadalmi rétegbe, szakmába, illetve fotó is készült, amelyen a látogató, mint ennek a csoportnak a tagja volt látható.

A Trianon utáni talpra állás egyik legfontosabb folyamata az oktatás és nevelés fejlesztése, megreformálása volt. A korabeli politikai elit – elsősorban Klebelsberg Kuno egykori kultuszminiszter – a nemzeti megmaradás alapfeltételének tekintette, hogy a magyarságot sikerüljön kulturálisan kiemelni a környező népek közül. A rendkívül sikeres népiskolai programnak köszönhetően közel 1 500-zal nőtt az iskolák és közel 5 000-rel a képzett tanítók száma. A közoktatást megreformáló program leglátványosabb eredménye, hogy az 1930-as évek végére Magyarországon 7% alá szorult az írni-olvasni nem tudók aránya, míg ugyanekkor az analfabetizmus Romániában 42%, Jugoszláviában 45% körüli volt. A kiállítás bemutatta a hazafias, keresztény nevelés legfontosabb eredményeit, illetve annak három alappillérét: az oktatást, az ifjúsági szervezeteket, illetve a sportot. Utóbbihoz köthető, hogy 1938-ban a magyar futballválogatott ezüstérmet szerzett a franciaországi világbajnokságon.

Egy társadalom bemutatásához hozzátartozik, hogy színre kerüljenek annak olyan

Az 1930-as évek végét megidézhető polgári szalon.

árnyoldalai is, mint a bűnözés. A kiállítás egy interaktív térkép segítségével részletesen bemutatta, hogy bár klasszikus értelemben vett szervezett bűnözésről nem lehetett beszélni, és az alvilági alakok elsősorban hamiskártyások, okirathamisítók, valamint pitiáner csalók és tolvajok voltak, kialakultak az olyan rossz hírű budapesti negyedek, mint a „Csikágó”, a „Tripolisz” vagy a „Dzsumbuj”, és történtek megdöbbentő bűntények is. Ezzel szemben vidéken a közbiztonság sokkal jobbnak bizonyult, amely elsősorban a 80% feletti megoldási aránnyal dolgozó csendőrségnek volt köszönhető. A kiállításon – ritka módon – egy csendőr őrmester teljes felszerelése fegyverével együtt volt látható.

A tárlat utolsó szakasza mutatta be a vizsgált évek két legjelentősebb alakját, Horthy Miklóst, aki 1940-ben húsz esztendeje volt az ország élén, illetve Teleki Pált, aki egyszerre volt tudós, tanár és államférfi. Az utolsó, kiemelt műtárgynak külön története van. A fából faragott, díszes angyalos-koronás címer a kiállítás tervezőjének falát díszítette, de eredete ismeretlen volt mind a tulajdonos, mind a szakemberek számára. A tárlat képi anyagainak gyűjtése közben sikerült rábukkanni arra az 1939-es fényképre, amelyen a Parlament delegációs terme volt látható, az emelvény díszeként pedig a címer. Mint kiderült, a delegációs terem díszítését 1944-ben, az ostrom előtt eltávolították, később pedig az elemek többsége eltűnt.

A díszítést az elmúlt években rekonstruálták ugyan, de az eredeti címer 1944 óta először a *Magyar Világ* kiállításon volt látható.

A kiállításhoz kapcsolódott még egy, a '30-as évek hangulatát megidéző kávézó. A „kávézójegyet” váltó látogatók ide beülve elkortyolhattak egy forró italt, elfogyaszthattak egy süteményt, beleolvashattak a korszak újságjaiba, és egy apró ajándéktárggyal térhettek haza. Az *Ismerd meg*

a Magyar Világot pályázatnak köszönhetően közel 600, mai határokon inneni és túli középiskolás diák tekinthette meg térítésmentesen a tártatott, akik az időutazás-élmény teljessé tételéért minden esetben ingyenes „kávézójegyet” kaptak.

A kiállítás szerette volna bemutatni, hogy milyenek voltak a második világháború előtti utolsó békeévek, illetve milyen kilátások előtt állt Magyarország, mielőtt a későbbi vesztes oldalon belesodródott a háborúba. Bár a koronavírus-járvány a tárlatot is érzékenyen érintette, és a nyitva tartás utolsó időszakában már csak korlátozottan érkezhettek a látogatók, így is sikeres volt a kiállítás: 21 555-en tekintették meg, illetve sor került egy, a bemutatott témákat tudományos igényű feldolgozó konferenciára. A jövőbeli tervekben szerepel, hogy az elkövetkező másfél évben a kiállítást további három vidéki múzeum fogadja be.

A kiállítás szervezői: *Kodolányi János Egyetem, Magyarországtudományi Intézet.*

A kiállítás támogatói: *Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzeti Kulturális Alap, Bethlen Gábor Alapkezelő.*

Kurátorok: *Nyári Gábor, Rapali Vivien Regina.*

Tervező: *Tóth László.*

Helyszín: *Magyar Nemzeti Múzeum, József nádor terem.*

Időtartam: *2019. december 6. – 2020. március 13.*

Kovács Dávid

A nemzeti hagyományok és a kommunista önreprezentáció

A kommunista hagyománypolitika kezdetei

Jelen írás tárgyát a magyar kommunista ideológusoknak az 1936 és 1939 közötti időszakban a nemzeti történelem, nemzeti hagyományok szerepére vonatkozó gondolatai, mindenekelőtt Révai József és Lukács György ez irányú eszmefuttatásai képezik. Tanulmányom az ezen gondolatok mögött munkáló szerzői intenciók feltérképezésére vállalkozik. A szóban forgó elgondolások tartalmazó szövegek jelentőségét részben az adja, hogy ezek az első megnyilatkozások, melyekben a kommunista mozgalom teoretikusai részéről feltűnik a nemzeti hagyományokhoz való kapcsolódás igénye. Másrészt ezek az írások 1945 után újabb kiadásokban megjelenve, akkor már szélesebb közönséghez eljutva, orientáló pontjaivá váltak a kialakuló kommunista történelem- és irodalomszemléletnek. A vizsgált írások lényegi sajátossága tehát abban keresendő, hogy azok szakítva a magyar kommunista mozgalom korábbi gyakorlatával, a nemzeti hagyományokhoz való kapcsolódás igényét deklarálták. Ezt tekintve, Révai egyik 1936-os történeti munkája a határkö, amelyben az ideológus arra szólította fel párttársait, hogy tanulják meg „a magyar múlt nagy cselekedeteit és eseményeit” a „saját múltuknak érezni”, valamint „fegyverként” használni

ezen „hagyományokat” politikai harcaikban.¹ A szerző e fegyverként használható események közül 1848-at tekintette a legfontosabbnak.

A fordulat élességét jól érzékelteti, hogy pár évvel korábban Révai még határozottan elutasította annak lehetőségét, hogy a „munkásság ’48–49-et besorozhatná a maga történelmi emlékei közé”. Elutasítása két forrásból táplálkozott. Egyrészt abból a meggyőződésből, miszerint 1848 „nem saját osztályának története”, másrészt abból, hogy hite szerint a proletariátus cselekedetei és jogcímei alátámasztására nem szorul a történelem legitimáló erejére: „Arról sincsen szó, hogy a munkásságnak a maga cselekvése számára ’48–49 forradalmi cselekvésében kellene a történelmi igazolást keresnie. A munkásságnak nincs szüksége arra, hogy holmi történelmi jogokkal támassza alá azt, amire a jogosultságot egyedül osztályérdekeiből származtatja”.² Hasonló váltásról tanúskodik, hogy a magyar irodalmat provinciális, éppen ezért figyelemre nem méltó jelenséggént számon tartó Lukács György az általunk vizsgált korszakban a magyar irodalmi hagyomány értékelésére adta a fejét. A tanulmány a nemzeti múlt és hagyományok kommunisták részéről történő, az 1930-as évek közepétől kezdetét vevő instrumentalizálásának, vagyis a kommunista hagyománypolitika létrejöttének okait kívánja feltárni. Ezt részben a népfrontpolitika háttérének megvilágításával, részben a kommunista hagyománypolitika funkcióinak a rekonstrukciójával kívánom elérni.

¹ Révai József: Szabó Ervin és a 48-as magyar forradalom [1936]. In: Uő: *Válogatott történelmi írások 1.* Budapest, Kossuth, 1966, [112–117.] 112.

² Révai József: A 48-as legenda [1932]. In: *Szabó Ervin történeti írásai.* Szerk. Litván György. Budapest, Gondolat, 1979, [606–621.] 619–620.

A NÉPFRONTPOLITIKA HÁTTERE ÉS RETORIKÁJA

Komoly szakirodalomra támaszkodik az a megközelítés, amely bár utalásszerűen megemlíti a Komintern 1935-ös VII. kongresszusa által meghirdetett népfrontpolitika jelentette változást, a fentiekben körvonalazott fordulat alapvető okait Révai és Lukács gondolati fejlődésével, belső meggyőződéseik változásával magyarázza. Magam nem osztom ezt a tézist. A kommunista világmozgalom sajátosságait szem előtt tartva abból célravezető kiindulnunk, hogy a helyi pártoknál, illetve azok tollforgatóinál tetten ért ideológiai váltások mögött nem egyéni gondolati kezdeményezéseket, hanem Moszkva érdekeinek módosulásait érdemes keresnünk. Éppen ezért megközelítem fontos vonása, hogy a magyar kommunisták ideológiájában és retorikájában bekövetkezett metamorfózist nem önmagában vizsgálom, hanem összefüggésbe hozom a Komintern politikájában, valamint a Szovjetunió államérdekeiben bekövetkezett változásokkal. Magam is vallom azt, amit Isaac Deutscher és hozzá hasonló szellemben mások is megfogalmaztak, nevezetesen, hogy „csakis kudarchoz vezethet, ha valaki bármely kommunista párt történetét csakis saját nemzeti környezetébe ágyazottan akarja értelmezni”.³ Ennek megfelelően a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) ideológiai fordulatára egy átfogó átalakulás lenyomataként kell tekintenünk.

Az úgynevezett népfrontpolitika Hitler hatalomra jutásának, pontosabban a szovjet politika erre adott válaszáának köszönhetette létét. Ennek nyomán ugyanis Sztálin szakított korábbi meggyőződésével, miszerint a Szovjetuniót a versailles-i győztesek koalíciója és szervezetük, a Népszövetség fenyegeti. A hitleri fordulat után Sztálin egyre inkább Németországban ismerte fel a fő veszélyforrást. A szovjetek a veszély elhárításának egyik, diplomáciai eszközét a Franciaországgal 1935

májusában kötött kölcsönös segítségnyújtási szerződésben, valamint a korábban kárhoztatott Népszövetségbe való belépésben keresték.⁴ A másik eszközt az európai kommunista pártoknak mint a Szovjetunió „ötödik hadoszlopának” mozgósítása jelentette. A Kreml által újraírt és a helyi pártoknak kiosztott szerep értelmében a fasizmussal és az azt politikai gyakorlattá emelő Németországgal szembeni védekezés, a demokratikus jogok és a nemzeti függetlenség megóvása jelentette a kommunista szekciók új küldetését. Ennek érdekében kellett a kommunistáknak a szociáldemokratákkal és az antifasiszta, németellenes szervezetekkel, pártokkal széles körű összefogást, a „népfrontot” megteremteniük. Az új politika kísérleti laboratóriuma Franciaország volt, kanonizációjára pedig a Komintern VII. kongresszusán, 1935-ben került sor.

A helyi kommunista pártoknak a feladat hatékony betöltéséhez számos, a marxizmus-leninizmus alapját képező alapelvet, ideológiai elemet kellett a retorika területén elhagyniuk. Emellett pedig a propaganda szintjén két olyan attribútum birtokosaként tűntették fel magukat, amelyeket korábban a

⁴ Mindehhez hozzá kell fűzni, hogy a nyilvános diplomáciai lépések mellett a szovjet vezetés a háttérben nem adta fel a Németországgal való esetleges megegyezés lehetőségét, hiszen számára a legideálisabb forgatókönyv a „imperialista hatalmak” egymás közötti totális háborúja volt, amely elkerüli a Szovjetuniót és legyengíti a kapitalista világot. Ezeknek a kulisszák mögött zajló lépéseknek lett az eredménye a Molotov–Ribbentrop-paktum. Heller, Mihail – Nyekrics, Alexandr: *Orosz történelem 2. A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris, 1996, 255–256. A fasizmus elleni harc, a Németország felől fenyegető barbarizmus elleni közös küzdelem jelszava és az egész népfrontos propaganda mögötti valódi szándékot sokan a francia szövetségesek között is látták. A Szovjetunióban tartózkodó egyik francia katonai küldöttség irányítója így jellemezte a szovjet politika mozgatóit: „Oroszország igyekszik visszatéríteni nyugat felé azt a vihart, amelyről úgy érzi, hogy kelet felé tör. [...] Nem akar belekeveredni az elkövetkezendő európai konfliktusba, olyan szerepet óhajt játszani benne, amelyet az Egyesült Államok játszott 1918-ban, a döntőbíró szerepét a kegyetlen háború elcsigázta Európában.” Idézi: Deutscher i. m. 1990, 408.

³ Deutscher, Isaac: *Sztálin. Politikai életrajz*. Budapest, Európa, 1990, 387. Vö.: Pons, Silvio: *The Global Revolution. A History of International Communism 1917–1991*. Oxford, Oxford University Press, 2014, xiii.

Sztálin és Dimitrov 1936-ban, Moszkvában. Dimitrov, a Komintern vezetője végezte el a kommunista népfrempolitika elméleti megalapozását. Forrás: Wikimedia Commons.

leghatározottabban visszautasítottak volna: a két tulajdonságjegy a „nemzeti” és a „demokrata” volt. Mindenekelőtt a németellenes csoportokkal való együttműködést gátló, az osztályharcot előtérbe állító „osztály az osztály ellen” alapelv vált feleslegessé. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen az már elméletileg kizárta „elnyomók” és „elnyomottak”, vagyis a polgárság vagy más társadalmi osztályok, valamint a munkásság átfogó nemzeti érdekek mentén történő együttműködését. A Komintern VII. kongresszusán a szekciók elejtették az „osztály az osztály ellen” jelszavát, és óvatosan elkezdtek a „nemzeti összefogás” az osztályharc gondolatától oly idegen fogalmát a kommunista propaganda és agitáció részévé tenni. Ennek elméleti megalapozását a Komintern vezetője, Georgi Dimitrov végezte el. A Komintern első embere kongresszusi beszédében kitért arra, hogy a kommunisták bár nem fogadják el a „burzsoá nacionalizmust”, de a „nemzeti nihilizmus” is idegen tőlük.

A proletariátus pártjainak az a feladatuk, hogy megmutassák a tömegeknek, hogy ők az „igazi harcosai” a „nemzeti szabadságnak és a nép függetlenségének”.⁵

A Komintern korifeusai száműzték azt a korábbi képzetet is, amely úgy tekintett a faszizmusra, mint a polgári világ minden pórusába, rétegébe és pártjába beivódott méregre, amelynek egyetlen ellenszere a kommunizmus és annak mozgalma. Új önmeghatározásuk értelmében már a „demokraták tábora” – immár idesorolták magukat a kommunisták – és a „fasiszta erők” között feszült antagonisztikus ellentét. Tábor szervező elvvé a kommunista propagandában az antifaszizmus vált.⁶ Talán nem kell kiemelnünk, hogy a kommunisták számára az „antifasisztákhoz”, a „demokrata táborhoz” tartozás szinte kizárólagos kritériuma a németellenesség volt; a fasiszta titulushoz, vagy legalábbis a „demokrata táborból” való verbális száműzéshez pedig elég volt a szovjetellenesség. Mindez maga után vonta, hogy a kommunisták lemondtak a proletárforradalom, a proletárdiktatúra közvetlen céljáról. Dimitrov feladatként a demokratikus jogok bővítését, illetve a „reakció támadásával szemben” a már meglévők védelmét jelölte ki: „védelmezni fogunk minden arasznyi demokratikus vívmányt [...] és elszántan harcolni fogunk ezeknek a vívmányoknak a kiszélesítéséért”.⁷

A népfrempontos fordulat után a helyi kommunista pártok a polgári társadalomban született demokratikus eszmények örököseiként, a felvilágosodással és a francia forradalommal elinduló emancipációs törekvések folytatóiként, a haladás kerekének továbbgörgetőiként tüntették fel magukat. Tulajdonképpen erre a történetiszemléleti sémára épült rá a népfrempolitika legfontosabb

⁵ Dimitrov, Georgi Mikhaylov: *Harc az egységfrontért a faszizmus és a háború ellen. Előadói beszéd a Kommunista Internacionálé VII. világkongresszusán.* (1935. augusztus 2.). In: Uő: *Válogatott cikkek és beszédek.* Budapest, Szikra, 1952, [40–169.] 117.

⁶ Vö. Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere, 1967.* Budapest, Századvég, 2014, 41–42.

⁷ Dimitrov i. m. 1952, 149.

dichotómiája: a „reakció erőinek”, vagy a „fasizmusnak”, valamint a „haladás erőinek” vagy a „demokraták táborának” szembeállítására.⁸ Ez az ideológiai konstrukció arra volt hivatva, hogy megnyissa az utat a kommunistáknak a polgári, baloldali szervezetekkel való együttműködés felé. A múlt „eltörlése” helyett tehát a múlthoz való kapcsolódás igénye került előtérbe. A történelmi elődkeresés azonban nem korlátozódott a felvilágosodás és a polgári forradalmak korára. A Komintern pártjai a nemzeti múlt korábbi századaiból is elkezdtek keresni előképeket, a „haladó hagyományokat”. Ez tulajdonképpen a kommunista mozgalomban a nemzeti múlt politikai célokra való felhasználásának kezdete, a kommunista hagyománypolitika születésének pillanata.

A MÚLT FELHASZNÁLÁSÁNAK KEZDETEI

Mint azt korábban kiemeltük, a népfrontpolitikáig nem élt a kommunistákban késztetés arra, hogy előképeket kereszenek a nemzeti múltból, vagy hogy aktuális politikai törekvéseik igazolására a múltat, mint inspiráló példatárat felhasználják. Mint oly sok mindent, a népfrontpolitika hozta metamorfózisok közül a nemzeti múlthoz való újszerű kapcsolat kívánalmát is Dimitrov 1935-ös beszéde vezette be a kommunista világmozgalomba. A szöveg külön érdekessége annak nyilvánvalóvá tétele, hogy a kommunisták múltfelhasználási technikáit milyen mélyen inspirálta a fasiszta és a nemzetiszocialista minta: „A fasiszták tövig kiforgatják minden nép egész történetét, hogy úgy tűntessék fel magukat, mint a nép múltjában lejátszódott minden kimagasló hősi esemény egyetlen örökösét és folytatóját. Mindazt pedig, ami megalázza és sérti a nép nemzeti érzéseit, fegyverként használják a fasizmus ellen. Németországban száz és száz könyvet adnak ki, amelyeknek csak egy a célja: fasiszta módon meghamisítani a német nép történetét. Az újdonsült nemzetiszocialista történészek

olyan módon iparkodnak Németország történetét bemutatni, mintha valamilyen történelmi törvényszerűség erejénél fogva kétezer év folyamán vörös fonálként vonulna végig az a fejlődési vonal, amely arra vezetett, hogy megjelent a történelem színterén nemzeti »megváltó«, a német nép »messiása«, az a bizonyos osztrák származású »Gefreiter«. Ezekben a könyvekben a német nép múltjának legkiválóbb alakjait fasisztáknak, a nagy parasztmozgalmakat pedig a fasiszta mozgalom egyenes előfutárjainak tüntetik fel. Mussolini minden erővel tőkét igyekszik kovácsolni Garibaldi hősies példájából. A francia fasiszták az orléans-i szüzet nevezik ki hősnőjüknek. Az amerikai fasiszták az Amerika függetlenségéért vívott háborúk hagyományaira, Washington, Lincoln hagyományaira hivatkoznak. A bolgár fasiszták a '70-es évek nemzeti szabadságmozgalmát és e mozgalomnak a nép körében szeretetnek örvendő hőseit, Vaszil Levszkit, Sztefan Karadzst stb. használják fel. Azok a kommunisták, akik azt hiszik, hogy mindennek semmi köze a munkásosztály ügyéhez, akik semmit sem csinálnak, hogy történelmileg helyes, igazi marxista [...] szellemben világítsák meg a dolgozó tömegek előtt népük múltját, hogy összekapcsolják jelenlegi harcukat múltjuk forradalmi hagyományaival, ezek a kommunisták önként kiszolgáltatják a fasiszta hamisítóknak a néptömegek butítása céljaira mindazt, ami a nemzet történelmi múltjában értékes. Nem! Elvtársak! Bennünket nemcsak népünk jelenének és jövőjének, hanem múltjának is minden fontos kérdése érdekel.”⁹

Az elkövetkező években a helyi kommunisták kísértetiesen hasonló módon jártak el, mint a „fasiszta hamisítók”. Önmagukat a hősi események „örökösének”, a szocializmus eljövételét történelmi szükségszerűségnek, a nemzeti múlt nagyjait a kommunisták „elődeinek” mutatták, hivatkoztak a „függetlenségért vívott háborúk” és a „nemzeti szabadságmozgalmak” hagyományaira, és felhasználták azok hőseit politikai céljaikra.

⁸ Vö. Aron, Raymond: *Az értelmiség ópiuma*. Budapest, Akadémiai, 2006, 20–21.

⁹ Dimitrov i. m. 1952, 113–114.

A Szovjetunióban, a szovjet történetírásban az átállás már 1934-ben elindult. A Mikhail Nikolajevics Pokrovszij nevével fémjelzett hivatalos történetírói iskolát, amely közel másfél évtizeden keresztül a cári Oroszország történelmét a legsötétebb színekkel ecsetelte, éles támadások kezdték érni a párt képviselőinek részéről, amely végül az irányzat felszámolásához vezetett.¹⁰ Támadták az irányzatot „nemzeti nihilizmusa”, a történelmi szereplők megítélésének ahistorikus módja, valamint absztrakt, a történelmi szereplők és események szerepét leértékelő szociologikus szemlélete miatt. Ekkortól vette kezdetét a korábban kizárólag a munkásmozgalmi alakokkal benépesített közösségi panteon kibővítése. Így kapott kiemelt helyett a közösségi emlékezetben Puskin mellett a német lovagrend támadásától Oroszországot megvédelmező Alekszandr Nyevszkij, a Napóleont legyőző Kutuzov, a Moszkvát a 17. század elején elfoglaló lengyel hódítók legyőzésében oroszánrészt vállaló, egyszerű sorból származó Kuzma Minyin (aki személyében szimbolizálta az orosz honvédő népi patriotizmust), valamint az orosz államot megerősítő, központosító uralkodók, Rettegott Iván és Nagy Péter.¹¹

A cári orosz múltat egészében elvető felfogástól való eltávolodást érzékletesen fejezik ki Sztálin 1937-es mondatai: „Az orosz cárok sok mindent rosszul csináltak. Raboltak és szolgaságba taszítottak. Háborúkat vezettek, területeket hódítottak el a nagyurak érdekében. De egy erényük van: egy Kamcsatkáig terjedő, hatalmas államot teremtettek. Ennek mi örökösei vagyunk. Mi, bolsevikok elsőként egyesítettük és erősítettük meg ezt az államot, de nem a kapitalisták és az urak kedvéért, hanem a munkásokért és mindazokért a nagyszerű emberekért, akik ezt az államot alkotják.”¹²

¹⁰ Brandenberger, David: The Creative Intelligentsia and the Rise of Official Russocentrism Under Stalin. *Wiener Slawistischer Almanach*, 57 (2006), [83–98.] 93.

¹¹ Brandenberger, David: Proletarian Internationalism, „Soviet Patriotism” and the Rise of Russocentric Etatism During the Stalinist 1930’s. *Left History*, 1999/5, [80–100.] 89–91.

¹² Idézi: Uo. 92.

Könnyen kiolvasható a panteonban szereplő történelmi alakokból, valamint Sztálin szavaiból, hogy a szovjet állam haladó hagyománnyá a nemzeti múltból az idegen hódítókkal szemben az állam önállóságát védelmező honvédő harcokat, valamint az államszervező tevékenységet emelte. A szovjet történetírás szempontjai és „eredményei” könnyen adaptálhatók voltak a népfrontos műltszemléletbe, hiszen a helyi kommunisták is úgy tüntették fel szovjet határőrségi szerepüket, mint az adott állam függetlenségének védelmét.

A HAGYOMÁNPOLITIKA FUNKCIÓI

A központi fogalomként használt *hagyománypolitika* alatt a nemzeti múlt, a nemzeti hagyományok politikai célú felhasználását értem. Ismereteim szerint a kifejezéssel pontosan ebben a formában más szerzők korábban nem éltek. Ugyanakkor az általam is leírni kívánt jelenséget számos szerző a hagyományokkal való hatalmi-politikai visszaélés gondolati és fogalmi keretében tárgyalta.¹³

Részben ezen a magyar szellemi életben messze nyúló előzmények okán használom a *hagyománypolitika* kifejezést, szemben az emlékezet- és identitáspolitika angolszász kulturális közegből átemelt terminusaival, amelyek egyébiránt tartalmilag annak sok ponton megfeleltethetők. A magyar szakirodalomban megtalálható még a „történetpolitika” kifejezése, amely szintén a „múlt felhasználásának” politikai intenciók nyomán való igénybevételeire utal.¹⁴ Megítélésem szerint azonban

¹³ Czigány Lóránt: Lépéskényszer: az irodalom államosítása Magyarországon, 1946–1951. In: Uő: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988*. Budapest, Gondolat, 1990, 11–69.; Kósa László: Nemzeti hagyományok: értékőrzés – értékteremtés. *Új Forrás*, 1980. február, 72–75.; Litván György: Előszó. In: Uő: *Októbertek üzenete*. Budapest, Osiris, 1996, 5–10.

¹⁴ Romsics Ignác Szekfű *Három nemzedékéről* értekezve a következő meghatározását adta a „történetpolitikai esszének”: „Célja nem az elmúlt évszázad magyar történelmének tárgyilagosságra és kiegyensúlyozottságra törekvő bemutatása, hanem a potenciális olvasók politikai orientálása

a *hagyománypolitika* a „történetpolitikánál” átfogóbb fogalma jobban kifejezi a kommunisták törekvéseit, teoretikusaik ugyanis nem pusztán a szűk értelemben vett történelmi eseményekkel és alakokkal „politizáltak”, hanem a nemzeti kultúra kimagasló szereplőivel, sőt egyes műveivel is. Nem csak 1848 forradalma és szabadságharca, vagy a tanácsköztársaság, de Kölcsey Ferenc életműve, vagy éppen Madách Imre alkotása, *Az ember tragédiája* megítélése is kiemelt jelentőséggel bírt a szemükben. A kommunista ideológusok ezekben az értékelésekben – fordulatukkal élve – a „jelen harcainak” fontos „fegyverét” ismerték fel.

A *hagyománypolitika* fenti definíciója, miszerint az a nemzeti hagyományok politikai célzatú felhasználása, árnyaltabb, részletezőbb kifejtést igényel, annak számbavételét, hogy pontosan milyen politikai funkciókat töltött be a „múlt felhasználása”, vagy a kommunizmus szókészletével kifejezve magunkat: a „haladó hagyományok” milyen módon jelentettek „fegyvert” a politikában. A válaszhoz közelebb visznek azok a szerzők, akik szándékaimmal egyezően a múltban a hagyományokkal való visszaélés gondolatából indultak ki, hiszen elemzéseikben a *hagyománypolitika* két meghatározó funkciójára vetettek fényt.

volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva.” Romsics Ignác: Szekfű Gyula *Három nemzedékéről*. In: Uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Budapest, Osiris, 2008, [195–212] 211. Romsics Ignác egy másik munkájában az 1949 és 1956 közötti kommunista múltszemléletre használta a fogalmat, „konstruált [...] történetpolitikai kánonként” jellemezve azt. Uő: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest, Osiris, 2011, 356. A „történetpolitika”, a „történetpolitikai tanulmány” fogalmának külön érdekessége, hogy azt éppen Szekfű vezette be a közgondolkodásba. A történész azonban nem a fenti, meglehetősen negatív értelemben, hanem követendő és általa is művelt módszerként: „A történetpolitikai tanulmány [...] távolról sem politikai, vagy csupán újságciikk, hanem egy-egy aktuális probléma történeti összefüggésének felfedezése, a jelen helyzetre alkalmazott történetkutatás.” Szekfű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1924, 9.

1980-ban Czigány Lóránt az emigrációban írt arról, hogy a kommunista hatalom az úgynevezett haladó hagyományok kiemelésével és kanonizálásával valójában a nemzeti kultúrát csonkította meg. Czigány Lóránt tanulmányában az 1946 és 1951 közötti irodalmi életet mutatta be. Szerinte a „haladó hagyományok ápolása” a kommunisták kezében annak eszköze volt, hogy a magyar irodalomból „kirostatálják” a számukra „nemkívánatos szerzőket, illetve műveket”, és ezen keresztül a nemkívánatos gondolat tartalmakat is.¹⁵ A *hagyománypolitika* ezen vonatkozása számunkra kevésbé fontos, hiszen az általunk vizsgált korszakban a kommunista párt a hatalom sáncain kívül állva a szelektálás lehetőségével nem élhetett. Annál fontosabb a másik vonatkozás, ami szintén szerepelt Czigány elemzésében.

A „kiiktatás”, az „elhallgatás” mellett a kommunista *hagyománypolitika* a nemzeti művelődés klasszikusainak, valamint a magyar történelem kiemelkedő alakjainak szellemét, egykori szándékait is meghamisította, vagy legalábbis önkényesen kiragadott és eltorzított bizonyos motívumokat az életművekből. Czigány felsorolásával élve például ilyen „átértékelés” nyomán vált a „forradalmi haladásba szerelmes” Petőfi a kommunisták „lobogójává”, Ady pedig a forradalom „vihardarává”.¹⁶ Révai József – egy, a korszakunkból származó példát is megidézve – ennek az „értelmezési gyakorlatnak” a jegyében bizonygatta 1938-ban írt tanulmányában, hogy Kölcsey pesszimizmusa nem ellentéte a kommunisták

¹⁵ Czigány i. m. 1990, 52. Kósa László úgy fogalmazott korábban említett tanulmányában, hogy a haladó hagyományra való hivatkozás „történelmi igazságok elferdítésére, elhallgatására, esztétikai értékeknek a nemzet művelődési örökségéből való kiiktatására szolgáltatott ürügyet”. Kósa i. m. 1980, 73. Ständeisky Éva pedig így írta le a jelenséget: „A szelektált, diktatúralegitimáló eszközként kisajátított nemzeti kultúra a magyar kulturális hagyományok zömét kirekesztette a magyar szellemi örökségből.” Ständeisky Éva: *A kígyó bőre. Politika és ideológia a fordulat éveiben*. In: Uő: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet – ÁBTL, 2005, [126–144.] 138.

¹⁶ Czigány i. m. 1990, 52.

Révai József az Országházban, 1950. december 8-án. Forrás: FORTEPAN / Bauer Sándor, Képszám: 128546.

optimizmusának és haladáshitének, hiszen nem is igazi pesszimizmus, hanem a „magyar haladás sorsa fölötti gyöt-rődés”, a „haladó magyar lázongása” a társadalmi viszonyokkal szemben.¹⁷ A fenti példák szemléltetik, hogy a nemzeti múlt és művelődés nagyjai a „haladó hagyományok” részévé válva az éppen aktuális kommunista politikai program és az annak elméleti igazolást adó ideológia üzeneteinek szimbólumalakjaivá torzultak. Ezért fogalmazhatunk úgy, hogy az általunk vizsgálendő hagyomány-politikai írások egyik alapvető funkciója az ideológiaközvetítés – a múlt, a nemzeti hagyományok közegét felhasználva.

A múlt felé fordulás, a nemzeti múlt saját múltként való vállalásának másik funkciója a kommunisták szemében a párt nemzeti erőként való önmeghatározásának alátámasztása volt.¹⁸ A népfront-

¹⁷ Révai József: Kölcsény Ferenc [1938]. In: Uő: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Budapest, Szikra, 1948, [9–45.] 18–19.

¹⁸ Vö. Ständeisky Éva: *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948*. Budapest, Kossuth, 1987, 11.

politika Komintern által történő 1935-ös meghirdetése után a helyi kommunista pártok, szakítva korábbi internacionalista retorikájukkal, a nemzeti érdek legkövetkezetesebb védelmezőinek tűntették fel magukat. Ennek kiegészítője és egyben hitelesítője volt a nemzeti hagyományokkal, vagy legalábbis azok egy részével való deklaratív azonosulás. A KMP teoretikusai mozgalmukat a legnemesebb nemzeti hagyományok örökösének és folytatójának láttatták. A kommunista hagyománypolitika másik fontos funkcióját tehát a KMP nemzeti önreprezentációjának igazolásában határozhatjuk meg.

Az 1936 és 1939 közötti időszakban a magyar kommunista szekció, mint a Komintern más szekciói is, a németellenes csoportok minél szélesebb körű megszervezését tekintették feladatuknak. Ennek a széleskörű együttműködésnek az egyedüli eszmei alapja a nemzeti összetartozás és függetlenség eszméje lehetett. Ez tette megkerülhetetlenné a KMP számára a nemzeti erőként való önreprezentációt. Ezt az önmeghatározást támasztotta alá a hagyományok tendenciózus felhasználása, annak görcsös kimutatása, hogy a kommunisták a múltbeli nagy nemzeti törekvések letéteményesei és beteljesítői. Révai egy 1953-as, a belső pártvezetés számára készített anyagában szinte teoretikus összefoglalását adta a nemzeti hagyományok szerepének a kommunista politika egészében, betekintést adva így hagyománypolitikai intencióiba. Révai három szempont érvényesítéséről szolt a kérdés kapcsán. Az egyik az előbb említett örökös szerep lefektetése és ezen keresztül a nemzeti önreprezentáció megalapozása: „Visszatérve a nemzeti hagyományok [...] értékelésére: mi a jelentősége számukra eme hagyományoknak, hogy kell őket felhasználnunk népünk hazafias és internacionalista nevelésénél? [...] A nemzeti hagyományok arra valók, hogy segítségükkel megmutassuk: [...] hogy annak, amit mi csinálunk, vannak nagy előzményei népünk történelmében, hogy mi kommunisták nem holmi rózsabokorban jöttünk a világra, nem zabigye-rekei, hanem törvényes gyerekei vagyunk népünk évszázados felszabadulási

harcainak, legitim örökösei a magyar haladásért vívott küzdelmeknek.”¹⁹

Ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy az általunk vizsgált korszakban a kommunista pártok a szélesebb nemzeti összefogás mellett a szűkebb körű „demokraták” közötti együttműködésnek is propagátorai voltak. Ennek érdekében nemcsak a nemzeti múlt, hanem az egyetemes baloldali tradíció örökösének szerepére is igényt formáltak. Mozgalmukat a humanizmus, a felvilágosodás, a francia forradalom „nagy ideáljai” hűséges híveként, szellemi követőjeként mutatták be. Révai, mint azt látni fogjuk, a két tradíciót összevonta. A hagyománypolitika eszközül szolgáló szimbólumalakok a legtöbb esetben – példa erre a Révai-féle Kölcsey- vagy Petőfi-ábrázolás – ötvözik magukban a „demokrata” és a „nemzeti” tradíció eszmei tartalmait; jobban mondva, amit a kommunisták annak gondoltak. A konstruált szimbólumalakoknak ugyanakkor, meg kell vallanunk, nem sok közük volt a valódi történelmi személyekhez. Inkább a kommunista célok szülte fantomoknak lehet őket tekinteni.

Ez az észrevétel átvezet minket a hagyománypolitika nemzeti önreprezentáció megalapozása melletti másik funkciójára: az ideológiaközvetítésre. A kommunista teoretikusok a történeti tárgyú munkákban egyrészt politikai programjukat historizálták: meggyőződésük volt ugyanis, hogy a befolyásolni kívánt szélesebb közvélemény mozgósításának hatékony eszköze a történelmi párhuzamokkal, analógiákkal való operálás. Mint azt korábban ismertettük, a történelmi múlt jelen harcaiban való kiaknázásának gondolatát, a szovjet minta hatásától nem függetlenül Dimitrov honosította meg a kommunista világmozgalomban. Később is tetten érhető a Komintern képviselői részéről az erős hit abban, hogy a németellenes politika alátámasztása a nem kommunisták körében hatalmas erőforrást meríthet a történelmi múltra való hivatkozásból. Erről árulkodik például a Kommunista Internacionálé

Végrehajtó Bizottságának 1939. júliusi, a magyar szekció feladatait kijelölő határozata, amely azt a feltételezést is tartalmazta, miszerint a magyar társadalomban „elevenen él” a „német hódítókkal” szembeni, a függetlenségért vívott több évszázados „harc hagyománya”.²⁰ A határozat azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy mi volt a központi politikai üzenet, amelyet a hagyománypolitikai írásoknak a múltba kellett csempésznük. Magyarországon Révaira hárult a munka, hogy a kommunisták valós szándékait eleve elfedő politikai programhoz – miszerint a legfontosabb feladat a külső hódítás elhárítása, s ez megköveteli a nemzeti összefogást – megtalálja és kidolgozza a megfelelő történelmi illusztrációt.

Révai ezt elsősorban az 1848–49-es magyar eseményekben lelte meg, de Szent István és Hunyadi János alakja is alkalmas volt az „idegen hódítókkal” szembeni ellenállás fontosságának kifejezésére. A Komintern más szekciói más történelmi korszakban találták meg a centrális politikai üzenet közvetítésére legalkalmasabb történelmi személyeket és eseményeket: a cseh kommunisták például a huszitizmus örököseiként vállalták a csehszlovák állam függetlenségének védelmét a német hódítókkal szemben.²¹

Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy a múlt csak ennek a közvetlen politikai üzenetnek hordozójaként szolgált. A hagyományértelmezés átfogóbb eszmei tartalmak ideológiaközvetítés tárgyaivá válására is módot adott. Ilyen eszmei tartalom volt a haladáshit, az internacionalizmus, a kommunisták értelmezése szerinti „igaz hazafiság”, a forradalmiság, valamint a „népiség”, ami a közérthető, közéleti tartalmú, a „nép felemelését”

²⁰ A Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának a Kommunisták Magyarországi Pártja feladatairól 1939-ben és 1940-ben hozott határozatai. *Párttörténeti Közlemények*, 1962. május, [163–189.] 169.

²¹ A cseh kommunisták, elsősorban Zdeněk Nejedlý történelemszemléletére lásd: Kemp, Walter A.: *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, MacMillan Press, 1999, 104–108.

¹⁹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 793. f. (Révai József iratai), 11. ő. e. 22.

szolgáló irodalom eszményét takarta. Ez a felsorolás rámutat arra, hogy miként az ideológiát közvetlenül megjelenítő politikai publicisztikában, a kommunista teoretikusok itt is hangsúlyt helyeztek arra, hogy az általuk felállított gondolati konstrukciók lehetőség szerint saját körük számára is elfogadhatók legyenek – vagyis a mozgalomhoz kötődők is tudjanak azonosulni a múltképbe rajzolt eszményekkel.

Itt is kitapintható a kettős cél: a szélesebb nemzeti közvéleményben elismertetni a KMP-t mint nemzeti erőt, másrészt a saját táboruk tagjainak szemében elfogadhatóvá tenni a népfrontpolitika jelentette alapvető változást. Ezt a közvetlen ideológia területén a demokrácia, valamint a „nemzet” és a „nemzeti eszme” fogalmának valódi jelentéséből való kiforgatásával, a kommunista világkép gondolati tartalmaival való feltöltésével kísérelték meg elérni.

A bolsevik hagyománypolitika is hasonlóan járt el. A nemzeti hagyománynak a munkásmozgalomhoz nem köthető elemeit, azokat, amelyeket a korábbi értékelés a kizsákmányolás szellemi lenyomataként élesen elutasított, a kommunista hagyománypolitika teoretikusai az új helyzetben megkísérelték a mozgalmi identitás részévé avatni. Tették ezt olyan módon, hogy a nemzeti hagyományokat és történelmet a kommunista eszmények példatárává szegényítették. Általában úgy szerepeltették a magyar történelem és kultúra nagy alakjait – Kossuthot, Adyt, Kölcseyt –, mint akik ezen eszményeket többé vagy kevésbé megközelítették, de mindenképp ezen eszmények felé haladtak. A korszakban egyedül Petőfi szimbólumalakja volt az, amely az önmagukat a „haladás híveiként”, „demokratákként” meghatározó kommunisták szemében szinte teljesen megfelelt az ideológiai elvárásoknak.

Ebben az összefüggésben érdemes a már korábban idézett, a nemzeti hagyományok felhasználásának szempontjait taglaló Révai-szöveghez fordulnunk.

Révai ebben ugyanis a nemzeti múlt említett deklaratív vállalása mellett olyan szempontokat is megjelölt, amelyek a nemzeti hagyományokkal szembeni távolságteremtés korábbi gyakorlatát éltették tovább, annak elméleti igazolást is adva. A pártideológus felfogása szerint a letűnt idők szereplői függetlenül személyes kvalitásaiktól nem léphették át saját koruk árnyékát, a „múlt korlátait”. Ezért a következetes kommunista hagyománypolitika bírálja „még a haladó hagyományokat is, azért, ami bennük következetlen, felemás, a felső osztályokhoz kötött”.²²

Egy másik érvényesítendő szempont szintén a nemzeti múlttal, az abban megjelenő törekvésekkel szembeni distancia fontosságát állította előtérbe. Eszerint hangsúlyozni kell ugyan, hogy a kommunisták népük „történelmében gyökereznek”, ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a mozgalom „a dolgozó nép nemzetközi felszabadításának” kitűzött céljával messze túltekint a nemzeti kereteken és törekvéseken, ezért valami alapvetően újat is jelent a magyar történelemben.²³ A nemzeti célnak mint résznek, mindig alá kell rendelődnie az egésznek, vagyis az egyetemes célnak.²⁴

Ezek a szempontok érvényesültek már az 1936 és 1939 között született hagyománypolitikai írásokban is, elősegítve azok kommunisták részéről való elfogadását. Az is tanulságos, hogy Révai a nemzeti hagyományok felhasználása során az eltérő szempontok érvényesítésének mértékét a „mindenkori alkalom konkrét szükségleteihez” kapcsolta.²⁵ A múlt felhasználása mögött álló eltérő, sokszor egymásnak feszülő motivációk határozták meg a kommunista hagyománypolitika legfőbb jellemzőit.

²² PIL 793. f. 11. ő. e. 22.

²³ *Uo.*

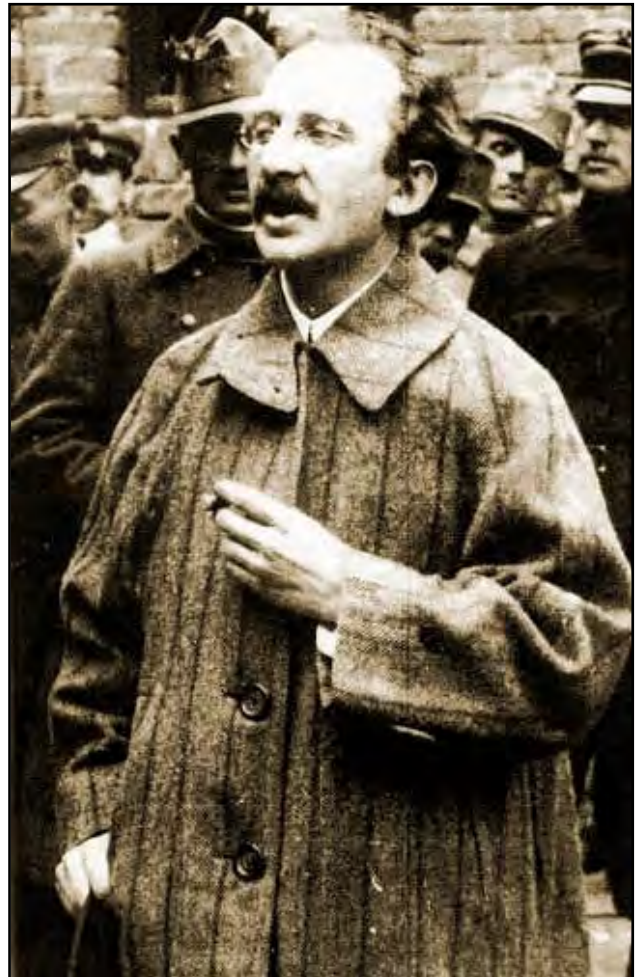
²⁴ *Uo.* 17–18.

²⁵ *Uo.* 23.

A MÚLT JELENIDEJÜSÍTÉSE

Révai József és Lukács György nem rejtették véka alá, hogy a nemzeti hagyományokat a jelen politikai törekvéseinek szolgálatába kívánják állítani. Mi több, azt vallották, hogy kizárólag ebben a közösségi funkcióban rejlik a hagyományok egyedüli értelme. Révai írásaiban számos helyen hangot adott ezirányú nézeteinek. Egyik tanulmányában a „történelmi múlttal” való foglalkozást „aktuális politikai kérdésnek” nevezte, amely a „jelen harcai számára nyújt nemcsak egyszerűen tanúságokat, hanem orientációt, kiindulópontot, sőt, programot is”.²⁶ Egy másik szöveghelyen a „nemzeti hagyományokat” a „fasiszták ellen” használható fegyverhez hasonlította,²⁷ míg megint más alkalommal 1848 „felemelő hagyományából” „eleven programot”, „időszerű útmutatást” velt kiolvasni, amelyből az ember „sok mindent tanulhat [...] ma is”.²⁸

Lukács György pedig Ady költői módszereként mint lírai azonosítást dicsérte azt, ami a múlt felhasználásának kommunista gyakorlatát uralta. Ady lírájában a múlt megjelenítését a következőképp jellemezte: „Ady költészetében megelevenedik ez az egész magyar múlt. De nem lírai hangú elbeszélések formájában, nem mint múlt, amelyet ma elmondunk, hanem a lírai azonosítás révén: mint jelen.”²⁹ A költő által felvonultatott történelmi alakok „igazságukat és megrázó erejüket [...] nem az objektív történelmi igazságból kapják”.³⁰ Ez a megrázó erő: a lírai szimbolizmus ereje. Lukács szerint éppen ez Ady múltábrázolásának az igazi értéke, hiszen ezáltal válik lehetővé a „magyar múlt beolvasztása a forradalomért zokogó jelenbe”.³¹ A

Lukács György filozófus népbiztosként a Tanácsköztársaság idején. Révaihoz hasonlóan a nemzeti hagyományokat a jelen kommunista politikai törekvéseinek szolgálatába kívánta állítani. Forrás: Wikimedia Commons.

múlt és jelen közötti határok elmosása – elsősorban Révainál – megadta a lehetőséget a legképtelenebb analógiák kiötlése számára. Többek között ennek tükrében jelent meg Horthy a jelen Jelasicsaként, Metternich pedig Goebbels előképeként.³² Továbbá ennek nyomán vált egylényegűvé az 1930-as évek népfrontpolitikája a reformkor érdekegyesítési koncepciójával, valamint a '48-as honvédsereg a spanyol polgárháború nemzetközi brigádjával.³³

Figyelemre érdemes kérdés, hogy a kommunista hagyománypolitika megalkotói, mint a valóság történetiségének gondolatára állítólag érzékeny marxisták, mint az „örök emberi” tagadói mivel magyarították azt, hogy ötven, száz vagy akár ezer évvel korábbi cselekedetek és eszmék „programot” és „útmutatást”

²⁶ Révai József: 1848–1867 és Magyarország nemzeti jövője [1937]. In: Révai i. m. 1966, [271–280.] 271.

²⁷ Révai i. m. [1936], 112.

²⁸ Révai József: Magyar szabadság – világszabadság [1938]. In: Révai i. m. 1948, [165–212.] 167.

²⁹ Lukács György: Ady, a magyar tragédia nagy éneke [1939]. In: Uő: *Írástudók felelőssége*. Budapest, Szikra, 1945, [25–47.] 40.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 41.

³² Révai i. m. Magyar szabadság... [1938], 212.

³³ Uo. 174.; Révai i. m. [1937], 274.

adnak a „jelen harcai számára”. Révai két, egymással nem igazán koherens választ adott erre. Az első szerint vannak olyan történelmi fordulópontok egy nép életében, amikor „felvetődik a létnek vagy nemlétnek [...] nagy sorskérdése”.³⁴ Révai egyik 1937-es írásában saját korát is olyannak látta, amelyben választút előtt áll az ország, döntenie kell, hogy „Európa melyik táborával” köti össze jövőjét.³⁵ A szerző szerint ugyanilyen fordulópontot jelölt 1848, miként Szent István uralkodásának időszaka is.³⁶ Az ideológus felfogása szerint mind a három fordulópont esetében a történelem által feltett kérdés, amelyre a közösségnek választ kellett, illetve kell adnia, lényegét tekintve ugyanaz: reakció vagy történelmi haladás. Révai azzal, hogy a három fordulópontot kiragadta történelmi összefüggéseikből, arra törekedett, hogy azokat lényegében azonos, időtlen közösségi léthelyzetként, döntésszituációként tüntesse fel. Ez a gondolatkonstrukció lehetővé tette, hogy Szent István és 1848 magyarjainak döntése a „haladás” mellett 1937-ben is „programot” jelentsen a társadalom számára.

Ennél némileg összetettebb a második megközelítés, amely Kölcseyről szóló tanulmányában szerepelt. Ebben a megbecsülésre méltó hagyományok, történelmi alakok két típusát különböztette meg: „A jelen embere két dologgal indokolhatja az ősök emlékének ápolását és szellemük ébren tartását. Az egyik az, hogy ezeknek az ősöknek a harcai alapozták meg a jelen épületét, és így a küzdelem, mely a jövőért folyik az ősök szellemében, a tőlük lerakott alapokon, a tőlük követett irányban folyik tovább. Ebben az értelemben emlékezik az orosz nép nem csak a nagy orosz szabadságharcosokra, hanem I. Péter cárra is, a francia nép nem csak a jakobinusukra, hanem a nagy francia királyra, IV. Henrikre is, a magyar nép nemcsak Dózsára, Kossuth

Lajosra, Petőfi Sándorra, hanem Szent Istvánra, Hunyadi Jánosra, Mátyás királyra is.”³⁷

Az ő érdemük, hogy a történelem kerekét előre lendítették, lerakták a „haladás alapjait”. Mellettük vannak azonban olyan ősök, „akiknek szellemét nem csak azért kell ébren tartani, mert ők voltak az alapok lerakói, hanem azért is, mert programjuk jó része megvalósításra vár”.³⁸

Révai eszmeépítménye szerint ilyen programalkotók a francia forradalom „nagy ideáinak” magyar zászlóvivői, akiknek csaknem százötven évet átfogó emberlancát a magyar jakobinusoktól a népfrontot építő kommunistákig egybefogja a feudalizmus elleni harc, a demokratikus átalakulásért folytatott küzdelem. A teória értelmében Kölcsey és Petőfi éppúgy a magyar elmaradottság, a feudalizmus démonával küzdött, miként később Ady, vagy még később a „demokraták táborát” alkotó kommunisták. Lukács szintén a feudalizmust felszámolni kívánó, időn átívelő akaratban kísérelte meg láttatni a legjobbak törekvéseit összekötő kapcsot: „Mi a magyar tragédia? Petőfi és Ady, a magyarság igazi költői, jól tudták: a feudalizmus maradványainak fennállása és makacs védelme; Magyarország kiszakadása a kialakulóban lévő új, európai demokratikus kultúrából. Tudták azt is, mi innen a kivezető út: a régen anachronizmussá vált magyar középkor erőszakos sirba tétele, és ezzel a magyar nép belépése a civilizált, demokratikus népek közösségébe.”³⁹

A fenti elképzelés a célok és a leküzdendő akadályok másfél évszázados időintervallumon belüli egyezését szuggerálva szinte együtt küzdő kortársakként ábrázolta Kölcseyt, Petőfit, Adyt és a kommunistákat. A múlt és a jelen közötti válaszfal ezen az úton is ledőlt, a múlt jelenidejűsítésének, a „lírai szimbolizmusnak” egy másik variánsával megismertette minket.

³⁴ Révai i. m. [1937], 271.

³⁵ Uo.; Vö. Lukács György: Írástudók felelőssége [1939]. In: Lukács i. m. 1945, [104–123.] 104.

³⁶ Révai József: Szent István [1938]. In: Uő: *Válogatott történelmi írások* 2. Budapest, Kossuth, 1966, [269–273.] 273.

³⁷ Révai i. m. Kölcsey Ferenc [1938], 43.

³⁸ Uo. 44.

³⁹ Lukács György i. m. [1939] Ady..., 25.

Joggal merülhet fel a kérdés: miért érezték szükségességét annak a kommunista világmozgalom korifeusai Dimitrovtól Révaiig, hogy a politikai üzenetek eljuttatásában a történelmi múlt kerülőútját vegyék igénybe? Mint emlékeztünk rá, Dimitrov a „fasiszta történelemhamisítás” mozgósító erejével magyarázta, hogy a kommunisták miért nem mondhatnak le a nemzeti hagyományok, a történelem ideológiaközvetítő funkciójáról. Dimitrov 1935-ös kongresszusi beszédében a múlt felhasználását az ideológiai ellenfél, a fasiszmus elleni harc fontos területének nyilvánította. Ez a gondolat Révai szinte összes korabeli írásában megjelent, miként Lukács is arról értekezett egyik 1938-as munkájában, hogy a kulturális „örökségért” való harc az „igazán széles harc a fasiszmus ellen”.⁴⁰

A dimitrovi helyzetértékelés értelem-szerűen azt a felismerést is feltételezi, hogy a tömegek gondolkodásában és cselekedeteiben a történelmi típusú igazolásnak rendkívül komoly szerepe van. Ennek felismerése sajátos módon jelent meg Révainál. Kölcseyről írott tanulmányának egyik részében hősnének „romantikus, múltba néző gondolkodására” keresett mentő körülményeket.

Itt fejtette ki, hogy míg a francia nemzetnek öntudata megerősítésében nem volt szüksége a „múltba nézésre”, addig az „elmaradt népeknél”, mint amilyen a magyar, a közösségi öntudat megteremtésében nélkülözhetetlen segédeszköz volt a „megkapaszkodás a nemzeti múlt hagyományaiban”.⁴¹

Ami számunkra ebből az eszmefuttatásból érdekes, az nem más, mint hogy Révai az elmaradottság, az elmaradt tudat jellemzőjeként tekintett a múlt, a nemzeti hagyományok iránti érdeklődésre. Miként fordítva is, Kölcsey gondolatvilága fejlődésekként üdvözölte, hogy „a nemzeti múlt csodálatán” kezdő költő végül a „jövő felé fordult”.⁴² Révai tehát nem gondolkodott másként a „múltba nézésről”, a nemzeti hagyományokról, mint tette azt 1932-ben, azonban elfogadta, hogy a tömegek „elmaradt tudata” igényli, hogy a jelen cselekedeteihez a múltból kapjon igazolást. Révai magatartása ahhoz a misszionáriuséhoz hasonlatos, aki belátta, hogy mondandóját a bennszülöttek már meglévő képzeletihez is igazítani kell. Emellett azonban arra is ügyel, hogy a korrekció sajátjai körében ne okozzon megbotránkozást.

⁴⁰ Lukács György: Johannes R. Becher új kötete [1938]. In: Uő: *Esztétikai írások. 1930–1945.* Budapest, Kossuth, 1982, [578–583.] 582.

⁴¹ Révai i. m. Kölcsey Ferenc [1938], 37.

⁴² Uo.

Chira Csongor – Nagymihály Zoltán – Németh Máté Mit mondunk el fiainknak – önmagunkról?

Trianon és következményei a magyarországi középiskolás történelemtankönyvekben (1990–2019)

A következő elemzés az 1990 és 2019 közötti középiskolai történelemtankönyveket kívánja bemutatni, egy konkrét tematikára fókuszálva. A téma Trianon – és minden, ami belőle következett az elmúlt száz évben: trauma, meghaladási vagy túlélési kísérletek, visszaszerzés, árulások, nemzetegyesítő törekvések és mindenekfelett, határon túlra szakadt nemzettársaink éppen aktuális sorsa.

A tankönyvek vizsgálata magában hordja azt a feltételezést, hogy ezek valamiféle hatást gyakorolhatnak fiatalok gondolkodására, a témával való első találkozásuk milyenségére. A tankönyv persze önmagában nem meghatározó: a családi példa, a személyes kötődés, a tanító nemcsak kiegészíti a leírtakat, de talán többet és máshogyan tud adni. Ráadásul a tankönyvek jellege is átalakult az elmúlt három évtized során: az elhallgatás és a hazugságok évtizedei, majd az első évek nem tisztázott irányultsága, átmenetisége után a különböző nemzeti alaptantervek, majd kerettantervek megpróbálták határok közé szorítani a tankönyvszerzők fantáziáját. Megváltozott a tankönyvek szerepe is: az egyre terjedő digitalizáció korszakában felnövő nemzedékek sokkal több lehetőséget kapnak a kiegészítő információk, háttértudás megszerzéséhez. A világhálón hozzáférhető információmennyiség összefügg persze a különböző oktatáspolitikai vitákkal is. A viták szintén kapcsolódnak egy másik

alapkérdéshez, a nemzetről való gondolkodásunkhoz. Hiszünk abban, hogy egészséges nemzet tagjainak tisztában kell lenniük történelmük legfontosabb sarokpontjaival. Trianon és a határon túli magyarság helyzete ráadásul „gyakorlati” információ: a kommunista diktatúra időszakában egyre-másra nőttek fel generációk, amelyek Trianonról, Párizsról és következményeiről, *ab ovo* a szomszédos országokban élő magyarság létezéséről semmit sem tudhattak. Nem engedhetjük meg, hogy a következő nemzedékekben se tudatosodjon, hogy a tőle akár néhány száz kilométerre élő talán nemcsak ugyanolyan ember, de ugyanolyan magyar is – más-más kihívásokkal, de ugyanazt a kulturális kódrendszert használva, mint ő. E tudás átadásához az eszközök változhatnak – a digitalizációs folyamatban érdemes veszély helyett lehetőséget látnunk.

Ahhoz azonban, hogy tudjuk, merre szeretnénk továbbmenni, érdemes

Fűr Lajos 1972-es, *Milyen nyelven beszélnek a székelők?* című írásában elemezte a tankönyvek és a tömegkommunikációs eszközök Trianon következményeiről való hallgatását.

Kép: RETÖRKI Archívum

felmérni, mit tettünk eddig. Mit mondtunk el tankönyveinken keresztül az azóta már talán felnőtt nemzedékeknek? A hangsúly a *bemutatáson* van – ez természetesen nem jelenti, hogy néhol ne kapna helyet értékelés, az esetleges hiányosságok rögzítése. Fűr Lajos legendás, 1972-ben megjelent, Illyés Gyula egy korábbi tanulmányának¹ felvetését körüljáró írása – *Milyen nyelven beszélnek a székelők?* – a maga megdöbbentő módján ábrázolta nemcsak a tankönyvek, hanem az egyre inkább teret hódító tömegkommunikációs eszközök kérdésről való hallgatását és a szándékoltan előidézett tudathasadás állapotát is.² A hallgatás és az e kérdéssel

is összefüggő szándékolt büntudatkeltés évtizedek alatt sikerrel érte el azt az állapotot, amelyből a mai napig nem tudtunk kikecmeregni.

A magyar rendszerváltás eseménysorozatának időszakában úgy tűnt: a kérdés szokatlan egységpontot jelenthet az eltérő arcélű formációk között. Keserű és viszonylag korán tapasztalható csalódás volt, hogy az elmúlt évtizedek pártok és oldalak között kibontakozó legelkeseredettebb vitái talán pontosan e kérdésben bontakoztak ki. Így a „lélekben, érzésben 15 millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni” Antall József miniszterelnök általi deklarálása,³ vagy a státustörvény és a magyarigazolványok bevezetése két évtizeden keresztül nem alapozhatott meg valamiféle koherens építkezést. A rendszerváltás harmadik évtizedében kialakult, az addigiaktól különböző, egy domináns erő által meghatározott politikai struktúra lehetővé tette a nemzetpolitika újrafogalmazását, egyfajta „nemzetpolitikai rendszerváltás” megalapozását. A szimbolikusnak látszó, ám komoly gyakorlati jelentőséggel is bíró intézkedések mellett a fiatal nemzedékek pozitív tudatformálására tett kísérletek (határon túli magyar területekre szervezett osztálykirándulások stb.), illetve az elcsatolt területeken élő magyarok számára meghirdetett gazdasági programok mintha egy irányba mutató rendszerré állnának össze. A „Trianon” meghaladására tett kísérletek meggyőződésünk

tehát, akiknek előzetes felkészültsége alaposabb lehetett az átlagosnál. Ebben a tájékozatlanságban mégis talán az a legriasztóbb, hogy nem látszik egészen őszintének. Mert az aligha lehet igaz, hogy bölcsésznek készülő ifjak ne tudnának semmit a székelőkről. [...] S mert a kérdés körül gyanús hallgatás vagy még gyanúsabb mendemondák terjengenek – az ifjú, akit megkérdezik, talán jobbnak látja azt válaszolni: »nem tudom.«” Fűr Lajos: *Milyen nyelven beszélnek a székelők?* *Tiszatáj*, 1972. augusztus, 57–66.

³ Antall József: *Lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke*. [Beszéd az MDF III. Országos Gyűlésén, 1990.06.02.]. In: *Modell és valóság II. Politikai beszédek Magyarországon (1989–1993)*. Szerk. Pálmány Béla. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015, 397–405.

¹ Illyés Gyula: A Magyar Nyelvőr ünnepére. *Népszabadság*, 1972.01.16. 5.

² „Egyik vidéki egyetemünkön »beugrató« kérdésként tették fel e mondatot felvételiző fiataloknak. [...] A megkérdezettek közül [...] senki sem tudott helyes és biztos választ adni. Voltak, akik úgy vélték, románul, mások úgy gondolták, valami teljesen különálló »székely« nyelven beszélnek a székelők. A megdöbbentő az, hogy a jelentkezők történelem–földrajz szakos hallgatók kívántak lenni. Olyan fiatalok

szerint csak akkor lehetnek sikeresek, ha tisztában vagyunk önmagunkkal, a száz év alatt kialakult és a történelem sodrása által befolyásolt önképünkkel. Hányadán is állunk – léptünk-e, és ha igen, mennyit előre – az elmúlt évtizedekben az újabb felnövő nemzedékek átadott tudás, elmesélt történetek terén?

A rendszerváltás természetesen a tankönyvpiacra is hatást gyakorolt. Sok kiadó állt elő történelemkönyveivel. A különböző témát eltérő módon és mélységgel tártak fel. Volt, aki pusztán leíró jelleggel beszélt Trianonról, és volt, aki az események mögé is tekintve, a következményeket rögzítve, kérdésekkel és feladatokkal igyekezett jobban megértetni az eseményeket. Bármilyen is a cél, a korszerűség fontos eszköz hozzá. Tisztázandó kérdés az is, hogy a tantermi tanulást vagy az otthoni munkát kell segítenie a tankönyvnek, esetleg az aktuális Nemzeti Alaptanterv (NAT) implementációjának fontos eszközeként tekintünk rá első sorban. A tankönyv segítheti az önálló feldolgozást, szemléltetést; előkészítheti vagy elmélyítheti a tanári prezentációt; illetve követheti a tantervet és a különböző szabályozókat. Szabó Mária Márta kérdőíves kutatás alapján arra jutott, hogy az első kategória van túlsúlyban, míg a második kis arányban van jelen. Ez viszont azzal jár, hogy miután az órákon általában az ismeretátadás zajlik, a diákok is egyre inkább indifferenssé válnak az adott segédanyagra. Ha a tankönyvet nem használjuk szemléltetésre, az érdeklődés felkeltésére, kompetenciafejlesztésre, az mindinkább „kiszorul” a tanteremből, majd egy idő után az otthoni használat sem lesz bevett.⁴

Fontos, hogy a tankönyv alkalmas legyen az alap- és kerettantervekben megfogalmazott kompetenciák és tartalmi elemek elsajátíttatására. Lényeges elem az érthetőség, mind a fogalom- és nyelvhasználat,

mind a strukturáltság terén. Fontos, hogy a kötelező anyagrészt szemléletesen dolgozza fel, lehetőleg színes formában, megragadva az olvasó figyelmét.⁵ Előny, ha a gyerekek az adott anyag kapcsán gyakorlati ismeretekre is szert tesznek, adott esetben az esemény következményei kapcsán mai utalásokat, összefüggéseket is kapnak, illetve érzelmileg is tudnak viszonyulni egy-egy személyhez vagy helyzethez, eseményhez. Mondanunk se kell, vizsgálatunk tárgya szempontjából különösen fontos ez a fajta hozzáállás.

A tankönyv szerepét több szempontból vizsgálhatjuk: mint az oktatási és tanulási folyamat eszközt, de végezhető tantárgy-orientált és/vagy tanításmetodikailag orientált tartalom- vagy deficitelemzés is. Jelen kutatás számára ez utóbbi számított relevánsabb szempontnak. Történeti ívet rajzolva a tankönyv vizsgálható, mint a társadalmi tudat kordokumentuma, vagy mint a társadalmilag elvárt értékek elsajátításának eszköze. Kétségtelen, hogy ez a megközelítés is érezhető kutatásunk során. Nem ritka az sem, hogy a tankönyv, mint a politikai ellentétek eszköze jelenik meg. Reményeink szerint a következőkben érezhető lesz az az ív, amit a vizsgálatunk tárgya, a trianoni békediktátum tankönyvi reprezentációja leírt a rendszerváltás évtizedeiben.

HANGSÚLYOK AZ ÁTMENETI KORBAN (1990–1995)

Bevezető

A leegyszerűsítve rendszerváltásként nevezett eseménysor, 1988–90 megszabadította a magyar társadalmat a kommunista dogmák és a marxista beszédmód kötelezettségeitől, az egyenirányúsított gondolkodástól, lehetővé tette a véleménynyilvánítás szabadságát. A társadalmi változás és a beidegződöttségek levetkőzéséhez és azok teljes meghaladásához ugyanakkor akár évek, évtizedek munkája is

⁴ Szabó Mária Márta: Mire jó a tankönyv? *Történelemtanítás*, 2015. július.

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/szabo-marta-maria-mire-jo-a-tankonyv-06-01-05/>

(Utolsó letöltés: 2019.04.26.)

⁵ Hogy témánknál maradjunk: Teleki Pál *Vörös térképe* kapcsán nem mindegy, hogy azt egy fekete-fehér térképen vagy színekkel ellátva, valóságúően, jól érthetően és érzékelhetően ábrázolja a tankönyv.

kevés. Szűkebb témánkra, a gimnáziumi tankönyvekre térve elmondható: az igazi változás itt sem azonnal, évhez kötötten következett be.⁶ A rapid módon zajló változások egyszerre jelentették a régi sémák teljes elavulását – különösen a bölcsészeti és társadalomtudományok területén –, de egyfajta „piaci rés” létrejöttét is.⁷

⁶ Katona András az első világháború általános iskolai és gimnáziumi tankönyvekben való megjelenését bemutató, *Szarajevótól Trianonig* című tanulmányorozatának vonatkozó része a diktatúra utolsó évtizedének a közoktatásban érezhetővé váló „lazulásától” az első Nemzeti Alaptanterv életbe lépéséig követi a történelemtankönyvekben tapasztalható változásokat. In: Katona András: *Szarajevótól Trianonig. I. Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolási történelemtankönyveiben. Könyv és Nevelés*, 2014/4, 33–53.; II. *Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben 1. (1945–1956). Könyv és Nevelés*, 2015/4, 74–93.; III. *Az első világháború és következményei a pártállami időszak történelemtankönyveiben 2. (1956-tól az 1980-as évekig). Könyv és Nevelés*, 2016/1, 61–84.; IV. *Az első világháború és következményei a rendszerváltozást megelőző és követő évek történelemtankönyveiben (1980-tól 1998-ig). Könyv és Nevelés*, 2016/3, 43–75.; V. *Az első világháború ábrázolása a Nemzeti alaptantervek időszakának történelemtankönyveiben (1998-tól 2013-ig). Könyv és Nevelés*, 2016/4, 62–85.

⁷ Kertész István az IKVA Kiadó által 1990-ben kiadott, érettségizők és felvételizők számára segédkönyvnek szánt kötetéhez írt előszavában így fogalmazott: „Megannyi kérdés, amely óhatatlanul felmerülhet abban a szerencsétlen diákban, aki az elmúlt évtizedek hazai történelemtankönyveiből volt kénytelen tanulni, no meg abban a még kevésbé szerencsés tanárban, aki mondanivalóját kényszerült e tankönyvek tartalmához és szemléletéhez igazítani. Megannyi kérdés, amelyre csak lassan érkezik a kielégítő válasz... [...] Kinek ajánljuk e történelmi tanulmányorozatot? Addig, amíg az új középiskolai tankönyvek nem jelennek meg, mindenkinek, aki oktató vagy tanulói tevékenysége folytán a történelemmel mint tantárggyal foglalkozik.” In: Kertész István: *Előszó*. In: Gergely Jenő: *Magyarország története 1919 őszétől a 2. világháború végéig*. Budapest, IKVA, 3–4. Hogy mennyire átmeneti e kor és az első néhány év, azt jól mutatja: e Gergely Jenő-féle kötet döntően – néhány finomítással – egy korábbi, először 1986-ban kiadott egyetemi tankönyv vonatkozó szakaszára épül: Balogh Sándor – Gergely Jenő – Izsák Lajos – Föglein Gizella: *Magyarország története, 1918–1975*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.

Összegzésünk első része az első NAT elfogadásáig (1995-ig) mutatja be a trianoni békediktátumhoz, illetve annak következményeihez való középiskolai tankönyvi viszonyulást. A politikai rendszerváltás előtt megjelent tankönyvek közül csak egyre, az először 1982-ben kiadott *Történelem IV.* című, Jóvérné Szirtes Ágota által írt kötetre utalunk, elsősorban az előzmények bemutatása és az esetleges változások érzékeltetése, az elrugaszkodási pont rögzítése érdekében.⁸ A politikai rendszerváltás első fél évtizedéből bevezetésként csak két tankönyv jellegéről adunk most számot, mivel ezek jól jelzik az új politikai struktúra kihívásait, egyben azt is bemutatják, hogy a szerzők előtt álló legfontosabb kihívásnak nem is annyira a megfelelő forma megtalálása, hanem a „rendszerváltó” tankönyv megalkotásának vágya és lehetősége mutatkozott. A Magyar Lajos Alapítvány két kötetét – az 1993-as kiadású, a történelmet 1990-ig taglaló kötetet, valamint a két évvel későbbi, az eseményeket egészen 1994-ig vizsgáló tankönyvet – elsősorban az inkább bal- és/vagy liberális oldalon elhelyezkedő szerzőgárda készítette el.⁹ Az első kiadást¹⁰ az 1995-ös kötet előszava „az első, »rendszerváltó« történelem tankönyvnek” nevezi, amely annak ellenére sok vitát váltott ki, hogy „az Alapítvány által felkért olyan ismert történészek résztanulmányai képezték, akik a korszakváltást valóban érzékelték, s ezt írásukkal is bizonyították”.¹¹ A szerzők között nemcsak Krausz Tamást, Ripp Zoltánt, Standeisky Évát és Szarka Lászlót találjuk, de a ’80-as évek utolsó középiskolai tankönyveinek szerzőjét, Jóvérné Szirtes Ágotát

⁸ Jóvérné Szirtes Ágota: *Történelem IV. A legújabb kor története*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1987 [Első kiadás: 1982].

⁹ *Történelem IV. 1914–1990*. Szerk. Benkes Mihály – Borsányi György – Kende János. Budapest, Cégér, Magyar Lajos Alapítvány, 1993.; *Történelem IV. 1914–1994*. Szerk. Jóvérné Szirtes Ágota – Sipos Péter – Székely Gábor. Budapest, Cégér, Magyar Lajos Alapítvány, 1995.

¹⁰ Benkes Mihály – Borsányi György – Kende János – Krausz Tamás – Ravasz István – Sipos Péter: *Történelem IV. 1914–1945*. Budapest, Cégér, Magyar Lajos Alapítvány, 1992.

¹¹ *Történelem IV. 1914–1994 i. m.* 1995, 5.

is.¹² 1994-es Salamon Konrád a Nemzeti Tankönyvkiadó által kibocsátott kötete, amely érezhetően nyitabb és határozottabb szakítást jelentett a pártállami zsargonokkal és a korábbi, kötelezően sulykolt világgéppel.¹³ Salamon Konrád kötetéről egy kortárs interjú felvezetésében olvashatjuk azt, hogy „a szerző szándékai szerint szemléletében, nyelv- és fogalomhasználatában szakított a marxista-leninista felfogással”.¹⁴

A békediktátum leírása

Jóvérné Szirtes Ágota kötete a magyar „anyagban” mindössze egy rövid bekezdést szentel a döntésnek, *A trianoni béke* címmel. A rövid bekezdés szövege mellé forrásként a „Csonka-Magyarország nem ország, / egész Magyarország mennyország” „sokat sulykolt jelmondat”, illetve a *Magyar Hiszekegy* iskolai imája van forrásként mellékelve.¹⁵ A *Közép- és Délkelet-Európa a 20-as években* c. tankönyvi leckében a Párizs környéki békék hatásáról olvashatunk néhány gondolatot, kiegészítve egy térképpel,

valamint az új államok nemzetiségi összetételének táblázatával.¹⁶ A trianoni békediktátum pontos számairól, az elcsatolt lakosságról nem találhatunk semmilyen információt.

Az 1990 utáni tankönyvek jóval nagyobb terjedelemben foglalkoznak a trianoni békediktátummal – általában az egyetemes részben a versailles-i rendezés részeként, míg a magyar történelmi részben hosszabban, akár önálló lecke-ként is. A vizsgált szövegek egytől egyig megállapítják, hogy a béke aláírása az új hatalmi rend és Magyarország törvényes elismerését jelentette. Minden szerző utal a rendezés igazságtalanságára: az etnikailag döntően magyar többségű területek idegen országhoz kerülésére, valamint a régi nemzeti sérelmek újakkal való felváltására. Több kötet a jelzőkkel sem válogat: az általánosnak nevezhető „igazságtalan” mellett még számos minősítéssel találkozhatunk. A tankönyvek döntő többsége általánosabban, a veszteségeket egészében tükröző adatokkal, az utódállamokhoz került területek leírásával mutatja be a diktátum súlyosságát. Pontos, országra lebontott területi adatokat csupán Sipos Sándor könyve közöl.¹⁷ A Lengyelországhoz került Árva és Szepes megye bizonyos részeit, valamint a végül Olaszországhoz került Fiume kérdését egyik kötet sem említi. Az elvesztett lakosság és terület mellett általánosan jelennek meg a szerződés egyéb részletei a hadsereg létszámáról, a jóvátételről és a kisebbségvédelemről. Szinte mindenki kitér a béke tágabban vett következményeire: a Kárpát-medencei gazdasági egység megtörésére, a kereskedelmi kapcsolatok lazulására, a megerősített nemzetiségi gyűlöletre és revansvágyra, a nagyhatalmak térségbe való behatolásának lehetőségére.

Hogy az aláírás abban a helyzetben történelmi kényszerűség volt, azzal minden tankönyvszerző egyetért. Azt egyedül

¹² Az alapítvány névadója, Magyar Lajos (1891–1940) kommunista újságíró volt, aki a Tanácsköztársaság idején a Szellemi Termékek Országos Tanácsa sajtóbizottságát vezette. Tevékenységéért tíz év börtönre ítélték, 1922-ben fogolycserének köszönhetően került a Szovjetunióba, ott a TASSZ-nak és a *Pravdának* dolgozott. Moszkvában egyetemi előadóként dolgozott, 1935-ös letartóztatásáig. 1937-ben elítélték, 1940-ben kivégezték.

¹³ Salamon Konrád: *Történelem IV. A középiskolák IV. osztálya számára*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998 [Első kiadás: 1994]. A bevezető tulajdonképpen egy esszé a 20. századról – forrásként a „proletár osztályharc” érdekeit mindenek elé helyező Lenin mellett Illyés Gyula *Bartók* c. verse, a két világháború közti időszak egyik legfontosabb gondolkodója, Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* c. kötete, a szavak inflálódását kárhóztató, az 1943-as szárszói találkozón megszólaló Kodolányi János, vagy éppen Bibó István forradalomról szóló egy-egy idézete jelenik meg. Salamon Konrád: *Miről szól a történet?* In: Uo. 7–9.

¹⁴ Szilvay Gergely: A Tanácsköztársaság súlyosbította Trianont. Salamon Konrád a Mandinernek. *Mandiner*, 2019.02.09. https://mandiner.hu/cikk/20190209_salamon_konrad_interju_tanacsokoztarsasag_trianon (Utolsó letöltés: 2019.04.27.)

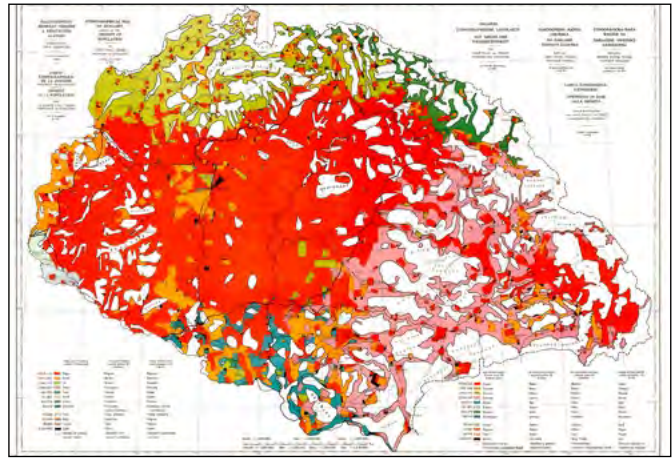
¹⁵ Jóvérné i. m. 1987, 85.

¹⁶ Uo. 54–55.

¹⁷ Sipos Sándor: *Az emberiség rövid története III. Világtörténelem 1848-tól 1995-ig, magyar történelem 1711-től 1945-ig, egyetemes és magyar történelem 1945 után*. Debrecen, Pedellus, 1993, 151.

a Magyar Lajos Alapítvány két könyve hangsúlyozza, hogy a két világháború között berendezkedő rendszer ezzel „kettős helyzetbe” került (a tankönyv ezt „születési hibának” hívja). Ezt a tankönyv értelmezése szerint „felelősségkereséssel” próbálták elfedni.¹⁸ Benárd Ágoston népjóléti és munkaügyi minisztert, valamint Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követet és megbízott minisztert mint a béke aláíróit csupán a Corvina Kiadó kötete nevesíti.¹⁹ Az aláírás helyszíne kapcsán döntő többségben van a magyar történettudományban sokáig meggyökeresedett álláspont, mely szerint a diktátumot a versailles-i Kis-Trianon-kastélyban írták alá, a Nagy-Trianon-kastélyt – helyesen – csupán Gergely Jenő azonosítja.²⁰

A tankönyvekben nem túl hangsúlyos a magyar béke delegáció működésének bemutatása, bizonyos kötetek ki sem térnek annak összetételére és szerepére. Ahol említésre kerül a küldöttség működése, ott általában pozitívan szólnak róla. A leginkább méltató Bardocz Attila Apponyirafókuszál.²¹ A delegáció Apponyin kívüli legfontosabb tagjait, a „két kiváló felkészültségű erdélyi politikust”, Bethlen Istvánt és a „nemzetközi hírérdő földrajztudós” Teleki Pált csak Salamon Konrád és ifj. Lator László nevezi meg.²² Salamon említi a *Vörös térképet*, valamint Apponyi nagy hatású beszédét, ifj. Lator pedig a „kármentő” javaslatokat (a népszavazásokat, a kisebb határkiigazításokat, valamint az Erdély önállóságára vonatkozó

Teleki Pál Vörös térképe. Különösen fontos, hogy a színes tankönyvekben jól láthatók legyenek a trianoni döntés következtében határon túl maradt, magyarok által lakott területek.

Kép: Wikimedia Commons.

konceptiót), amelyeket azonban a békekonferencia egyaránt elutasított.²³

Minden kötet említést tesz a háború alatti titkos szerződésekről és ígéretekéről, amelyek beváltására a versailles-i rendezés során nyílt lehetőség. A háború végére a győztes hatalmak körében kialakult vélemény az Osztrák-Magyar Monarchia szükséges felosztásáról szintén általánosan tárgyalt. Nincs konszenzus arról, hogy a diktátum súlyosságát befolyásolta-e bármennyire a Károlyi-féle tehetetlenség és a tanácskormány vállalhatatlan politikája. A Magyar Lajos Alapítvány második könyvváltozata – legalábbis a Tanácsköztársaság esetében – egyértelmű nemmel felel.²⁴ Bardocz Attila ezzel szöges ellentétben, határozottan állapítja meg: „a kommunisták [által] kompromittálódott [...] Magyarország, a magyarság is, így jelentősen befolyásolták a későbbi békediktátumot, annak súlyos területcsontításait ösztönözték”.²⁵ Salamon Konrád a két, homlokegyenest eltérő álláspont között állva azt hangsúlyozza: a kommunisták puccsa jó alkalmat adott a szomszédoknak arra, hogy „a bolsevizmus és nacionalizmus tűzfészeként” ábrázolják

¹⁸ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 45.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 122.

¹⁹ Berzy Piroska – Hornyák Csaba – Kulcsár Edit – Szilágyi Csaba – Varga Ákos: *Érettségi témakörök, tételek. Történelem.* Budapest, Corvina, 1993, 184.

²⁰ Gergely i. m. 1990, 14. Erről és egyéb Trianon-legendákról bővebben lásd: Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák.* Budapest, Jaffa, 2010.

²¹ „Egymást követően három nyelven is elmondott beszéde megdöbbenetette a hatalmak képviselőit.” In: Bardocz Attila: *Történelem és közjogi ismeretek IV. Tankönyv 13 évestől 18 éves korig.* Budapest, Poli-Kvitt, 1992, 125.

²² Salamon i. m. 1998, 50.; ifj. Lator László: *Történelem a középiskolák IV. osztálya számára.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999 [Első kiadás: 1995], 61–62.

²³ Salamon i. m. 1998, 50.; Lator i. m. 1999, 61–62.

²⁴ Eszerint az antanthatalmak 1919 májusára már döntöttek az új magyar határokról, az utódállamok seregei ráadásul már ennél is korábban, januárban „birtokon belül” voltak a később hivatalosan is elcsatolt területeken. *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 115., 122.

²⁵ Bardocz i. m. 1992, 45.

Magyarországot.²⁶ A magyar közbeszédben egy jó ideig általános véleményként elfogadott, szintén meglehetősen elnagyolt álláspont – mely szerint a „nemzetiségekkel való bánásmód” okozta a trianoni tragédiát – csupán egy tankönyvben, Sipos Sándoréban jelenik meg.²⁷

A szikár tényleíráson és a visszafogottabb minősítéseken túl kevesen érezték szükségnek a különböző „azonosulási pontok” megtalálását. Bardocz Attila kötete nemcsak helyenkénti túlzottan szubjektív megfogalmazásaival adja meg az azonosulás lehetőségét, hanem a jó érzékkel a Trianon-leírások mellé helyezett, *Akiken túllépett a határ* című képsorozat székelv népviseletet, székelvkaput vagy éppen ünneplő felvidéki magyarokat bemutató darabjainak közlésével is.²⁸ A tananyag közelebb hozását segíthetik az olyan képies, jól átérezhető megfogalmazások, amelyeket Salamon Konrádnál vagy ifj. Lator Lászlónál olvashatunk.²⁹

A rendszerváltás utáni első évek tankönyvei még nem feltétlenül a minél bővebb forrásbázis koncepciója szerint készültek, ám a tananyag megértésének és kiegészítésének fontos segítői lettek a történelmi források. Trianonnal kapcsolatban a vizsgált tankönyvekben szöveges, képi forrásokkal és térképekkel egyaránt találkozhatunk. Találhatunk képeket a versailles-i békerend legfőbb megalapozóiról (Georges Clemenceau, Woodrow Wilson, Lloyd George). A versailles-i békerendszer kritikáját John Maynard Keynes közgazdásztól, a brit kormány a béketárgyalásokat aláírás előtt otthagyo szakértőjétől, valamint Winston Churchill későbbi miniszterelnöktől vett idézetek adják.³⁰ Képet találhatunk a békével szintén kritikus Ferdinand Foch marsallról, akinek

híres kijelentését Bardocz Attila idézi.³¹ Tanulságos a Magyar Lajos Alapítvány forrásidézete a két világháború közötti történetírás egyik nagy alakjától, Gratz Gusztávtól, aki a békeszerződés kapcsán mutatott rá a nyugati és a magyar gondolkodás eltérő mivoltára.³² Az antant vezető politikusai mellett a nemzetiségi emigráció legfőbb képviselőivel – Tomáš Garrigue Masarykkal és Edvard Benešsel – is találkozhatunk, fényképen és szöveges idézetként egyaránt. A Kis-Trianon kastélyról és az ülésekről Bardocz Attila és Sipos Sándor közöl képeket.³³ A békeszerződést a magyar törvények közé becikkelyező XXXIII/1921-es törvénycikkből csupán egy tankönyv, a Magyar Lajos Alapítvány első kiadványa közöl konkrét részleteket.³⁴ A „térképérzékeny” tematikához képest nem túl gyakori az efféle megközelítés a könyvekben: leginkább a Magyar Lajos Alapítvány két kötetében találkozhatunk ilyen forrásokkal.³⁵ Trianon közvetlen következményeire vonatkozó forrásként kell megemlítenünk Bardocz Attila *A békediktátum torzító hatásai a magyar külkereskedelemben* című táblázatát.³⁶

Revíziótól revízióig

E szakaszban a két világháború közötti történelemmel, a trianoni békediktátummal és annak következményeivel kapcsolatos közléseket vizsgáljuk – a még 1920-21-ben végbement (főleg Sopronra és környékére vonatkozó) területkiigazításoktól a világháború előestéjén és az alatt lezajlott revízióig, valamint a határon túlra szakadt magyar nemzetiségek helyzetének bemutatására vonatkozó leírásokat is elemezzük.

Nem minden elemzett tankönyvben szerepel az Ausztriával szembeni

²⁶ Salamon *i. m.* 1998, 46.

²⁷ Sipos *i. m.* 1993, 152.

²⁸ Bardocz *i. m.* 1992, 62., 64., 66., 70.

²⁹ Előbbinél: „az új határok mélyen belevágtak a magyar nemzettestbe.” Utóbbinál: „„Idégen ország területéhez került Ady és Kosztolányi szülőhelye, II. Rákóczi Ferenc sírja.” Salamon *i. m.* 1998, 51.; Lator *i. m.* 1999, 63.

³⁰ Salamon *i. m.* 1998, 47.; Lator *i. m.* 1999, 57.

³¹ „Ez nem béke, ez csupán fegyverszünet húsz évre.” Bardocz *i. m.* 1992, 60–66.

³² *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 123. Eredetiben: Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935.

³³ Bardocz *i. m.* 1992, 52., 60.; Sipos *i. m.* 1993, 151.

³⁴ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 45., 223–224.

³⁵ *Uo.* 19–20.

³⁶ Bardocz *i. m.* 1992, 75.

A Rongyos Gárda jól átélhető és könnyű azonosulási pontot nyújtó harcairól csak kevés vizsgált kötet tesz említést. A felkelők csoportképe az 1921. októberi császárkőbányai ütközet után. Kép: Wikimedia Commons.

határrevízió. Bardocz Attila és Sipos Sándor csupán a soproni népszavazásról ad hírt, annak kiváltó okairól – a Rongyos Gárda harcairól – nem.³⁷ A Magyar Lajos Alapítvány második tankönyve megemlíti a népszavazásról szóló velencei megállapodást, valamint hogy a Sopron és a környéki falvak 1922. január 1-jétől tartoztak újra Magyarországhoz. A sikert azonban kizárólag Bethlen István diplomáciai tevékenységének tulajdonítja, a fegyveres felkelésről nem tesz említést.³⁸ A leghosszabban Salamon Konrád foglalkozik a kérdéssel: ő már megemlíti a Rongyos Gárda bevonulását, név szerint ír Prónay Pálról és Héjjas Ivánról, arról, hogy Olaszország közvetítésével kezdődtek a magyar-osztrák tárgyalások, valamint a népszavazás eredményéről is.³⁹ Ifj. Lator László minősítő jelzőkkel ellátott írásában – a „különítményesek”, „Prónay Pál és Héjjas Iván szélsőjobb-oldali fegyveres alakulatai” megszállták Burgenlandot – egyedülként tesz említést a Lajtabánság kikiáltásáról és az olasz mellett a csehszlovákok közvetítéséről is.⁴⁰ Érdekes és nem túl szívderítő megemlíteni, hogy a Rongyos Gárda jól átélhető és könnyű azonosulási pontot nyújtó harcairól egyetlen forrásrészletet sem találtunk a vizsgált kötetekben. A burgenlandi eseményekkel nagyjából egy időben

zajló, Pécs és Baranya szerb megszállásáról és a rövid életű Baranyai-bajai Szerb-Magyar Köztársaság kikiáltásáról általában hasonló terjedelemben számolnak be a vizsgált tankönyvek. Szintén a kezdeti hónapok/évek reményeihez kötődik az ún. Millerand-kísérőlevél, amely a Corvina és ifj. Lator László kötetében kerül elő említés szintjén, bővebb kifejtés nélkül.⁴¹

A kisantant létezéséről általánosan beszámolnak a tankönyvek, leghosszabban a Magyar Lajos Alapítvány tankönyvei értékelnek. Az 1993-as tankönyv azt rögzíti, hogy a kisantantállamoknak olyan „európai jelentőségű politikusai” voltak, mint Masaryk és Beneš vagy román részről a „kormányon és ellenzékben is markáns” Iuliu Maniu és „a neves diplomata” Nicolae Titulescu.⁴² A két évvel későbbi, átdolgozott kiadásban a csehszlovák-jugoszláv szerződésből származó forrásrészletet is találhatunk, az oldal tetején egy Masarykot és Beneš ábrázoló fényképpel.⁴³ A magyar politika céljairól forrásként az 1982-es tankönyvben szereplő feljegyzést idézi.⁴⁴ Ifj. Lator László kötete megemlíti Horthy Miklós 1926-ban, a mohácsi csata négy századik évfordulóján elmondott, a délszláv állam felé békülékeny beszédét, forrásként pedig Romsics Ignác 1982-es értékelését olvashatjuk a két fél eltérő elvárásairól.⁴⁵ A kisantant még egy eset kapcsán kerül elő: Magyarország elleni kampányt folytattak azután, hogy kiderült: a marseilles-i

⁴¹ Berzy et. al. *i. m.* 1993, 185.; Lator *i. m.* 1999, 62. Alexandre Millerand (1920 januárjától szeptemberig francia miniszterelnök) a trianoni békeszerződéshez csatolt, a döntést magyarázó kísérőlevelében fogalmazott – bizonyos vélemények szerint szándékoltan – félreérthetően.

⁴² *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 42.

⁴³ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 79.

⁴⁴ *Uo.* 130.

⁴⁵ Lator *i. m.* 1999, 90. Eredetiben: Romsics Ignác: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve.* Budapest, Gondolat, 1982.

³⁷ *Uo.* 63.; Sipos *i. m.* 1993, 151.

³⁸ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 123.

³⁹ Salamon, *i. m.* 1998, 54–55.

⁴⁰ Lator *i. m.* 1999, 63., 86.

merénylet elkövetőit Magyarországon képezték ki.⁴⁶ A kisantant tevékenységének gyakorlati zárulását jelentő, 1938 augusztusában megkötött, hamar érvényét veszített bledi egyezményről szintén több kötet említést tesz.⁴⁷

Általánosan rögzített tény, hogy Trianon elutasításában és a revízió támogatásában egységes volt a magyar társadalom. Ifj. Lator László egy, a trianoni békediktátum elleni tüntetés képével utal a társadalmi közhangulatra.⁴⁸ A leghatározottabban Seifert Tibor foglal állást a két világháború közötti törekvések mellett.⁴⁹ A Magyar Lajos Alapítvány tankönyve is elismeri a magyar külpolitika '30-as évekbeli ügyességét, valamint hogy emellett a nemzeti-ségi viszonyok kérdésének felértékelődése növelte a magyar mozgásteret.⁵⁰ A revíziós elképzelések többféleségét leginkább Gergely Jenő hangsúlyozza, elkülönítve az etnikai („demokratikus”) és területi („irredenta”) alapút, míg a Corvina könyve a különböző politikai erők álláspontjának színes skáláját érzékelteti.⁵¹ Salamon Konrád úgy értékeli: a magyar politikának nem a teljes revízióért, hanem az etnikailag igazságosabb határokért kellett volna síkra szállnia.⁵² A revízió külföldi támogatóit Bardocz Attila említi: Lord Rothermere 1927-es nevezetes *Daily Mail*-írását, valamint Léon Blum francia miniszterelnök fellépését felidézve.⁵³ Szintén a kritikák közé sorolható a Corvina Kiadó és a Magyar Lajos Alapítvány tankönyvének leírása arról, hogy a két világháború közötti korszak kormányai Trianon revíziójának programjával fedték el a

szociális feszültségeket.⁵⁴ A Magyar Lajos Alapítvány tankönyve Jászi Oszkár 1929-es, emigrációban tett megfogalmazását idézi a kormányzati politika kritikájaként, Salamon Konrád pedig Németh Lászlót citálja.⁵⁵ A Horthy-rendszer fő ideológiájaként több kötet a „Szent István-i állam-eszme” aktualizált változatát nevezi meg, szoros összefüggésben a teljes revízió programjával. A Magyar Lajos Alapítvány leírása szerint az ideológia kulcsa, hogy „Magyarország nem szűkülhet le a magyar etnikum által lakott területekre.”⁵⁶ Sipos Sándor szól a legelmarasztalóbban a „hivatalos ideológiáról”, a kultúrfölénnyről és a „nacionalista eszme szélsőséges túlzásáról”, a sovinizmusról.⁵⁷

A trianoni békediktátum egyik azonnali társadalmi következményét, a menekültáradatot szinte minden tankönyv említi. Külön, országra lebontva, hosszabban három tankönyv foglalkozik a határon túli magyarság két világháború közötti helyzetével: Bardocz Attiláé, a Magyar Lajos Alapítványé (az 1995-ös, átdolgozott kiadásban), valamint Salamon Konrádé. Általános megítélés szerint a csehszlovákiai polgári demokrácia valamivel több lehetőséget kínált a magyar érdekvényesítés számára is – bár a kiskapukat ott is megtalálták. Ahogy Salamon Konrád hosszú leírásából levonhatjuk a következtetést: mindhárom említett országban végül is hasonló támadások érték a magyar kisebbség legfontosabb védvonalait (anyanyelvhasználat, oktatás, helyi önkormányzatiság, földkérdés, választójog).⁵⁸ A legnépesebb romániai magyarság

⁴⁶ Lator *i. m.* 1999, 112–113.

⁴⁷ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 68.; Salamon *i. m.* 1998, 115; Lator *i. m.* 1999, 116–117.

⁴⁸ Lator *i. m.* 1999, 88.

⁴⁹ „Nem volt olyan lakosa a csonka országnak, aki ne lett volna híve a *revízió*nak. Bármelyik civilizált nemzet lakossága így gondolkodott volna, ha olyan tragédiát él át, mint amit a magyarság átélt az első világháború után.” Seifert Tibor: *Magyarország története, 1938–1990*. Budapest, IKVA, 1992, 7.

⁵⁰ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 66.

⁵¹ Gergely *i. m.* 1990, 16.; Berzy et. al. *i. m.* 1993, 185.

⁵² Salamon *i. m.* 1998, 73.

⁵³ Bardocz *i. m.* 1992, 121.

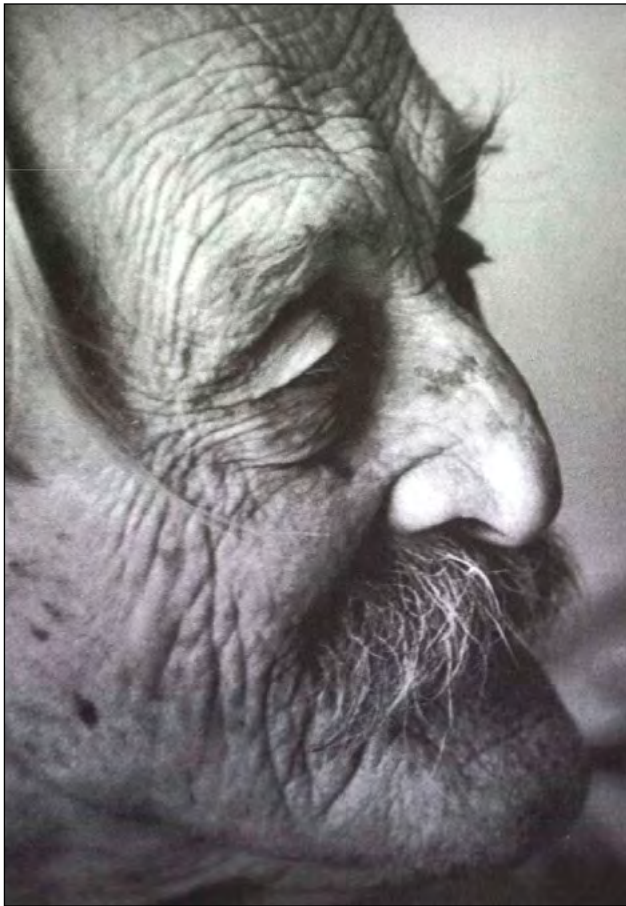
⁵⁴ Berzy et. al. *i. m.* 1993, 185.; *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 45.

⁵⁵ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 124.. „A határok, melyeket odébb akartunk tolni, kínai falat emeltünk tájékozatlanságból.” Salamon *i. m.* 1998, 106. Eredetileg: Németh László: Lesz-e reform? *Tanu*, 1934/10, [285–288] 286.

⁵⁶ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 52. Az átdolgozott kiadás ezzel kapcsolatban forrásként Klebelsberg Kuno kultuszminiszter gondolatát idézi – aki az eszmerendszer tartalmaként egyáltalán Kárpát-medencei, földrajzi típusú egységről beszél. *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 137.

⁵⁷ Sipos *i. m.* 1993, 156–157.

⁵⁸ Salamon *i. m.* 1998, 55–59.

A két világháború közötti határon túli magyar közélet legfaj-
súlyosabb szereplője a tankönyvekben is Kós Károly.
Kép: Móser Zoltán fotója (<http://www.tolnaart.hu/moser/>).
Forrás, 2012. március, 80.

tekintetében a működtetett folyóiratok közül a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon* kapja a nagyobb figyelmet, utóbbi kapcsán előkerül az Erdélyi Szépművés Céh könyvkiadó is.⁵⁹ A legfajsúlyosabb szereplő kétségkívül Kós Károly: Salamon Konrád forrásai között egy őt ábrázoló kép mellett a transzilvanizmus megalapozó dokumentumának tekinthető *Kiáltó* szóból, valamint önéletrajzából származó idézet is szerepel.⁶⁰ A politikai érdekképviselő terén az Országos Magyar Párt tevékenysége kerül említésre.⁶¹ A Magyar Lajos Alapítvány tankönyve idéz az Erdély népei számára „teljes szabadságot” ígérő gyulafehérvári nyilatkozatból, majd hivatkozik az 1923-as román alkotmányra, amely – a maihoz hasonlóan – „egységes és oszthatatlan nemzetállamként” definiálja az országot.⁶² A csehszlovákiai magyarság két

világháború közötti legfontosabb szereplői közül Fábry Zoltán nyer említést mindhárom kötetben, közülük Bardocz Attila érzékelteti leginkább kulturális szerepét.⁶³ Szintén hangsúlyos szereplő Balogh Edgár vagy a tragikus sorsú Esterházy János. Kárpátalja sorsa kevésbé jelenik meg – a helyi nyomorúságról Fábry Zoltán két világháború közötti szociográfiájából, *Az éhség legendájából* vett idézet segítségével értesülhetünk.⁶⁴ A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (1929-től Jugoszláviához) került magyar közösség kulturális életéből a *Kalangya* és a *Híd* folyóiratok, valamint Szenteleky Kornél nevével találkozhatunk leggyakrabban. Általános megállapítás szerint a királyi diktatúra bevezetése után még tovább romlott a magyarság helyzete.⁶⁵ Az ausztriai magyarságról Salamon Konrád csupán egy, rövid mondatban szól. A Magyar Lajos Alapítvány külön része némileg hosszabb, azt hangsúlyozva: a két világháború között, az Anschluszig mindvégig működhetek a magyar nyelvű iskolák és egyházak, 1938 után ezeket vegyes tannyelvűvé alakították.⁶⁶

Az 1938. szeptemberi müncheni konferencia körülményeiről, a magyar-csehszlovák tárgyalásokról, illetve az első bécsi döntés időpontjáról és a visszatért magyar terület és lakosság adatairól minden tankönyv említést tesz. Bardocz Attila lényegbevágó forrásként térképen jeleníti meg a magyar követeléseket, illetve a két csehszlovák ajánlatot, a vegyes lakosságú vitás területeket, valamint magát az első bécsi döntést.⁶⁷ Seifert Tibor szerint az első bécsi döntés „90 százalékban megegyezik” a csehszlovák-magyar tárgyalások eredményével.⁶⁸ Teleki Pált mint a komáromi és bécsi tárgyalásokon a magyar delegáció vezetőjét csak a Corvina kiadó könyve nevesíti.⁶⁹ Többen hangsúlyozzák, hogy – a müncheni egyezményvel ellentétben

⁶³ Bardocz i. m. 1992, 71.

⁶⁴ Salamon i. m. 1998, 58.

⁶⁵ Uo. 58–59.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 169–170.

⁶⁶ Salamon i. m. 1998, 55.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 170.

⁶⁷ Bardocz i. m. 1992, 112.

⁶⁸ Seifert i. m. 1992, 7.

⁶⁹ Berzy et. al. i. m. 1993, 203.

⁵⁹ Uo.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 168.

⁶⁰ Salamon i. m. 1998, 57.

⁶¹ Uo.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 168.

⁶² *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 168.

– az első bécsi döntés már csak két nagyhatalom döntőbíráskodása mellett zajlott.⁷⁰ Azt is a tankönyvek többsége hangsúlyozza, hogy gyakorlatilag az etnikai határokkal egybeeső döntés született, és 90%-ban magyarok lakta területek tértek vissza. A döntés utáni „fényes ünneplés” – a társadalomé és a rendszeré – szintén sokaknál megjelenik, számos forrás társaságában. Bardocz Attilánál a komáromi hídon való átvonulást és a korabeli Kassa egy utcaképét látjuk,⁷¹ a Magyar Lajos Alapítványnál szintén két képet találunk (Kánya Kálmán külügyminiszter aláírja az első bécsi döntést, valamint a kassai bevonulás Horthy Miklóssal és Lord Rothermere-rel)⁷², Seifert Tibornál pedig idézetet olvashatunk Horthy bevonulás utáni beszédéből, illetve a könyv hátulján, elkülönítve egy képet Horthy „fehér lovas”, Komáromba való bevonulásáról.⁷³ Bizonyos tankönyvekben az is megjelenik, hogy már ekkor voltak aggodalmak aziránt, hogy milyen árat kell fizetni a revízióért.

Az 1939. márciusi, kárpátaljai akció lefolyását és a visszatérő lakosság adatait szintén minden kötet közli. Sipos Sándor előzményként megállapítja: Kárpátalja visszafoglalásának kérdése már az első bécsi döntés idején napirenden volt, ám német támogatás híján akkor a magyar vezetés nem kockáztatta meg az akciót.⁷⁴ A magyarok alacsony arányát szinte az összes tankönyv említi – azt, hogy a népesség döntő többségét a magyarsághoz egész történelme során hűséges ruszinság adta, csupán Sipos, Salamon

A tankönyvek hosszan tárgyalják az 1938 és 1941 közötti revíziókat. A kép 1940. szeptember 15-én, a magyar csapatok kolozsvári bevonulásán készült. Fortepan / Klenner Aladár adományozó, 76948-as kép.

Konrád és ifj. Lator László említi meg.⁷⁵ A szlovák hadsereggel való kisebb összeütközésekről a Magyar Lajos Alapítvány és a Corvina tankönyvei adnak hírt.⁷⁶ Szó esik arról is, hogy az újra növekvő számú nemzetiség helyzete kezelendő problémává vált, amelyet Kárpátalja esetében sikerült legjobban megoldani. Bardocz Attila a kárpátaljai autonómia „egyhangú” elfogadásáról beszél, míg Salamon Konrád egyértelműen Teleki Pálnak tulajdonítja a türelmes nemzetiségpolitikát és az autonómiaterv kidolgozását.⁷⁷ Sipos Sándor szintén a sérelmi politika folytatásával szembeni egyetlen kísérletként nevezi meg a ruszin autonómia lehetőségét, amelynek kérdése azonban „a helyi magyarok és a konzervatívok ellenzése” miatt nem rendeződött.⁷⁸

Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérése kapcsán számos tankönyv tárgyalja a Turnu-Severin-i magyar-román

⁷⁰ A döntőbírói határozatot forrásként, mellékletben a Magyar Lajos Alapítvány tankönyve közli. *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 240.

⁷¹ Bardocz i. m. 1992, 118.

⁷² *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 69.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 165.

⁷³ Seifert i. m. 1992, 7.; illetve mellékletben.

⁷⁴ Sipos i. m. 1993, 164.

⁷⁵ Uo.; Salamon i. m. 1998, 118.; Lator i. m. 1999, 118.

⁷⁶ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 70.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 167.; Berzy et. al. i. m. 1993, 203.

⁷⁷ Bardocz i. m. 1992, 121.; Salamon i. m. 1998, 134.

⁷⁸ Sipos i. m. 1993, 166.

tárgyalások lefolyását. Említésre kerül a Szovjetunió Romániával szembeni, Besszarábiára vonatkozó ultimátuma, amely kapcsán a magyar politika is aktivizálódott, valamint a magyar és román csapatösszevonások, amelyek a német politika számára is kikényszerítették, hogy „békét” teremtsen szövetségesei „hátszágában”.⁷⁹ A visszatérő terület és lakosság adatait általában közlik a tankönyvek. Többen hangsúlyozzák: e revízió már egyáltalán nem etnikai alapon zajlott: Németország a helyzet pillanatnyi rendezése mellett pontosan a viszálykodás fenntartásában volt érdekelt. Erdély helyzetének különlegessége különleges kezelést is kívánt – Salamon Konrád emeli ki ennek kapcsán Teleki nemzetiségpolitikáját és az erre való tudatos felkészülést.⁸⁰ A Magyar Lajos Alapítvány döntőbírói határozatot közlő forrásán kívül⁸¹ a többi általában képi: az első bécsi döntés aláírásáról és a marosvásárhelyi bevonulási ünnepségről,⁸² vagy épp Teleki miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter Bécsbe érkezéséről.⁸³ Arról, hogy a németek hogyan nyújtották be a számlát, több tankönyv megemlékezik – Ifj. Lator László kötete Ullein-Reviczky Antalt, a Csáky-féle külügyminisztérium sajtó- és kulturális osztályának vezetőjét, későbbi stockholmi követet idézi.⁸⁴

A délvidéki revízió természetesen szoros összefüggésben tárgyalt Teleki Pál tragikus halálával, valamint a háborúba való magyar belépéssel.⁸⁵ Salamon Konrád

tankönyve szerint a visszatérő több mint 1 millió lélek „alig 40%-a” volt magyar.⁸⁶ A Magyar Lajos Alapítvány tankönyve kiemeli, hogy a magyar hadsereg 1918 óta először járt a történelmi Magyarország határain kívül, német kérésre a Szávát is átlépve.⁸⁷ A háborús cselekmény „eredményét” ifj. Lator László tankönyve összegzi: 65 magyar halott, a túloldalon 15 ezer hadifogoly. Hogy ezt a revíziót a magyar politika sem tekintette diadalmenetnek, arról szintén ő tesz említést: elmaradt például Horthy szokásos bevonulása.⁸⁸ Az 1942. januári újvidéki razziáról, a „hideg napokról” több tankönyv beszámol.

A területi revíziók összegzését – az adatok szintjén – Bardocz Attila az elcsatolt és a visszacsatolt területek, valamint lakosság táblázatával, és egy feliratok nélküli térképpel adja meg.⁸⁹ Sokkal jobban jegyzetelt és a visszacsatolt területeket pontosan ábrázoló térkép ifj. Lator Lászlóé (*Magyarország területi gyarapodásai 1938 és 1941 között*).⁹⁰ A nemzetiségi lakosság pontos arányát a visszacsatolt területeken (49,5%) Seifert Tibor közli.⁹¹ A revíziókkal összefüggő – és csak a Magyar Lajos Alapítvány tankönyveiben taglalt – kérdés Molotov szovjet külügyminiszter ajánlata, aki – magyar semlegesség esetén – a revíziós törekvések elfogadását helyezte kilátásba.⁹² A magyar (kül)politika kényszerpályáját a szerzők nagy része érzékelteti.

Mondatfoslányok 1945 után

A második világháború elvesztése utáni politikai reakciók teljes mértékben eltértek az első világháború utániaktól: bármiféle revízió lekerült a napirendről, a határon túli magyarság sorsának emlegetésével együtt. Jóvérté Szirtes Ágota

⁷⁹ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 100.; Rubovszky Péter: *Történelem IV/1-2. Vázlatok a 20. század történetéről*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1995 [Első kiadás: 1992], 1. kötet, 61.; Salamon *i. m.* 1998, 134.

⁸⁰ Salamon *i. m.* 1998, 134.

⁸¹ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 241.

⁸² Uo. 101.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 193.

⁸³ Salamon *i. m.* 1998, 134.

⁸⁴ Lator *i. m.* 1999, 155., 157. Eredetiben: Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke*. Budapest, Európa, 1993.

⁸⁵ Érdekes rögzíteni: a történettudomány korábban egyértelműen a Szovjetunióval való magyar hadüzenetet adja meg a magyar hadba lépés dátumaként, összefüggésben a blokk minden országában kötelező „szovjetközpontú” történetírással.

Tény, hogy több új tankönyv már az évtized első felében a Jugoszlávia megtámadásában való részvételt tekinti a háborúba való belépés időpontjának.

⁸⁶ Salamon *i. m.* 1998, 136.

⁸⁷ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 102.

⁸⁸ Lator *i. m.* 1999, 158–159.

⁸⁹ Bardocz *i. m.* 1992, 120.

⁹⁰ Lator *i. m.* 1999, 156.

⁹¹ Seifert *i. m.* 1992, 12.

⁹² *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 105.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 194.

tankönyvében a párizsi békeszerződés taglalása során csak említés szintjén kerül elő a magyar határ kérdése. Oldalsó, kiegészítő szövegben értesülhetünk róla, hogy „részben teljesítve a csehszlovák kormány kérését, Csehszlovákiához csatoltak három Pozsony környéki magyar falut”, valamint hogy a kollektív nemzetiségi jogokról nem szólt a szerződés.⁹³ A határon túli magyarság létezéséről, problémáiról és a szomszédos országok magyarellenos gyakorlatáról egyetlen szót sem találhatunk a könyvben, a magyarországi nemzetiségek kérdése viszont külön fejezetként kerül elő (*Nemzetiségek hazánkban. Nemzetiségpolitikánk fő vonásai*) – az olvasmány az MSZMP KB mellett működő kultúrpolitikai munkaközösség állásfoglalásából vett idézet.⁹⁴ A rendszerváltás utáni tankönyvekben a kommunista korszakéhoz képest természetesen több, összességében ugyanakkor – a még kezdetleges feltártság, illetve az eltelt idő rövidsége miatt is – viszonylag kevés információ állhat az olvasó rendelkezésére. A párizsi békeszerződésről, illetve a határon túli magyarságot ért atrocitásokról minden, az 1945 utáni eseményeket is feldolgozó tankönyv beszámol.

Ahogy a Magyar Lajos Alapítvány első tankönyve megállapítja: a legsúlyosabb helyzet Csehszlovákiában alakult ki.⁹⁵ Többben írnak arról, hogy a csehszlovák „nemzetállam” megteremtésének örve alatt a többségi állam kormánykörei a felvidéki magyarság teljes kitelepítésében gondolkodtak (azt is több helyütt említik, hogy mindezt a nagyhatalmak közül csak a Szovjetunió támogatta). A legtöbb szöveg érinti a kitelepítéseket, a kassai kormányprogramot, a Beneš-dekrétumokat, illetve az egyoldalú lakosságcsere-egyezményt. Többben említést tesznek a magyarság kollektív „háborús bűnössé” nyilvánításáról, a brutális jogkorlátozás részleteiről, a kitelepített németek helyére, a Szudéta-vidékre való áttelepítésről, illetve a „reszlovakizációról”. A legpontosabban Seifert Tibor

összegez, aki konkrét adatokkal érzékelteti a kitelepítések, majd a lakosságcsere-egyezmény hatásait.⁹⁶ A kitelepítettek sorsáról a Magyar Lajos Alapítvány tankönyvei közölnek forrásokat: egy általános fényképet,⁹⁷ illetve egy Gyöngyösi János külügyminiszterhez írt főispáni jelentést, amelynek szerzője a felvidéki magyarság tömeges kitelepítéséről, gyűjtőtáborba hurcolásáról és újabb csehszlovák követelésekről értesíti a minisztert.⁹⁸ A Beneš-dekrétumokat is csak a tankönyvek egy része említi – Salamon Konrád forrásként is idézi a Csehszlovákia „magyargyűlölő” elnöke által mondott cinikus szavakat.⁹⁹ De e könyvben találkozhatunk a felvidéki magyarság magára hagyottságának legmegrázóbb dokumentumával, Fábry Zoltán (róla kép is található a könyvben) *A vádlott megszólal* c. 1946-os vallomásának részletével.¹⁰⁰ Jól kiegészíti ezt az érzést a Cseh Írószövetség magyar írók tiltakozására írt válasza, amelyben arról értesítik kollégáikat, hogy „a dél-szlovákiai magyarokkal rendesen és emberségesen bánnak, a csehszlovák törvények és rendelkezések értelmében”.¹⁰¹ A Csehszlovákiából való menekülés bemutatására egy képet – a bútoraikkal együtt menekülő magyar családot – láthatjuk.¹⁰² Ehhez hasonló, nagyobb, tisztábban látható képeket közöl – igaz, a könyv végén – Seifert Tibor: kitelepített magyarok az érsekújvári pályaudvaron járkálva, illetve a Dunán, egy csónakban.¹⁰³ A jogfosztottság legbrutálisabb korszakának megszüntetéséről is több könyv beszámol. A német kitelepítés és a felvidéki kiutasítottak elhelyezésének összefüggéséről – hogy Magyarországon a felvidéki kitaszítottakat a kitelepített sváb lakosság helyére (is) telepítették – a

⁹³ Jóvérté i. m. 1987, 179.

⁹⁴ Uo. 208.

⁹⁵ *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 140.

⁹⁶ Seifert i. m. 1992, 36.

⁹⁷ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 238.

⁹⁸ Uo. 300., a szöveg teljességében: *Történelem IV. 1914–1990 i. m.* 1993, 259.

⁹⁹ Salamon i. m. 1998, 169.

¹⁰⁰ Uo. 169. Eredetiben: Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal. A cseh és szlovák értelmiség címére.* In: *Uő: Stósz délelőttök.* Pozsony, Madách, 1968, 371–431.

¹⁰¹ Uo. 170.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Seifert i. m. 1992, mellékletben.

Magyar Lajos Alapítvány tudósít.¹⁰⁴ Erdély kapcsán a Maniu-gárdák általános pusztításairól és az ennek következtében bevezetett szovjet közigazgatásról majdnem minden tankönyv szól. Salamon Konrád felidézi a háború alatti magyar előzményeket, illetve a rohamcsapatok vérengzéseinek fő helyszíneit (Szárabajta, Egeres, Gyanta). Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a pusztítás nagyságrendjéről egyik tankönyv sem ad közelítőleges adatokat sem. A szovjet közigazgatás bevezetésének fő indokával szintén Salamon Konrád szolgál: már a szovjet hadsereg is „veszélyesnek ítélte a front mögött kialakult helyzetet”.¹⁰⁵ A román közigazgatás 1945. tavaszi visszatérését már csupán két kötet jelzi.¹⁰⁶ A Magyar Lajos Alapítvány két tankönyvének megfogalmazása mindezzel együtt meglehetősen sajátos: „A magyar-román viszonyban gondot okozott továbbá, hogy Magyarország a szovjet-román fegyverszüneti egyezményre hivatkozva [...] mintegy 22 ezer km² területre formált igényt.”¹⁰⁷ Mindazonáltal e kötet az, amely említést tesz a magyarok és németek kötelező munkaszolgálatra hurcolásáról, vagy a román földbirtoktörvényről, amely szerint a kisajátított földek 90%-ának erdélyi, nagy hányadában magyar tulajdonosa volt.¹⁰⁸ Szintén beszámol erdélyi magyarok Ó-Romániába való erőszakos áttelepítéséről.¹⁰⁹ „Minden képzeletet felülmúló tragédia” – fogalmaz Salamon Konrád a szerb partizánok második világháború végi, több tízezer magyar áldozattal járó vérengzéséről. A szörnyűségekről említés szintjén majdnem mindegyik tankönyv ír, ám a nagyságrendeket csak kevesen érzékeltetik.¹¹⁰ Josip Broz Tito nagyhatalmú kommunista pártvezér nevét csak néhányan említik meg a megtorlás összefüggésében. Salamon Konrád azt is bemutatja,

hogy a veszteség, valamint a szerb betelepítések teljes mértékben átrajzolták a Délvidék etnikai arculatát. Egyedi és idekapcsolódó leírás Seifert Tibor beszámolója a bukovinai székelyek sorsáról.¹¹¹ A Magyar Lajos Alapítvány tankönyvei összességében úgy értékelnek: a szörnyűségek lezáródása után „a leginkább kedvező feltételek” Jugoszláviában alakultak ki a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarság számára.¹¹² A kárpátaljai magyarság háború végi szenvedéseiről csupán néhány szó erejéig számolnak be a tankönyvek. Leghosszabban a Magyar Lajos Alapítvány átdolgozott kiadása szól a szovjet munkatáborokba hurcolásról, a *málenkij robot* csupán a Corvina kiadványa nevesíti, hozzátéve: az elhurcolt magyarok nagy része soha sem tért haza, Rubovszky Péter pedig a Gulag-táborokban sínylődő magyarokról számol be.¹¹³

A második világháború utáni rendezés körülményei hasonlóképpen alakultak az első világháborút lezáró versailles-ihoz. Bardocz Attila megfogalmazása szerint „újabb békediktátum” a párizsi – a legyőzöttek ugyan élhettek módosítási kérelemmel, tárgyalásra csak akkor került sor, ha annak megvitatását más is javasolta.¹¹⁴ A Magyar Lajos Alapítvány tankönyve más kiindulópontból, de hasonlóan értékeli az eseményeket.¹¹⁵ A Corvina tankönyve bírálatot mond a fegyverszüneti delegáció tevékenységéről, mivel az „nem hívta fel a figyelmet az elcsatolt területeken élő magyarság várható sorsára”.¹¹⁶ A magyar külpolitika béke-előkészítő tevékenységéről, a koalíciós pártok közötti vitákról több tankönyv beszámol. Salamon Konrád forrásként a Nemzeti Parasztpárt kormánynyilatkozat-tervezetét idézi, amely a magyar kisebbségek emberi jogainak védelmére helyezte a hangsúlyt.¹¹⁷ A nagyhatalmaknál tett kormányzati

¹⁰⁴ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 143.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 297.

¹⁰⁵ Salamon *i. m.* 1998, 170.

¹⁰⁶ *Uo.*; *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 141.

¹⁰⁷ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 140–141.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 298.

¹⁰⁸ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 299.

¹⁰⁹ Salamon *i. m.* 1998, 238.

¹¹⁰ Salamon Konrád 30 ezer halottról és 40 ezer menekültről, Seifert Tibor és Rubovszky Péter 40-50 ezer halottról ír.

¹¹¹ Seifert *i. m.* 1992, 35–36.

¹¹² *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 141.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 301.

¹¹³ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 302.; Berzy et. al. *i. m.* 1993, 216.; Rubovszky *i. m.* 2 (1992), 29.

¹¹⁴ Bardocz *i. m.* 1992, 177.

¹¹⁵ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 231.

¹¹⁶ Berzy et. al. *i. m.* 1993, 216.

¹¹⁷ Salamon *i. m.* 1998, 163.

látogatásokat és azok sikertelenségét szintén több kötet említi. A békekonferencián felszólaló Gyöngyösi János külügyminiszter beszédét leghosszabban Seifert Tibor ismerteti.¹¹⁸ A párizsi döntés szövegéből forrásrészletet a Magyar Lajos Alapítvány tankönyvének melléklete közöl.¹¹⁹ A trianoni határ további súlyosbítása kapcsán a három falut csak Seifert Tibor tankönyve nevesíti (bár ő sem hibátlanul).¹²⁰ Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása és a szovjet-magyar határ létrejötte szintén általánosan tárgyalta. A Szovjetunió magyar igények iránti merev elutasításának indoklása is megérthető a könyvekből: Csehszlovákiát és Romániát a tőlük elvett területek miatt a magyarok rovására kívánta kárpótolni. Az 1947. február 10-én aláírt szerződés kapcsán a következő elemeket hangsúlyozzák a könyvek: nem definiálták a kisebbségek védelmét; Magyarországnak jóvátételt kellett fizetnie; a Szovjetunió számára lehetőséget adott csapatai Magyarországon állomásoztatására; a magyar hadsereg létszámát maximálta; pozitívumként a csehszlovákiai magyarság teljes kitelepítésének elutasítása és a szovjet hadifogságban lévő foglyok hazaengedésének rögzítése jelent meg. Csak két idézet a tankönyvszerzőktől: „Ismét nemzetünket érte a legnagyobb csapás” (Bardocz Attila), „a párizsi béke még a trianonit is felülmúlta” (Corvina).¹²¹ Sokkal szikárabb és magát objektívnak láttatni akaró, ugyanakkor erősen megbélyegző jellegű és általánosító Sipos Sándor megfogalmazása.¹²²

A fent taglaltakon kívüli, határon túli magyarsággal kapcsolatos feljegyzés alig található az anyaország viszonylatában. Seifert Tibor adataiból következtethetünk a menekülthullám nagyságára vonatkozóan.¹²³ A szomszédos államokban

élő magyarság az anyaország történetének részeként tárgyalva már valamilyen módon a rendszerváltás dinamikájában kerül elő újra. A Magyar Lajos Alapítvány tankönyve a szerveződő ellenzék fokozatos több irányra bomlása kapcsán ír arról a csoportról, amely „elsősorban a környező országokban élő magyarság helyzetét, valamint a hazai sorskérdéseket (létszámcsökkenés) kísérték figyelemmel”.¹²⁴ A hazai ellenzék véleményét bemutató forrásként Csoóri Sándor Duray Miklós könyvéhez írt előszavának egy részletével (illetve Csoóri korabeli fotójával) találkozhatunk Salamon Konrádnál – igaz, a szerző szerepének bővebb érzékeltetése nélkül.¹²⁵ Seifert Tibor a lakiteleki találkozót a „népi irányzat” összejövételének nevezi, amelynek egyik fő követelése a szomszédos országokban élő magyarság védelme érdekében való kormányzati fellépés volt.¹²⁶ A rendszerváltás sodrából még két, a magyar politikával kapcsolatos esemény kerül elő: a Ceaușescu-féle faluromboló politika ellen tiltakozó Erdély-tüntetés a Hősök terén, illetve Grósz Károly aradi látogatása, a magyar fél számára „eredménytelen tárgyalás”. A rendszerváltás időszakán túlnyúló eseményeket taglalva ifj. Lator László emlékezik meg a magyar kisebbségek ma is rendezetlen helyzetéről, illetve a polgárháború kirobbanása után Jugoszláviából érkező menekültáradatról.¹²⁷

A romániai magyarság helyzetét vizsgálva a szerzők több határpontot megállapítanak az 1945 és 1990 közötti időszakban. A román közigazgatás visszatérése utáni kezdeti pozitívumok (Bolyai Egyetem, Magyar Népi Szövetség, különböző nemzetiségi jogok biztosítása) a párizsi béke aláírásáig tartottak. Az ezután hozott további kedvezőnek gondolt intézkedések – a kisebbségi jogokat definiáló 1948-as alkotmány vagy a Magyar Autonóm Tartomány 1952-es kialakítása

¹¹⁸ Seifert *i. m.* 1992, 36.

¹¹⁹ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 257–259.

¹²⁰ Seifert *i. m.* 1992, 37. Horvátjárfalu „Horvátújfaluként, Dunacsún „Dunacsúny”-ként szerepel.

¹²¹ Bardocz *i. m.* 1992, 177. Berzy et. al. *i. m.* 1993, 217.

¹²² „A fasiszta hatalmak által végrehajtott területi változásokat érvénytelenítette, ugyanakkor jóváhagyta a Szovjetunió területi növekedését.” Sipos *i. m.* 1993, 202–203.

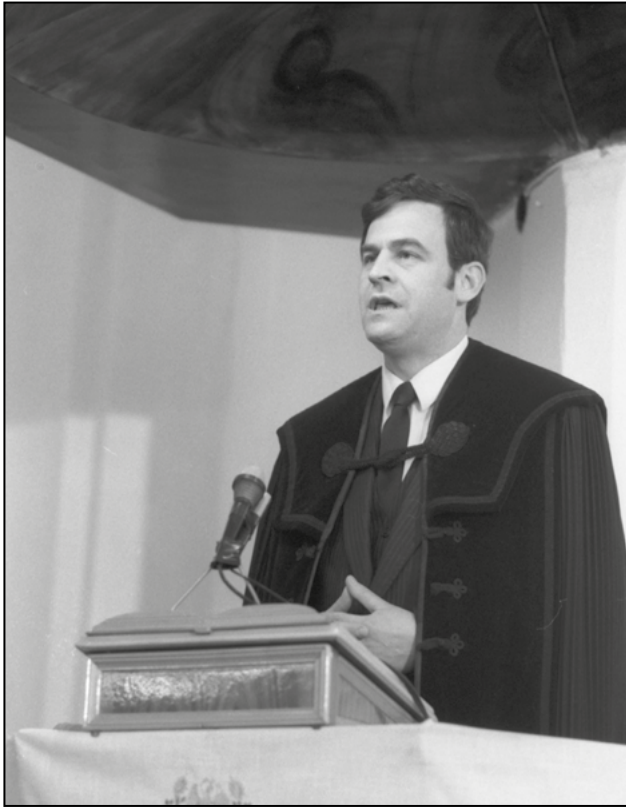
¹²³ Seifert *i. m.* 1992, 36.

¹²⁴ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 192.

¹²⁵ Salamon *i. m.* 1998, 235. Eredetiben: Csoóri Sándor: Kapaszkodás a megmaradásért. In: Duray Miklós: *Kutyaszorító. Önéletrajz és beszélgetések önmagammal.* New York, Püski, 1983, 7–20.

¹²⁶ Seifert *i. m.* 1992, 86.

¹²⁷ Lator *i. m.* 1999, 244.

A magyarság, Temesvár és Tőkés László romániai fordulatban játszott bátor, döntő szerepét csak kevés kötet említi meg. A képen Tőkés László a marosvásárhelyi Vártemplomban, 1990-ben. Fortepan / Szalay Zoltán adományozó, 138465-ös kép.

– formálissá váltak a diktatúra kibontakozásával, vagy különböző hátsó szándékok (is) mozgatták azokat – ahogy a Magyar Lajos Alapítvány tankönyvei utalnak rá.¹²⁸ Szintén komoly cezúraként azonosítják 1956-ot: amikor a szabadságharc következtében a magyar kisebbséget ért „revizionista” és „szeparatista” vádak örve alatt a Bolyai Egyetemet beolvasztották a román Babeş Egyetem alá.¹²⁹ A magyar kisebbség vezetőit – a rendszerrel kezdetben szimpatizáló Balogh Edgárt és Kurkó Gyárfást éppen úgy, mint a kommunizmussal a katolikus egyház püspökeként szembenálló Márton Áront – ért letartóztatásokról szintén e könyv, valamint Salamon Konrád számol be, utóbbi az erdélyi érsekről képet és rövid leírást is közölve.¹³⁰ Szintén cezúraként jelenik meg 1968 és Nicolae Ceauşescu új pártfőtitkár egyre keményvonalasabb nacionalista

iránya, amelynek érzékeltetésére kizárólag a Magyar Lajos Alapítvány tankönyvéből kapunk példákat.¹³¹ Ugyanitt olvashatunk a '70-es-'80-as évek fordulóján tapasztalható, Romániát és az erdélyi magyarokat ért figyelemnövekedésről, vagy az *Ellenpontok* szamizdat, illetve Király Károly, Sütő András és Takács Ferenc tiltakozásairól.¹³² A magyarság, Temesvár és Tőkés László romániai fordulatban játszott bátor, döntő szerepét e kötet mellett még ifj. Lator László és – a kiegészítések között – Bardocz Attila említi.¹³³ A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 1990-es megalakulásáról, a kisebbségi önkormányzat és a magyar kulturális-oktatási intézmények létrehozásának támogatásáról a Magyar Lajos Alapítvány könyve tudósít.¹³⁴ A csehszlovákiai magyarság létszámáról Salamon Konrád közöl érdekes adatokat: míg 1950-ben csak 354 ezren, 1974-ben 552 ezren vallották magukat magyarnak – utóbbi természetesen a legsötétebb korszak elmúlásának volt köszönhető.¹³⁵ Mind a Magyar Lajos Alapítvány kötete, mind Salamon Konrád szól a magyar többségű települések elleni későbbi támadásokról: a járásrendszer átalakításáról, illetve a legfontosabb magyar városok etnikai arculatának ki- és betelepítésekkel való átalakításáról.¹³⁶ A tankönyvek egyáltalán nem térnek ki az 1968-as csehszlovákiai események magyarságra való hatásaira, de a Magyar Lajos Alapítvány tankönyve a Gustáv Husák-féle korszak asszimilációs törekvéseiről említést tesz.¹³⁷ Duray Miklóst többen említik, Salamon Konrád rajta kívül még a pozsonyi Madách Könyvkiadó, Dobos László és Janics Kálmán nevét emeli ki a magyarság megmaradásáért folytatott harcban.¹³⁸ A Magyar Lajos Alapítvány hírt ad az első magyar politikai pártok megalakulásáról 1989 novemberéből, valamint

¹²⁸ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 141.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 299.

¹²⁹ *Uo.*; Salamon *i. m.* 1998, 236.

¹³⁰ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 299.; Lator *i. m.* 1999, 244.; Bardocz *i. m.* 1992, 224.

¹³¹ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 300.

¹³² Salamon *i. m.* 1998, 235.

¹³³ *Uo.*; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 301.

¹³⁴ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 301.

¹³⁵ Salamon *i. m.* 1998, 235.

tevékenységük Csehszlovákia szétválása utáni összehangolásáról is.¹³⁹ A délvidéki magyarságról megtudjuk, hogy az 1945 végi alkotmánytervezet viszonylag kedvező körülményeket teremtett. Salamon Konrád ugyanakkor megállapítja a román politikával való hasonlóságokat: a békeszerződés aláírása után fokozatosan visszavettek az „engedményekből”.¹⁴⁰ A délvidéki magyar intézmények közül a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség, a Vajdasági Magyar Színház, az újvidéki egyetem magyar tanszéke, majd Közép-Európa első, Újvidéken létrejött Hungarológiai Intézete, az újvidéki *Magyar Szó*, az *Új Symposion*, a *Híd*, a magyar rádió- és tévéműsor is említésre kerül.¹⁴¹ A magyarság fontos képviselői között Salamon Fehér Ferencet, Tolnai Ottót és Ágoston Andrást nevesíti.¹⁴² A szerző azt is hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás előtti évtizedekben Jugoszláviában akadályozták legkevésbé az anyaországgal való kapcsolattartást.¹⁴³ A Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány létezése csak a Magyar Lajos Alapítványnál, kicsit tisztázatlan módon kerül elő.¹⁴⁴ A '80-as évek újabb megszorításai, az autonómia-tervezetet kidolgozó Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének létrehozása, vagy éppen a polgárháború pusztításai (kiemelten a horvátországi magyarság szétszóródása, Kórogy tragikus esetének kiemelésével) szintén ugyanott, röviden, néhány mondatban kerülnek elő.¹⁴⁵ A Magyar Lajos Alapítvány kronológiájában szereplő információ meglehetősen félreérthető: az autonómia 1991-es megszüntetését „eltörlik a Vajdaság különállását Szerbiától” megfogalmazással írják le.¹⁴⁶ Szintén ők minősítik az egész jugoszláv korszak alatt kiegyensúlyozottnak a horvátországi és szlovéniai magyar kisebbség helyzetét, amelynek létszáma – mint Salamon Konrád adataiból

megtudjuk – az évtizedek során drasztikusan csökkent.¹⁴⁷ A második világháború után Szovjetunióhoz került Kárpátalja volt a leginkább megfosztva a Magyarországgal való kapcsolattartástól.¹⁴⁸ Az intézményrendszer hiányosságai ellenére Salamon Konrád minősítése szerint sikerült színvonalas irodalmat teremteni.¹⁴⁹ Újra nála olvashatunk adatokat az 1950 és 1970 közötti kis létszámemelkedésről (140 ezerrel 151 ezerre nőtt a magyar lakosság a népszámlálás szerint), valamint Ungvár és Munkács magyar jellegének eltűnéséről és csupán Beregszász magyar többségének megmaradásáról.¹⁵⁰ A rendszerváltás éveiről a Magyar Lajos Alapítvány átdolgozott tankönyvéből tudhatunk meg részleteket: a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) 1989-es megalakulása és a magyar autonómia gondolatának előkerülése, Ukrajna függetlenségének kikiáltása és a magyar-ukrán alapszerződés kerül említésre. A magyar érdekvédelem szereplői közül Fodó Sándor KMKSZ-vezetőjével találkozhatunk.¹⁵¹ A mából és az elmúlt évtizedekből visszanezve sajnos naivnak nevezhetjük a tankönyvíró sorait: „Az [...] Ukrajnával aláírt alapszerződésben a kijevi kormány kötelezettséget vállalt a magyar kisebbség jogainak növelésére, ami a nyelvhasználati jogok kiterjesztésében már szerény előrelépést eredményezett.”¹⁵² A kronológiában a függetlenségi népszavazás mellett az Antall József által aláírt magyar-ukrán alapszerződés ténye is előkerül – az autonómiareferendum és annak eredménye nem kap helyet az információhalmazban.¹⁵³ Több szempontból sajátos helyzetben volt az ausztriai magyarság, amely a szomszédos államok magyar közösségei közül egyetlenként került kívül a szocialista világrendszeren. Ez természetesen komolyan megnehezítette az anyaországgal való kapcsolattartást.¹⁵⁴ A magyarság gyors asszimilációja és

¹³⁹ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 301.

¹⁴⁰ Salamon *i. m.* 1998, 171.

¹⁴¹ *Uo.* 236.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 301.

¹⁴² Salamon *i. m.* 1998, 236.

¹⁴³ *Uo.*

¹⁴⁴ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 301., 381.

¹⁴⁵ *Uo.* 301.

¹⁴⁶ *Uo.* 389.

¹⁴⁷ *Uo.*; Salamon *i. m.* 1998, 236.

¹⁴⁸ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 141.

¹⁴⁹ Salamon *i. m.* 1998, 236.

¹⁵⁰ *Uo.* 235.

¹⁵¹ *Uo.* 256.

¹⁵² *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 302.

¹⁵³ *Uo.* 390.

¹⁵⁴ *Történelem IV. 1914–1990. i. m.* 1993, 141.

drasztikusan, 4-5 ezerre csökkenő létszáma volt jellemző – a magyar anyanyelvi oktatás megszűnésével,¹⁵⁵ mindez 1992-ben változott valamelyest, amikor Felsőőrött kéttannyelvű, magyar-német gimnázium nyílt.¹⁵⁶

Összegzés

Lehet-e „objektív” a történész, esetünkben a tankönyvíró? És mit is jelent ez pontosan? Lehetünk-e „objektívak” akkor, amikor a nemzet 20. századi történelmének egyik legnagyobb tragédiájáról kell beszélnünk, amely évtizedeken keresztül a diktatúra egyik legsúlyosabb tabuját jelentette, és amely így nemzedékek számára maradt – legalábbis a hivatalos csatornákon – megismerhetetlen?

Az itt vizsgált „átmeneti kor” persze nem adhatott választ a különböző kérdésekre – a tankönyvszerzők azonban más-más módon, de tulajdonképpen megkísérelték a válaszadást. A keretek még nem voltak adottak, az oktatás későbbi kulcsfogalmai – forrásközpontúság, kompetenciafejlesztés stb. – és legfőbb kérdései – mennyi legyen a tananyag, és mennyi a „gyakorlati” tudás – sem voltak még széles körben vitatottak vagy eldöntöttek. Ez a fajta tisztázatlanság nyilvánvalóan szabadságot is adott a szerzőknek – ezért is találkozhatunk ideológiai és formai értelemben is egymástól nagyon eltérő tankönyvi struktúrákkal.

A szerzőknek olyan kérdésekben is állást kellett foglalniuk, amelyek a mai napig széles körben diskurzus tárgyát képezik. Vizsgálatunk tárgya, Trianon és következményei, valamint a határon túli magyarság léte és sorsa ráadásul nem ködbevesző történelmi esemény, hanem velünk élő, mindennapi valóság. Ennek nyomatékos hangsúlyozását mindenképpen hiányolhatjuk az első évek tankönyveinek nagy részéből.

VÁLTOZÁSOK 1996 ÉS 2012 KÖZÖTT

A NAT-ok és a kerettantervek

A kutatás e fejezete az 1995-ben kiadott *Nemzeti Alaptanterv* (NAT) után megjelent történelemtankönyveket vizsgálja, egészen a 2012-es NAT kiadásáig. Mivel az oktatási rendszerre komoly hatást gyakoroltak az egységes alap- (1995, 2003, 2007) és kerettantervek (2000, 2003), néhány szóban érintenünk kell ezek hatásait is.

A *Nemzeti alaptanterv* (NAT) Magyarország közoktatásáról szóló alapidokumentum, amelyet az Országgyűlés 1993. évi LXXIX. törvényében, illetve annak 1995-ös módosításában határozott meg. Az 1995-ös NAT önmeghatározása szerint fontos szerepet szán a nemzeti hagyományoknak, a nemzeti azonosságtudat fejlődésének, tükröződik benne az európai és humanista értékrend, amely az Európához való tartozást hivatott kifejezni.¹⁵⁷ A társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek területén a 8. évfolyam végén már megjelenik a Magyar Köztársaság külpolitikája és külkapcsolatainál a határainkon túl élő magyarság, mint tananyag – a kompetenciáknál külön megjegyzés található erre vonatkozólag.¹⁵⁸ A történelem 10. évfolyamára elsajátítandó tananyagok között szerepel a Trianon utáni ország élete, azon belül pedig Trianon gazdasági következményei és a határon túli magyarság. A fogalmak közt és fejlesztési követelményként is megjelenik a trianoni békeszerződés. Érdekesség, hogy a revíziót nem, de az irredentizmust említi a fogalmak között.¹⁵⁹ Tananyagként határozza meg ugyanakkor a *Revíziós külpolitika a hitleri Németország támogatásával* témát. Itt kötelező fogalom a bécsi döntés, a fejlesztési követelményeknél pedig így hangzik a feladat: „Vitassák meg, miért érezte a magyar társadalom többsége a revizionizmust igazságos és jogos törekvésnek, s hogyan vezette ez az országot a német politika csapdájába.”

¹⁵⁵ Uo.; *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 302.

¹⁵⁶ *Történelem IV. 1914–1994. i. m.* 1995, 302.

¹⁵⁷ *Nemzeti alaptanterv. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Debrecen, Korona, 1995, 7.*

¹⁵⁸ Uo. 98.

¹⁵⁹ Uo. 115.

A minimális teljesítmény a területi revízió eredményeinek térképen való megmutatása.¹⁶⁰ Tananyagként szerepel Magyarország a második világháború után, benne pedig a párizsi békeszerződés, a Kádár-korszak kapcsán azonban nem része a tananyagnak a határon túli magyarság sorsa.¹⁶¹

2000-ben jelentek meg a kerettantervek, amelyek alapvető változást hoztak a tartalmi szabályzás és az oktatási struktúra terén. Ez alapján a NAT és a helyi tantervek közé bekerült egy újabb szint, amely a hagyományos tantárgyi folyamatokat volt hivatott visszaállítani. A dokumentum 12. évfolyamon foglalkozik a kutatásunk szempontjából lényeges témákkal.¹⁶²

2003-ban jelent meg a 243/2003. (XII. 17.) kormányrendelet a felülvizsgált *Nemzeti Alaptanterv* kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. Mindezt tartalmi szempontból a 2007-es NAT az Európai Unió által ajánlott kulcskompetenciákkal egészítette ki.

¹⁶⁰ Uo. 116.

¹⁶¹ Uo. 117.

¹⁶² Mindez a következő módon jelenik meg a kerettantervben. Az *első világháború és következményei Magyarországon. A Trianon utáni ország élete (1914–1931)* című téma a következő altémát határozza meg: „A trianoni béke. Hatása a gazdaságra, társadalomra, az etnikai viszonyokra. A határon túli magyarság sorsa.” Évszámként 1920. június 4-e jelenik meg, a topográfiaiban a Trianoni Magyarország. A fogalmak között az irredentizmus, a revízió, valamint a történelmi és etnikai elv olvasható. A *Magyarország a gazdasági válságtól a második világháborús összeomlásig (1931–1945)* című témában a következő altémát találhatjuk: „a revíziós külpolitika eredményei”. Az évszámok között az első és második bécsi döntés, valamint Kárpátalja visszafoglalása található meg. A topográfiát tekintve a Felvidék, Kárpátalja és Újvidék megjelölése szerepel. A *Magyarország a második világháború után (1945–napjainkig)* téma egyik altémája ezt a címet viseli: „A párizsi békeszerződés. A határon túli magyarság sorsa.” Évszámként a béke aláírásának napja a megadott, a fogalmak között többek között a kollektív büntetés elve, a kitelepítés és a lakosságcsere is megjelenik. A 2003-as, tananyagcsökkentő kerettanterv fogalmai között nem szerepel az etnikai elv, a történelmi elv, valamint a kollektív büntetés elve sem. Uo.

A tankönyvekről általánosságban

A korszak tankönyveiről összességében elmondható, hogy míg a kilencvenes évek közepén írtak egy része feladatot, kérdést nem tett fel a témák kapcsán – vélhetően azokat a tanárra hagyva –, addig a kétezres évek könyveiben ez már alapvető szükségletnek számított. A tankönyvelemzés kapcsán Dárdai Ágnes *A tankönyvkutatás alapjai* c. könyve segít eligazodni, aki megkülönbözteti a deskriptív-hermeneutikus (szubjektív jellegű forráselemzési módszer), a kvantitatív (egy tankönyvi egység terjedelméről és gyakoriságának vizsgálatáról szól) és a kvalitatív tartalomelemzést (egy téma milyen mélységben van feldolgozva).¹⁶³ A kutatás során elsősorban az utóbbi két módszert alkalmaztuk.

Kitérünk arra, hogy a trianoni békediktátum témája hogyan ágyazódik be az adott tankönyvi anyagba, struktúrába, mi a kontextus, milyen terjedelemben van jelen és mikre fókuszál. Elemezzük a tankönyvi szövegek arányainak alakulását, az adatok részletességét és pontosságát. Figyelmet fordítunk arra is, hogy jelen van-e az érzelmi jelleg, amely Trianon esetében különösen izgalmas kérdés. Figyelünk a források, ezen belül az elsődleges források szerepére, jellegére (feladatorientált vagy szöveget alátámasztó). Külön fontosnak ítéljük a térképek szerepét, a következő fókuszpontokkal: mennyi, milyen típusú, mi a célja és mennyire informatív.

A trianoni békediktátum megjelenése

Hosszú Gyula az 1914 és 1945 közötti eseményekről szóló tankönyve a *Versailles* című fejezetben taglalja a béke tartalmát és a vele kapcsolatos eseményeket.¹⁶⁴ A magyarokkal kötött béke az egyetemes történet részeként szerepel a könyvben és 5 oldalt „kap”, ami terjedelmét tekintve igen nagynak tekinthető. Az anyag érdekessége, hogy szerző által írt szöveg nincs

¹⁶³ Dárdai Ágnes: *A tankönyvkutatás alapjai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002, 66–67.

¹⁶⁴ *A század fele, 1914–1945*. Szerk. Hosszú Gyula. Budapest, Alternatív Közgazdasági Gimnázium, 1996, 57–69.

ebben a részben, gyakorlatilag forrásokból és egy kronológiai részből áll. Az időrendi rész tárgyilagosan ír a fontosabb eseményekről 1920. január 14-étől június 4-éig. Ezt követően a trianoni békeszerződés válogatott cikkelyei következnek, melyben főleg a katonai rendelkezésekről és a jóvátételről esik szó. A területi elcsatolásokat egy térkép segítségével ábrázolja, ezen nagyon elnagyoltan vannak megjelenítve a különböző részek. A régiókat nem nevezi meg, és nincs külön feltüntetve, hogy mennyi magyar ember került az egyes államokhoz. Ezt követően több, mint másfél oldalon keresztül Apponyi Albert konferencián elhangzott beszédét olvashatjuk, kisebb-nagyobb megszakításokkal, majd rövid részek következnek a szomszédok reagálásáról, Harold Nicolson brit diplomata magyarokhoz fűzött érzelmeiről, valamint az aláírásról. Értékeléseket a szerző Romsics Ignác, valamint Juhász Gyula történészekről idéz.¹⁶⁵ E rész utal a szomszédos országok igényei kapcsán Csehszlovákia „mohóságára”, valamint a „mértéktelen követelésekre”. A szöveges részek után újabb forrás következik, amely egy igen részletes táblázatba szedve ismerteti az elcsatolt területek és népesség mennyiségét, arányait, valamint azt, hogy a mezőgazdaság, infrastruktúra szempontjából lényeges részek milyen arányban kerültek határon kívülre.¹⁶⁶ A fejezet végén a szerző a menekülteknek egy oldalt szán (egy kép a vagonlakókról, egy kis táblázat a Magyarországra menekültek számáról, valamint egy Ránki Györgytől vett szöveg).¹⁶⁷ Összességében a szövegben nincs igazán hangsúlyozva a béke diktátum jellege, valamint az sem, hogy milyen tragikus következményekkel járt ez az ország számára. A források feltűnően hosszúak, sok esetben a leíró részt helyettesítik, egyes esetekben alátámasztják azt. Feladatok, kérdések

¹⁶⁵ Uo. 67. Eredetiben: Romsics i. m. 1982.; Juhász Gyula: A magyar revíziós célok és a nagyhatalmak. *História*, 1990. március, 15–17.

¹⁶⁶ A táblázatban Horvátországgal együtt szerepel a „Magyar Birodalom”.

¹⁶⁷ Eredetiben: Ránki György: Nemzeti sérelemből jobboldali radikalizmus. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, História könyvek, Pallas, 1989.

Számos könyv közöl részleteket gróf Apponyi Albert békekonferencián elhangzott beszédéből. A képen Apponyi Albert a Magyar Állami Operaháznál, 1930-ban. Fortepan / Kiss Gábor Zoltán adományozó, 45419-es kép.

nincsenek. Térkép csak egy szerepel ebben a részben, bár a fejezet korábbi részeiben van külön térkép az Osztrák-Magyar Monarchia felosztásáról, valamint a kisantant országairól és Lengyelországról is. Erőssége a fejezetnek, hogy jól hangsúlyozott a szomszédos államok álláspontja és érvrendszere, ellenben nem ártott volna leíró rész a magyar oldal véleményéről sem. A kronologikus rész utolsó eseménye a diktátum aláírásának helyszíneként a Kis-Trianon kastélyt nevezi meg,¹⁶⁸ miközben néhány oldallal később a Romsics Ignáctól vett idézet „a Trianon kastély nagyterméről” beszél.¹⁶⁹

Herber Attila, Martos Ida, Moss László és Tisza László történelemkönyvében Trianon a *Forradalmak és háborúk* c. fejezet első része.¹⁷⁰ A szerzők itt szólnak az első világháború utáni béketárgyalásokról, először egy általános részben, majd ezt követően az egyes vesztes államokra

¹⁶⁸ *A század fele* i. m. 1996, 64.

¹⁶⁹ Uo. 67.

¹⁷⁰ Herber Attila – Martos Ida – Moss László – Tisza László: *Történelem 6. 1914-től 1990-ig*. Budapest, Reáltanoda Alapítvány, 1997.

vonatkozó döntéseket ismertetik.¹⁷¹ A magyarokkal kötött béke bekeretezve, a többitől eltérő színnel van ugyan feltüntetve, de terjedelmét tekintve alig több, mint a németekre kényszerített diktátum leírása.¹⁷² A törzsszöveg a körülményeket, az aláírás előzményeit, szereplőit, illetve a magyar ellenérvek bemutatását nélkülözi. A béke tartalmát, százalékos arányú területi és népességbeli elcsatolásokat említ. Szerepelnek a hadi korlátozások, illetve számszerűsítve 3,4 millió magyar határon túlra kerülése. A szöveg vastag betűvel szedve említi, hogy a nemzeti önrendelkezés joga sérült a béke kapcsán, és bár a következményekről itt nincs szó, a döntés korabeli elfogadhatatlanságát említi a tankönyvi rész. A téma elsajátítását egy táblázat segíti, amelyben az egyes országokhoz csatolt területek négyzetkilométerben vannak megadva, valamint az is olvasható, hogy mennyi lakossal gyarapodott az adott utódállam. Ezen kívül valamivel később egy térkép látható a béke utáni Kárpát-medencéről, ahol különböző színekkel, jól láthatóan vannak szedve az elcsatolt területek. Feladat, kérdés nincs a téma kapcsán. A tankönyv erénye, hogy színes és jól szemléltet, ellenben kevésbé informatív, a béke jelentőségét nem hangsúlyozza eléggé, nem tér ki a következményekre. Szerkesztés szempontjából nem szerencsés, hogy a kimaradó részeket jóval később található kisebb, a magyar történelembe dolgozott egységek valamelyest „pótolják”.¹⁷³ Ez utóbbi részben van utalás arra, hogy gróf Apponyi Albert vezette a békedelegációt, és itt írnak a békeszerződés tragikus következményeiről is. A szöveg az aláírás helyszínéként szintén a Kis-Trianon kastélyt említi.¹⁷⁴

A Bihari – Dupcsik – Repárszky-féle tankönyvsorozat (*A befejezetlen múlt*) szempontunkból lényeges része az ötödik kötet, amelyet Bihari Péter írt. Ez a kötet az *Európa fölénye és katasztrófája (1867-1930)* címet kapta.¹⁷⁵ A tankönyv

hetedik része a *Forradalmak és békeszerződések* címet viseli, ennek egyik fejezete a trianoni békéről szól (*Az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése, 1919-1921*). A Trianonról szóló rész forrásokkal együtt egy oldalt tesz ki.¹⁷⁶ A törzsszöveg mellett vannak források (például Apponyi Albert beszédének rövid részlete) és név-, valamint fogalommagyarázatok (Gróf Teleki Pál, *Vörös térkép*, Alexandre Millerand, aláírás). A szöveg nagy része – amelyben szerepelnek idézetek is – a béke aláírásának körülményeiről szól, a végén két bekezdés taglalja az aláírás helyét, idejét, a béke tartalmát, valamint a következményeket. Az elcsatolások kapcsán csak alapadatok szerepelnek, illetve említés van arról, hogy népszavazást a béke nem írt elő sehol. Az utolsó bekezdés szól arról, hogy 3,3 millió magyar került idegen fennhatóság alá, illetve hogy az ország ezt követően etnikailag homogén állammá vált. A szöveg közben található egy térkép, amely a nemzetiségeket ábrázolja a történelmi és a trianoni Magyarországon – ezen adatok nélkül, nem túl informatív módon mutatják be az egyes nemzetiségeket. A téma része egy hat kérdésből álló feladatsor, amely a gondolkodtatást, a vitakészséget, az érvelést és némi kutatómunkát hivatott szolgálni. A Bihari-féle kötet sem használja a békediktátum kifejezést, ám igyekszik azt a magyar történelmi események kontextusába helyezni. A következményekre való utalás inkább csak feladat szintjén történik meg, a leírás nélkülözi az érzelmeket, illetve a béke igazságtalan volta mellett sem különösebben foglal állást.

Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó *Történelem IV.* című tankönyve kilenc fejezetben és egy mellékletben taglalja a 20–21. századot az első világháborútól a 2000-es évek elejéig.¹⁷⁷ A trianoni béke a *Horthy-korszak* címmel ellátott fejezetben található. Magáról a békéről, az ezzel kapcsolatos forrásokat is beleértve három oldalon keresztül olvashatunk.¹⁷⁸ E tankönyvben is

¹⁷¹ Uo. 33–37.

¹⁷² Uo. 35–36.

¹⁷³ Uo. 132–134.

¹⁷⁴ Uo. 134.

¹⁷⁵ Bihari Péter – Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: *Európa fölénye és katasztrófája, 1867–1930*. Budapest, Műszaki, 2001.

¹⁷⁶ Uo. 252–253.

¹⁷⁷ Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó: *Történelem IV.* Budapest, Műszaki, 2008 [Első kiadás: 2004].

¹⁷⁸ Uo. 95–97.

a magyar történelembe ágyazva, nem külön leckeként jelenik meg. A törzsszöveg igen röviden foglalja össze az alapadatokat. Nevesíti az elveszített régiókat, említi a 3,3 millió, határon túlra került magyart, valamint egy mondatban a fegyverkezési korlátozásokat és a jóvátételt. Az említettek mellett a béke aláírásának körülményei itt is szerepelnek, külön kiemelve, hogy a békét a Nagy-Trianon kastélyban írták alá.¹⁷⁹

A törzsszöveg apró betűs része Apponyi érveléséről és a döntéshozók szempontjairól szól, itt említik meg a *Vörös térkép*, amelyhez a szövegben nincs magyarázat. A leírás tárgyilagosságnak tekinthető, a környező államok igényeit szándékosan eltúlzottnak nevezi a szerző, de ezt leszámítva nincs benne értékelés és a diktátum jellegre való utalás sem. A tankönyvet már a kétszintű, forrásközpontú érettségi rendszer bevezetése után adták ki, ezért sok forrás található benne. Gyakorlatilag mindenféle típusú forrás szerepel a könyvben, ezek funkciója nemcsak szöveg-alátámasztó és gondolkodtató, hanem a következmények kapcsán szövegpótló is. Három, a konferenciával kapcsolatos szöveges forrást is olvashatunk (közte Apponyi Albert beszédének egyes elemeit), mindhárom után kérdések szerepelnek, a gondolkodtatás és vitára készítés érdekében. Ezen kívül négy térkép is található a békével kapcsolatban, egy a szomszédos országos területi igényeiről, egy a történelmi Magyarország felbomlásáról, egy a gazdasági következményekről, negyediként pedig a *Vörös térkép*. Az utolsó oldalon újabb képek, illetve plakát található: egy kép a Magyarországra menekültekről, a Revíziós Liga tiltakozó nagygyűléséről, valamint két plakát a béke fogadtatásáról. Az esemény következményei tehát nincsenek a törzsszövegben, a tankönyv ennek kibontását a tanári feladatkörbe sorolja. A változatos forrásközlés pozitívum, ellenben a törzsszöveg meglehetősen rövid.

A Trianon elleni tiltakozások a két világháború közötti magyarországi közhangulatot ábrázolják. A képen egy Szent Gellért téren tartott Trianon elleni tiltakozás. Fortepan / Album009, 116476-os kép.

A Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes által írt történelemtankönyv is az első világháborúval kezdődik, és napjainkig tart.¹⁸⁰ A trianoni béke a harmadik, *Két világháború közötti Magyarország* című fejezetben található, annak is az ötödik részében (*A konszolidáció kezdete*). Ennek a trianoni események nagyjából a felét töltik ki.¹⁸¹ A témánkkal kapcsolatos rész két egységből áll, az első címe *Trianoni béke*, a második pedig *Trianon mérlege*. A törzsszöveg rögtön egy kérdésfelvetéssel kezdődik: „Miért tekinthető a trianoni békeszerződés a magyar történelem egyik legnagyobb tragédiájának?”¹⁸² Megjelenik tehát az esemény tragédia mivolta, ami a korábbiakban ilyen *explicit* módon kevésbé volt jelen. A törzsszöveg a béke körülményeit kevésbé járja körül, és inkább a tartalmára fókuszál. A területi csonkítás mellett a lakosság lélekszámának csökkenése is szerepel a szövegben, a 18,2 millióból – a korábbiaktól eltérő adatként – 7,9 milliót jelöl meg, mint „maradék”. Ezt követően jön az egyes régiók felsorolása, és az, hogy melyik államhoz kerültek, a határon kívülre került magyarok számával és eloszlásával. A katonai rendelkezésről és a jóvátételről is szól a szöveg.¹⁸³ Ezután fejtik ki az esemény következményeit, a reakciókat, megjelenik az irredentizmus

¹⁸⁰ Kovács István – Kovácsné Bede Ágnes: *Történelem tankönyv 12. osztálynak. 20. század*. Debrecen, Pedellus, 2008 [Első kiadás: 2001].

¹⁸¹ Uo. 89–90.

¹⁸² Uo. 89.

¹⁸³ Uo. 90.

¹⁷⁹ Uo. 96–97.

és revízió fogalma is, ezek kapcsán a béke megváltoztatásának két elképzelése. A szöveg a soproni népszavazással zárul. A tankönyvszerzők a béke megkötése utáni országos felháborodást is hosszabban taglalják, mint elődeik. A politikai, társadalmi mellett kevés szó esik a gazdasági következményekről, illetve a béke diktátum jellege sincs kidomborítva. Mindkét oldalon találhatók források, egy szöveges, összehasonlító forrás, egy viszonylag információgazdag és a különböző színekkel jól szemléltetett térkép az elcsatolt területekről, két plakát a magyarság lelkiállapotáról, valamint egy táblázat arról, hogy az OMM utódállamai közül melyikhez mekkora terület és hány fő (köztük mennyi magyar) került a béke keretein belül. A tankönyv nagy erénye, hogy színes, így a források jól szemléltettek, ez pedig kifejezetten diákközpontú megközelítésre utal. Az előző könyvekben részletesen szereplő békekörülmények ugyanakkor elnagyoltak (Apponyi Albert beszédét például egyáltalán nem említi).

Szintén a 2000-es évek szabályzásainak megfelelő szellemben készült a Száray Miklós–Kaposi József szerzőpáros könyve, a *Történelem IV.*, amely a korábbi kettőhöz hasonlóan az első világháborúval kezdi az eseményeket, és napjainkig jut el.¹⁸⁴ A tankönyv nagyobb léptékű fejezetekre tagolt, keverednek a magyar és az egyetemes történeti részek. Az öt fejezetből az első az első világháborúról, a forradalmakról és a békékről szól, ezen belül a hetedik rész címe: *A trianoni békeszerződés*. A tankönyv tehát egyedülálló módon külön leckeeként tünteti fel a békét, emellett terjedelmét tekintve is nagy jelentőséget tulajdonít a témának (hét oldalon keresztül foglalkozik vele).¹⁸⁵ A feldolgozás is teljesen másféle az eddigiekhez képest, először a szöveges leíró rész, ami kevéssel több, mint egy oldal, majd ezt követően majdnem hat oldalon keresztül következnek a források. A leíró rész többször utal arra, hogy a béke az ország számára

traumával járt, valamint említi annak diktátum jellegét is. Az etnikai vonatkozások kapcsán „különösen fájdalmas és nehezen magyarázható” döntésről tesz említést, a kisebbségi magyarokat ért atrocitásokat is általánosságban megemlíti, valamint jelzi, hogy a béke elmélyítette az országok közötti feszültségeket. Máshol a béke „nyilvánvaló igazságtalanságairól” olvashatunk, amelyek „megnehezítették az azóta is trianoni traumának nevezett problémakör feldolgozását”. Az értékítélet újszerű a korábbiakhoz képest, emellett a szöveg is részletes. A soproni népszavazást is említi, mint az egyetlent, ahol referendum dönthetett a hovatartozásról. A források igen széles skálán mozognak típus tekintetében: hét, a korszakban született szöveges forrás (például az Apponyi-beszéd, a béke tartalmi szabályozása), újszerűen egy diagram (ez az utódállamok etnikai vonásaira hívja fel a figyelmet), táblázatos forrás (a népességváltozásról és az anyanyelvhasználatról), valamint egy kép és két plakát (előbbi a Nagy-Trianon kastélyról, utóbbiak a béke igazságtalanságáról) jelenik meg. Minden előbb említett forráshoz kapcsolódnak kérdések, a feladatok a szöveget támasztják alá, jól láthatóan szembesítik az olvasót a béke tragikus következményeivel. Különösen fontos, hogy a három térkép közül az egyik Teleki Pál *Vörös térképe* – tekintve, hogy a tankönyv színes, így jól láthatók a magyarok által lakott területek. A másik két, informatív térkép a béke gazdasági és katonai vonatkozásairól szól. A béke tartalmát illetően adatokkal inkább a források szolgálnak. A korábbiakhoz képest új elem az is, hogy konkrét példákat hoz egy-egy később is problémát jelentő döntés kapcsán, például a salgótarjáni dupla sín pár egyikének felszedését a katonai felvonulás nehezítése miatt. A szerzőpáros a korábbiakhoz képest kidolgozottabb, alátámasztott értékeléstől sem mentes témafeldolgozást nyújt az olvasó számára – a struktúrát tekintve viszont szerencsésebb lett volna, ha a törzsszöveg mellett szereplnének a források.

A tankönyvek egyre inkább abba az irányba haladnak, hogy a trianoni béke diktátum kapcsán összegzés helyett több

¹⁸⁴ Száray Miklós – Kaposi József: *Történelem IV. Középszintű tankönyv, 12. évfolyam*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012 [Első megjelenés: 2006].

¹⁸⁵ Uo. 40–46.

oldalról megvilágított, informatív jellegű anyagot közvetítenek a diákok felé. A tankönyv és a különböző kiegészítések egyre gyakrabban színesek, ami a szemléltetést segíti. A források száma növekszik, skálája szélesedik, ami a forrásalapú oktatást és a kompetenciafejlesztést szolgálja. A feladatok a tananyag elmélyítését szolgálják, és a tanulókat gondolkodásra készítik. A tankönyv szerzői egyre gyakrabban lépnek túl a pusztai tényeken, és Magyarország történetének egyik legtragikusabb eseményének nevezik Trianont, amelynek következményei a mai napig érződnek. A béke diktátum jellege ugyanakkor csak a 2012-es Száray-Kaposi kiadványban jelenik meg. Terjedelmi szempontból – leszámítva az elsőként vizsgált Hosszú Gyula-féle tankönyvet – a későbbi kötetek általában több teret szánnak a témának. Általánossá vált, hogy a magyar eseménytörténeti részbe ágyazzák a békediktátum tárgyalását, minthogy előrelépés mutatkozott abban is, hogy a béke tartalmának sokrétű következményeiről a források mellett a törzsszöveg is szól. Az aktuális tudásanyag is kezdett beépülni a tankönyvekbe: míg korábban általában a Kis-Trianon kastély volt helyszínként megadva, az újabb köteteknél már a Nagy-Trianon kastély az általános.

Míg korábban a Kis-Trianon kastély volt helyszínként megadva, az újabb köteteknél már a Nagy-Trianon kastély az általános.

Kép a Nagy-Trianon kastélyről. Wikimedia Commons

A kisebbségbe került magyarok a két világháború között

Hosszú Gyula munkája 13 oldalon (!) keresztül értekezik a szomszéd államok magyar kisebbségének helyzetéről.¹⁸⁶ E leckében van részletes és informatív törzsszöveg, amely mellett és közben szöveges források, táblázat, rövid portrék, képek találhatók. A szöveg kitér az önszerveződés akadályaira, a kisebbségi érdekképviselőkre, valamint sérelmekre (az egyházakat ért támadásokra, az iskolákra, az anyanyelvet és a kulturális életet érő atrocitásokra). Ezt követően a

szerző két magatartástípust állít egymás mellé, a kisnemzeti szerep vállalása kapcsán Szvatkó Páltól idéz hosszabban, majd a kisebbségi sors mint „erkölcsi lehetetlenség” gondolatáról Makkai Sándor értekezését olvashatjuk.¹⁸⁷ Említést tesz a határon túli közösségépítésben tevékeny szerepet vállaló személyiségekről (Szüllő Géza, Kós Károly), valamint a magyar politikai szerveződések is bemutatja. Ezekon kívül a különböző általános, vagy egyedi jellegű atrocitásokról olvashatunk – idézetekkel alátámasztva –, legbővebben Románia kapcsán. Egy forrás a Népszövetség tehetetlenségét boncolgatja, bemutatva a sérelem orvoslásának nehézkes mechanizmusát. A szöveg részletes és információgazdag.

Bihari Péter nem szentel külön részt a témának, a *Konszolidáció Magyarországon* című fejezet ugyanakkor bemutatja a húszas évek magyar külpolitikáját, röviden kitérve a revízió fogalmára, a soproni népszavazásra, valamint a kisantant megalakulására.¹⁸⁸ Ennek a fejezetnek az utolsó része az *Irredenta propaganda* címet kapta, ahol a revíziós törekvésekről van szó, és Lord Rothermere-ről olvashatunk.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Uo. 129. Eredetiben: Szvatkó Pál: Magyarok a határon túl. *Szép Szó*, 1937. június, 166–179.; Makkai Sándor: Nem lehet. Láthatár, 1937. február, 49–53.

¹⁸⁸ Bihari – Dupcsik – Repárszky i. m. 2001, 285.

¹⁸⁹ Uo. 289–290.

¹⁸⁶ *A század fele* i. m. 1996, 124–136.

A Dupcsik–Repárszky-féle tankönyv *Magyarországi kisebbségek – magyar kisebbségek* címmel négy oldalt szentel a témának, ezen belül a határon túli magyarokról egy igen rövid, kb. fél oldalas szöveg olvasható *Magyarok a környező országokban* címmel.¹⁹⁰ Ebben a szerzők utalnak a magyarok ellen elkövetett jogsértésekre, asszimilációs törekvésekre, az oktatás és az anyanyelv visszaszorítására. A szöveg szól arról, hogy a magyarok a kisebbségi helyzetüket csak ideiglenes állapotnak tekintették.¹⁹¹ Kép, forrás, név nincs említve a témával kapcsolatosan, és feladat, kérdés sincs.

Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes történelemkönyvében a két világháború közötti Magyarországról szóló fejezetben külön rész foglalkozik a határon túli magyarsággal. A szerzőpáros három oldalon keresztül foglalkozik a témával, a kisebbségvédelemmel, illetve annak hiányával, valamint röviden szól a kisantantállamokban élő magyarok helyzetéről.¹⁹² A leckét indító kérdés a következő: „Miért volt különösen nehéz a magyar kisebbségek helyzete?” Forrásként két kép látható, az egyik a vagonlakókról szól, a másik a magyar menekülteket ábrázolja. Később még egy kép látható Esterházy Jánosról, a csehszlovákiai magyarság szószólójáról. Ezen kívül szöveges forrásokkal (visszaemlékezés, kisebbségvédelmi rendelkezés részlete), valamint két színes diagrammal (Erdély és Csehszlovákia népeiről) találkozhatunk. A leckében egy Jugoszláviához kapcsolódó térkép a magyar többségű területekre helyezi a fókuszot. Az egyes államokban tapasztalható helyzet kapcsán a szöveg szól a magyar önszerveződésekről, pártokról, illetve személyekről. Ausztria és az ott élő szórványmagyarság nincs említve a szövegben. A szöveg egy részében itt már „trianoni sokkról” írnak a szerzők.

A Száray–Kaposi-féle tankönyv a trianoni békediktátum utáni kisebbségbe került magyarok helyzetét nem külön témaként,

„Ha valaki, akkor elsősorban Esterházy János az, aki valóban életét áldozta a magyarságnak és a magyarságért” – idéz egy kortárs beszámolót Salamon Konrád kötete. Kép: Wikimedia Commons.

hanem egy nagyobb tematikus egység részeként kezeli (*A kisebbségbe került magyarság helyzete a 20. században*). Ennek első egysége a Trianon utáni helyzet, amely alig fél oldal.¹⁹³ A határon túliakról szóló összefoglaló szöveg kitér a magyar tömbök megbontására, az asszimilációs törekvésekre, a magyar repatriálókra, a magyarok arányának csökkenésére, az élénk irodalmi életre, valamint az egyházak szerepére. Ehhez a részhez csaknem két oldalnyi forrás található, három szöveges (a csehszlovákiai helyzetről, Esterházy Lujza *Szívek az ár ellen* c. munkájából),¹⁹⁴ valamint öt táblázat a különböző elcsatolt régiók nemzetiségi összetételének változásairól.

A Trianon utáni nemzetiségi helyzet tárgyalása a tankönyvekben nagyon változatos, gyakorlatilag mindkét véglet tapasztalható. Hosszú Gyula könyve – bár messze a legterjedelmesebb – tanulói szempontból talán kevésbé motiváló, mint

¹⁹⁰ Dupcsik – Repárszky *i. m.* 2008, 120–121.

¹⁹¹ *Uo.* 121.

¹⁹² Kovács – Kovácsné *i. m.* 2008, 111–113.

¹⁹³ Száray – Kaposi *i. m.* 2012, 259.

¹⁹⁴ *Uo.* Eredetiben: Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*. Budapest, Püski, 1991.

a Kovács-Kovácsné-féle tankönyv. Teljesen új megközelítést jelent a Száray-Kaposi-féle könyv, amely e témát a demográfiához hasonlóan kiemeli a 20. század résztémái közül, és az egész századot tekintve elemzi a határon túli magyarok helyzetét. Ennek előnye, hogy egy rálátást, fejlődés/visszafejlődés-történetet enged az olvasónak, hátránya, hogy az információk nem egy helyen találhatók meg.

Revíziós lépések

Hosszú Gyula könyve nagy terjedelemben, több leckében tárgyalja a revíziós eseményeket. Először a *Magyarország (1931–1939)* c. fejezetben, a *Két kormány sorsa* c. részben esik szó két oldalon a revízió első lépéséről, az első bécsi döntésről.¹⁹⁵ A 13 soros részben utal a megelőző komáromi tárgyalásokra is. A tárgyilagos szöveg mellett három forrás is található, két kép (az egyik katonák bontják el a komáromi hídról az akadályokat, a másikon az aláírás eseménye), valamint egy szöveges forrás Horthy Miklós emlékirataiból a kassai bevonulásról. Ezt követően a második világháborús fejezetben esik szó újabb területi visszacsatolásokról.¹⁹⁶ A Teleki-kormányról szóló részt Kárpátalja birtokbavételével kezdi a szerző: mint önerőből történő sikerről, német jóváhagyással lezajlott eseményről ír. Egy képi forrás a szöveg mellett az újrალétesült magyar-lengyel határon történő kézfogást örökíti meg. Kevéssel ezután következik a második bécsi döntés leírása, amely az eddigieknél hosszabban taglalja Észak-Erdély és a Székelyföld visszaszerzésének körülményeit és következményeit (például az el nem kötelezettség feladását). A szöveg úgy értékeli, hogy csak kisebb atrocitásokra került sor, legkirívóbbként a románokat sújtó ördöggúti lövöldözést említve. A szöveghez három forrás is fűződik, egy plakát és két kép, mindhárom alatt magyarázószöveg. Ezt követően Jugoszlávia megtámadása a téma, ahol a magyar csapatok gyengeségéről ír a szerző, majd két oldalnyi forrás

következik Erdély visszacsatolásával kapcsolatban (Kállay Miklós visszaemlékezése és az említett ördöggúti eset).¹⁹⁷ Fontos forrásként két térképet láthatunk a területi visszacsatolásokról, azok mértékét négyzetkilométerben is kifejezi. Külön lecke szól a visszatérés nehézségeiről, amelyben sokak csalódása, a határon túl maradók sorsa és az újvidéki razzia kerül sorra.

A Herber Attila–Martos Ida–Moss László–Tisza László-féle könyv először az egyetemes történeti rész kapcsán említi a magyar revíziós sikert, itt mindössze négy sort szánva az első bécsi döntésnek, azt a lengyel területszerzéssel együtt említve.¹⁹⁸ Később két és fél sorban ír a visszatértek létszámáról és a visszacapott 12 000 négyzetkilométerről.¹⁹⁹ Az oldal alján három sorban olvashatunk Kárpátalja visszaszerzéséről is, a német jóindulatot hangsúlyozva. A Teleki-kormány taglálása kapcsán újabb négy sor szól erről az eseményről, itt már szerepel dátum, a visszacsatolt terület mértéke és a lakosság is, azzal együtt, hogy a szöveg hangsúlyozza, hogy a visszatért lakosság csupán 12,7%-a volt magyar.²⁰⁰

A Dupcsik–Repárszky-tankönyv is több helyen említi a revíziós lépéseket. Az első bécsi döntés a *Horthy-korszak* című fejezeten belül található, Imrédy Béla kormányzásánál.²⁰¹ Itt egy bekezdés foglalkozik a témával, kitérve rá, hogy 1 millió lakos, valamint a Felvidék és Kárpátalja déli része került vissza. Néhány oldallal később egy másik lecke részeként szól Magyarország revíziós sikereiről és az ezzel kapcsolatos nehézségekről. A kötet 5 millió (!) nemzetiségi lakosság Magyarországra kerüléséről ír – ez nyilvánvalóan téves adat.²⁰² A többi revíziós

¹⁹⁷ *A század fele i. m.* 1996, 298. Eredetiben: Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944, I-II.* Budapest, Európa, 1991; Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig, I.* Budapest, Magvető, 1978.

¹⁹⁸ Herber et. al. *i. m.* 1997, 92.

¹⁹⁹ *Uo.* 152.

²⁰⁰ *Uo.* 165.

²⁰¹ Dupcsik – Repárszky *i. m.* 2008, 112.

²⁰² *Uo.* 121–122. A visszatért összlakosság volt kb. 5,4

esemény később, három oldalon keresztül olvasható,²⁰³ előbb röviden (négy sor) Kárpátalja „megszállása” a téma, majd a következő oldalon a második bécsi döntésnél már adatokat is olvashatunk, a negyedik revízió kapcsán pedig konkrét területeket és lakosságszámot közöl.²⁰⁴ E szöveg is kitér az újvidéki mészarlásra. A tankönyv kis teret szentel a négy eseménynek, és nem következetes az adatok említése terén.

A Kovács–Kovácsné-féle tankönyv egy egész oldalt szán az első bécsi döntésnek, körülményeinek, adatokat közöl, és kitér a Csehszlovákiánál maradt területekre is.²⁰⁵ A szöveges és képi forráshoz tartozó feladatok többek között a revízió gyakorlati nehézségeire kérdeznak rá. A következő oldalon a Teleki-kormány keretei között szól Kárpátalja visszacsatolásáról, öt sorban, az alapadatokat feltüntetve,²⁰⁶ később külön leckében tárgyalva Magyarország második világháborús részvétele kapcsán olvashatunk a további részletekről.²⁰⁷ A második bécsi döntésről szólva taglalja a sikerek árát, majd következik a délvidéki visszacsatolás, az újvidéki vérengzést is megemlítve. A térképek hiányoznak, ettől függetlenül informatív és lényegre törő a szöveges rész.

A Száray–Kaposi-féle tankönyv a világháború előzményeinél tesz említést külön részben az első bécsi döntésről, azt a lengyel területi gyarapodással együtt tárgyalva.²⁰⁸ Az erősödő náci befolyást ők is említik, illetve azt is, hogy a döntést magyar részről lelkesedés övezte. A területről és az elcsatolt népességről csak annyi információt kapunk, hogy a lakosság 82%-a volt magyar. Négy

millió ember, ennek 50%-a volt magyar és 50%-a nemzetiségi lakosság. Az adatok bővebben például: Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. Budapest, CEPOLITI, 2016, 86.

²⁰³ Dupcsik – Repárszky *i. m.* 2008, 139–141.

²⁰⁴ *Uo.* 141.

²⁰⁵ Kovács – Kovácsné *i. m.* 2008, 106.

²⁰⁶ *Uo.* 107.

²⁰⁷ *Uo.* 152–153.

²⁰⁸ Száray – Kaposi *i. m.* 2012, 104.

szöveges forrás is olvasható a müncheni egyezményről és az első bécsi döntéssel kapcsolatban, de festmény is látható Horthy Miklós Kassára való bevonulásáról. A könyv *Magyarország háborúba sodródása* című leckéjében olvashatunk a további három revíziós eseményről.²⁰⁹ Kárpátalja visszaszerzését röviden írja le, a második bécsi döntést hosszabban taglalja, megemlíti a problémákat (költözések, háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás, jelentős számú román lakosság Magyarországhoz kerülése), azonban adatok itt sincsenek. A délvidéki revízió kapcsán említést kap, hogy 40% a magyar lakosság aránya, de konkrét számok itt sincsenek. Forrásokkal bőven ellátott leckéről van szó: két szöveges forrás és három informatív térkép kérdésekkel, de három képet/festményt is láthatunk benne. Az újvidéki razziáról Szombathelyi Ferencről idézett forrás olvasható.

A téma feldolgozása – kisebb eltéréseket leszámítva – a tankönyvekben hasonló módon történik. A revíziók világháború előtti és alatti részekre osztódnak, vita csupán a kárpátaljai revízió „elhelyezéséről” van. A szerzők egységesek abban, hogy a lépések német segítséggel, jóváhagyással zajlottak, ami fokozatosan szűkítette Magyarország külpolitikai mozgásterét. Hosszú Gyula tankönyvének erénye, hogy utal azokra, akik a revízió után is határon kívül rekedtek.

A párizsi béke

A Herber Attila–Martos Ida–Moss László–Tisza László-féle tankönyv a második világháború utáni magyar események között, a koalíciós kormány időszakát taglalva érinti a témát, két hosszabb bekezdés erejéig.²¹⁰ Kitér a béke-előkészítő tárgyalásokra, megemlíti a Romániával szembeni területi igény megfogalmazását, ennek elvetését, a Nagy Ferenc-kormány tárgyalásait, valamint hazánk elszigetelt mivoltát. A béke lényegesebb területi és jóvátételi pontjait ismerteti. A három Csehszlovákiához csatolt falu

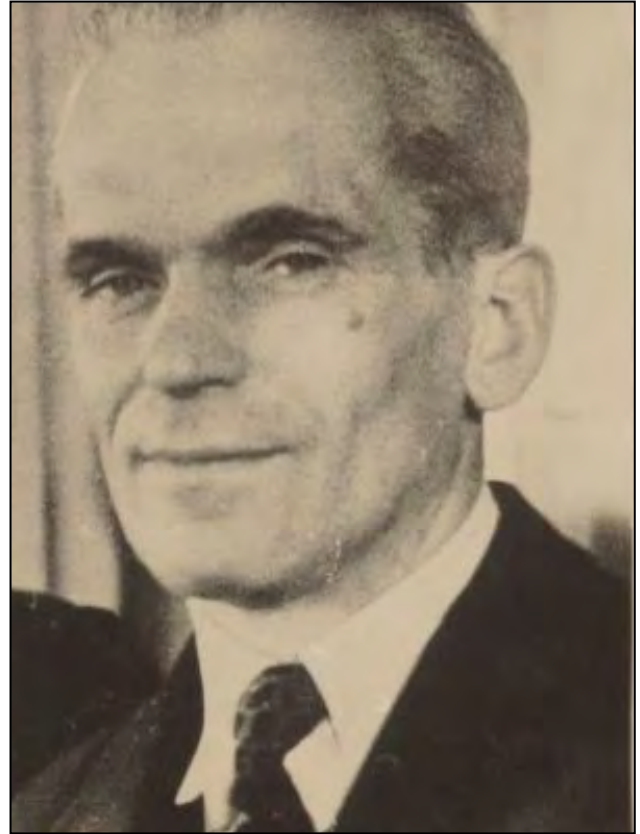
²⁰⁹ *Uo.* 132–137.

²¹⁰ Herber et. al. *i. m.* 1997, 275–276.

megnevezése mellett ír a fegyveres erők korlátozásáról is. A tankönyv értékelése szerint a párizsi a trianoni békénél is kedvezőtlenebb volt. Ezt azzal igazolja, hogy az említett területi veszteségek mellett kisebbségvédelmi cikkelyek sem szerepeltek benne, valamint hogy a szovjet megszállás miatt az ország szuverenitása sem állt helyre. A béke leírása informatív, és bár a következményekre nem utal a szöveg, mindenképpen pozitív a Trianonnal való rövid összehasonlítás.

Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó tankönyve a *Magyarország 1945–1956* című fejezeten belül taglalja a párizsi békét. Itt *A koalíciós évek* című leckén belül külön megnevezéssel szerepel az esemény, ennek ellenére a terjedelem feleakkora, mint az előző tankönyvnél.²¹¹ A szövegkörnyezet nem túl szerencsés, két belpolitikai téma – újjáépítés és államosítás, illetve a szalámitaktika – közé szorítva, mindenféle felvezetés nélkül. A konkrét dátum és a három Csehszlovákiához csatolt falu és a szovjet megszállás itt is említésre kerül. Nem említi viszont a kisebbségvédelmi törvények hiányát, illetve nem szerepel a leírásukban az aláíró személye sem, és az előkészítő tárgyalásra, esetleges területi igényre sem tér ki.

Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes tankönyve a *Magyarország 1944-től napjainkig* c. fejezetben a koalíciós kormányzás évein belül szól a békéről (*A párizsi békeszerződés*).²¹² Az előkészületek kapcsán kiemeli, hogy a magyar anyagokat napirendre sem tűzték. A három falu kapcsán a szerzők eredményként tekintenek arra, hogy a csehszlovákok által követelt öt helyett végül „csak” hármat kaptak meg, valamint pozitívként utalnak az egyoldalú csehszlovák kitelepítési kérés elutasítására is. A szöveg foglalkozik a németek kitelepítésével, a kollektív bűnösség fogalmával és az elv gyakorlati alkalmazásával. Erénye a szövegnek, hogy Gyöngyösi János külügyminiszter békekonferencián elhangzott beszédének részlete forrásként

A párizsi békekonferencián felszólaló Gyöngyösi János külügyminiszter beszédét több kötet hosszan ismerteti. Kép: Dutch National Archives, The Hague, Fotocollectie Algemeen Nederlands Persbureau (ANeFo), 1945–1989.

olvasható, és egy gondolkodtató feladat is a magyar külügyminiszter érveire kérdez rá. Noha a szöveg végén a nemzeti kisebbségekkel történeteket, a kitelepítéseket etnikai tisztogatásnak nevezik a szerzők, a korábban megjelenő témáktól eltérően itt nincs eléggé kiemelve, hogy az esemény Magyarország számára újabb tragédiát jelentett, valamint a diktátumjellegre is csak utalás van.

Száray Miklós és Kaposi József tankönyvében a diktatúra kiépítéséről szóló fejezetben kap szerepet külön címmel a párizsi béke.²¹³ Három rövid bekezdést olvashatunk a magyar reményekről, várakozásokról és csalódásokról, illetve a trianoninál is súlyosabb feltételekről. A három elcsatolt falu (név szerint nincsenek felsorolva) mellett említésre kerül a kisebbségvédelem területén való visszaesés, amelynek következménye kitelepítési hullám lett. A szovjet megszálló csapatok Magyarországon maradása is megjelenik a szövegben, viszont itt sem szerepel a

²¹¹ Dupcsik – Repárszky i. m. 2008, 190.

²¹² Kovács – Kovácsné i. m. 2008, 216.

²¹³ Száray – Kaposi i. m. 2012, 183.

diktátum kifejezés. A kifejezetten sok forrás közötti két szöveges (az egyik Gyöngyösi János beszédének egy részlete) mellett kérdések, feladatok. Ezen kívül egy karikatúra elemzése is feladatként szerepel a békével kapcsolatban, valamint érdekes térkép található az amerikai béke-előkészítő bizottság határterveiről, amelyen jól látszik, hogy a háború alatti elképzelések jóval több területet hagytak volna magyar kézen, mint ami végül valóság lett.

A párizsi béke – jelentősége ellenére – nem minden esetben szerepel külön címmel a leírásokban. Az alapadatokat általában említik a tankönyvek, Trianonnál is súlyosabb mivolta, illetve diktátum- és tragédiajellege azonban nincs mindenhol kiemelve. Fordulópont mivolta és a kisebbségvédelmi rendelkezések hiánya sincs mindenütt említve, ahogy a kitelepítések és lakosságcserek sem.

Határon túli magyarok a második világháború után

Herber Attila, Martos Ida, Moss László és Tisza László tankönyve rövid terjedelmet szentel a témának. A könyv *Magyarország és szomszédai* címmel a revízió utáni idők kapcsán szól a Maniu-gárdisták kegyetlenkedéseiről,²¹⁴ valamint a jugoszláviai mészárlásról, melynek kapcsán 30 ezer halottról és tízezrek munkatáborba szállításáról ír. Ezt követően szól a csehszlovákiai magyarok helyzetéről, Beneš elnöki rendeleteiről, a kollektív bűnösségről, a kitelepítésekről és a reszlovakizációról.²¹⁵ Később a határon túli magyarok szocializmus alatti helyzetéről szólva úgy értékeli, hogy Kádár lemondott róluk, és az adott ország belügyének tekintette a nemzetiségi kérdést.²¹⁶ A tankönyv két országot említ külön: Romániát, ahol szól a Ceaușescu-diktatúráról és a rendszerváltás környéki eseményekről (például az RMDSZ megalakulása), valamint Csehszlovákiát, ahol az iskolahelyzet kilátástalanságára utal és két érdekvédelmi szervezet megalakulását (Csehszlovákiai

Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága, Független Magyar Kezdeményezés) is megemlíti. A szerzők állásfoglalása egy-egy kérdés kapcsán világos és megalapozott, egyértelmű irányt jelent a témához való viszonyulás kapcsán, kimaradt azonban Kárpátalja és a Délvidék vizsgálata.

A Dupcsik–Repárszky szerzőpáros tankönyve a határon túli magyarok helyzetéről a *Magyarország a Kádár-korban* fejezetben belül ír, annak is az utolsó leckéjében (*Magyarországi kisebbségek – magyar kisebbségek, 1945–1988*).²¹⁷ A lecke elején a lakosságcséről és a kollektív bűnösségről van szó, majd a magyarországi nemzetiségekről és a romákról értekeznek a szerzők. Ennek az egységnek a végén, külön címmel ellátva következik a határon túl élő magyarokról szóló rész.²¹⁸ A szöveg összesen négy bekezdést tesz ki. A háború utáni megtorlások közül megemlíti a jugoszláviai magyarságot érintő, szerb partizánok által elkövetett vérengzést, 20-30 ezer magyar meggyilkolását, valamint a román megtorló akciókat. Ezt követően a szovjet hatóságok kárpátaljai deportálására, illetve a Beneš-dekrétumokra és a kollektív bűnösségre tér ki. A szerzőpáros beszél a nemzetiségi jogok korlátozásáról, és arról, hogy a helyzet Romániában vált a legrosszabbá. Az utolsó bekezdés a hetvenes évek változásairól szól, amikor a magyar állam visszafogott kritikával kezdett élni a romániai magyarság helyzete miatt. A szerzők hozzáfűzik mindehhez, hogy a határon túli magyarok helyzetéért az ellenzéki csoportok, a népi írók és a demokratikus ellenzék is szót emelt. Az első forrás Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című munkájának részlete,²¹⁹ majd három kérdés következik a határon túliak helyzetéről, illetve az anyanyelvi oktatás jelentőségéről. A második forrás egy román akadémikus, Mihnea Gheorgiu Illyésnek adott durva válasza. A harmadik forrás Kádár János 1980-ban elmondott beszédéből származik, amelyben

²¹⁴ Herber et. al. i. m. 1997, 188–189.

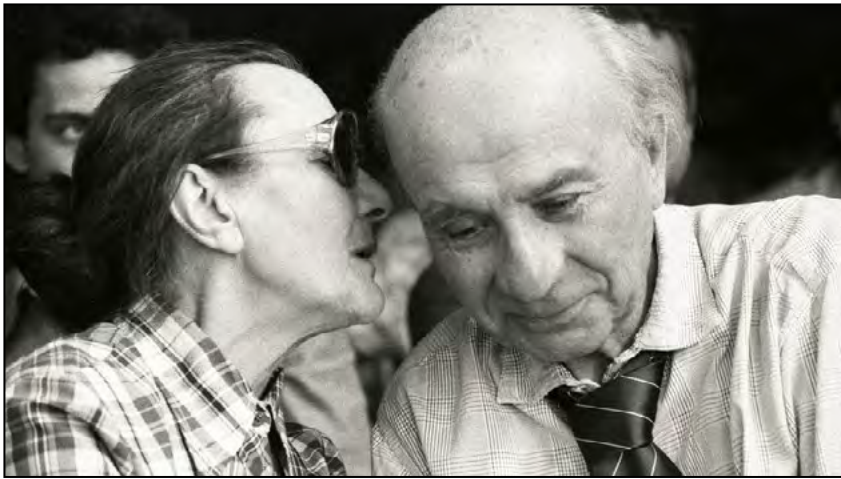
²¹⁵ Uo. 275.

²¹⁶ Uo. 355.

²¹⁷ Dupcsik – Repárszky i. m. 2008, 233–237.

²¹⁸ Uo. 236–237.

²¹⁹ Eredetileg: Illyés Gyula: *Válasz Herdernek és Adynak. Magyar Nemzet*, 1. 1977.12.25. 13.; 2. 1978.01.01. 9.

Kozmutza Flóra és Illyés Gyula 1979-ben, a fiatal írók lakiteleki találkozáján. Illyés nemzeti kisebbségekről szóló esszéiről több kötet említést tesz. Kép: Bahget Iskander (<https://web.archive.org/web/20190101021714/http://iskander.hu/>)

azt a kíváncsiságot fogalmazza meg, hogy a határon túli magyar kisebbségek olyan jogokkal élhessenek, amelyekkel a Magyarországon élő nemzetiségek. A források esetében érdemes lett volna határozottabban fókuszálni a magyarokat ért atrocitásokra, ha léthelyzetüket az olvasó számára közelebb akarták hozni.

A Kovács István–Kovácsné Bede Ágnes szerzőpáros könyvében egy egész fejezetet szentel a határon túli magyaroknak. A téma az egyetemes történeti részhez kapcsolódik, nem pedig a magyar történelmihez. A leckekezdő kérdés arra összpontosít, hogy bekövetkezett-e változás a kommunista időszak alatt a kisebbségi magyarok helyzetét illetően. A szöveg általános, a kisebbségi létről szóló bevezetővel kezdődik, amelyben kitér arra, hogy az új rendezésből hiányzik a kisebbségi jogvédelem definiálása. Ezt követően a kisebbségi lét viszonyosságairól olvashatunk. Az anyaország segítségének hiányát is taglalja, valamint utal az atrocitások következményeire, a népességcsökkenésre, a nemzeti identitás gyengülésére. Kiemeli, hogy a fennmaradást az egyházi kötelek és az értelmiségi csoportok tevékenysége segítette. Legsúlyosabb helyzetben lévő csoportként a csehszlovákiai és a kárpátaljai magyarságot említi. Ezt követően külön-külön mutatja be a szomszédos országok helyzetét. A Csehszlovákiáról szóló leírást a lakosságcsere-egyezménnyel és a reszlovakizációs rendelettel kezdi, valamint adattal szolgál arra nézve is, hogy a magyarok száma

1950-ben 350 ezerre, majd a legdurvább intézkedések elmúltával, 1974-ben 552 ezerre tehető. A szerzőpáros ír arról, hogy az anyanyelvű oktatás *de facto* lehetetlenné vált, kitér a CSEMADOK szerepére, az 1968-as események utáni szabályozásokra. Kiemelten jelennek meg az itteni magyarokat képviselő szervezetek, így a Duray Miklós névvel fémjelzett Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottság, valamint a Független Magyar Kezdeményezés. A Romániáról

szóló rész a korszakban megalakuló intézmények (Magyar Népi Szövetség, Magyar Autonóm Tartomány, Kriterion Kiadó, Romániai Magyar Dolgozók Tanácsa, Erdélyi Magyar Hírügynökség, RMDSZ) és fontos személyek (Balogh Edgár, Szócs Géza, Ara-Kovács Attila, Tóth Károly, Sütő András) felsorolása mellett Ceaușescu diktatúrájának magyarokat érintő lépéseiről szól (asszimilációs törekvések, falurombolási program). Az eseménytörténetben a Bolyai Egyetem beolvasztása és a marosvásárhelyi pogrom jelenik meg. Jugoszlávia sokkal kisebb teret kap. A megállapítás szerint a kezdeti üldözések – itt nem tér ki a több tízezer áldozatra – után itt élhettek a magyarok a legjobban. Szó esik a Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumáról, valamint a vajdasági magyarok létszámának csökkenéséről is. Az utolsó rész a kárpátaljai magyarokat tárgyalja. Az üldözésekkel, munkatáborokkal, az állampolgárság megváltozásával kezdődik, az intézmények körül nevesíti az Ungvári Egyetem magyar nyelvű tanszékét és a József Attila Alkotóközösséget, ír a hetvenes évek kilátástalan helyzetéről, valamint az enyhülés alatti változásokról és a későbbi ukrán állampolgárság kérdéséről. E rész végén egy rövid általános lezárás következik, amely a rendszerváltás utáni nemzetiségi helyzetre, a megbékélés akadályaira tesz utalást. A téma végén összefoglaló kérdéseket kap az olvasó, ezek a határon túli honfitársaink helyzetére összpontosítanak. A legtöbb forrás Csehszlovákiára vonatkozik, itt három

szöveges (lakosságcsere-egyezmény, egy felvidéki lakos visszaemlékezése az atrocitásokra, illetve a Szlovák Köztársaság Alkotmányának részlete) és egy képi (Szlovákiából kitelepített magyarok) forrás kap helyet. Szöveges forrás szól az erdélyi falurombolásról, hagyományörzésről szóló képek pedig Kárpátaljáról és Vajdaságról (újabb kérdésekkel ellátva). Jugoszláviával kapcsolatban egy kisebb táblázat a magyarok arányának változásáról szól. A tankönyvben még egy helyen, a magyar történelem kapcsán egy rövid rész szól a határon túli magyarokról, a közösségek rendszerváltás utáni állapotáról, megemlítve, hogy a nehézségeket enyhítheti az, hogy Románia csatlakozik az EU-hoz, valamint Szerbia és Ukrajna várhatóan a nem túl távoli jövőben ugyanezt az utat járja majd be.²²⁰ A tankönyv nagy erénye, hogy külön leckét szentel a témának, és igen részletesen ír az egyes területekről.²²¹ A források is sokszínűek, a kérdések pedig segítenek belehelyezkedni a határon túli magyarok helyzetébe, mindezek következtében teljes képet kaphatnak a diákok honfitársaink helyzetéről.

A Száray–Kaposi-szerzőpáros tankönyve utal a revíziók utáni, háború alatti nemzeti eseményekre, munkaszolgálatra, vándorlásokra, a szerbek által elkövetett mészárlásra (20 ezer magyar halotról szól, de hozzáteszi, hogy a szám bizonytalan), a Maniu-gárdisták által elkövetett atrocitásokra, a kárpátaljai deportáltakra, illetve a Csehszlovákiában kimondott kollektív bűnösségre és a lakosságcsere-egyezményre.²²² Hangsúlyozza, hogy a tragédiákat magyar mivoltuk miatt kellett elszenvedniük, és az eseményekről hallgatniuk kellett. A háború utáni helyzetet követően a szocializmus időszaka következik, ahol általánosságban a kiszolgáltatott helyzetről számolnak be a szerzők, hozzátéve, hogy léteztek magyar iskolák, könyvkiadás és irodalmi élet. A Vajdaságról úgy írnak, mint ahol a legjobb volt a helyzet, Romániában az autonóm tartomány jelenik meg pozitívként,

majd Ceașescu diktatúrája negatívumként (például a falurombolási koncepcióval). Csehszlovákiáról egy mondatot olvashatunk, miszerint hosszú idő kellett ahhoz, hogy ott élő honfitársaink merjék vállalni magyarságukat. A végén szereplő összegzés a határon túli magyarok számának csökkenésére hívja fel a figyelmet. Ezt követően a rendszerváltás utáni szabadabb légkörről ír, de említi az etnikai ellenéteket, a magyarellenességet, az atrocitásokat és az elvándorlást. A szerzők az EU-hoz való csatlakozásban látják az enyhülés kulcsát, kifejezve reményüket, hogy Szerbia és Ukrajna majdani belépése a kisebbségek számára jobb életet hozhat. A tankönyv tematikája alapján a törzsszöveg után következnek a források, az ehhez tartozó résznél három oldalon keresztül. Hat szöveges forrás (Beneš elnöki rendelete, Illyés Gyula cikkének részlete nemzeti kisebbségekről és az arra való reagálás román részről, valamint három szöveg Esterházy János és testvére, Lujza visszaemlékezéséből) és öt kép (kitelepített magyarok, Boncza-kastély, tüntetés a falurombolás ellen, Esterházy János beszéde, Kritérium Kiadó könyvei) mellett kapnak a diákok kompetenciafejlesztésre fókuszáló kérdéseket. Az említetteken túl rövid leírást kaphatunk gróf Esterházy János életéről is. A témához kapcsolódó törzsszöveg nem olyan terjedelmes, mint az előző köteté, inkább a forrásfeldolgozásra koncentrálnak a szerzők. Hiányérzete lehet az olvasónak, hogy Kárpátalja szocializmus alatti helyzetéről nincs szó sem a szövegben, sem a forrásokban.

A tankönyvek az 1945 utáni helyzetet vizsgálva nem egységesek a határon túli magyarok kapcsán. A délvidéki vérengzéseket összességében talán hangsúlyosabban lehetett volna kidolgozni, illetve érdemes lett volna – ahogy azt a Kovács-Kovácsné féle szöveg egyedülként tette – az összes magyar kisebbségről írni. Öröndetes, hogy van tankönyv, amely nevekhez köti a kisebbségbe került magyarok sorsának felkarolását, valamint szervezetekről is olvashatunk. A szerzők utalnak arra, hogy a rendszerváltás után sem oldódtak meg a gondok – bár az EU

²²⁰ Kovács – Kovácsné *i. m.* 2008, 261.

²²¹ *Uo.* 193–196.

²²² Száray – Kaposi *i. m.* 2012, 259–264.

csatlakozás miatti ezzel kapcsolatos reményüket kifejezik –, ami szintén lényeges elem, hiszen fontos hangsúlyozni, hogy a visszaélések, atrocitások továbbra is létező jelenségek.

Összegzés

A trianoni tragédia kapcsán érdemes lenne az alapadatok tisztázása után egy olyan minimumot lefektetni, amely nélkülözhetetlen háttérrel ad a trauma és következményei megértéséhez. Az egységesítés jegyében az elcsatolt területek mérete, lélekszáma, valamint a revízió állomásai képezhetnének alapot azon információk között, amelyek nem lehetnek szelekció tárgyai. Fontos volna, hogy több szemléltetést és együttérzést kiváltó forrást, térképet, képet kapcsoljunk az empátiakészség fejlesztése céljából. Ehhez jó lehetőséget kínál néhány személyes történet, tragédia megismertetése, felidézése. Lényeges, hogy a gyerekek értsék azt, hogy a mai nemzetiségi viszonyok, politikai állásfoglalások, illetve egy-egy, a szomszédos országok által a nemzeti kisebbségekről hozott döntés miért érint érzékeny pontokat. Nem biztos, hogy a témában való állásfoglalás hiánya segíti a megértést. A százéves Trianonról annak diktátum mivoltát például nem minden tankönyv hangsúlyozza – nem emeli ki kellőképpen, hogy ez egy ránk oktrojált döntés volt.

AZ ÚJ NEMZETI ALAPTANTERV ÓTA MEGJELENT TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEK

A 2012-es NAT és a kerettanterv

A 2012-es év tavaszán elfogadott *Nemzeti Alaptanterv* lényegesen megújult elődjéhez képest, a korábbi hangsúlyosan kompetenciaközpontú tantervet felváltotta egy érték- és tudáselvű, a „nevelő iskola” megteremtésének szándékát rögzítő dokumentum.²²³ Az új alaptanterv a

köznevelés feladataként szól a nemzeti és társadalmi összetartozás megerősítéséről is. A fentieknek megfelelően elemzett témánk tartalmi reprezentációja is más az új *curriculum*-ban. A 2007-es tantervvel szemben az aktuális alaptanterv külön kiemeli a történelem tantárgyat is.²²⁴ A Trianon-témakör kapcsán, a 9–12. évfolyam számára előírt releváns közműveltségi tartalmak több kronologikus témakörön belül is megjelennek. A 9. témakörben (*Hazánk és a nagyvilág a 20. század első felében*),²²⁵ a 10. témakörben (*Hazánk és a nagyvilág a 20. század második felében*)²²⁶ és a 11. témakörben (*A globalizálódó világ és Magyarország*).²²⁷

A *Nemzeti alaptanterv*hez igazított, magyarországi gimnáziumok kerettanterveiről az 51/2012. számú EMMI által kiadott rendelet rendelkezik. A kerettanterv a történelemtanítás feladataként és céljaként is megfogalmaz a kutatás témájához szorosan kötődő alapvető értékeket.²²⁸

Az első világháború és következményei témából Trianonnal kapcsolatos konkrét nevelési célokat is megfogalmaz a kerettantervi előírás: „Ismeri és érti a trianoni

²²⁴ A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. *Magyar Közlöny*, 2012/66 (06.04.), [10635–10847.] 10708.

²²⁵ 9.1. Az első világháború és a háborút lezáró békék. 9.2. A háborús vereség következményei Magyarországon. 9.3. Trianon és hatásai. Új államok Közép-Európában. A trianoni határon túli magyarság sorsa. 9.8. Magyarország konszolidációja és a revíziós külpolitika. *Uo.* 10718.

²²⁶ 10.9. A szomszédos államok és a határon túli magyarság sorsa. *Uo.*

²²⁷ 11.7. A szomszédos országokban élő magyarság helyzete, magyarok a nagyvilágban. *Uo.* 10719.

²²⁸ „Nyitott, elfogadó gondolkodást kell kialakítani az eltérő kultúrák vonatkozásában a kisebbségek történelmének áttekintésével – beleértve a határon túli magyarság és a hazai nemzetiségek múltját és jelenét is –, különös tekintettel a Kárpát-medencében együtt élő népekre.” In: 51/2012. (XII. 21.) EMMI rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről. 3. melléklet. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200051>. EMM×hift=20180831&txtreferer=A1400017. EMM (Utolsó letöltés: 2020.05.15.).

²²³ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100190>. TV (Utolsó letöltés: 2019.04.26.). Értékelése bővebben: Kaposi József: A tartalmi szabályozás hazai változásai (2011–2013). *Új Pedagógiai Szemle*, 2013. szeptember–október, 14–37.

trauma lényegét, máig tartó hatásainak mozgatórugóit. Megérti, hogy a későbbi győztesek olyan – sok tekintetben irracionális, megalázó – békeszerződéseket kényszerítettek rá a legyőzöttekre, melyekkel igazolni lehetett a háborús társadalmi áldozatvállalás értelmét, ugyanakkor ezek magukban hordozták egy újabb fegyveres konfliktus kényszerét. Reálisan értékeli a történelmi tényeket, figyelembe véve a háborút lezáró békerendszert. Felismeri a békerendszer keltette új ellentmondásokat, különös tekintettel a kelet-közép-európai régióra.” Három, a Trianon-kérdést konkrétan is érintő témát emel ki a tanterv: *Az első világháborút lezáró békerendszer, A trianoni békediktátum, Új államok Közép-Európában (A határon túli magyarság sorsa)*.²²⁹ A békét követő időszak követelményei a *Magyarország a két világháború között* című tematikus egységben kerülnek meghatározásra. A témakör nevelési céljai között is kiemelt szerepet kap Trianon, a revízió és a határon túli magyarság sorsa: „Érti a kisebbségi lét problémáit, átérzi a határok által elszakított területeken kisebbségi sorba kényszerített magyarság helyzetét. [...] Érti, hogy a két világháború közötti magyar fejlődés legfontosabb mozgatórugója a trianoni békeszerződés és annak hatásaira

való reflektálás volt. Tudatosulnak benne a trianoni békeszerződés politikai életre, gazdaságra, társadalomra és közgondolkodásra gyakorolt hatásai.”²³⁰ Trianon következményei *A demokratikus viszonyok megteremtése és kiépítése Magyarországon* tematikus egységben is előkerülnek. A nevelési célok között szerepel, hogy a tanuló „megérti a kisebbségi lét problémáit a Magyarországon élő etnikai és kulturális kisebbségek, nemzetiségek, illetve a határokon túl élő magyar kisebbség szempontjából egyaránt”. A témák között külön szerepel a határon túli magyarság helyzete: *A határon túli magyarság helyzete (Magyarok a nagyvilágban)*.²³¹

²²⁹ A témakörök mellett fejlesztési követelményeket is megfogalmaztak, a példák között is található konkrétan a békediktátumra vonatkozó elem. A kritikai gondolkodást fejlesztő követelmények között („Tanult ismeretek problémaközpontú elrendezése. Például hadicélok, haditervek – békécélok, békeelvények, és ezek megvalósulása.”), a kommunikációt fejlesztő feladatok között („Esszé írása történelmi-társadalmi témáról. Például a trianoni békediktátum hatásai. Történetek dramatikus megjelenítése. Például a magyar delegáció részvétele a béketárgyalásokon.”), illetve a térbeli és időbeli tájékozódást fejlesztő feladatok között („Néhány kiemelt esemény, jelenség topográfiai adatainak elhelyezése vaktérképen. Például a békeszerződések területi vonatkozásai.”). Az elemzés témájához kapcsolódik a fogalmak között: jóvátétel, revízió, reváns; a személyek között: Wilson, Clemenceau, Apponyi Albert, Horthy Miklós; a topográfiát tekintve: Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Csehszlovákia, a trianoni Magyarország; a kronológiában: 1918. november 3. (a padovai fegyverszünet), 1919 (a békekonferencia kezdete, a versailles-i béke), 1920. június 4. (a trianoni békediktátum aláírása). *Uo.*

²³⁰ A témák között kettő is konkrétan említi Trianon következményeit és hatásait: A magyar külpolitika céljai és lehetőségei a két világháború között, A revízió lépései és politikai következményei Magyarországon. Ez a tematikus egység is megfogalmaz Trianonhoz szorosan köthető fejlesztési feladatokat. A kritikai gondolkodást fejlesztő feladatok között („Történelmi – társadalmi adatok, modellek és elbeszélések elemzése a bizonyosság, a lehetőség és a valószínűség szempontjából. Például a magyar külpolitika mozgástere, alternatívái.”), valamint a térbeli és időbeli gondolkodást fejlesztő feladatok között („Történelmi – társadalmi adatok, modellek és elbeszélések elemzése a bizonyosság, a lehetőség és a valószínűség szempontjából. Például a magyar külpolitika mozgástere, alternatívái.”). A *Magyarország a két világháború között* című tematikus egység konkrét tartalmi követelményei között a téma szempontjából releváns elemek a revízió köré csoportosulnak. A fogalmak között a revízió, az irreidentizmus, a kultúrfölény és az első bécsi döntés, a személyek között Teleki Pál és Klebelsberg Kuno, a topográfiában a Felvidék és Kárpátalja, a kronológiában az első bécsi döntés időpontja és Kárpátalja visszacsatolása jelenik meg. *Uo.*

²³¹ A fejlesztési feladatok között, az ismeretszerzés és tanuláson belül is visszaköszön a téma („Magatartástípusok, élethelyzetek megfigyelése, következtetések levonása. Például nemzetiségek, kisebbségek határon innen és túl.”). A fogalmak között korunk kulcskérdései kaptak helyet, például: autonómia, magyar igazolvány, kettős állampolgárság. A kijelölt topográfia is egyértelmű: a határon túli magyar lakta területek ismertetését várja el a gimnazistáktól. *Uo.*

A tankönyvekről általában

Az elemzés tárgyát képező történelemtankönyvekről általánosságban elmondható, hogy a 21. században jellemző úgynevezett forrásközpontú oktatás igényei szerint készültek. Ez a lexikális tudást elváró szemlélet helyett sokkal inkább készségfejlesztő attitűdöt jelent. Ez a viszonyulás az elemzésben is megjelenik.

A tankönyvpiac centralizációjának köszönhetően 2012 után két elérhető történelemtankönyv maradt. A kerettantervi változások miatt 2012 után a második világháborúig tartó anyagrészek a 11. évfolyamos tananyag részeként kapnak helyet a tankönyvekben is. Az elemzés tárgyát képező egyik tankönyv az 51/2012. (XII. 21.) EMMI-rendelet 3. mellékleteként közölt: gimnáziumok 9-12. évfolyama számára készített kerettantervnek megfelelő Eszterházy Károly Egyetem és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet által kiadott újgenerációs tankönyv.²³² A másik elemzett tankönyvet szintén az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet gondozta.²³³ A határon túli magyarság helyzetével a 12. évfolyam számára kiadott könyvekben is foglalkoznak. Az egyik az Eszterházy Károly Egyetem és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet által kiadott újgenerációs tankönyv,²³⁴ a másik választható tankönyv szintén az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet gondozásában jelent meg, *Történelem 12* címmel.²³⁵

A békediktátum

A kerettantervek következetesen a „békediktátum” terminológiát használják, ennek ellenére a Trianonnal foglalkozó leckék címei eltérnek a két vizsgált tankönyvben. Az újgenerációs tankönyv *A trianoni békeszerződés* című leckében foglalkozik a békekonferenciával és következményeivel.²³⁶ A lecke a témát felvezető gondolkodtató kérdésekkel kezdődik, ezek a Trianonban előkerülő szempontokra is felhívják a tanulók figyelmét: „Mely országoknak volt a legnagyobb beleszólásuk a békefeltételekbe? Mi volt ezek célja? Mire törekedett Franciaország Kelet-Közép-Európa átalakítása során? Milyen területi követeléseket fogalmaztak meg a szerbek, a románok és a csehek a háború alatt?”

A lecke öt oldalon keresztül foglalkozik Trianonnal, rengeteg forrással és feladattal kiegészítve a nem túl terjedelmes törzsszöveget. A legelején kerül bemutatásra féloldalas méretben Teleki Pál híres *Vörös térképe*. A szöveg végén szerepel egy amerikai földrajzi szakértő megjegyzése, amely nem szokványos kontextusba helyezi Teleki munkáját: „Minden közép-európai nemzetnek megvolt a maga szakajtónyi statisztikai és térképtrükkje.”

Az első pont *A magyar ügy a békekonferencián* címet kapta. Rögtön kiemeli, hogy a magyar külpolitika hátrányból indult, és nem volt diplomáciai hálózata sem. Vastagon szedve szerepel az is, hogy az új határokról már 1919 első felében, a magyar fél részvétele nélkül döntöttek, valamint hogy a békedelegáció (Apponyi Albert, Bethlen István és Teleki Pál grófok) 1920 januárjában érkezett Párizsba. A szövegben is kiemelten szerepel a *Vörös térkép*. Az írás szerint a franciák azt javasolták, ne változtassanak a korábbi döntéseken, míg a britek az újratárgyalás mellett álltak.²³⁷

A szöveg vastagon szedve rögzíti az aláírás helyszínét (Nagy-Trianon kastély) és dátumát. A szöveg mellett több forrás is

²³² Borhegyi Péter – Boronkai Szabolcs – Paksa Rudolf: *Történelem 11. Újgenerációs tankönyv*. Budapest–Eger, OFI, Eszterházy Károly Egyetem, 2018. A tankönyv tudományos szakértői Ifj. Bertényi Iván és Szarka László voltak, pedagógiai szakértőként pedig Németh György dolgozott.

²³³ Száray Miklós: *Történelem 11*. Budapest–Eger, OFI, Eszterházy Károly Egyetem, 2015. A tankönyv felelős szerkesztője Pálincás Mihály, szakmai lektora Tókéczki László, pedagógiai lektora Czeglédi Sándor volt.

²³⁴ Borhegyi Péter – Bódy Zsombor – Kojanitz László – Szász Péter: *Történelem 12. Újgenerációs tankönyv*. Budapest–Eger, OFI, Eszterházy Károly Egyetem, 2018.

²³⁵ Boronkai Szabolcs – Kaposi József – Katona András – Száray Miklós: *Történelem 12*. Budapest–Eger, OFI, Eszterházy Károly Egyetem, 2016.

²³⁶ Borhegyi – Boronkai – Paksa *i. m.* 2018, 121–125.

²³⁷ *Uo.* 121-122.

szerepel a konferencia menetéről. Látható egy kép Apponyi Albertről, a delegáció vezetőjéről, akinek fotója mellett egy töltött idézet is szerepel. Az idézet melletti kommentár arra hívja fel a figyelmet, hogy Apponyi annak ellenére utazott Párizsba, hogy Bethlen István távol szeretne volna tartani kritikussága és Habsburg-pártisága miatt. Idézi továbbá a tankönyv Apponyi konferencián elmondott beszédét, melyhez feladat is tartozik: érveket és az igazságtalanság alátámasztására használt eszközöket kell összegyűjteni a tanulóknak. Szerepel egy kép az aláírás helyszínéről, valamint egy plakát, melyen a „Nem! Nem! Soha!” jelszó olvasható.²³⁸

A Száray-tankönyv a kerettantervi terminológiát használva *Trianoni békediktátum* címen dolgozza fel a témát, az altéma címe azonban szerződésként hivatkozik rá.²³⁹ A terjedelem hasonló az újgenerációs tankönyvéhez, a tartalom viszont némileg eltér. Száray a delegáció céljaként nem a magyarlakta területek megtartását, hanem a történelmi Magyarország egységének megőrzését emeli ki. Hangsúlyosan szerepel az is, hogy a döntéshozatal során a delegáció taktikája sokat nem számított, hiszen a magyar féllel csak a feltételeket közölték.²⁴⁰ Apró betűs részben említi, hogy a többi vesztes ország képviselőit sem hallgatták meg, de azt is, hogy Magyarország a velük való összehasonlításban is kedvezőtlen elbírálásban részesült. Apponyi Albert gróf hatalmas tudását és nyelvismeretét emeli ki a tankönyv. Apponyi fotója alatt kap helyet a békekonferencián elhangzott beszéd.²⁴¹

Száray tankönyve elkülöníti a béke területi és etnikai vonatkozásait a béke katonai előírásaitól. Ezen a ponton mutatja be az ország etnikai viszonyait ábrázoló *Vörös térképet*. Kommentárban hívja fel a figyelmet arra, hogy milyen fontos a térkép készítésének módszertana: a lakatlan területek ábrázolása.²⁴² A *Területi és etnikai vonatkozások* pont első

²³⁸ Uo. 122.

²³⁹ Száray i. m. 2015, 163–167.

²⁴⁰ Uo. 164.

²⁴¹ Uo. 165.

²⁴² Uo. 166.

A „Nem! Nem! Soha!” plakát is a békediktátum egységes elutasítását érzékelteti. Kép: Wikimedia Commons / BuBiS-víz/ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cf/23076_nem_nem_soha.jpg

mondatában emeli ki, hogy a tízmillió magyarországi harmada került idegen fennhatóság alá, majd arra hívja fel a figyelmet, hogy négyszázezernél is többen hagyták el szülőföldjüket. A bekezdés végén kiemeli, hogy Magyarország ezt követően nemzetállammá vált, a térség népei közti szembenállás pedig fokozódott.²⁴³ Az elcsatolások pontos számait ez a rész sem említi, csupán földrajzi és etnikai változásokról ír. A katonai előírásokkal foglalkozó pontból annyi emelhető ki, hogy az tartalmazza a béke során megfogalmazott célt: Magyarország katonai visszavágásra alkalmatlanná tételét. Itt pontos adatot is rögzít.²⁴⁴ A lecke egy apró betűs ponttal zárul, melyben az utódállamok további követeléseit írják le, ezt egy térképpel is illusztrálva. A béke rendelkezéseit összefoglaló fejezet kevés forrást mutat be, számadatot alig közöl.

Száray könyvével ellentétben az újgenerációs tankönyv több adatot és

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Uo. 167.

táblázatot közöl. A *trianoni békeszerződés rendelkezései* pont mellett egy térképpel szemlélteti az ország nyersanyag-lelőhelyeit, illetve az elcsatolt területek méretét, valamint a határon túl rekedő lakosok számát (a magyarok arányával együtt).²⁴⁵ Fontosnak tartja kiemelni azt is, hogy az etnikai elvek figyelmen kívül hagyásával, a románok, a csehek és a szerbek gazdasági érdekeit tartották szem előtt a döntéshozók, példaként hozva a vasútvonalak, az ipari és mezőgazdasági területek elcsatolását is. Ezeket a gazdasági tényezőket egy táblázatban számszerűsíti, melynek alján feltünteti, hogy a nemzeti vagyon 37,8%-a került az utódállamokhoz. E tankönyv is feltünteti az ország hadseregének 35000 főben való maximálását, a jóvátétel fizetésének kötelezettségét és a menekültek helyzetét.²⁴⁶ A fejezet a *Történelemszemmel* c. kiegészítésében foglalkozik a soproni népszavazással, a *Ráadás* pontban pedig a trianoni béke körüli tévhiteket gyűjti össze.

A Száray-féle *Történelem* 11. következő, két világháború közötti európai történelmet feldolgozó *Köztes-Európa az új világban* című leckéje foglalkozik Trianon következményeivel.²⁴⁷ A források között egy térkép szemlélteti Európa etnikai viszonyait, központjában a Monarchia utódállamaival. Kiemeli, hogy Csehszlovákia pontosan olyan, etnikai szempontból sokszínű állam lett, mint az egykori Osztrák-Magyar Monarchia. A források között szerepel egy részlet Masaryk Szlovákia helyzetéről Pittsburgh-ben kötött megállapodásából, illetve Sándor király 1919-es kiáltványából. A leckén belül külön pont foglalkozik a kisantant létrejöttével is. Az egyezményt Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság magyarellenességeként definiálja. A szöveghez tartozik egy forrásrészlet is, ami a Csehszlovák Köztársaság és a Román Királyság között létrejött szerződésből idéz.²⁴⁸ A lecke befejező része kiemeli, hogy az utódállamok

a kisebbségvédelmi rendelkezéseket nem tartották be, és a földosztások során is a magyar birtokosoktól vették el tulajdonukat, ennek ellenére Erdélyben virágzott a magyar kultúra.²⁴⁹

Szintén foglalkozik Köztes-Európa két világháború közötti helyzetével az újjenezációs tankönyv.²⁵⁰ Ez a lecke is egy Európa etnikai viszonyait ábrázoló térképpel kezdődik, mellette kördiagramok is szemléltetik a régió országainak nemzetiségi megoszlását. Leolvasható a nemzetiségek aránya Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság viszonylatában. A szöveg több esetben kiemeli az utódállamok antideмокratikus berendezkedését, különösen azt, hogy a kisebbségeiket másodrendű állampolgárnak tekintették. Ezzel együtt a kisebbségvédelmi szerződések semmibe vételét a tankönyv nem emeli ki hangsúlyosan, a kisantant létrejöttét is egy mondatban foglalja össze, a magyar revíziós törekvésekkel szemben kötött szövetségként nevesítve azt.²⁵¹

Száray tankönyvében a témát feldolgozó fejezet első leckéjében még a béke gazdasági és társadalmi hatásainak ismertetése történik meg.²⁵² A szöveg hangsúlyozza az önellátásra berendezkedő gazdaság szétesését, a fejlődés lassulását, a mezőgazdasági felesleget, ami annak köszönhetően állt elő, hogy a feldarabolás piacvesztéssel járt. Kiemeli a bányavidékek elcsatolását, és részletesen elemzi az ipar átalakulását (a források között szerepel egy térkép az iparvidékekről).²⁵³ Ez a lecke foglalkozik az ország településszerkezetének torzulásával és az elvándorlás jelentette problémákkal. Látható egy napjainkban készült fotó is, a határ által kettévágott városról, Sátoraljaújhegyről. A lecke a közlekedés veszteségeivel foglalkozó ponttal zárul.²⁵⁴

²⁴⁹ Uo. 183.

²⁵⁰ Borhegyi – Boronkai – Paksa i. m. 2018, 166–170.

²⁵¹ Uo. 167.

²⁵² Száray i. m. 2015, 210–214.

²⁵³ Uo. 211.

²⁵⁴ Uo. 214.

²⁴⁵ Borhegyi – Boronkai – Paksa i. m. 2018, 123.

²⁴⁶ Uo. 124.

²⁴⁷ Száray i. m. 2015, 180–183.

²⁴⁸ Uo. 182.

Revíziós politika a két világháború közötti Magyarországon

Az újgenerációs tankönyv Magyarország világháborúk közötti viszonyaival foglalkozó fejezetében nem említi konkrétan a revíziós törekvéseket.²⁵⁵ A következő, *A nemzet és az ország* című fejezet²⁵⁶ nagyméretű térképpel kezdődik, ami földrajzi fogalmaink megváltozását szemlélteti. Bemutatja, hogy az elcsatolt területek elnevezései milyen új értelmet nyertek (például, hogy bár a történelmi Erdély eredetileg a Királyhágón túli területet jelentette, Trianon után a Romániához került terület egészére Erdélyként szoktunk hivatkozni). Szerepel a térképen az is, hogy Kárpátalja egy Trianon után megalkotott fogalom, illetve a Délvidék és Vajdaság elnevezések közti különbség is magyarázatot nyer. A térkép alatt egy kisebb táblázat is szerepel, ami az utódállamokban élő magyarság számát tünteti fel.

A *Magyarok a trianoni határokon túl* című pont szövege kiemeli, hogy Trianon után Magyarország nemzetállammá vált, és csak lakosságának elenyésző részét alkotják nemzeti kisebbségek. Leírja azt is, hogy az utódállamok többnemzetiségű és -vallású országaikból nemzetállamot szerettek volna létrehozni. Kiemeli, hogy a magyar kisebbség szervezkedéseit gyanúsíték, Jugoszláviában tiltották is, hogy minden utódállam korlátozta a kisebbségek anyanyelvhasználatát, nehezítette a kisebbségi kultúra intézményeinek működését, lerombolta a magyar iskolarendszert. Az utódállamok kisebbségi politikáját egy táblázatban is szemlélteti.²⁵⁷ A pont végén arra is utal a tankönyv, hogy a földosztást is úgy hajtották végre, hogy az a magyar birtokosi réteget sújtsa leginkább.

A következő, *Kisebbségi helyzetbe került magyarok* című pont rögzíti, hogy a legnagyobb számú magyar kisebbség Romániába került, majd Csehszlovákia

következik a sorban. Kiemeli a tankönyv azt is, hogy Csehszlovákiában nyugati mércével mérve a leginkább demokratikus rendszert alakították ki. Ezzel együtt „trükközésnek” minősíti, hogy hogyan próbálták közigazgatási átalakításokkal megnehezíteni a magyarok helyzetét. A tankönyv a Jugoszláviában élő magyarok helyzetét nevezi a legrosszabbnak. A következő bekezdésben a szerzők érzékeltetik annak nehézségét – „heroikus küzdelmét” –, hogy miként lehet magyarnak maradni egy ellenséges közegben, ahol az államhatalom minden intézkedéssel a beolvadást akarja elérni. Beszámolnak a kevert lakosságú területeken kialakuló többszörös identitásról és a vegyes házasságok ebben játszott szerepéről. A tankönyv kitér a transzilvánizmus eszméjére, a kialakuló sajátos erdélyi identitásra, ehhez forrásként Kós Károly *Kiáltó szó* című műve szerepel.²⁵⁸

A következő, *A magyar külpolitika célja és mozgástere* című pont foglalkozik a revíziós törekvésekkel. A szöveg kiemeli, hogy a magyar külpolitika elsősorban célja a béke felülvizsgálata volt, és azt is, hogy ebben a legfőbb támogatónak a Benito Mussolini vezette fasiszta Olaszország bizonyult. A tankönyv említi a két állam közötti örökbarátsági megállapodást, amelynek egyik indokaként a felek Jugoszláviával szembeni területi követeléseit nevezte meg. A források között szerepel egy kép az „Egy szerződés nem lehet sírbolt, Mussolini” feliratú sírkő előtt álló olasz vezetőről, mely Mussolini revízió melletti állásfoglalását támasztja alá. Bekerült a tankönyvbe egy idézet Bethlen István miniszterelnöktől is, amelyben a kormányfő a béke igazságtalanságáról beszél. A harmadik forrás egy ábra, mely a magyar revíziós elképzelések sokféleségét állítja párhuzamba egymással, feltüntetve, hogy a különböző nézeteket kik támogatták.²⁵⁹ Az újgenerációs tankönyv ezt a pontot zárja le a

²⁵⁸ Uo. 188. Eredetiben: Kós Károly – Zágony István – Paál Árpád: *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. Kolozsvár, 1921.

²⁵⁹ Uo. 189. A táblázat megkülönbözteti az etnikai, az optimális, a teljes (integrális) revíziót, valamint a Dunai Konföderáció megvalósítására vonatkozó elképzeléseket.

²⁵⁵ Borhegyi – Boronkai – Paksa i. m. 2018, 183.

²⁵⁶ Uo. 187–191.

²⁵⁷ Uo. 187.

kisantant megszervezésének ismertetésével.

A lecke végén található *Történelemszemmel* kitekintés a revíziós elképzelések hétköznapi megélését mutatja meg, illetve azt, hogy a minden napokra milyen hatása volt a revíziós propagandának. Ebben a pontban látható fotó egy revíziós plakátról, illetve a Szabadág téren felállított emlékműről, a virágültetvényekből kirajzolódó Nagy-Magyarország térképpel. E pontban ír az irredenta mozgalomról, a korszakban elterjedő jelszavakról, a *Magyar Hiszekegyről* és a *Székely Himnuszról* is. A többi leckéhez hasonlóan ez is a *Rá@dás* ponttal zárul, amelyben Lord Rothermere-ről olvashatnak a diákok, aki angol arisztokrataként állt a magyar revízió ügye mellé.²⁶⁰

Száray Miklós tankönyve is külön fejezetben foglalkozik Magyarország revíziós politikájával a *Revízió és oktatás* című leckében.²⁶¹ A *Revízió* című pont azzal a kiemeléssel kezdődik, hogy a trianoni békeszerződést sem a közvélemény, sem a politikai elit nem fogadta el. Nemzeti tragédiának és traumának nevezi a rendelkezést, amelyet a politikai pártok egyaránt elítéltek. A pont azzal a megállapítással zárul, hogy az európai közvélemény számára is egyértelművé vált a béke igazságtalansága, és hogy nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. A tankönyvi lecke két revíziós plakátot és Bethlen István egyik beszédét választotta szemléltető forrásnak. Az egyik plakát a keresztre feszített Nagy-Magyarországot ábrázolja, a másikon angol felirat olvasható (*Justice for Hungary*).²⁶² A lecke második fele a két világháború közötti magyar oktatás- és kultúrpolitikával foglalkozik. Száray kiemeli az oktatás fontos szerepét a revízió igényének

A legújabb tankönyvekben egy korabeli fotó a Szabadág téren felállított emlékművet és a virágültetvényekből kirajzolódó Nagy-Magyarország térképet is ábrázolja. A kép 1938-ban készült. Fortepan / Kelecsényi Kristóf, 129786-os kép.

fenntartásában és a nemzeti öntudat erősítésében. Ezt a gondolatot a források között két, Klebelsberg Kunótól származó, a neonacionalizmus ideológiáját magyarázó idézet is alátámasztja.²⁶³

A *Társadalmi változások és életmód* fejezet végén olvasható egy rövidebb kitekintés a kisebbségbe került magyarságról. A tankönyv számszerűsíti a kisebbségi sorba került magyarságot, külön kiemelve az egységes etnikai tömböt alkotó székelységet. Az újgenerációs tankönyvhöz képest egy új példát is beemel a magyar kisebbség sérelmei közé: hogy a határ menti, egységesen magyarlakta területekre telepítették a többségi társadalom polgárait, így is megbontva a magyarság egységét. Kiemeli azt is, hogy ezek következtében megindult az asszimiláció és a magyarság arányának csökkenése. A lecke vége a határon túli magyar értelmiség hanyatlatott sorsát és korlátozott lehetőségeit tárgyalja. Kiemeli az élénk irodalmi életet és az egyházak fontos szerepét. Megnevezi Kós Károlyt, Áprily Lajost és Tamási Áront is, a források között ebben a tankönyvben is a *Kiáltó* szóból olvashatunk részletet. A lecke végi apró betűs bekezdés is Kós Károlyról szól, az emlékezetben kiemelt helyet kapó erdélyi polihisztor rövid életrajza olvasható.²⁶⁴

²⁶⁰ Uo. 190.

²⁶¹ Száray i. m. 2015, 224–227.

²⁶² Uo. 224–225.

²⁶³ Uo. 226–227.

²⁶⁴ Uo. 232.

Száray Miklós tankönyvében *A világháború előestéjén* című lecke foglalkozik az első bécsi döntéssel.²⁶⁵ Az ezt feldolgozó szövegrész mindössze egy bekezdés, de a döntés körülményeinek és tartalmi rendelkezéseinek feldolgozását nyolc forrás is segíti. A tankönyv rögzíti az adatokat, köztük azt, hogy az érintett területek lakossága 86%-ban magyar volt. A források között ezt az arányt kördiagram szemlélteti. Az ábra mellett olvasható részlet az első bécsi döntés szövegéből, térkép mutatja be a visszacsatolt területeket, és fotók, festmények illusztrálják a magyar hadsereg bevonulását.²⁶⁶

Míg Száray tankönyve a világháború története előtt mutatja be a magyar revíziós törekvések megvalósulásának első állomását, addig az újgenerációs tankönyv a világháború menetébe beillesztve, önálló leckét szentelve neki, *Magyar revíziós sikerek* címmel.²⁶⁷ Ez fontos struktúráis különbség, ugyanakkor tartalmi tekintetben csak minimális eltérést mutat egymástól a két könyv. A lecke térképpel indul, mely egyben ábrázolja a bécsi döntéseket és a katonai úton megvalósuló revíziót. A diákok számára feladat, hogy azonosítsák be, mely terület mikor és milyen úton került vissza Magyarországhoz. A második világháború előtti területgyarapodásokkal külön pont foglalkozik a lecke elején. Az első bécsi döntés kapcsán itt is utalást olvashatunk arra, hogy mindez Németország és Olaszország ítéletének köszönhetően történt. E könyvben a szöveg is írja, mely területek kerültek vissza. A szerzők említik a Harmadik Birodalmat és Adolf Hitler nevét is, mint akik fontos szerepet játszottak az események alakulásában. A pont második bekezdésében folytatódik a területi revízió eseményeinek feldolgozása. A szöveg kiemeli a Kárpátaljára történő katonai bevonulást, és azt, hogy az csak szörványos harcokkal járt.²⁶⁸ A lecke második fele foglalkozik a második bécsi döntéssel. Az erről szóló részt a kisantant

megingásával kezdik a szerzők. Említik a magyar hadsereg tiszántúli mozgósítását, és hogy Németország egy esetleges magyar-román háborút nem engedhetett meg, ezért újra a német és olasz döntőbírárság ítélkezett. A források között Horthy Miklós nagyváradi bevonulása látható egy korabeli fényképen. A szövegrész zárójelben rögzíti, hogy a visszacsatolt területeken 51,8%-ban éltek magyarok.²⁶⁹

A Délvidék, azaz a tankönyv definíciója szerint Bácska, Muravidék és Baranya alkotta háromszög visszafoglalásával foglalkozik a lecke utolsó pontja, *Teleki Pál tragédiája* címmel. A ponthoz tartozó forrás is a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződésből vett idézet. A tankönyvi szöveg felvezeti, hogy a szerződés megszegése hogyan vezetett a miniszterelnök öngyilkosságához, majd azzal zárul, hogy az új kormányfő, Bárdossy László ellenállása nélkül, a németektámogatásával 1941. április 11-én a magyar hadsereg átlépte a jugoszláv határt. A lecke végén a tankönyv kiemeli, hogy a közvélemény nagy lelkesedéssel fogadta a területgyarapodások hírét. A *Ráadás* pont foglalkozik a revízió árával, Teleki Pál tragikus öngyilkosságával.²⁷⁰ A lecke végén, kiegészítve a korábbi térképet, egy táblázat összegzi a visszacsatolt országrészeket, azok területét, népességét és az ott élő magyarság arányát. A *Történelemszemmel* című kitekintés is érdekes adalékot ad a témához, a területek visszailleszkedését tárgyalva. Szintén a szövegtől látványosan leválasztva, újabb *Ráadás* pont foglalkozik az újvidéki hideg napokkal, de nem állítja vele szembe a második világháború végén a magyarság ellen elkövetett gyilkosságokat.²⁷¹

Száray Miklós könyve a második világháború eseményeinek teljes feldolgozása után mutatja be Magyarország háborús szerepét. A *Magyarország háborúba sodródása*²⁷² beszédes cím arra utal, hogy az ország nem ura helyzetének, nincsenek

²⁶⁵ Uo. 242–246.

²⁶⁶ Uo. 244.

²⁶⁷ Borhegyi – Boronkai – Paksa i. m. 2018, 226–230.

²⁶⁸ Uo. 226–227.

²⁶⁹ Uo. 228.

²⁷⁰ Uo. 229.

²⁷¹ Uo. 230.

²⁷² Száray i. m. 2015, 270–274.

saját döntései. Kárpátaljavisszaszerzésével egy rövid bekezdés foglalkozik, amely tény-szerűen közli, hogy Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz, majd hogy Csehszlovákia bekebelezése után Hitler megengedte, hogy Magyarország is bevonuljon Kárpátaljára. Egyetlen fotó tartozik forrásként a témához: a fényképen magyar és lengyel katonák találkoznak az újra létező közös határon. A második bécsi döntéssel külön pont foglalkozik. Az újgenerációs tankönyvhöz képest itt kevesebb a törzsszöveg és több a szemléltető forrás: olvasható egy hosszabb idézet a döntés szövegéből, térképen látható az ország új határa és kördiagram szemlélteti a vissza-csatolt területek etnikai vonatkozásait.²⁷³

A lecke utolsó pontja ismét sodródásról beszél, kiemeli, hogy Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, ezzel együtt leírja a Jugoszláviával kötött örökbaráti szerződést is. Az újgenerációs könyvhöz képest minimális terjedelemben ír Teleki Pál öngyilkosságáról, ugyanakkor a források között olvasható a miniszterelnök búcsúlevele. A lecke a Délvidék lerohanásával, és azzal a konklúzióval zárul, hogy Magyarország végleg német befolyás alá került. A visszatért Délvidéket nem definiálja a szöveg, a területeket egy térképrészleten mutatja meg, az etnikai viszonyokat kördiagram ábrázolja.²⁷⁴

A párizsi béke és a határon túli magyarság helyzete

A második világháborút lezáró párizsi béke intézkedései már az új világrend kialakulásának ismertetésével kezdődő tizenkettedikes tankönyvekben kaptak helyet. A Boronkai–Kaposi–Katona–Száray-könyvben a *Párizsi béke és a német kérdés* című fejezet rögtön az első bekezdésben rögzíti, hogy a vesztes országok között Magyarországgal is csak 1947 februárjában írták alá a békeszerződést.²⁷⁵ Vastagon szedve emeli ki, hogy a határokat tekintve az 1937-es állapotokat állították vissza, és jelentős

jóvátételi terheket róttak ki hazánkra. Hangsúlyozzák a szerzők azt is, hogy a békék során nem születtek kisebbségvédelmi rendelkezések. A párizsi békével foglalkozó pont azzal zárul, hogy Magyarország és Lengyelország területén továbbra is szovjet csapatok állomásoztak. A források között egy térképen látható az 1937-es és 1949-es határok közötti különbség, és egy fotót is csatoltak Gyöngyösi János külügyminiszterrel, amint éppen aláírja a párizsi békeszerződést.²⁷⁶

A második világháború utáni magyar történelemmel foglalkozó fejezetben egy leckebe került a párizsi béke és a diktatúra előkészítése.²⁷⁷ A kitelepítésekkel foglalkozó pontban csak röviden, de vastag betűvel kiemelve írja le a reszlovakizáció folyamatát, azt, hogy megtagadták az állampolgárságot azoktól, akik nem voltak hajlandóak szlováknak vallani magukat. A tankönyv megfogalmazása szerint a nagyhatalmak nem egyeztek bele a magyarok kiűzésébe, Magyarország azonban lakosságcsere-egyezményre kényszerült Csehszlovákiával, ebből hosszú forrásrészletet idéz a tankönyv szerkesztője. A szöveg számszerűen leírja, hogy 75 000 magyarországi szlovák és 130 000 felvidéki magyar „cserélt” ilyen módon otthont. A tankönyv tényszerűen rögzíti azt is, hogy míg utóbbiak nem önként jelentkeztek a lakosságcsere-re, hanem kijelölték őket, és vagyonukat sem vihették magukkal, addig előbbiek önként jelentkeztek és vihettek magukkal vagyont.²⁷⁸

Az újgenerációs tankönyv az *Együttműködés és szembenállás. A győztesek kapcsolata a háború után* című lecke-ben írja le a párizsi béke rendelkezéseit.²⁷⁹ Mindössze egy oldal foglalkozik a témával. Az oldal alján egy, a fontos információkat összefoglaló táblázatban olvashatók a békeszerződés főbb határozatai, benne a Magyarországra vonatkozó

²⁷³ Uo. 272–273.

²⁷⁴ Uo. 273–274.

²⁷⁵ Boronkai et. al. i. m. 2016, 16–20.

²⁷⁶ Uo. 16–17.

²⁷⁷ Uo. 49–53.

²⁷⁸ Uo. 50.

²⁷⁹ Borhegyi et. al. i. m. 2018, 12–16.

előírásokkal. A táblázat jelöli, hogy a párizsi béke során három kisebb község még Csehszlovákiához került.

A párizsi békét és a határon túli magyarság második világháború utáni helyzetét *A határon túli magyarság és a hazai németek sorsa 1944 és 1947 között* című leckében dolgozza fel.²⁸⁰ A lecke térképpel kezdődik, amin a magyarság népmozgása látható az érintett időszakban. Az első pont a határon túli magyarságot ért atrocitásokat foglalja össze, kiemelve a jugoszláv partizánok magyarok ellen elkövetett erőszakos cselekedeteit, és azt, hogy emiatt tízezres nagyságrendben menekültek el magyarok a Délvidékről. A források között van egy idézet Mindszenty bíborostól, aki „Tito Gestapójának” nevezi az elkövetőket.²⁸¹ A pont említést tesz az erdélyi magyarok elleni atrocitásokról, majd a Szovjetunió részévé váló Kárpátaljáról, ahonnan a férfiak jelentős részét munkatáborokba hurcolták.²⁸² Az újgenerációs tankönyv külön pontban foglalkozik a felvidéki magyarság sorsával, kiemeli a Beneš-dekrétumokat, a lakosságcsere-egyezményt és a reszlovakizációt. A források között olvashatunk részletet a lakosságcsere-egyezményből és az 1945-ös kassai kormányprogramból is.²⁸³ A lecke végén következik összefoglaló a párizsi békéről: a trianoni határok visszaállításáról, három falu Csehszlovákiához csatolásáról, a kisebbségvédelmi előírások hiányáról. Itt is Gyöngyösi János külügyminisztertől olvashatunk idézetet, de emellett egy térképet is találhatunk a magyar kormány határmódosító javaslatairól.²⁸⁴

Az újgenerációs tankönyv *A globalizáció kiterjedése. Európa és Magyarország a 20. század végén és a 21. század elején* című fejezetének utolsó leckeje a határon túli magyarság 1947 utáni helyzetével foglalkozik.²⁸⁵ A pont először az utódállamok magyarok beolvasztását célzó politikáját és annak eredményeit írja le. Megállapítja,

hogy a magyarok száma folyamatosan csökkent: az elvándorlás, a vegyes házasságok, az ebből következő asszimiláció és az egyébként is alacsony születésszám miatt. Leírja, hogy Csehszlovákiában több mint 200 magyar iskolát zártak be, illetve korlátozták a tanító- és tanárképzést. Erdély kapcsán kitér a Magyar Autonóm Tartomány 1952-es létrehozására, ahol a kétnyelvű jogszabályalkotást és a magyar nyelvhasználatot is engedélyezték. A tankönyv ezt az 1920-at követő Romániára jellemző gyakorlathoz képest nagy változásként említi. A továbbiakban kiemeli, hogy az engedmények 1968 után megszűntek, sőt Nicolae Ceaușescu diktatúrájának hivatalos programpontjává vált a nemzetiségek beolvasztása a többségi nemzetbe. A tankönyv leírja, hogy folyamatosan korlátozták a magyar nyelvű könyvek és újságok megjelenését, majd azzal zárul, hogy az 1980-as évek falurombolásainak elsőszámú célja erdélyi falvak lerombolása volt. Ez a pont sokkal kevesebb szemléltető forrást használ, csupán Csoóri Sándor *Kapaszkodás a megmáradásért* című, Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvéhez írt előszavát idézi, 1983-ból.²⁸⁶

A következő pontban az 1990 utáni magyar nemzetpolitikáról ír a szerző. A pont hangsúlyozza a határon túli magyarság számának Trianonhoz képesti csökkenését. Ennek ellenére továbbra is a magyarság az egyik legnagyobb lélekszámú nemzetiség Európában és a legnagyobb lélekszámú nép a Kárpát-medencében. Fontosnak tartja megemlíteni azt is, hogy a rendszerváltás óra fokozottabb felelősségvállalás jellemzi a magyar politikát, ennek bizonyítására a Duna Televízió létrehozását említi példaként. A vonatkozó rész a 2004-es eredménytelen népszavazással zárul, majd elmondja, hogy „az Országgyűlés 2010-ben mégis elfogadta a honosítási törvényt, a népszavazási kérdésnek megfelelően”. Ehhez a témához sem tartozik sok forrás, csak egy rövid ismertető az állampolgársági törvényről.²⁸⁷

²⁸⁰ Uo. 50–54.

²⁸¹ Uo. 50.

²⁸² Uo. 51.

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Uo. 54.

²⁸⁵ Uo. 189–191.

²⁸⁶ Uo. 189. Eredetileg: Csoóri i. m. 1983, 7–20.

²⁸⁷ Borhegyi et. al. i. m. 2018, 190.

Csoóri Sándor mint a Duray Miklós könyvéhez előszót író esszéista és mint a Magyarok Világszövetsége elnöke is megjelenik a tankönyvekben. Kép: Bahget Iskander (<https://web.archive.org/web/20190101021714/http://iskander.hu/>)

A lecke a Kárpát-medencei magyarság 1989-et követő sorsával zárul. Leírja, hogy a diktatúrához képest a határon túli magyarok politikai jogokat kaptak, sőt hangsúlyozza, hogy több esetben a kormányzásban is szerephez jutottak. Kiemeli azonban azt is, hogy a többségi nemzetbe való beolvadás folyamata továbbra is jellemző maradt. Legdrasztikusabban fogyóként a csángó magyarokat jelöli meg a tankönyv, akik száma 250 ezerről a negyedére csökkent. A pont kiemeli az autonómiatörekvéseket is. A lecke végén újfent hangsúlyozza a szerző a népességfogyás folyamatát. Ezt a lecke végén két nagy térképen szemlélteti is: szembe állítja egymással a magyarság 1920-as és 21. század eleji lélekszámát az elcsatolt területeken.²⁸⁸

A két tankönyv felépítése és rendszerezése közötti különbség a határon túli magyarság reprezentációjában is megmutatkozik. Míg az újgenerációs tankönyvben kettő,

addig Boronkai, Kaposi, Katona és Száray könyvében három lecke foglalkozik a határon túli magyarság második világháború utáni helyzetével. Először a párizsi béke után, majd a Kádár-korszak Magyarországnak etnikai viszonyaival foglalkozó leckében kerül elő a téma.²⁸⁹ Külön pont dolgozza fel a Kárpát-medencében kisebbségi sorba kerülő magyarság problémáit. Tartalmi tekintetben megegyezik az újgenerációs tankönyvek tényanyagával, viszont a források más szemszögből közelítik meg a témát. Az újgenerációs tankönyvhöz hasonlóan röviden bemutatja Esterházy János felvidéki magyar politikus életútját és sorsát. Szerepel egy fotó az erdélyi falurombolások ellen szervezett budapesti tüntetésről is, amelyet az újgenerációs tankönyv egyáltalán nem említ. Egy egész oldal a Felvidék, Erdély, Kárpátalja és a Vajdaság etnikai arányainak alakulásával foglalkozik.²⁹⁰

Az újgenerációs tankönyvhöz képest többlet, hogy e kötet foglalkozik a burgenlandi magyarság sorsának alakulásával. A *Magyarok a nagyvilágban* című pontban írja le azt is, hogy a Magyarok Világszövetsége 1996-ban a világ magyarságának számát 15 millió főben állapította meg. A lecke végén egy táblázatból és egy kördiagramból is leolvasható, hogy 1996-os adatok alapján melyik országban, régióban milyen számban élt magyar kisebbség.²⁹¹

A rendszerváltást követő időszakot feldolgozó leckék között több is érinti a határon túli magyarokat. A *Külpolitika, hazánk a Kárpát-medencében* címűben a Magyarország külpolitikai lépéseivel foglalkozó pontok után kitér hazánk szomszédságpolitikájára is.²⁹² Kiemeli, hogy az ország a magyar kisebbség védelmének érdekében alapszerződést kötött Ukrajnával, Szlovákiával és Romániával is, forrásként részlet olvasható ezekből a szerződésekből.²⁹³

²⁸⁹ Boronkai et. al. *i. m.* 2016, 130–135.

²⁹⁰ *Uo.* 132–133.

²⁹¹ *Uo.* 134–135.

²⁹² *Uo.* 191–194.

²⁹³ *Uo.* 193.

²⁸⁸ *Uo.* 191.

Külön pont foglalkozik a határon túli magyarok védelmével. Elmondja ez a tankönyv is, hogy a rendszerváltás utáni magyar politika kiemelt célja a magyar kisebbség védelme. Ezt támasztja alá az Antall Józseftől sokszor idézett kijelentés, aki „lélekben, érzésben 15 millió magyar miniszterelnökének” nevezte magát. A tankönyvi szöveg szerint a magyar külpolitika támogatja az autonómiatörekvéseket. Jelentős fordulatként írja le a szerző az első Orbán-kormány által 2001-ben elfogadott úgynevezett státus- vagy kedvezménytörvényt. Nem beszél a 2004-es népszavazásról, viszont felveti, hogy a régió legtöbb országának EU-s tagsága jó lehetőséget biztosíthat a határok két oldalán élő magyarság számára.²⁹⁴

A következő fejezetben sok forrással szemléltetve ír a tankönyv a határon túli magyarok helyzetéről.²⁹⁵ Itt ír arról, hogy a rendszerváltások után is gyakori az úgynevezett „magyar kártya” kijátékozása. A szöveg melletti forrás egy fotó az 1990. márciusi, marosvásárhelyi ostromállapotról.²⁹⁶ Később kiemeli a könyv, hogy a demokratikus viszonyok között a magyarok már működtethetnek pártokat, szakmai szervezeteket és létrehozhatnak iskolákat is. Vastagon szedve emeli ki a magyar igazolvány bevezetését, és azt is hangsúlyozza, hogy ez hozzájárult a magyarság összetartozásának erősítéséhez. A pont azzal zárul, hogy mennyivel csökkent a magyarság száma a szomszédos országokban. Ezt több kördiagram is ábrázolja.

A lecke hátralevő részében röviden bemutatja minden elcsatolt terület 1990 utáni történetét és politikai viszonyainak alakulását. Megnevezi a szerveződő pártokat, Erdélyből az Romániai Magyar Demokrata Szövetséget (RMDSZ), Felvidékről a Magyar Koalíció Pártját (MKP), Kárpátaljáról a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (KMKSZ), a kulturális élet fontos szereplői közül a beregszászi Nemzeti Színházat. Rengeteg forrást kapcsol a témához:

képet Tökés Lászlóról, idézetet a református püspöktől, az RMDSZ programjából, illetve látható fénykép a komáromi Selye János Egyetem épületéről is.²⁹⁷ Az utolsó pont a Magyarok Világszövetségét mutatja be, melynek célja a tankönyv megfogalmazása szerint a világban szétszórtan élő magyarság nyelvi és kulturális önazonosságának megőrzése, valamint a világ magyarságának összetartása. Itt is szerepel a Duna TV, melynek létrehozását Csoóri Sándor, az MVSZ akkori elnöke kezdeményezte 1992-ben. Források között szerepel fotó a magyar igazolványról, Csoóri Sándorról és a nagyváradi Sapientia Erdélyi Magyar Egyetem épületéről.²⁹⁸

Az újgenerációs tankönyv is foglalkozik még röviden a határon túli magyarsággal egy későbbi fejezetében: az Állampolgári jogok és kötelességek című leckebe illesztve szól a kettős állampolgárságról és az egyszerűsített honosításról.²⁹⁹ Rögzíti, hogy hazánkban 2011 óta teszik lehetővé a törvények határon túli magyarok számára az egyszerűsített honosítási eljárást. Mindezt a nemzetegyesítés jegyében hozott intézkedésnek nevezi a könyv. A szöveg mellett látható fénykép egy magyar igazolványról, illetve egy másik Orbán Viktor miniszterelnökről, amint a Magyar Becsületrend kitüntetését adja át Tamás Ilona számára a Parlamentben. A képhez tartozik egy magyarázó szöveg is.³⁰⁰ A lecke táblázattal zárul, ami a környező országból magyar állampolgárságot kapott személyek számát és arányát mutatja be.³⁰¹

²⁹⁷ Uo. 199.

²⁹⁸ Uo. 200.

²⁹⁹ Borhegyi et. al. i. m. 2018, 200–209.

³⁰⁰ „Szlovákia az egyszerűsített honosítási eljárásra válaszlépésként olyan jogszabályt hozott, melynek alapján el lehet venni azoknak a szlovák embereknek az állampolgárságát, akik felveszik más országokét is. Ennek nyomán 2015 elejéig közel 1000 szlovák állampolgár veszítette el állampolgárságát, köztük több tucat magyar. Közülük is kiemelkedik a több mint 100 éves Tamás Ilona nyugdíjas tanítónő, aki áldozatvállalása, állhatatos harca elismeréseként 2012. október 23-án elsőként Magyar Becsület Rend kitüntetését kapott.” Uo. 203.

³⁰¹ Uo. 204.

²⁹⁴ Uo. 194.

²⁹⁵ Uo. 195–200.

²⁹⁶ Uo. 197.

Összegzés

A tantervi előírás a feldolgozhatóság érdekében viszonylag kevés tényanyagot ír elő, így a szabályozási környezet nagyobb rugalmasságot enged a tankönyvi szövegek megalkotására és a felhasználható források kiválasztására. A tantervi követelmények kivétel nélkül mindenütt szerepelnek, így kevés tartalmi különbség található a vizsgált könyvekben. A második világháborúig, valamint az azt lezáró párizsi békéig a források szelektálása terén csak strukturális különbségeket lehet találni. Jellemző, hogy ezekben a korszakokban a Száray-féle tankönyv kevesebb forrást, sűrűbb törzsszöveget és sok térképet használ, míg az újgenerációs tankönyv színesebb feladatokkal és forrásokkal szemléltet. Ez a tendencia megfordul a határon túli magyarság helyzetével foglalkozó leckékben. Az újgenerációs tankönyv kevesebb információt és forrást közöl, míg a Boronkai-Kaposi-Katona-Száray tankönyv sokkal többet foglalkozik a kérdéssel, más eseményeket is beemel, és más nézőpontot is sugall. A források száma is több és sokszínűbb lett.

Mindkét tankönyvben érezhető a törekvés, hogy Trianon és annak súlyos következménye, a kisebbségi sorba került magyarság atrocitásokkal teli élete megismerhető legyen a középiskolás diákok számára. A cél, hogy a nemzeti összetartozás tudatának fontosságára érzékenyek legyenek a magyarországi tanulók, mindkét tankönyv használatával elérhető.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A fent olvasható három, remélhetőleg egységbe összeálló elemzés egy három évtizedes „pillanatkép” rögzítése. Még pontosabban: csupán egy kép részletének rögzítése. A vizsgált anyag jól körülhatárolt: csak a középiskolás történelemtan-könyveket vetettük elemzés alá.

A vizsgálat témájára – Trianon és következményei, a határon túli magyarság kérdései – nem egy száz évvel ezelőtti, múlttá lett történelmi esemény vizsgálataként, hanem nemzettudatunk jelen állapotának egyik meghatározó tényezőjeként tekintettünk. A vizsgálat egyik fontos pontja volt, hogy keressük a tankönyvek által kínált „azonosulási pontokat”, amelyek segítségével a diákok megtalálhatják a mára is vonatkoztatható, *nekik is szóló* mondanivalót.

Örvendetesnek és tendenciaszerűnek érezzük, hogy a határon túli magyarság léthelyzete, sorsának alakulása az utóbbi években konkrétan megjelent a tantervekben és ezáltal a tankönyvekben is. Ez pedig – a „határtalanul” szervezett osztálykirándulásokkal vagy a trianoni évforduló iskolai megjelenítésével – egy tényezője lehet az áhított „végcélnek”: annak, hogy a gyakran hangoztatott nemzeti összetartozás fogalma valós tartalommal teljen meg. Pontosan a jövő tudatában érdemes ismernünk és felismernünk azt a keretrendszert, amelyben – bizonyos, rövid időszakok kivételével – Trianon óta és általa meghatározottan élünk.

Märle Tamás

Az ország megcsonkítása és Kárpátalja kivéreztetése

TRIANON 10 OKA

Trianon egy hosszú folyamat vég- és egy másik hosszú folyamat kezdőpontja. Noha az országcsonkítást 1920. június 4-én írták alá, több évszázados eseménysor zárult le Versailles-ban. Szétszakításunk nem a béketárgyalásokkal vagy az első világháborúval, de még csak nem is a kiegyezéssel kezdődött, hanem sokkal korábban. Az Autentika Művészeti Műhellyel a századik évfordulóra készített *Trianon 10 oka* c. YouTube-sorozatunkkal ezt szeretnénk bemutatni a széles közönségnek.

Epizódjainkban sorra vesszük és részletezzük mindazon előzményeket, amelyek elvezettek az országcsonkításhoz: az ellenséges népek által elkövetett magyarirtás, a szakadatlan bevándorlás, a Habsburgok érdekei, az elhibázott dualizmus kori magyar politika, a világháborús vereség, a háború utáni kormányok ténykedései és a hadsereg leszerelése, a környező népek mértéktelen követelőzése és az antant ehhez megnyert támogatása, majd a mind-ezeket tetéző igazságtalan békediktátum.

Kissé mélyebbre ásva, ezen hasábokon két példát ragadok ki, hogy érzékeltessem, mennyire meghatározóak voltak a középkori folyamatok. A tatárjárás idején az óvatos becslések szerint a Magyar

Királyság 2,5 millió alattvalójából 500 ezer, vagyis minden ötödik ember odavesztett. A mészárlás komolyan érintette a később elcsatolt területek mindegyikét.

A törökdúlásoknak még ennél is borzasztóbb hatásai voltak. A tragikus kimenetű mohácsi csata utáni évtizedekben falvak százai semmisültek meg Szulejmán szultán hadjáratai során, a délvidéki vármegyékben például átlagosan 90%-os népességpusztulásról beszélhetünk. Az ily módon lakatlanná vált régiók hamar új gazdákra találtak, a 13. századtól szüntelenül bevándorló környező népek kitöltötték az üresen hagyott területet. Szent István megkoronázásakor még egyetlen román sem élt Erdélyben, az 1526-os mohácsi csata előtt majdnem 300 ezer, Trianon idején már közel 3 millió. Az 1920-ban elcsatolt területek mindegyikén – pontosan az említett folyamatok miatt – a 18. század óta kisebbségben élt a magyarság. Ezért tudták ezeket az országrészeket elszakítani, és száz éven át – csaknem folyamatosan – megtartani.

Még a *gens fidelissima*¹ által lakott Kárpátalját is elvették, noha a ruszinok hűsége a Szent Korona iránt megkérdőjelezhetetlen volt. Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros magyarjai, valamint ruszinjai a trianoni határokon kívül rekedtek. Mérhetetlen szenvedés, háború, kitelepítések, elhurcolások, *málenkij robot*, vagyonelkobzások, bírói ítélet nélküli kivégzések sorát jelentette számukra a következő hetven év.

A rendszerváltás felcsillantotta a reményt, hogy ezután lehet másképpen is, 1990 ismét gyökeres változást idézhetett volna elő a szétszakított magyarság életében, de nem így történt.

¹ A ruszin nemzetiség magyarok körében használatos megnevezése.

FÉLREKEZELÉS

A harminc évvel ezelőtti átalakulás Kárpátalján kecsegtetett a legnagyobb reménnyel, mégis az ott élőknek kellett a legkíméletlenebb arcucsapást elszenvedniük. Éppen ezért a következőkben azzal foglalkozom, hogy miként hatott a rendszerváltoztatás a legkilátástalanabb küzdelmet folytató határon túli magyar közösségre.

A Nagy-Trianon palotában kihirdetett halálos ítélet dacára 1989-ben még mindig a magyar volt a második legnagyobb közösség Kárpátalján. A korabeli népszámlálási adatok szerint a térséget 977 ezer ukrán-ruszin, 156 ezer magyar, 49 ezer orosz, 29 ezer román, 12 ezer cigány, 7 ezer szlovák, 4 ezer zsidó, majdnem ugyanennyi német, valamint számos egyéb kisszámú nemzetiség lakta.² Ebben a helyzetben omlott össze a Szovjetunió, és sokan abban bizakodtak, hogy a kommunista blokk függetlenné váló államai olyan világot teremthetnek, ahol többek között jobb lesz magyarnak lenni a Kárpátok alján.

A Szovjetuniót elhagyni készülő Ukrán Köztársaságban 1991. december 1-jén népszavazást tartottak, ahol az „Akarja-e, hogy Ukrajna kiváljon a Szovjetunióból, és a jövőben önálló, független államként létezzen?” kérdés mellett Kárpátalján a következő két kérdés is szerepelt a szavazólapokon: „Akarja-e, hogy Ukrainán belül Kárpátalja különleges regionális státust kapjon?”, illetve „Akarja-e, hogy Kárpátalján belül Beregszász központtal önálló magyar autonóm terület jöjjön létre?”. A referendumon Kárpátalja lakosságának 78 százaléka az autonómiára voksolt, a beregszászi magyar autonóm körzet kialakítására pedig a helyi lakosság 81,4 százaléka szavazott, ami azt jelentette, hogy a magyarságon kívül a többi nemzetiség túlnyomó többsége is kívánta az önállóságot.³

A népszavazás sajnos nem üggydöntő volt, hanem csak véleményformáló, és egyértelmű üzenete ellenére nem hatott Kijevre, de még Budapestre sem. Alig telt el öt nap, Antall József magyar miniszterelnök december 6-án már alá is írta a *Szerződés a jó szomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között* című dokumentumot, amelynek legfontosabb mondata ekképp hangzik: „A Felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük.”⁴ Természetesen sokan tartottak ettől, hiszen ez precedens értékkel bírt volna, nyomban meg lehetett volna kérdezni: mi lesz Erdéllyel, a Délvidékkel és a Felvidékkel? Ehelyett – alig volt öt napos Ukrajna – az Antall-kormány, Jeszenszky Géza külügyminiszter munkája nyomán, megegyezett újdonsült keleti szomszédunkkal, és ebből lett precedens. Következett a román és a többi alapszerződés, mialatt Csehszlovákia szétesett, Jugoszlávia pedig darabokra hullt.

Arról, hogy milyen érzéseket keltett ez akkor a magyarságban, álljon itt néhány sor egy kárpátaljai írótól, Balla D. Károlytól: „Nekem sincsenek területi követelésem. Nem is lesznek. Tessék csak nyugodtan aláírni, parafálni, ratifikálni, mifene! Arra a kis földre is lehet bátran szerződni, ami itt van a lábam alatt. Tessék csak beáldozni! Majd legfeljebb felemelem (feldobom) a talpamat. Inkább a talpamat, mint a szerződést! [...] Nekem sincsenek területi követelésem. Sírhely sem kell, mert még abból is hivatkozási alap lehetne: a föld azé, aki benne fekszik... [...] Ki is vagyok én?, őslakó?, honfoglaló?, betelepülő?, elnyomó?, felszabadító?, vendég?, befogadó?, társbérlo?, albérlo?, ágyrajáró?, ágrólszakadt? Vagy egyszerűen: túlhaladott állapot? [...] Egy a fontos: hogy nincsenek területi követelések. Alhatunk nyugodtan. S bízhatunk abban: a bölcsek talán arra várnak, amíg önként fel nem kínálják ama

² A népszámlálás adatairól bővebben többek között: *Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Szerk. Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Budapest, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 427.

³ Uo. 351.

⁴ A szerződés szövege: *Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500045.tv> (Utolsó letöltés: 2020.05.15.)

területeket. Vagy oda nem adják ajándékba. Habár: az is veszélyes dolog. Ki ne emlékeznék, mennyi bajt okozott Trójának ama bizonyos ajándék faló.”⁵

A területi követelések mellett az Antall-kormány az öt napja megszavazott magyar autonómiáról is lemondott, ugyanis az sem szerepelt az alapszerződésben. Mindezt parlamenti legitimáció, a magyar Országgyűlés, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, az anyaországi és a határon túli közvélemény tudta nélkül. A magyar kormány letett arról az autonómiáról, amelyet még a trianoni békediktátum is előírt Kárpátalja népei számára Csehszlovákiának. A kárpátaljai ruszinok emigráns kormányának képviselője ekképpen véleményezte az alapszerződést: „Az elmúlt több mint ezer esztendő óta ilyen országvesztése még sohasem volt a magyarságnak, amikor önként lemondott volna egy történelmi területéről.”⁶

A szerződést 1992-ben Ukrajnában, majd 1993-ban Magyarországon is ratifikálták, a Csurka István vezette Magyar Út Körök Mozgalmon kívül kevés honatya tiltakozott. Az Antall-kormány úgy vélte, hogy az egyezséggel szilárd talajra lép és biztosítani tudja a magyar kisebbség jogait, valamint a korai szerződéssel feltétlenül ki kell nyilvánítania azon óhaját, miszerint mindenképpen legyen független állam Magyarország és a Szovjetunió között. Antall József új szomszédunk, az 55 milliós atomhatalom baráti jóindulatában bizakodott, Jeszenszky Géza egyik publicistikájában néhány éve pedig azt írta, hogy „kifejezetten a kárpátaljai magyar lakosság érdekében kötöttük meg a szerződést, hiszen az tette lehetővé, hogy kiterjedjen és megerősödjön a magyar nyelvű iskolák hálózata (beleértve a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolát), és hogy a magyarok lakta vidékeken a hivatalokban kötelező legyen a magyar nyelv ismerete, a településeken

pedig kitűzhessék a magyar nemzeti színeket”.⁷

A szerződés bár elvben rögzíti a nemzetiségek jogait, garanciákat nem rendelt e mögé, arról ugyanis már nem szólt az együttműködés, hogy mi történik, ha az ukrán fél nem tartja magát a megfogalmazott elvekhez. Márpedig számtalanszor nem tartotta magát. Nem kell sokat kutatni az elmúlt három évtizedben, hogy nyílt asszimilációs törekvésekre, a magyarság jogainak semmibevitelére vagy megfélemlítésére találjunk példákat. Csak két aktuális példát idézek fel. Az alapszerződésben az áll: „A Felek egyoldalú és közös lépéseket tesznek, hogy előmozdítsák e kötelezettségek végrehajtását az 1991. május 31-én aláírt *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* című dokumentumnak és az ahhoz csatolt *Jegyzőkönyvnek* megfelelően.” Az említett nyilatkozatban a következő olvasható: „A Felek meghozzák a szükséges törvényi, államigazgatási és egyéb intézkedéseket annak érdekében, hogy a nemzeti kisebbségek szabadon élhessenek anyanyelv-használati jogukkal a személyes és a társadalmi életben.”⁸ Mégis könnyedén be lehetett vezetni a kisebbségeket napi szinten erősen korlátozó nyelvtörvényt, ahogy az alábbi cikkely sem akadályozza meg az oktatási törvény életbe léptetését, vagyis a nemzetiségi oktatás megszüntetését felső tagozattól: „A Felek egyetértenek abban, hogy biztosítják az ahhoz szükséges lehetőségeket, hogy a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak az oktatás minden szintjén.”⁹

⁷ Jeszenszky Géza: Iskolatörvény és nemzetbiztonság. Nem a magyar iskola veszélyezteti Ukrajnát, nem az ukránosítás garantálja épségét. *Magyar Nemzet*, 2017.10.06. 8.

⁸ *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén*. <http://adattar.adatbank.transindex.ro/ketoldal/dec-uk-h.htm> (Utolsó letöltés: 2020.05.15.)

⁹ Uo.

⁵ Balla D. Károly: Ungvár eleste. *Beszélő*, 1993.09.11. 25–26.

⁶ Idézi: Mohi Csaba: Egy elhamarkodott alapszerződésről. Emlékezzünk Kárpátalja hányatott sorsára és mártír miniszterelnökére, Bródy Andrásra! *Magyar Nemzet*, 2016.05.04. 8.

Van azonban egy alig említett cikkelye a két állam közötti alapszerződésnek: „Ezt a Szerződést tíz évre kötik. Hatálya ezt követően automatikusan meghosszabbodik újabb ötéves időszakokra, amennyiben a Felek egyike nem értesíti írásban a másik Felet egy évvel a Szerződés hatályának mindenkor lejárta előtt felmondási szándékáról.”¹⁰ Hazánk hadi és gazdasági helyzetéből fakadóan teljes mértékben érthető, hogy eleddig nem került sor a szerződés felbontására, azt viszont látnunk kell, hogy még jogilag is van alapja a szerződés felmondásának. Egyrészt nem örök időre szólóan kötötték, másrészt a másik fél konzekvensen nem tartja be egyes pontjait. Az egész szerződés pedig mit sem ér, ha az egyik fél megszűnik létezni, magyarán szólva szétesik az ukrán állam. Márpedig a végletekig eladósodott Ukrajnával kapcsolatban semmin se lepődhetünk meg.

A korrupció hazájában a növekvő infláció és rezsidíjak mellett 40 ezer forint körül mozog az átlagfizetés, míg eközben a politikusi vagyonynyilatkozatok szerint az állami tisztviselők közül ki krokodilbőr-kabátok, ki magántemplom, ki jachtok, ki autókollekciók, ki űrutazásra szóló jegy boldog tulajdonosa, némely dúsgazdag parlamenti képviselő pedig albérlet-támogatásban részesül. Néhány ezer ember „a zsírjába fullad”, több tízmillió „a nyomorúságába”. Vajon meddig tartható ez?

KÉZFOGÁS HELYETT KEGYELEMDÖFÉS

A gazdaságilag igencsak gyenge lábakon álló ukrán államot az eddigieknél is mélyebb szakadékba taszította a 2014 tavaszán kitört háború, amelynek egyik következményeként Kijev nyílt asszimilációs politikába fogott, hogy a magyarsággal együtt elsorvassza Ukrajna nemzeti kisebbségeit. Mindezt úgy teszi, hogy hazánk a konfliktus kirobbanásának első pillanatától fogva kiállt Ukrajna területi épsége és európai orientációja mellett.

Amíg Kijev egyre több törvénnyel tiporja sárba a kárpátaljai magyarság jogait – a már életbe lépett nyelvtörvény és a

hamarosan életbelépő oktatási törvény gyakorlatilag ellehetetleníti a magyar jövőt –, addig elvárja, hogy ott élő honfitársaink vérüket hullajtsák az egységes Ukrajnáért. Habár sok ezerre tehető azon magyar fiatalok száma, akik a sorozás miatt elhagyták szülőföldjüket, vannak, akik a frontra kényszerültek, sőt a hivatalos nyilvántartás szerint immár tizenegy magyar halálos áldozata van a lassan hat éve tartó háborúnak.

Egyszer alkalmam nyílt egy, a fronton fél évig harcoló fiatalember élményeit meghallgatni. Korrupcióról, dilettáns tisztekről mesélt, vagy arról, hogy öt bakából jó, ha egynek jut golyóálló mellény. Mint mondta, az állandó stressz miatt folyamatosan részeg volt az állomány többsége, éjszaka sosem tudtak aludni, mivel az oroszok ilyenkor mindig lőttek, legfeljebb hajnalban vagy délelőttönként pihenhettek kicsit. A fiatalember szakaszvezető volt. Egy nap azzal ébresztették, hogy embereinek nyoma vészett. Szakaszának tagjait végül az erdőben találta meg, ahogy a stressz és az alkohol hatására lövöldözve kergették egy kutyát. Másik alkalommal a lövészárokból gubbasztottak, mialatt lőttek rájuk, majd valaki váratlanul elkezdett nevetni. Csodálkozva kérdezték az okát, mire az illető elmondta, hogy azon nevet, hogyha meglövik, akkor végre hazamehet. Olyan is volt, aki ezt nem várta meg, nem bírta tovább, és a többiek szeme láttára fejbe lőtte magát.

A háború azonban sajnos csak egy része a nyomornak. Akinek van kárpátaljai ismerőse, az tudja, hogy Ukrajnában szinte lehetetlen tisztességes munkával jó életszínvonalon élni. Olyan ismerőseim vannak, akik Kárpátaljáról Győrbe járnak dolgozni, és ha tudnak, hazamennek a családjukhoz a hétvégére. Mások két hetet a Felvidéken dolgoznak, két hetet otthon tengődnek, megint mások Csehországban, Németországban vagy még messzebb vállalnak munkát, és csak néhány havonta látják szeretteiket. Nem véletlen, hogy az elméletben 42 millió lelket számláló országból 10 millióan külföldön vállalnak munkát! Még 2017-ben nyilatkozta Bohdan Danilisin, a

¹⁰ Szerződés... i. m. 1990.

A hatalmas kiterjedésű Ukrajna keleti végét Moszkva tartja fenn, nyugati csücskét Budapest, a többi Washington. Grafika: Schön Balázs.

jegybank tanácsának elnöke, hogy a hivatalos statisztika szerint 3,2 millió ukrán az ország határain kívül keresi kenyerét, majd hozzátette, valós számuk ennek a háromszorosa is lehet.¹¹ Vagyis ma már a 10 milliót is meghaladhatja a kivándoroltak és másutt dolgozók száma, és akkor még kivonhatjuk a népességből az elszakadt Donyeck és Luhanszki Népköztársaságok 4 millió lakosát.

Az óriási méreteket öltő elvándorlás pedig nem csoda: Ukrajna kölcsönt vesz fel a kölcsönre, gazdasága romokban hever, munkalehetőség alig akad, az iskolában éppen csak tudást nem lehet elsajátítani, a kórházakból inkább kifordulnak az emberek, de azok is elvándorolnak, akik nem tudnak kenőpénzzel kibújni a frontszolgálat alól.

Miért létezik akkor még ez az oligarchák által kifosztott ország? Az Európai Uniót különösebben nem foglalkoztatja a jogtiprás, az amerikai külügy szerint pedig hagyományosan fenn kell tartani az orosz-ukrán konfliktust, vagyis bármennyi pénz árán életben kell tartani az ukrán államot.

¹¹ Dunda György: Ha sokáig így megy tovább, Ukrajna kikerül. Lassan a tízmillióhoz közelít a külföldön dolgozó vendégmunkások száma. *Világgazdaság*, 2018.08.24. 14.

Csak hogy Ukrajna el tartsa a hozzájárul jócskán hozzájárul Oroszország és hazánk is, hiszen amíg Donyeck és Luhanszk orosz, addig Kárpátalja magyar pénzből él. Előbbi vidékeket blokád alá helyezte Kijev, a donyeciek és a luhanszkiak nem kapnak nyugdíjat és más szociális ellátást az ukrán államtól, beleértve az egészségügyet és az oktatást is, viszont

annál több segítség

jut el hozzájuk Moszkvából. Az már közismertebb, hogy Kárpátalján, ami új, jó és szép, az magyar pénzből született: gazdaságfejlesztési program, a tanároknak és orvosoknak nyújtott fizetéskiegészítés, rendszeres ingyenes orvosi kivizsgálások, szűrések, oltóanyagok szállítása, óvoda-felújítási program, várak, múzeumok, templomok és közterek felújítása.

A hatalmas kiterjedésű Ukrajna keleti végét Moszkva tartja fenn, nyugati csücskét Budapest, a többi Washington. Magyarország hadi és gazdasági erejénél fogva jelenleg legfőlőbb csak segíthet, de nem alakíthatja az eseményeket. Az Egyesült Államoknak – dacára az óriási kivándorlásnak és a gazdasági végelgyengülésnek – mindenképp megéri fenntartania Ukrajnát és a háborús konfliktust. A kérdés az, hogy sikerülhet-e ez Ukrajna jelenlegi kiterjedésének megőrzésével, ugyanis az ország ipari adottságai és kiváló termőföldje továbbra is igen vonzóak Oroszország számára, amelyről a mai napig elmondható, hogy kelet-európai hódításairól nem mondott le. Vlagyimir Putyin terveibe senki sem lát bele, viszont az már tény, hogy alig szavazta meg az ukrán parlament a nyelvtörvényt, az orosz elnök két nappal rá bejelentette, hogy nemcsak a két kelet-ukrajnai köztársaság lakói, hanem az összes ukrán számára

megkönnyítenék az orosz állampolgárság megszerzését.

A nemzetközi porondon egyelőre csak a feszültség fokozódását érzékelni, a konfliktus feloldásával még nem állt elő senki. A közel egy éve hivatalba lépett orosz anyanyelvű elnök, Volodimir Zelenszkij noha békét szeretne Oroszországgal, nemhogy Donyecket és Luhanszkot nem engedi, de még a Krímet is visszakéri. Választási ígéreteivel begyűjtötte a magyarok voksait, személye reményt ébresztett, de a valóság az, hogy az utóbbi hónapokban ugyanúgy folytatódott a kiszorítás. A szórványmagyarság életének felpozícionálására küldött Petőfi-ösztöndíjasokat nemkívánatos személynek nyilvánították Ukrajnában, és kiutasították az országból, valamint rendszeres a magyarországi pályázatokot megnyert személyek, szervezetek vegzálása.

Az első világháború befejezése óta eltelt évszázadban számtalan olyan helyzet állt elő, amikor rettenetesen nehéz volt megmaradni magyarnak, vagy éppen életben maradni Kárpátalján. A Szovjetunió összeomlása és a rendszerváltoztatás mit sem javított a helyi közösség sorsán – harminc év elmúltával egyre kilátástalanabbá válik a helyi közösség sorsa.

EL TUDJUK VÉGEZNI AZ ÉLETMENTŐ BEAVATKOZÁST?

A jelenlegi helyzetben Magyarországnak nemhogy területi követelése nem lehet, de a határ túloldalán több mint száz kilométer hosszan elterülő magyar többségű vidék autonómiájára sincs semmilyen kilátás. Ha huzamosan megkapja Kárpátalja azt a komoly mennyiségű támogatást az anyaországtól, amiben most részesül, és ezzel párhuzamosan megmarad Ukrajna nyílt asszimilációs politikája, akkor a kárpátaljai magyarság kissé elnyúló elhalására számíthatunk. A jövő kilátásait fontolgatva számba kell vennünk, bármennyire fájdalmas is leírni: ha állandósul a magyarellenesség, minden próbálkozás kudarcba fulladt vagy megszűnik a támogatás, végső esetben nem marad más

Magyarország számára, mint kimenekíteni Ukrajnából kárpátaljai testvéreinket.

Ahhoz, hogy ennek a tragikus lépésnek ne kelljen bekövetkeznie, fordulatra van szükség. A mindenkor magyar kormánynak kötelessége az elmúlt években tapasztalt határozottsággal kiállnia Kárpátalja mellett, valamint pénzt és energiát nem sajnálva támogatnia az ott élő, kiszolgáltatott helyzetben lévő magyar közösséget. Éppen elég nagy baj, ahogy annak idején az ukrán–magyar alapszerződést megkötötték.

A felelősség ugyanakkor nem egyedül az ország vezetését terheli. Az értelmiségnek és azoknak, akik tisztában vannak a helyzet komolyságával, óriási feladatuk, hogy megtegyék a tőlük telhetőt. Ezalatt értem Kárpátalja kilátástalanságának megismertetését a közvéleménnyel, adományok, támogatások gyűjtését, a magyar–magyar kapcsolatok erősítését, szaporítását, a gyönyörű természeti adottságokkal és számtalan magyar emlékekkel bíró vidéknek, mint úti célnak a köztudatba való beépítését, valamint kulturális programok szervezését Kárpátalján, illetve az anyaországban kárpátaljai résztvevőkkel.

Németh László *A magyar rádió feladatai* című esszéjében, még a harmincas években így fogalmazott: „A rádiótervnek ezeket az előadásokat úgy kell megvalósítania és csoportosítania, hogy ez az önismeret ne forgácsolódjék szét néhány gazdátlan ismerettöredékben, hanem hajlamokat ébresszen és foglalkoztasson, s önmagunk megismerését szenvedéllyé tegye. Különösen fontos ez Magyarországon, ahol a műveltség ott kezdődik, ahol az embereknek már »derogál« magyar múlttal törődni, vagy Magyarországon utazgatni. A tudatlanság és a külföld felé rohanó sznobizmus közt igen vékony rétegben él itt az ország viszonyai iránt komoly érdeklődés; a rádióknak ezt a réteget kell kiszélesítenie.”¹²

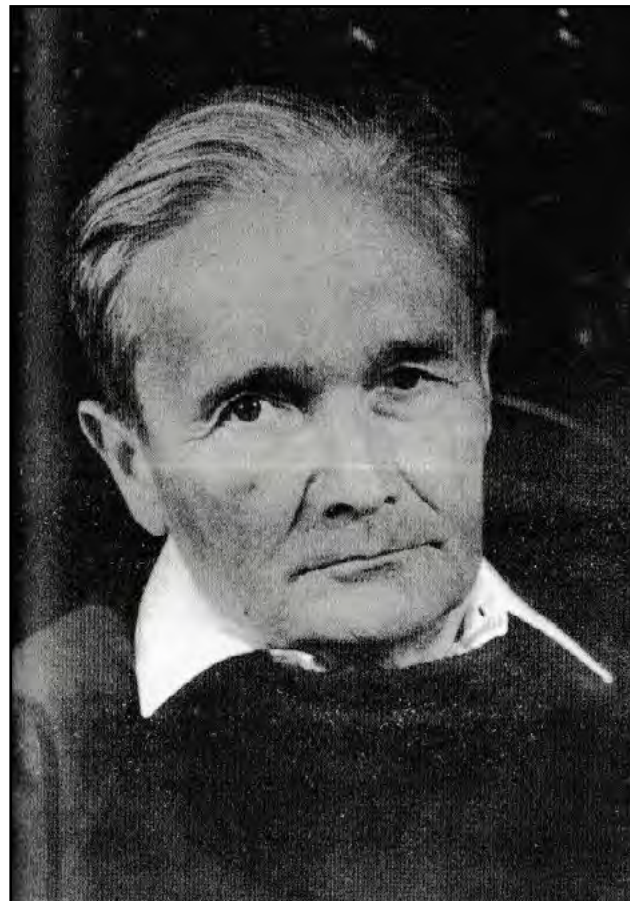
A Németh László-i gondolat megállja a helyét 2020-ban is, hiszen sem az anyaország,

¹² Németh László: *A magyar rádió feladatai. Tanu*, 1934. november, [197–222.] 203–204.

sem az elcsatolt területek – különösen Kárpátalja – nem tartoznak a legnépesebb úti célok közé, ahogy manapság sem divik közös múltunk, értékeink megismerése. Az értelmiségnek egyébként is küldetése a kultúra terjesztése, méghozzá a köz számára emészthető formában. Némi túlzással élve, ha nem tudjuk elérni, hogy az általunk fontosnak vélt értékek odakerüljenek az okostelefonok képernyőire, akkor elveszítjük a felnövekvő generációkat. Az online tér pedig – minden hátrányával és káros hatásával együtt – lehetőséget nyújt arra, hogy viszonylag könnyen jussunk el rengeteg emberhez, valamint olyan kapcsolatokat alakítsunk ki, amelyek összefogják a Kárpát-medencei magyarságot. „A rádió az egyetlen ér, amely a határok szorítóköte alatt is kilökheti a kisebbségek felé a vért; a rádió rátalálhat a ködjébe behúzódtott falura, s elviheti belé, aminek idáig csak a kanálisvize szivárgott le hozzá: a világot; a rádió kiegészítheti a szakszervezetek egyoldalú nevelését; megbökdösheti az állam ölében elszunnyadt középosztályt, s foglalkoztathatja, trenírozhatja azt a vállalkozó kedvet, amely az ifjúságban él vagy rothad, de sosem hiányzik.”¹³ Németh László rádiótervét nem egészíthetnénk ma ki megfelelő internetes oldalakkal?

Az Autentika Művészeti Műhellyel erre teszünk kísérletet. A *Trianon 10 oka* című YouTube-sorozatunk és alapítványunk további munkája a kulturális felemelkedést kívánja szolgálni, amire egyébként is nagy szükség van. A különbség az, határon innen és túl, hogy amíg ott az identitásukat elveszítették asszimilálódnak, addig itt nemzeti öntudattól mentes, magyarul beszélő emberek fognak élni. Alapvetően egy egész nép jövője a tét, de a kárpátaljai közösség sorsa mutatja meg legélesebben, hogy halaszthatatlanul elérkezett a cselekvés ideje.

Ha ennek a végveszélybe sodródott 120–150 ezres közösségnek a kilátástalan helyzete nem készíten bennünket arra, hogy mi magunk hozzájárassunk az életmentő beavatkozáshoz, úgy hiába várunk bármilyen fordulatot akár a politikai szintén,

A Németh László-i gondolat 2020-ban is megállja a helyét.
Fotó: Csigó László. In: *Rivalda* 77–78. Szerk. Kardos György.
Budapest, Magvető, 1979. 7. sz. kép.

akár másutt. A mindenkori magyar kormány támogatása az életben maradás egyik létfeltétele, ugyanakkor a kárpátaljai és anyaországi értelmiség feladata, hogy olyan élő kapcsolatokat teremtsen, olyan programokat szervezzen, valamint olyan tartalmakkal töltsen meg az online teret, amelyekkel napi szinten értelmet ad az együvé tartozásnak és a szülőföldön maradásnak akár Kárpátalján, akár a mai Magyarországon.

Így kaphat új erőre a halálra ítélt, megnyomorított és félrekezelt beteg.

(Az írás egy része megjelent a *Hitel* folyóiratban: *Kárpátalja kivéreztetése, 1920–1990–2020. Hitel*, 2020. február, 67–74.)

¹³ Uo. 198.

Tárnok Balázs

A koronavírus hatása a kisebbségvédelmi tárgyu európai polgári kezdeményezésekre¹

1. BEVEZETÉS

A koronavírus nemcsak mindennapjainkat, de az európai politikai és jogi folyamatok egy részét is teljesen felforgatta. A rendkívüli helyzet a két magyar kötődésű, a nemzeti kisebbségek jog- és érdekvédelmére irányuló európai polgári kezdeményezést, a *Minority SafePack* és a *Nemzeti régiók védelméről* szóló kezdeményezéseket is jelentős mértékben érinti. Előbbi jelenleg az uniós intézmények előtti eljárás szakaszában tart, utóbbi esetében pedig május 7-én ért véget az egyéves aláírásgyűjtési időszak. Az Európai Bizottság – reagálva a koronavírus-járvány ellen hozott tagállami intézkedések által kialakult helyzetre – 2020. május 20-án javaslatot tett az európai polgári kezdeményezések eljárási határidejének meghosszabbítására. Az előterjesztés értelmében fél évvel meghosszabbodna a *Nemzeti régiók védelméről* szóló kezdeményezés aláírásgyűjtési időszaka, valamint kitolódna a *Minority SafePack* uniós intézmények általi

vizsgálatára és annak érdemi megválaszolására vonatkozó határidők is.

2. NEMZETI RÉGIÓK VÉDELMEÉRŐL SZÓLÓ KEZDEMÉNYEZÉS

A Székely Nemzeti Tanács által életre hívott *Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és a regionális kultúrák fenntarthatóságáért* c. európai polgári kezdeményezés² nyilvántartásba vételét még 2013-ban utasította el a Bizottság hatásköri okokra hivatkozva.³ Az Európai Unió Bíróságának 2019. március 7-én közzétett másodfokú ítélete⁴ értelmében a bejegyzés elutasítására (és ezáltal az európai aláírásgyűjtés megakadályozására) jogtalanul került sor. A székelyek tehát – Dr. Sobor Dávid ügyvéd munkájának

Y7wtupYKACuJbK3vg0f6nxxX6FD1rq7aVvzEmml1Q9ml (Utolsó letöltés: 2020.05.25.); Valóban véget ért a nemzeti régiók védelmében indított európai aláírásgyűjtés? <https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/05/07/valoban-veget-ert-a-nemzeti-regiok-vedelmeben-indított-europai-alairasgyujtes> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.); A Bizottság az európai polgári kezdeményezések határidejének meghosszabbítását javasolja a koronavírus miatt. <https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/05/26/a-bizottsag-az-europai-polgari-kezdemenyezesek-hataridejenek-meghosszabbitasat-javasolja-a-koronavirus-miatt?fbclid=IwAR-01BOBwAYY6jtOvB9fNVJCIBZOMuc8mANj-BiNgRav2sq9pMMA9aYunJoo> (Utolsó letöltés: 2020.05.28.)

² <http://nemzetiregiok.eu/>; https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2019/000007_hu (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

³ Tárnok Balázs: Az Európai Törvényszék ítélete a Székely Nemzeti Tanács európai polgári kezdeményezése ügyében. *Jogesetek Magyarázata (JeMa)*, 2016/4, 41–47.

⁴ C420/16. P. sz., Izsák Balázs Árpád és Dabis Attila kontra Európai Bizottság-ügyben 2019. március 7-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:2019:177). <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=004E025ABCD282F95B99F1D2EC35065?text=&docid=211423&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4484046> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

¹ Jelen tanulmány a szerző Eustrat – Európa Stratégia Kutatóintézet oldalán megjelent alábbi elemzéseinek egységes szerkezetbe foglalt, módosított változata: A koronavírus hatása az európai polgári kezdeményezésekre – kitolja a Bizottság a határidőket? https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/04/28/a-koronavirus-hatasa-az-europai-polgari-kezdemenyezesekre-kitolja-a-bizottsag-a-hataridoket?fbclid=IwAR2GkDkoNxxgSD1_

köszönhetően – közel hat év pereskedés után történelmi győzelmet arattak Luxemburgban. Újabb határozatával a Bizottság 2019. május 7-i hatállyal nyilvántartásba vette a kezdeményezést,⁵ így a szervezőknek 2020. május 7-ig kellett összegyűjteniük a legalább egymillió aláírást, minimum hét uniós tagállamból.

A 2019. május 7-én indult európai aláírásgyűjtés nagyon sokáig teljesen esélytelennek tűnt. Január végén még csak 50 ezren támogatták a kezdeményezést szerte Európából. Bár a nemzeti régiók ügye februárban érezhetően fellendült számos magyarországi közéleti és politikai szereplő nyilvános támogatásának köszönhetően, a koronavírus-járvány nem csupán a papír alapú gyűjtést lehetetlenítette el, hanem a közbeszédben is háttérbe szorította a nemzeti régiók ügyét. Mintegy három héttel az aláírásgyűjtési időszak vége előtt a szükséges aláírások negyede sem gyűlt össze.

Az aláírásgyűjtés április közepén kapott új, nem várt lendületet az *Írdalá.hu* online csatornák életre hívásával. A szervezők – elsősorban közösségi média platformok segítségével – sikeresen helyezték át a kampány súlypontját az online térbe, aminek eredményeképpen az utolsó hétre az európai polgári kezdeményezések történetében példátlan mértékű növekedést láthattunk az online aláírásoknál.⁶ Az online nyilatkozatok száma május 2-án lépte át a 400 ezret, míg öt nappal később, az online gyűjtési rendszer lezárultakor 1 008 966 aláíráson állt meg a mutató.⁷ Az utolsó napokban kevesebb mint 10 óra is elég volt 100 ezer új online aláíráshoz.⁸

⁵ Bizottság (EU) 2019/721 Határozata (2019. április 30.) a *Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és regionális kultúrák fenntarthatóságáért* elnevezésű javasolt polgári kezdeményezéséről (az értesítés a C(2019) 3304. számú dokumentummal történt).

⁶ Veczán Zoltán: Tízezer nyi aláírás vesztetett oda az Európai Bizottság miatt. *Magyar Hírlap*, 2020.05.06.

⁷ <https://eci.ec.europa.eu/O10/public/#/disabled> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

⁸ Mindehhez még hozzá kell számolni a papír alapon gyűjtött aláírásokat, amelyek számát illetően nincs hiteles adatunk, csak hozzávetőleges számot tudunk közölni (Magyarországról kb. 100 ezer, Erdélyből

Hozzá kell tenni, hogy ez a kiemelkedő növekedés elsősorban a magyarországi és erdélyi aláírásgyűjtés eredménye, a kezdeményezést eddig szinte kizárólag a magyar nemzeti közösségek támogatták.⁹

Így bár az utolsó héten tapasztalt, a jogintézmény történetében is példátlan intenzitású mozgósítás és a széleskörű magyar összefogás eredményeként összegyűlt az egymillió aláírás, az érvényesség másik, konjunktív feltétele, a tagállamokra vonatkozó minimum aláírásszám az előírt hét tagállam helyett csak Magyarországon, Romániában és Szlovákiában teljesült. Következésképpen, bár a kezdeményezés a magyar nemzeti közösségnek köszönhetően három hét alatt európai viszonylatban is „csodát tett” (ennek a rendkívüli nemzeti összefogásnak különösen nagy jelentősége van a Nemzeti Összetartozás Évében), az európai támogatottságának hiánya miatt jogi szempontból egyelőre sikertelennek tekinthető.

A koronavírus-járvány miatt a szervezők április elején az aláírásgyűjtési időszak meghosszabbítását kérték a Bizottságtól.¹⁰ A szervezők szerint a koronavírus-járvány, illetve a tagállamok által alkalmazott korlátozások lehetetlenné tették a papír alapú aláírásgyűjtést. Meglátásunk szerint az aláírásgyűjtési időszak meghosszabbítása a koronavírus-járvánnyal időben érintett európai polgári kezdeményezések esetében indokoltnak tekinthető. Az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet értelmében az

kb. 150 ezer papír alapú támogató nyilatkozat valószínűsíthető).

⁹ Az 1 008 966 online aláírásból Magyarország 786 528, Erdély 169 047, Felvidék 26 996, a maradék 24 EU tagállam 26.381 elektronikus támogató nyilatkozatot produkált. Összességében tehát az egyéves határidő alatt online és papír alapon összegyűjtött mintegy 1,25 millió aláírás hozzávetőleg 95 százaléka Magyarországról és Erdélyből érkezett be (ebből csak Magyarország 70 százalékot ad).

¹⁰ Aláírásgyűjtés a nemzeti régiók védelmében: az SZNT a határidő meghosszabbítását kérte. *Maszol.ro*, 2020.04.08. <https://www.maszol.ro/index.php/belfold/124953-alairasgy-jtes-a-nemzeti-regi-ok-vedelmeben-az-sznt-a-hatarid-meghosszabbitasat-kerte> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

európai polgári kezdeményezés hozzájárul az Unió demokratikus működésének javításához a polgároknak az Unió demokratikus és politikai életében való részvétele révén.¹¹ Szintén a rendelet írja elő, hogy biztosítani kell az európai polgári kezdeményezéssel kapcsolatos eljárások és feltételek felhasználóbarát jellegét. A Covid-19 járvány következtében kialakult helyzetben ugyanakkor a polgárokat objektív okok, a tagállamok által alkalmazott intézkedések korlátozták abban, hogy az európai polgári kezdeményezés intézménye által részt vegyenek az Unió demokratikus és politikai működésében, mivel ezek az intézkedések lehetetlenné teszik a papír alapú aláírásgyűjtési tevékenység megvalósítását. Az általános gyakorlat szerint ugyanakkor a társadalom jelentős része számára kizárólag a papír alapú aláírásgyűjtés teszi lehetővé a polgári részvételt, így az európai polgári kezdeményezések támogatását.¹² A kérelmet ezen felül az is alátámasztja, hogy a járvány okozta rendkívüli helyzet meglátásunk szerint *vis maior* eredményezett.¹³

A Bizottság hatáskörét az európai polgári kezdeményezésekben indult aláírásgyűjtési időszak meghosszabbítására a korábbi esetek is alátámasztják. A polgári kezdeményezések kezdeti szakaszában ugyanis az online gyűjtési rendszerrel kapcsolatos, az aláírásgyűjtés ellehetetlenülését eredményező működési problémák kompenzálásaként a Bizottság

– saját hatáskörében eljárva, politikai döntés formájában – több európai polgári kezdeményezés aláírásgyűjtési időszakát meghosszabbította (így például mintegy fél évvel kitolta a *Fraternité 2020*, a *Vízhez való jog* és az *Egy közölünk* c. kezdeményezésben indult aláírásgyűjtés határidejét).¹⁴

3. MINORITY SAFE PACK KEZDEMÉNYEZÉS

A *Minority SafePack* szervezői még 2013-ban nyújtották be az Európai Bizottsághoz a *Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért* című európai polgári kezdeményezésüket.¹⁵ A Bizottság hatásköri okokra hivatkozva elutasította a kezdeményezés nyilvántartásba vételét, amely döntést a szervezők az Európai Törvényszék előtt támadtak meg. A Törvényszék 2017. februári ítéletében helyt adott a felperesek kérelmének,¹⁶ amelynek következményeként a Bizottság részlegesen nyilvántartásba vette a kezdeményezést, így megkezdődhetett az aláírások gyűjtése. Mint ismert, 2018 áprilisában történelmi sikert ért el a *Minority SafePack*, ugyanis több mint 1,1 millió hiteles támogató nyilatkozat gyűlt össze a kezdeményezés mellett. A javaslat Bizottsághoz történő benyújtására ugyanakkor csupán másfél év múlva, 2020. január 10-én került sor.¹⁷ A kezdeményezés második szakasza az uniós intézmények előtt zajlik. 2020. február 5-én a szervezők személyes találkozó keretén belül ismertették célkitűzéseiket, valamint

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/788 rendelete az európai polgári kezdeményezésről, HL L 130, 2019.05.17., 55–81.

¹² Példa lehet erre az *Egy közölünk* polgári kezdeményezés, amelynek esetében az aláírások mintegy 70 százaléka papír alapon gyűlt össze, vagy a *Minority SafePack*, amely esetben szintén a támogató nyilatkozatok közel fele papír alapon érkezett be.

¹³ A Bíróság szerint a *vis maior* fogalma rendkívüli és előreláthatatlan, az arra hivatkozón kívül álló körülményekre vonatkozik, amelyek következményeit a legnagyobb gondosság mellett sem lehet elkerülni, jelentését pedig mindig arra a jogi háttérre tekintettel kell meghatározni, amelyben az joghatással jár. – Ld. C-99/12. sz., Eurofit SA kontra Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB)-ügyben 2013. július 18-án hozott ítélet (ECLI:EU:C:2013:487), 31–32. pont, és az ott hivatkozott bírósági gyakorlatot.

¹⁴ A Bizottság hasonlóan járt el a *Stop Vivisection*, a *Minőségi Európai Oktatás Mindenkinél*, Az *EU Klíma-Energia csomagjának felfüggesztése* és a *Central public online collection platform for the European Citizen Initiative* c. európai polgári kezdeményezések esetében, amelyek vonatkozásában négy, három, illetve két hónapos határidő-hosszabbításról határozott.

¹⁵ <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/open/details/2017/000004> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

¹⁶ Tárnok Balázs: A Törvényszék ítélete a *Minority SafePack* kontra Bizottság ügyben. *JeMa*, 2017/1–2.

¹⁷ Online regisztrálták a *Minority SafePack* aláírásait az Európai Bizottságnál. *FUEN*, 2020.01.10. <https://www.fuen.org/hu/article/Online-regisztraltak-a-Minority-SafePack-alairasait-az-Europai-Bizottsagnal> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

bemutatták a kezdeményezés mögött álló Európai Nemzetiségek Föderatív Uniójának (FUEN) szakértői által kidolgozott szövegszerű jogszabályjavaslatokat is.¹⁸

Az európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet értelmében a kezdeményezést a benyújtását követő három hónapon belül az Európai Parlament nyilvános meghallgatáson tárgyalja, majd plenáris vitát tart a kezdeményezésről. Ezen felül a Bizottság is köteles ismertetni a javaslattal kapcsolatos jogi és politikai következtetéseit, illetve nyilatkozni arról, hogy kíván-e benyújtani jogalkotási javaslatot (a Bizottság erre nem köteles). E közleményét a rendelet értelmében a Bizottságnak a benyújtástól számított hat hónapon belül és a kezdeményezés európai parlamenti nyilvános meghallgatása után kell közzétennie.

Ezt a forgatókönyvet jelentős mértékben felborította a koronavírus-járvány. Az Európai Parlament március elejétől gyakorlatilag minden külsős rendezvényt felfüggesztett vagy törölt az eseménynaptárából, így a *Minority SafePack* kezdeményezés 2020. március 23-ra tervezett nyilvános meghallgatására sem kerülhetett sor. Ugyanezen okból kifolyólag halasztották el a kezdeményezésről szóló, április 22-re napirendre vett európai parlamenti plenáris vitát is. A rendkívüli helyzet a kezdeményezéssel kapcsolatos bizottsági közlemény közzétételét is érinti. A rendelet ugyanis két konjunktív feltételt határoz meg a közlemény közzétételét illetően, amelyek jelen esetben ellentmondhatnak egymásnak. Az első feltétel értelmében a Bizottságnak 2020. július 10-ig közzé kellene tennie a javaslatról szóló közleményét, azonban eddig az időpontig vélhetően nem kerül sor a kezdeményezés európai parlamenti nyilvános vitájára, amely viszont kizárja a második feltétel teljesülését. Amennyiben viszont a nyilvános meghallgatásra később, akár az őszi folyamán kerül sor, és azt a

Bizottság megvárja, az az első feltétel teljesülését hiúsítja meg. A kezdeményezés szervezői jelezték a Bizottságnak, hogy – figyelemmel a rendkívüli körülményekre – egyetértenek a Bizottság közleményének közzétételével kapcsolatos határidő kitolásával.¹⁹ A FUEN a kezdeményezés függőben tartásának másfél éves időszaka alatt rendkívül hasznos lobbitevékenységet végzett az európai politikai szereplőknél és tagállami kormányoknál, az eljárás meghosszabbítása pedig újabb lehetőséget biztosít e kezdeményezés politikai támogatottságának növelésére.

4. A BIZOTTSÁG JAVASLATA AZ ELJÁRÁSI HATÁRIDŐK MEGHOSSZABBÍTÁSÁRA

A Bizottság átmeneti intézkedések elfogadására irányuló rendeletjavaslata átfogóan igyekszik kezelni a koronavírus polgári kezdeményezésekre gyakorolt negatív hatásait.²⁰ A javaslat értelmében hat hónappal hosszabbodna meg azon kezdeményezések aláírásgyűjtési időszaka, amelyek támogató nyilatkozatainak gyűjtése folyamatban volt 2020. március 11-én, vagyis, amely napon az Egészségügyi Világszervezet (WHO) a Covid-19-járványt világjárvánnyá nyilvánította. A javaslat tehát a már lezárult kezdeményezéseket is újrainyitná, amennyiben azok megfelelnek a fenti feltételnek.²¹

¹⁹ Vincze Loránt: *Minority SafePack advice to ongoing initiatives: adapt to the new setting*. European Citizens' Initiative Forum, 2020.05.05. Elérhető: https://europa.eu/citizens-initiative-forum/index.php/blog/minority-safe-pack-advice-ongoing-initiatives-adapt-new-setting_en (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

²⁰ European Commission: *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down temporary measures concerning the time limits for the collection, verification and examination stages provided for in Regulation (EU) 2019/788 on the European citizens' initiative in view of the COVID-19 outbreak*. Brussels, 20.5.2020, COM(2020) 221 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589978906303&uri=COM:2020:221:FIN> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

²¹ A javaslat ezen felül lehetőséget biztosítana a Bizottság számára, hogy további három hónappal meghosszabbítsa az aláírásgyűjtési időszakt, amennyiben a határidő lejártakor a járvány miatt a tagállamok több mint felében vagy az Unió

¹⁸ *Minority SafePack Initiative: Legislative Proposals*. FUEN, Minority Safe Pack Initiative. https://www.fuen.org/assets/upload/editor/docs/doc_ir4huwGd_MSPI_Booklet_A4_v3.pdf?fbclid=IwAR-0MIFZX04UZAu217SJzSTpvEXKUTpOmjM-GWSDW-55a2891NOwWdaHv0GY0 (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

Az előterjesztés értelmében a Székely Nemzeti Tanács által életre hívott, *Nemzeti régiók védelméről* szóló kezdeményezés aláírásgyűjtése is újra elindulna. A szervezők tehát lehetőséget kapnának arra, hogy a példátlan Kárpát-medencei összefogást megvalósító, és ekképpen politikai szempontból óriási sikernek tekinthető kezdeményezés jogi értelemben véve is sikeres legyen, azáltal, hogy a már összegyűlt mintegy 1,3 millió aláírás mellé teljesíteni tudja a hét ország minimum aláírásszámaira vonatkozó feltételt is. A javaslat a *Minority SafePack* uniós intézmények általi vizsgálatára vonatkozó határidőket is kitolná. A kezdeményezés európai parlamenti nyilvános meghallgatására a koronavírus miatt nem kerülhetett sor, és ekképpen a Bizottság sem nyilatkozott érdemben a több mint 1,1 millió uniós polgár által támogatott javaslatcsomagról. A Bizottság mostani megoldási javaslata értelmében az EP-nek mihamarabb meg kell szerveznie a nyilvános meghallgatást, amint ezt a tagállami járványügyi helyzet lehetővé teszi, a Bizottságnak pedig a meghallgatástól számított három hónapon belül kell közzétennie álláspontját.

Felmerül a kérdés, hogy miért szükséges a jogalkotási eljárás megindítása a polgári kezdeményezés eljárási határidőinek – különös tekintettel az aláírásgyűjtési időszak – meghosszabbításához, ha 2012-ben az online gyűjtési rendszerrel kapcsolatos működési nehézségek kompenzálásaként a Bizottság több európai polgári kezdeményezés aláírásgyűjtési időszakát meghosszabbította saját hatáskörében eljárva, azonnali hatállyal, hasonló jogalkotási eljárás nélkül.²² Egyfelől a jogalkotási

eljárás szükségességét támaszthatja alá, hogy mintegy hét évvel ezelőtt az érintett kezdeményezések esetében azért került sor az aláírásgyűjtési határidő kitolására, mert az elektronikus aláírásgyűjtéssel kapcsolatban merültek fel problémák (a fennakadás csupán a polgári kezdeményezés aláírásgyűjtési fázisát érintette). Jelen esetben azonban egy olyan külső tényező okozta a nehézségeket, amely egyrészt nem a Bizottságnak róható fel, másrészt az eljárás több szakaszát, így különösen a gyűjtést, az aláírások tagállamok által végzett érvényességi ellenőrzését, valamint az uniós intézmények feladatát képező érdemi vizsgálatát egyaránt érinti. Utóbbi eset tehát nem csupán a Bizottság feladatkörével kapcsolatos, hanem az érvényességi ellenőrzés határidejének kitolásával tagállami feladatkört is érint, az uniós intézményi vizsgálatok határidő-hosszabbításával pedig az Európai Parlament eljárásához is szorosan kötődik. Ebből kifolyólag részben megállja a helyét az az álláspont, hogy a Bizottság a hatáskörök szétválasztásának tiszteletben tartására figyelemmel kéri a Tanács (tagállamok) és a Parlament jóváhagyását a javaslatához. Másfelől azt is látjuk, hogy a Bizottság az elmúlt időszakban a koronavírus okozta helyzetre reagálva más esetben is nyújtott be rendeletjavaslatot hasonló átmeneti intézkedések bevezetése érdekében.²³

Ennek ellenére jogosan merül fel a kérdés, hogy ha hét évvel korábban – szintén különösebb jogalap hiányában – nem okozott gondot a Bizottságnak saját hatáskörben eljárva, jogi aktust nélkülöző politikai döntés útján

összalakossága legalább 35 százalékának otthont adó tagállamokban még mindig az aláírásgyűjtést nehezítő korlátozó intézkedések lesznek érvényben (a három hónapos hosszabbításra legfeljebb kétszer kerülhet sor, de az aláírásgyűjtések összidőtartama nem haladhatja meg a két évet). Ez a rendelkezés tehát arra az eshetőségre nyújt jogi alapot, ha a járvány újabb hullámai miatt újra korlátozó intézkedéseket kellene bevezetni a tagállamokban.

²² European Commission: Commission offers own servers to help get first European Citizens' Initiatives off the ground. *Press release*, 2017.07.18. Elérhető: <https://ec.europa.eu/archives/>

commission_2010-2014/sefcovic/headlines/press-releases/2012/07/2012_07_18_eci_en.htm (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

²³ Lásd például: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közlekedésre vonatkozó szabályozás bizonyos területein egyes bizonyítványok és engedélyek érvényességével, valamint egyes időszakos ellenőrzések és képzések elhalasztásával kapcsolatos egyedi és átmeneti intézkedéseknek a Covid19-járványra tekintettel történő megállapításáról. Brüsszel, 2020.04.29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020PC0176&from=EN> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

meghosszabbítani az aláírásgyűjtési időszakokat, akkor ebben az esetben miért nem tudta különválasztani az aláírásgyűjtési időszakok meghosszabbítását a tagállamokat érintő ellenőrzési és EP-t érintő vizsgálati határidők meghosszabbításától. (Ennek során kénytelenek vagyunk eltekinteni attól a politikai szempontból releváns, de jogi szempontból lényegtelen ténytől, hogy a polgári kezdeményezések kezdeti szakaszában a Bizottság informatikai hibái miatt meghosszabbított határidők ügyét messze nem kísérte olyan közfigyelem, mint amelyet jelenleg tapasztalunk a Covid-19 esetében. Ráadásul a Német Szövetségi Alkotmánybíróság legutóbbi döntése után az uniós intézmények igyekeznek elkerülni az *ultra vires* jellegű döntéseket, bár ez szintén politikai, és nem jogi szempontnak tekinthető.)²⁴ Meglátásunk szerint erre lett volna lehetősége, figyelemmel a korábbi precedensekre és arra, hogy a vonatkozó jogi keret e tekintetben nem változott az eltelt idő alatt sem (a korábbi és a hatályos európai polgári kezdeményezésről szóló rendelet sem tartalmaz kifejezett rendelkezést a határidők meghosszabbítására). Úgy véljük, a legkézenfekvőbb a Székely Nemzeti Tanács kérelmének elfogadása lett volna. A szervezet ugyanis azt kérte, hogy a hat hónapos hosszabbítást attól az időponttól számítsák, amikor az EU tagállamainak többségében megszűnnek a korlátozó intézkedések, vagy amikortól a szervezők arról tájékoztatják a Bizottságot, hogy készen állnak az aláírásgyűjtés folytatására.²⁵

Másfelől egyáltalán nem biztos, hogy ezzel az eljárással bármilyen hátrány éri a polgári kezdeményezések szervezőit. A koronavírus polgári kezdeményezésre gyakorolt negatív hatásainak

orvoslása főszabály szerint nem tekinthető vitás politikai kérdésnek. Miután a Bizottság egy tartalmát tekintve méltányos javaslattal állt elő, kevés rá az esély, hogy politikai okokból elakadjon az egyeztetési folyamat. Az Európai Parlament jellemzően mindig határozottan kiállt az európai polgári kezdeményezés intézménye mellett. Ráadásul az EP Alkotmányügyi Bizottsága (AFCO) Vincze Lorántot, a *Minority SafePack* mögött álló FUEN elnökét nevezte ki²⁶ az európai polgári kezdeményezések határidőmódosításaival kapcsolatos jelentéstevőnek.²⁷ Ezen felül tagállami szinten sem várható az eljárás elakadása, hiszen feltételezhetően korábban már sor került szakmai szintű egyeztetésre a tagállamok között. Éppen politikailag nem vitás jellege miatt – feltételezően – a jogalkotási eljárás sem vesz majd hosszú hónapokat igénybe, figyelemmel arra, ilyen esetekben az elmúlt időszakban rendkívül rugalmasan működött az uniós jogalkotás.

5. ÖSSZEGZÉS

Bár a koronavírus-járvány polgári kezdeményezésekre gyakorolt negatív hatásainak orvoslása érdekében benyújtott bizottsági javaslat vet fel bizonyos kérdéseket, összességében egy méltányos és észszerű előterjesztésnek tekinthető. Az Európai Parlament és a Tanács jóváhagyása esetén az átmeneti intézkedések a magyar kötődésű, nemzeti kisebbségek jog- és érdekvédelmével kapcsolatos kezdeményezésekre is pozitív hatással lesz. A *Minority SafePack* esetében bár tovább húzódik az intézmények előtti eljárás, a szervezők ezt az időt a kezdeményezés politikai támogatottságának

²⁴ Petri Bernadett: Münchenhausen báró a mocsárban. Az Európai Parlament áprilisi távolsági plenáris ülése a koronavírus elleni küzdelemről. NKE Európa Stratégia Kutatóintézet, 2020.04.16. <https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2020/04/16/munchhausen-baro-a-mocsarban-az-europai-parlament-aprilisi-tavolsagi-plenaris-ulese-a-koronavirus-elleni-kuzdelemrol> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

²⁵ Aláírásgyűjtés... i. m. 2020.

²⁶ Vincze Loránt: Később dönt az EB a Minority SafePackról, újraindul a nemzeti régiós aláírásgyűjtés, 2020.05.20. <https://vinczelorant.eu/hu/kesobb-dont-az-eb-a-minority-safepackrol-ujraindul-a-nemzeti-regios-alairasgyujtes/?fbclid=IwAR0mRMqmy6Wbtyk1p1KYske9Vq-DFwtHK2Q0ZCGnBz-gBBxfvgdEKwoPSQo> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

²⁷ Az erdélyi politikus Schöpflin György szerepét vette át, aki az előző ciklusban volt a polgári kezdeményezés rapportőre.

további növelésére tudják felhasználni. Vincze Loránt szerint a kezdeményezés európai parlamenti nyilvános meghallgatására októberben kerülhet sor, így a Bizottságnak a javaslatcsomagra adott érdemi válaszát előreláthatólag jövő év elején ismerhetjük meg.²⁸ Ami pedig a *Nemzeti régiók védelméről* szóló kezdeményezést illeti, a tagállami korlátozások feloldásának idejére (ameddig egyébként is fennállnak a gyűjtést lehetetlenné tevő feltételek) jó eséllyel átmehet a javaslat az uniós jogalkotási folyamaton, így a kezdeményezés szervezői alappal reménykedhetnek abban, hogy a nyáron újraindulhat a támogató nyilatkozatok gyűjtése.

A Bizottság előterjesztése a *Nemzeti régiók védelméről* szóló kezdeményezés tekintében bír különös jelentőséggel. A szervezők ugyanis a javaslat értelmében esélyt kapnak arra, hogy jogilag is sikerre vigyék a kezdeményezést azáltal, hogy további tagállamokban gyűjtik össze a

küszöbérték szerinti minimum aláírást. A kezdeményezés későbbi alkupozíciójának erősítése céljából törekedni kell európai jellegének erősítésére – és ezáltal legitimitásának növelésére – azzal, hogy minél több tagállam és nemzeti régió áll az ügy mellé aláírások gyűjtésével is. A támogató nyilatkozatok „tömegének” biztosítására vonatkozó, nehezebb feltétel már teljesült, a győztes ügghöz csatlakozásra pedig vélhetően könnyebb rávenni az európai partnereket is. Különösen, hogy a kezdeményezés sikere számukra is készpénzre váltható eredményeket jelentene. Nemzetpolitikai szempontból ugyanakkor a kezdeményezés már most is kiemelkedő sikernek tekinthető, ugyanis a Nemzeti Összetartozás Évében a magyar nemzeti közösségek a kezdeményezés hajrájában olyan összefogásról tettek tanúbizonyságot, amely egyértelműen jelzi az egymással – és különösen a határokon túl élő magyarsággal – szemben viselt felelősségünket.

²⁸ Susánszky Mátyás: A kisebbségpolitika békepolitika. Vincze Loránt az európai kisebbségeket összefogó aláírásgyűjtések jövőjéről. *Pesti Srácok*, 2020.05.24. <https://pestisracok.hu/a-kisebbssegpolitika-bekepolitika-vincze-lorant-az-europai-kisebbségeket-oszszefogo-alairasgyujtesek-jovojerol-ps-interju/> (Utolsó letöltés: 2020.05.25.)

"A Nemzeti Összetartozás Évében a magyar nemzeti közösségek a kezdeményezés hajrájában olyan összefogásról tettek tanúbizonyságot, amely egyértelműen jelzi az egymással szemben viselt felelősségünket." Mécsesekből kirakott székely zászló a budapesti Hősök terén 2014. március 10-én, a Székely szabadság napja alkalmából tartott tömeggyűlésen. Forrás: Wikimedia Commons, Derzsi Elekes Andor.

Korszerű gyakorlat

A honvédelem közigazgatástörténeti megközelítésben

(Germuska Pál – Horváth Miklós: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. Online elérhető: <https://mnl.gov.hu/download/file/fid/591311>)

A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990 című munka sorsa biztosan nem az, hogy porosodjon a könyvespolcokon. Nem is tudna, hiszen a kiadványt hagyományteremtő jelleggel, mint első digitális kötetét jelentette meg a Magyar Nemzeti Levéltár. Ezzel olyan korszerű és napjaink tudományos felhasználói igényeit kielégítő formában vált elérhetővé a rangos szerzők munkája, hogy annak kitűzött és vállalt céljait minden tekintetben képes legyen betölteni. Így csak a digitális korszak eredményezi, hogy a használat során *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990* nem nyeri el a hiánypótló alpmunkák jól megérdemelt gyűrött, elgörbült könyvgerincű, szárárfüles állapotát.

Bár a borító egy e-kiadvány esetében is betöltheti a hagyományos köteteknél valószínűleg hangsúlyosabb szerepét, jelen esetben a megjelenés a témához illően decens. Fontosabb talán a rajta szereplő szerzőpáros: Germuska Pál történész, az MNL országos levéltári főigazgató-helyettese és Horváth Miklós hadtörténész, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora. A szerzők hiteles védjegyei szűkebb és tágabb megközelítésben is a honvédelem, a katonai ügyek, a fegyveres erők történeti feldolgozásának. A kiadás éve 2020, a kéziratot azonban 2018 szeptemberében zárták le. A megjelenés tehát tulajdonképpen nem köthető össze a világot és hazánkat is nagy próba elé állító járványhelyzet eredményezte e- és online tartalmak népszerű hullámával. Sokkal inkább lehetett az eredeti elgondolás alapja is az oktatási hangsúllyal ellátott, ugyanakkor a szakmai érdeklődő köröket és a tudományos kutatómunkát is kielégítő formátum, amelyet a kötet jellege és terjedelme is alátámaszthat.

A kiadvány alapvetően két nagyobb egységre osztható. Az elsőben tanulmányok, míg a másodikban a munkát megalapozó hatalmas mennyiségű feltárt forrás válogatása található, az 54 közül több ez idáig nem publikált dokumentummal. Mindez a szerzők közös összeállítása, az MNL Országos Levéltára és a Hadtörténelmi Levéltár állományából. Az összességében majd 500 oldal terjedelmű munka dokumentummelléklete az egész mű kevéssel több mint felét teszi ki, azonban egyáltalán nem a „helykitöltés” okán. „A kötet a második világháború végétől az 1990. tavaszi szabad választásokig dolgozza fel a magyar honvédelmi igazgatás történetét” – olvasható a hátsó borítón, ha „kézbe vesszük” és ismerkedünk a könyvvel, pontosabban, ha görgetünk az egerrel vagy ugrunk a billentyűzettel.

A könyv periodizációja a tartalom alapján érvényes módszertani megközelítése által a címhez képest sokkal pontosabban, a tárgykörhöz illeszkedik. A címben megjelenített évkör elsősorban a 20. századi magyar történelem hagyományosnak, konszenzuálisnak tekintett módján helyezi el a munkát, de már a bevezetőben magyarázatot kapunk a kezdet és a vég, az Ideiglenes Nemzeti Kormány működése és a rendszerváltást követően megszűnő Varsói Szerződés vonatkozásában. Mindez a későbbi fejezetekben konzekvensen és szervesen beépülve jelenik meg a történetben, történetekben – holott nem eseménytörténeti alapon nyugszik a tartalom. Az elmúlt rendszer intézménytörténete olyan terület, amelynek kutatásában mindezidáig nem sikerült komoly, átfogó eredményt felmutatni. Ennek számos

oka közül kiemelhetjük a megközelítés nehézségeit. Többek között, hogy jellemzően egy vagy két korszakra osztottan, illetve jellegzetesen egyívű történetként tekintünk a pártállami múltra. A politikai diktatúra, a pártállam kiépítése, kialakulása, válságai, „fejlődése” azonban nagyon sok szakaszra bontható. Az elsődleges kérdés, hogy meghatározható-e egyáltalán tipikus állapota. Az egységes szemléletmód egyértelmű hiányán túl kérdés, hogy a nagy területek, például a fegyveres erők – s ezen belül értelmezve most a hadsereg témakörét – tárgyalhatóak-e, mint a pártállam történetének része. Ezzel a kérdéssel minden bizonnyal szembetalálták magukat a szerzők is. Választ adni talán majd könnyebb lesz akkor, ha hasonlóan fáradságos és eredményes további feldolgozások születnek. A kiadvány és a szerzőpáros tárgyalásmódja és megközelítése lényegében a nagy kérdés megválaszolása nélkül is képes a honvédelmi igazgatást, annak intézménytörténetét a politikai döntési folyamatokba ágyazottan tárgyalni, emellett a rendkívül szerteágazó közigazgatási, államigazgatási kapcsolatokban a hadsereg szerveinek tevékenységét, feladatait bemutatni. A kötet a katonapolitika és

hadtörténet legfontosabb mozzanatainak vázlatos összefoglalásával kezdődik (1. fejezet), majd a honvédelem legfelsőbb szintű irányításának taglalásával (2. fejezet) folytatódik. Ezt követi a katonai igazgatás szűkebb területe (3. fejezet), majd az ország- és gazdaságmozgósítás bemutatása (4. fejezet) zárja a tanulmányfejezeteket.

A hidegháborús időszakot a rakéta-atomháború lehetősége jellemezte, a fenyegetettség miatt meghatározó szerep jutott a hátszágoknak. Ez a hidegháború antagonisztikus világrendbeli ellentétének furcsa megnyilvánulása, amelyet kevésbé tárgyaltak az eddigi kutatások.

A pártállami időszakban számos védelemmel, honvédelemmel kapcsolatos rendelkezés és szabályozás nem volt nyilvános, sőt a korabeli alkotmányos renddel sem állt összhangban. Már csak önmagában ennek tettenérése okán is érdemes a gazdag dokumentumválogatást tanulmányozni, és a meglehetősen száraznak ígérkező címhez képest kellemeset csalódnai a fejezetek olvasásakor.

RIBA ANDRÁS LÁSZLÓ

Könyvajánló

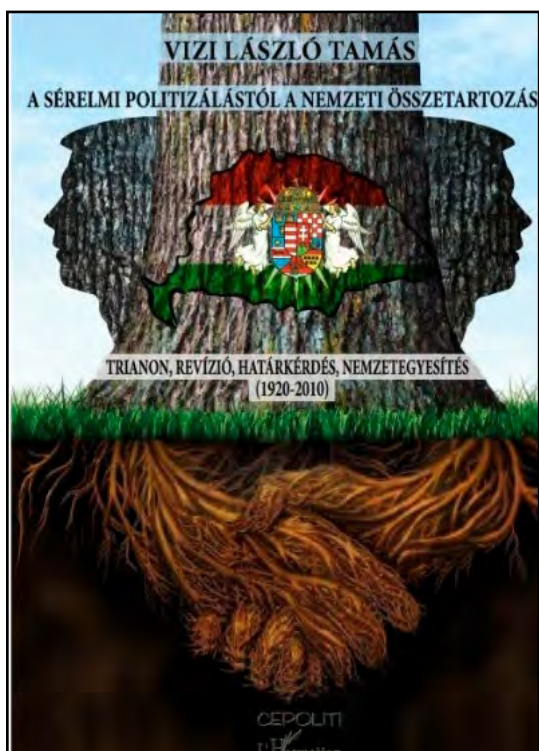
Szétszaggatott ország. Trianon a magyar költészetben. Szerk. Bíró Zoltán. Lakitelek, Antológia, 2010.

„Tisztelt Olvasó! Ha olvassa az e kötetben összeválogatott verseket, látni, érezni fogja azt a magyar fájdalmat, amit eleink vagy kortársaink közül sokan átéltek és átélnek ma is a trianoni igazságtalan és megalázó döntések következtében. Ezt a fájdalmat, a soha nem feledhető veszteségek feletti tragikus sorsérzékelést fejezik ki elsősorban a versek... Ez a gazdag és mindmáig sokrétűen és sokszínűen emlékező, tiltakozó, a nemzet egységét kívánó és szorgalmazó magyar költészet érlelje meg bennünk is, a mai magyar ifjúságban is azt a tudatot és erkölcsi kötelezettséget, hogy a nemzet egyesítéséről, legalább is lelki-szellemi értelemben, soha nem mondhatunk le... Ezt sugallják nekünk, mai magyaroknak e válogatás legfájdalmasabb költeményei is. A magyar fájdalom költői kifejezésében – mint irodalmunk története során mindig – most is az élet, nemzeti létünk megtartásának és újraépítésének erkölcsi parancsa kap hangot. Ezt kívánja szolgálni ez a közzétett versválogatás is.” (Részlet Bíró Zoltán előszavából)

Vizi László Tamás: A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010). Budapest, CEPoliti–L’Harmattan, 2016.

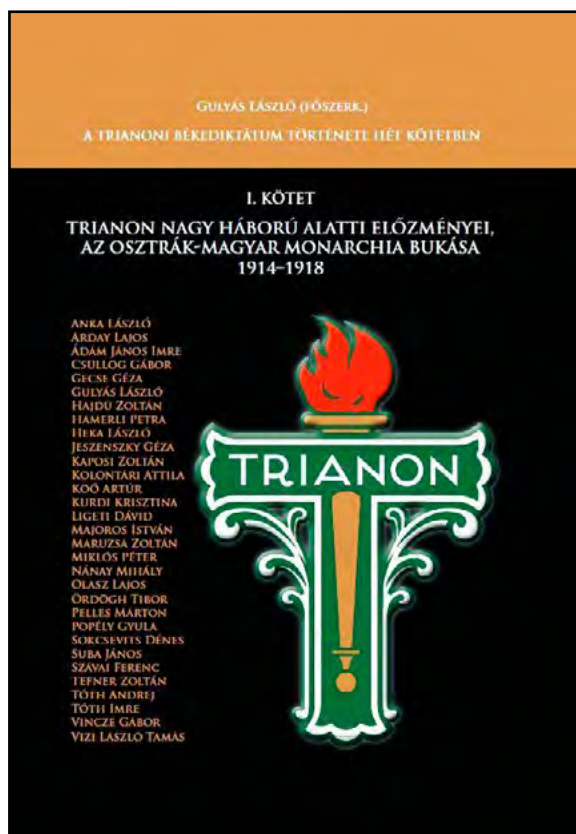
„Vizi László Tamás kötetében azt vizsgálja, hogy a magyar külpolitika 1920 és 2010 között hogyan próbálta meg feldolgozni a trianoni traumát. Nem született még olyan

munka, amely ilyen részletesen, számos forrással kiegészítve mutatná be, hogy az egyes politikai rendszerek – a nemzeti felfogású Horthy-korszaktól a Rákosi- és Kádár-korszak kommunista diktatúráján keresztül a rendszerváltás utáni jobb- és baloldali kormányokig – hogyan kezelték a kérdést. A történet szálait a szerző Apponyi 1920. január 16-i beszédével veszi fel, mivel ez volt az első hivatalos magyar reflexió a nyugat felé a trianoni határok tervezetével kapcsolatban, illetve az itt megjelenő magyar érvelés képezte az alapját a későbbi revíziós gondolatnak. Vizi több magyar revíziós tervnél megjegyzi, hogy azok azt feltételezték, hogy a korábban Magyarországhoz tartozó etnikumok szeretnének valami módon újra Magyarországhoz tartozni. A magyar tervezetek mellett helyet kap az igen népszerű angol lord, Rothermere elképzelése is. Természetesen számos további terv is szerepel, de ezek részben vagy egészben levezethetőek a fenti két elképzelésből. Az átmeneti revíziós sikerek leírására a szerző a legjobb módszert választja,

adattáblákkal és térképekkel mutatja be őket, és végül arra a következtetésre jut, hogy nem a tartalom, hanem a visszacsatolás módja tette fenn (vagy inkább meg) tarthatatlanná az eredményeket. A szerző a Horthy-korszakra vonatkozóan végül három nagy revíziós gondolatfajtát különít el a leírt tervek alapján: »mindent vissza« típusú integrális, etnikai alapú, továbbá stratégiai alapú revízió. A trianoni diktátumot helyben hagyó párizsi béke körülményeit részletesen elemzi a szerző. A kötet utolsó fejezete az 1989 utáni magyar kormányok Trianonnal és a határokon kívül került magyarokkal kapcsolatos politikáját mutatja be. A szerző a 2004-es népszavazást a kedvezményes honosításról az igen beszédes *Újabb lelki Trianon a 2004-es népszavazáson* alfejezetcím alatt tárgyalja. Ezzel természetesen kifejezi azt a nem titkolt véleményét és a kötet gondolati ívét is, hogy 2004-ben lett volna esély rá, 2010-ben pedig a lehetőségekhez képest megoldódott a magyar nemzetiségek jogi helyzete. A szerző hozzáértőn, stílusosan és magabiztosan kezeli a választott témát és a kihívást, ezáltal egy olyan kötetet adva az Olvasó kezébe, amely méltó magához a tárgyhoz, és az olvasó figyelmére, valamint kiköveteli a téma és a könyv továbbgondolását.”¹

A trianoni békediktátum története hét kötetben. Főszerk. Gulyás László. 1. kötet: Trianon nagy háború alatti előzményei. Az Osztrák-Magyar Monarchia bukása, 1914–1918. Budapest, Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, 2019.

„Valójában a történelem nem retrospektív, a múltba visszatekintő kíváncsiság csupán, hanem hatalmas erkölcsi erő, melynek, ha ismerete és szeretete a lelkekből kivész, akkor a nemzet olyan, mint az emlékezőtehetségét veszített ember, aki nem okul, hanem oktanul rohan a veszedelmekbe, a vesztébe» – mondja Klebelsberg Kuno 1920-ban. A fenti sorok aktualitását az adja, hogy közeleg a trianoni békediktátum 100 éves évfordulója. A mindig objektív számok döbbeneteseek, a Magyar Királyság területének, és lakosságának kétharmadát elvesztette. A Kárpát-medence 10 milliós magyar népességéből 3 millió kisebbségi sorba került. A magyar történettudomány számára fontos feladat, hogy tudományos igényű munkákkal mutassa be mi is történt a magyar állammal, és a nemzettel, 100 évvel ezelőtt. A 2006-ban alapított Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására szakmai közössége konferenciákkal, tematikus folyóiratszámokkal és könyvekkel próbál meg hozzájárulni ezen feladat sikeres megoldásához. A most megalkotott könyvsorozat első részét

a következők követik: A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig, 1918–1920 (2.), Apponyi beszédétől a Határkijelölő Bizottságok munkájának befejezéséig (3.), Térképek a trianoni békediktátum történetéhez (4.), Párhuzamos Trianonok, a Párizs környéki békék: Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Sèvres, Lausanne (5.), Dokumentumok, források (6.), Kronológia és életrajzok (7.). Jelen kötet keretei között 31 ismert és elismert történész írta meg az Osztrák-Magyar Monarchia bukásának történetét.” (Részlet a kötet fűlszövegéből)

¹ Részletek Illik Péter recenziójából: A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon külpolitikai kezelése 1920 és 2010 között. *Horthy-korszakot Kutatók Társasága*, 2016.06.03. https://horthykorszak.blog.hu/2016/06/03/a_serelmi_politalastol_a_nemzeti_osszetartozasig (Utolsó letöltés: 2020.05.27.)

Trianon. A békeszerződés. Szerk. Bank Barbara, Kovács Attila Zoltán. Budapest, Szépmíves Könyvek, 2019.

„A trianoni békeszerződésről mindenki hallott, mindenkinek van véleménye róla és mindenki tudja, hogy – nagyjából – milyen veszteségek érték Magyarországot a békediktátum következtében. De most a Szépmíves Könyvek jóvoltából megjelent a békediktátum teljes és tételes szövege, így egy olyan könyv került az olvasók asztalára, amely vetekedik a legmegrendítőbb alkotásokkal – azzal a különbséggel, hogy ez teljes egészében a valóság. Összességében letaglózó olvasmány, részleteiben viszont abszurd és szurreális.

Ahogy olvassuk (apránként, mert egyszerre nagyon nehéz megemészteni az olvasótakat), végig azon töprengünk, hogyan is maradt még bármi ebben az országban, hogyan is maradt bármije ennek az országnak és népnek, miközben a szinte kéjtelmes felsorolásokat látjuk, melyben a végletekig pontosítják például a jóvátételt, illetve a további teendőket, egyetlen apró részletet sem elmulasztva.

Nem tudom jó szívvel ajánlani ezt a könyvet, mégis ajánlom mindenkinek, mert ezt – legalább egyszer az életben – látni kell, végig kell olvasni.”²

„A jelen kiadás a teljes békeszerződés szövegét adja közre, mind a 364 pontot, jegyzetekkel kiegészítve. A történelmi trauma, mely száz éve kísért, tökéletesen érthető: ez nem békediktátum, hanem egy ország és egy nép eltiprásának dokumentuma, melyhez fogható szerződés nem született az egyetemes történelemben. Döbbenetes olvasni a minden részletre kiterjedő jogfosztás paragrafusait, az eltiprás, a jogfosztás, a kivérezetetés, a legálissá tett kifosztás, valamint a korlátlan elkobzás dokumentumait. A jegyzőkönyv kérdések sorát veti fel, már eleve a kiindulási rész, a szerződő felek névsora is érthetlenségre ad okot, nem beszélve az igények tételes felsorolásáról. Kordokumentum ez a javából, melyről nem lehet eleget beszélni, még most sem, a 100. évforduló idején.”

Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon – Az összeomlás és a békeszerződés történetei 1918-1921. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

„Kereken száz esztendeje annak, hogy 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést, amelyet a magyar történelem egyik legnagyobb traumájaként tartunk számon, emlékezete máig átszövi mindennapjainkat. Trianon az elmúlt évszázadban, különösen a rendszerváltás óta, minden rossz metaforájává vált, s ezzel párhuzamosan valós tartalmai

² Részletek Nagy Koppány Zsolt recenziójából: Megjelent a békeszerződés teljes és tételes szövege. *Magyar Nemzet*, 2020.01.16.

elhalványultak, mitikus magyarázatai kerültek előtérbe, amelyek aligha szolgálhatják a nemzeti önismeretet.

Ablonczy Balázs új, összefoglaló kötete rendhagyó módon nem politika- és diplomáciatörténeti sémákat követ, hanem az eseményeket új megvilágításba helyezve elsősorban a társadalom egyes csoportjainak tapasztalataira fókuszál. Azt igyekszik bemutatni, hogy milyen volt valójában a békeszerződés: miként élték meg a történeti Magyarország lakói a háborús összeomlás, a forradalmak, az ellenforradalom és Trianon időszakát, és milyen összefüggések tárthatók fel a nagypolitikai döntések és dilemmák, illetve a magyar társadalom mindennapi tapasztalatai között.

Az akadémiai Trianon-kutatócsoport elmúlt öt évének eredményeit is összegző kötet új és friss szemlélettel beszél a száz évvel ezelőtti történetekről: az elharapózó erőszakról, megszállásról, impériumváltásról, kérészállamok születéséről és bukásáról, félelemről, menekülésről, járványról, szénhiányról, nélkülözésről és elszegényedésről – az egyének által megélt Trianonról. Természetesen nem mindenkinek jutott egyenlően a megrázkódtatásokból, és nem mindenki vont le ugyanolyan következtetéseket az eseményekből. De az itt leírtak mégis lehetséges magyarázatai annak, ami 1918 és 1921 között Magyarországon történt.”

Trianon 100 – Vérző Magyarország. Szerk. Kosztolányi Dezső (Társkiadó: Petőfi Irodalmi Múzeum). Emlékező Magyarország 1-2. Főszerk. Gyurgyák János. Budapest, Osiris, 2020.

„Az Osiris Kiadó háromkötetes Trianon-antológiát jelentet meg a békediktátum aláírásának 100. évfordulójára. A kiadvány irodalmi jellegű, azaz verseket, novellákat, regényrészleteket és értekező prózát vegyesen tartalmaz Kosztolányitól Máraiig, Kós Károlytól Peéry Rezsőig, Szabó Lőrinctől Illyés Gyuláig, Krúdytól Csoóri Sándorig,

Juhász Gyulától Reményik Sándorig, Németh Lászlótól Bibó Istvánig, Balla Zsófiától Darvasi Lászlóig. Az összeállítást Gyurgyák János *Trianon-dilemmáink* című tanulmánya zárja. A három kötet – 8 tételes térképmelléklettel kiegészítve – igényes díszkiadásban lát napvilágot.”

A Monarchiától Trianonig. Egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, Olvasó Sarok, 2012.

„Zeidler Miklós nevét a trianoni békeszerződéssel és különösen a két világháború közötti revíziós mozgalmakkal foglalkozó könyvei és tanulmányai alapján ismerték meg a 20. századi magyar történelem iránt érdeklődő olvasók. Ez a műve, melyben egy mára szinte teljesen elfeledett magyar diplomata, Praznovszky Iván – 1920-ban a párizsi magyar békedelegáció titkárságának vezetője – életútját dokumentálja és értelmezi, szervesen kapcsolódik eddigi kutatásaihoz. Biztosra vehető, hogy eddigi írásaihoz hasonlóan ezt a munkáját sem csak a szakemberek veszik kézbe, hanem a modern magyar történelem iránt érdeklődő olvasók is szeretni fogják.

E pompásan összeállított kötet lapjairól bontakozik ki egy átlagos magyar diplomata képe, aki egyforma önérzettel tárgyal az akkori világ hatalmasaival, parádés nyelvtudással képviseli hazáját Párizsban és tagadhatatlan mestersegbeli tudással intézkedik, szervez és figyel.

Ajánljuk a könyvet azoknak, akik kedvelik a történelmet. Ez a kötet olvasmányos és érdekes lehet mindenki számára, legyen az akár szakember vagy laikus.”

Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. Budapest, MTA BTK, 2018.

„Az első világháború, az összeomlás és Trianon új, sokszor drámai kihívások elé állította a magyar társadalmat és gazdaságot. Emberveszteség a frontokon, visszaeső születésszám, spanyolnáthajárvány, élelmiszerés szénhiány, lakásínség, belső társadalmi erőszakhullám, az új határok révén teljesen átalakuló gazdasági adottságok és külgazdasági környezet, a pénz elértéktelenedése és a költségvetési források hiánya, a nőknek a háború nyomán megváltozott helyzete, a média szerepe a gyors politikai fordulatok idején. Megannyi kihívás, amelyre a társadalmi és gazdasági szereplőknek, a politikának választ kellett találnia. E problémák kezelése szükségszerűen belső konfliktusokat idézett elő, és eltartott egy ideig, amíg a háború és Trianon keltette hullámok elcsitulnak. A gyorsan zajló eseményekhez, konfliktusokhoz azonban sok esetben hosszabb távú következmények is kapcsolódtak.

A kötet tanulmányai az első világháború demográfiai hatásait vizsgálják, körbejárják azt a kérdést, hogy vajon Trianon mennyire törte meg valójában a magyar gazdaság fejlődését, hogy az állam miként tudta finanszírozni magát ezekben az években, feltárják az

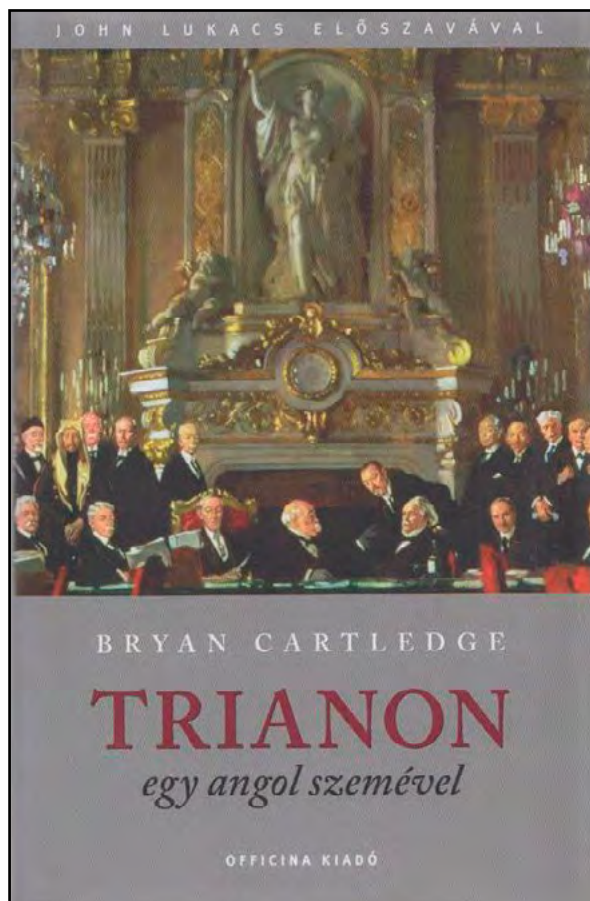
élelmiszer-termelők és -fogyasztók kiéleződő szembenállását, a szénellátás, a lakáspiac szabályozásának rendszerét és konfliktusait a kötött gazdálkodás viszonyai között, vizsgálják a háború végi vidéki erőszak-hullám eseményeit, a női munkavállalás új jelenségeit, és elemzik a média változásait a politikai földcsuszamlások közepette. Az összeomlás révén kiszolgáltatottá vált ország gazdasági és társadalmi konfliktusainak megértése reményeink szerint hozzájárul a trianoni évek árnyaltabb megismeréséhez és a hosszú távú következmények felméréséhez.”

Bryan Cartledge: Trianon egy angol szemével. Officina Kiadó, Budapest, 2010.

„Cartledge könyvének fő értéke és érdekessége Trianon előzményeinek, még inkább következményeinek új adatokkal és mélyreható összefüggésekkel gazdagított leírása, főleg az akkori angol szemszögből. Aránylag kevés magyar munka merítette ki a

korabeli francia, angol, olasz és kisebb mértékben amerikai antantpolitika Magyarországot illető tényezőit és vonatkozásait... Lényegét összefoglalva: sajnálatosan döntő fontosságú volt nem csupán a magyarellenes propagandák sikere és a magyar nemzetmentő politika erőtlensége, hanem az is, hogy az immár majd másfél évig tartó párizsi békekonferenciák tagjai fáradtak és fásultak voltak. Ergo: a Magyarországgal foglalkozó döntéseik igen gyakran gyors és felületes nemtörődömségük következményei lettek. Mindehhez jelentősen hozzájárult az elvesztett magyar presztíz és a háborút követő siralmas magyar események sora - ezt én fűzöm hozzá Sir Bryan Cartledge országunk történelmét mélyen megértő könyvéhez.” (John Lukacs)

Sir Bryan Cartledge brit diplomata és tudós. Cambridge-i, Oxfordi és Stanfordi tanulmányai után a diplomáciai pálya felé fordult. Svédországi, Szovjetunióbeli és iráni megbízatások után 1977-től a brit miniszterelnök titkárságán dolgozott, mígnem előbb 1980-ban Nagy Britannia magyarországi nagykövete lett, később pedig moszkvai nagykövetnek nevezték ki. A diplomáciai munkától 1988-ban vált meg, ekkortól a tudománynak szentelte életét, és két könyvet is írt Magyarország történetéről.

Trianoni változatlanságok

Sütő András írta az *Erdélyi változatlanságok* című könyvének előszavában 2001 tavaszán: „Küzdelmük keservesebb annál, amit Balassi Bálint idejében vívtak. A török hódoltság idején mindenünk odaveszhetett, de lelkünk, nyelvünk, vallásunk, nemzeti mivoltunk a kontyos rablót nem érdekelte. Új hódoltságban mai magyarok személyi-közösségi létének utolsó mentsvárait ostromolják a végeken. Anyanyelvi bástyát, a nemzeti önazonosság tudatának minden védfalát. Hajdani rabszolgaszédők módjára ma lélekbegyűjtők dolgoznak. Magyartalanításban legjobb módszer: a magyar lelkület irtása. Gyermekkorban. A többségi nemzet iskoláiban. Jó indián a halott indián. Jó magyar az asszimilált magyar.” E sorokat olvasva nem kevés keserűséggel állapíthatjuk meg, hogy vannak dolgok, amiken nem fog az idő. Trianon traumája korszakokon, eszméken, rendszereken és ideológiákon átívelve időtálló abroncsokat feszít a valóság köré, hogy a közéjük szorultaknak immár egy évszázad óta ugyanarra a kérdésre kelljen megtalálni a választ: hogyan maradjon meg a magyar magyarnak idegen uralom alatt.

Az 1920-ban aláírt békediktátum nem volt, nem is lehetett alkalmas arra, hogy hosszú távon rendezze a korabeli Európa nemzeteinek és nemzetiségeinek viszonyait. Különösen igaz volt ez a Kárpát-medencére, ahol az etnikai keveredés sajátos problémái az új békével még inkább előtérbe kerültek. Az egykori kisantant államainak törekvése, mondhatni nagy közös politikai programja a trianoni döntéssel uralmuk alá került több millió magyar politikai és kulturális közösségének ellehetetlenítése és asszimilálása volt. A magyar válasz a Horthy-korszak revíziós politikájában öltött testet, amely a „Mindent vissza!” elvének hajthatatlanságától a realistább etnikai revízióig terjedt. Az, hogy a trianoni döntés valamilyen formában revízióra szorul, a két háború közötti magyar társadalom szinte valamennyi meghatározó csoportjának közös gondolatát adta, és a korszak általános érzületévé vált. Átszöve

a mindennapokat ott volt a naponta elmondott *Magyar Hiszekegy* fájdalmas, de reményt és vigaszt nyújtó soraiban, a magyarság kultúrfölényének hangoztatásában, a Szent István-i állameszmében, a Közép-Duna-medence földrajzi és gazdasági egységként való felfogásában, amely minden békediktátum ellenére az itt élő népeket a kölcsönös egymásrautaltság kényszerével az újraegyesülés felé vezeti. A liberális ellenzék a magyarlakta területek visszacsatolásában látta Trianon revíziójának megvalósítását, amelyet egyben a kisantanttal való együttműködés alapfeltételként is láttak.

A második világháború elvesztése kikényszerítette a magyar politikai és értelmiségi gondolkodás változását a trianoni döntéshez való viszonyulás tekintetében. Bibó István írta a háborút követően: „Ha felismertük azt a történeti folyamatot, mely e területen döntő volt, akkor rájövünk, hogy Közép- és Kelet-Európában minden határprobléma, mely a szó komoly értelmében probléma, két szempont szembenállásából származik: az egyik valamiféle történeti állapot, status quo, történeti érzelem vagy igény szempontja, a másik az etnikai, nyelvi hovatarozás szempontja. [...] Jó határ az, amelyik a nemzeti hovatarozáshoz igazodik, az pedig Európában vagy valamilyen történeti status quót, vagy nyelvi határokat jelent. Az összes többi állítólagos szempontok: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és Isten tudja, még miféle szempontok, melyeket divat határkérdésekben a legesztelenebb gomolyagban felsorakoztatni, valójában teljesen hiábavalók, és nagyméretű alkalmazásuk a legnagyobb bajok forrásává lesz.” A háborút lezáró békekonferenciára készülve Magyarország a magyarlakta területek visszacsatolásának igényét képviselte, de a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselőiben megjelent a revízió teljes elvetésének gondolata is, a revíziót a sovinizmussal kapcsolva össze. Mindez előrevetítette

a kommunista hatalomátvétel utáni magyar szomszédság- és nemzetpolitika fő irányvonalait.

1956 után az elszigetelődött Kádár-kormány más motivációval fordult a határon túli magyarok ügye felé. Az új magyar vezetés biztosította Csehszlovákiát és Romániát arról, hogy az ottani magyarság ügyeire az adott országok belügyeként tekint, és ezzel lényegében politikai eszközzé degradálta a trianoni döntés értelmében idegen uralom alá került magyarokat. Hasonló megfontolás húzódott meg a hatvanas évek határon túli magyarok iránt nagyobb érzékenységet mutató, aktívabb magyar külpolitikájának háttérében is, amely mögött valójában a szovjet-román ellentétek kapcsán a szovjet külpolitikának történő alárendelődés állt. A magyar vezetés a hatvanas évek végén szakított a korábbi nemzetiségi politikájával. A váltás jól illeszkedett az enyhülő kelet-nyugati kapcsolatok adta folyamatokhoz. Az 1975-ben Helsinkiben tartott európai biztonsági és együttműködési értekezleten elmondott beszédében Kádár János merőben szokatlan módon pozitívan szolt az 1 100 éves Duna-medencei magyar múltrol. Az új politikai irány Kádár ismertsége és elismertsége tekintetében kétségkívül eredményes volt. A hetvenes évek második felében Kádár János nemzetközi politikája tekintetében is pályájának csúcspontjára ért. *Mr. Kádár* Nyugaton is elismert államférfivá és az egyik legnépszerűbb kelet-európai kommunista vezetővé vált. Bár nemzetközi népszerűsége nőtt, külpolitikája a határon túli magyarságra vonatkozóan nem hozott látványos javulást. Sikertelensége megmutatkozott az erdélyi, felvidéki, délvidéki és kárpátaljai magyarok mindennapi valóságában, az összevont és bezárt iskolákban, a magyar nyelvű könyvek és újságok felszámolásában, a magyar értelmiség háttérbe szorításában vagy – mint Erdélyben – a szisztematikus területrendezési tervnek hívott falurombolásban.

A rendszerváltást követően a magyar külpolitikai orientáció hármas törekvését az euroatlanti csatlakozás, a szomszédságpolitika és a nemzetpolitika jelentette, amely kezdetben úgy tűnt, képes nemzeti minimumot alkotni a pártok között.

Részben az állampárti struktúra és szellemiség továbbélésének, részben a szélsőségbe fordult liberalizmusnak is köszönhetően ez az állapot nem bizonyult tartósnak. Antall József miniszterelnök 1990-ben elhangzott, reményt adó és irányvonalat felvázoló szavai – „Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmillió országnak a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni.” – egy új nemzetpolitika sarokkövét és a trianoni traumához való viszony megváltozását jelentette. 2004-ben egy másik, kisebb lélekkel és szellemmel bíró miniszterelnök a kettős állampolgárság megadásáról is szóló népszavazás parlamenti vitájában Trianonnal kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „A 20. századnak volt egy földrajzi, területi traumája, Trianonnak hívjuk. A 21. századnak, ha rosszul csináljuk, akkor lesz egy etnikai nemzeti Trianonja, mert nem vagyunk képesek ott maradni azokon a Kárpát-medencei területeken, ami közös öröksége és közös hagyománya Magyarországnak.” Ez a miniszterelnök a voksoláson a szavazóknak felelős döntésként a „nem”-et javasolta.

Nemcsak a határon túli magyarok, de a határon inneniek körül is a Trianon-trauma időtálló abroncsai feszülnek, és egy évszázad óta nekünk is mindig ugyanarra a kérdésre kellett megtalálnunk a választ: hogyan lehet megemésztetni a megemésztetlent, elfogadni az elfogadhatatlant? A kérdésre sem a revíziós törekvések, sem a határon túli magyarokról való lemondás, sem politikai eszközként való felhasználásuk nem bizonyult jó válasznak. Ábrándokat kergetett az is, aki a helyzet megoldását az Európai Unióhoz való csatlakozástól várta.

2010-ben új fejezet nyílt a nemzetpolitikában is, és a régi kérdésre új válaszok születtek. Hogy a nemzethez való tartozás nem idejétmúlt, avítt dolog, azt világosan mutatja a mára már több mint egymillió magyar állampolgársággal is rendelkező határon túli magyar, a gazdaság, a kultúra, az oktatás terén elindított, határokon átívelő, intézményesített kezdeményezések,

a *Határtalanul! Program* népszerűsége vagy újabban az Európa őshonos nemzeti kisebbségeinek ügyét felkaroló aláírás-gyűjtés sikere. A reményünk mégis leginkább egymásban van, és abban a sokunk számára magától értetődő gondolatban, hogy éljünk bárhol is, magyarként mindannyian összetartozunk.

*

Mi jelentette a nyolcvanas években Trianon valóságát a Kárpát-medence idegenbe szakadt magyarsága számára? Hol tartottak az anyaországuktól, és egymástól is elszigetelt Kárpát-medencei magyar kisebbségek a létezésükért vívott közel hét évtizedes küzdelemben? Lapszámunk dokumentumválogatása ezúttal is a rendszerváltás időszakának irataiból merít, betekintést nyújtva határon túli magyarok mindennapjaiba a Kádár-korszak végén. Kettős perspektívából igyekeztünk bemutatni a felvidéki, délvidéki és erdélyi magyarok helyzetét: hogyan látták az elcsatolt területek problémáit Magyarországon, és mi jelentette a realitást a határon túl.

A határon túli magyar közösségek közül az egyik legnagyobb veszteség az egykori Jugoszlávia területén élő magyarságot érte. Beszédes adat, hogy 1910 és 1981 között a délvidéki magyarok száma – elsősorban az elvándorlás, az asszimiláció és az alacsony természetes népességszaporulat miatt – 577 ezerről 427 ezerre csökkent. A maga póré valóságában mutatkozott meg a kádári külpolitika egyik következménye: a magára hagyott vajdasági magyarok köréből a hetvenes évek kivándorlási hullámaival a munkások hagyták el tömegével a délvidéki magyar közösségeket, a nyolcvanas években pedig az értelmiségiek. A maradók számára a jugoszláv állam az „eszményi asszimiláció” útját kínálta fel, hiszen „az a jobb jugoszláv, aki szégyelli és elfelejti anyanyelvét, aki elhanyagolja vagy megtagadja nemzeti kultúráját”.

Erdély magyarságának létszáma a nyolcvanas évek végén mintegy 2,5 millió volt, ami Románia lakosságának több, mint 9 százalékát jelentette. Az erdélyi magyarság a Kádár-korszak évtizedei alatt a sorozatos

közigazgatási átszervezések következtében elvesztette intézményes képviseletét. A tömbmagyarság egységének megbontására is több kísérlet történt. Az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartományt 1960-ban átszervezték, új közigazgatási határokat szabva a területnek, így változtatva meg a MAT etnikai arányait. 1968-ban az akkor már Maros–Magyar Autonóm Tartománynak hívott közigazgatási egységet teljesen megszüntették. A megyerendszer bevezetése lehetőséget adott a román hatóságoknak arra, hogy az új közigazgatási egységek megrajzolásával minél több magyar közösséget szorítsanak kisebbségbe. Az anyanyelvi oktatás és a nyelvhasználat korlátozásával, az egyetemi képzésbe történő bejutás akadályozásával, valamint a szabad vallásgyakorlás korlátozásával a nyolcvanas évekre a romániai magyarság intézményes képviseletének elvesztése után elvesztette humán értelmiségének jelentős részét is. Bár Gorbacsov az 1987-es romániai látogatásakor felhívta a figyelmet a nemzeti politikában szükséges érzékenységre, ez nem akadályozta meg a román államot a „településszisztematizálási terv” 1988-as elindításában, amelynek során mintegy 8 000 falut – köztük a magyar közösségeket – jelöltek ki megsemmisítésre.

A Felvidéken a trianoni döntés következményeként mintegy egymillió magyar került csehszlovák uralom alá. Az új állam saját létezését – Közép-Európa tarka etnikai térképének dacára – tiszta nemzetállamként kívánta berendezni. A felvidéki magyarság számára ez lakosság-cserét, kitelepítést és erőteljes asszimilációs politikát jelentett. Az állam a társadalmi érvényesülésért és a teljes értékű polgárként való kezelésért a kisebbségek kultúrájának és eredendő nemzettudatának részleges vagy teljes feladását várta. A magyarság érdekképviseleti intézményrendszerét elsorvasztották, az anyaországi kapcsolatait, anyanyelvhasználatát korlátozták. 1988 végén a csehszlovákiai magyarok memorandumban követelték a csehszlovák nemzetiségi politika felülvizsgálatát, valamint törvényi és alkotmányos garanciákat a kisebbségek számára.

JÓNÁS RÓBERT

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG GONDJAIRÓL S A VELÜK KAPCSOLATOS TEENDŐINKRŐL

A mai Jugoszlávia területén élő magyarságot egyrészt a honfoglalás évtizedeitől folyamatosan ott élő, másrészt a török kiűzését követő, XVII. században újratelepitett népesség le- származottai alkotják. A középkori magyar királyság legfej- lettebb és leggazdagabb részét az oszmán dúlás visszavetette, azonban később mezőgazdasága, bányászata, ipara a Habsburg- monarchia élvonalába emeli. 1918. decemberében a történeti Magyarország területének 6,5 %-a, vagyis 21 ezer km² - Bács- ka, a volt Temesi Bánság 1/3-a, a Drávaszög és a Mura-vidék - az újonnan kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált. E vidékek összlakosságának mintegy harmadrésze - félmil- liónnál több ember - magyarajkú volt.

A két világháború között az elszlávosító telepítések, a diszk- riminativ földreform, az egyházi iskolák államosítása, több- ségi nyelvűvé tétele, a magyar szervezetek, pártok feloszla- tása, a békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseinek a megsértése révén sikeresen törték meg a magyarság korábbi gaz- dasági, társadalmi, kulturális erejét. 1941-ben a német-olasz támadás Jugoszlávia megszűnését vonta maga után - a Délvidék jelentős magyarlakta területei ismét az anyaországhoz tartoz- hattak. A hadműveletek s az erős partizánmozgalom háterszági kihatásai kölcsönös vérengzésekhez vezettek - a kritikus nem- zeti ünvizsgálat e téren délszláv oldalról mind a mai napig várat magára.

Az új Jugoszláviában a magyar nyelvű oktatás és közművelődés néhány évi fölfelé ívelés után törést szenvedett. Az ok a kom- munista pártok Tájékoztató Irodájának Jugoszláviát elítélő,

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 22. öe., 1.5.2.1.3.

1. dokumentum: Székely András Bertalan: A délvidéki magyarság gondjairól és a velük kapcsolatos teendőinkről, 1989.09.18.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.4.3.2.1.1. Bíró Zoltán anyagai, 18. doboz, 22. ö.e.

- 2 -

1948. évi nyilatkozata, majd az ezt követő szakítás az ország és az ún. szocialista államok között. A mintegy másfél-két évtizedes elszigeteltségben egyrészt az ott élő magyarság tudatának, nyelvi állapotának a gyengülése, jugoszláv és másirányú tájékozódása következett be, másrészt - ezzel összefüggésben - egyes pozicionált értelmiségek megteremtették az anyanemzettől eltávolító, önálló vajdasági magyar kultúra koncepcióját.

A népmozgalmi adatok az őshonos, Kárpát-medencei magyar kisebbségek közül - Ausztria után - a legnagyobb eróziót Jugoszláviában mutatják. Amíg a később elcsatolt délvidéki területek magyar lakossága 1910-ben 577 ezer volt, az 1981. évi népszámlálás csupán 427 ezret mutatott ki: a fogyás 7 évtized alatt 150 ezer lélek, több mint 25 %-os. A két időpont között Vajdaság magyarságának az aránya közel a felére csökkent, 32,6 %-ról 18,9 %-ra. Az okok a történelmi eseményekben s azok pszichés következményeiben, az egész magyar nyelvetérület alacsony természetes szaporulatában s magas önpusztításában, az igen elterjedt vegyes házasságokban, a belső migráció, a külföldi munkavállalás meg a kivándorlás népességapasztó hatásában, valamint népszámlálási manipulációkban keresendők. Mindamellet hazai mértékadó becslések a jugoszláviai magyarok valós számát 480 ezerre becsülik, akiknek kilenctizede a szerb köztársasághoz tartozó Vajdaság, 6 %-a Horvátország, 2 %-a Szlovénia területén él, a többiek elszórva a nagyvárosokban.

Az alkotmányok és számos törvény biztosította nemzetiségi jogok s azok megvalósulása között meglehetősen a távolság. A nemzetiségi alapú politikai érdekképviselést csupán Szlovénia teszi lehetővé, Horvátországban magyar kulturális szövetség működik, Vajdaság tájain azonban minden erre irányuló kísérletet szankcionálnak, a néhány évig működött vertikális szervezeteket elsorvasztották, vezetőiket meg-

- 3 -

burcolták. A kétnyelvű közigazgatás, az anyanyelvű oktatás, köz-
művelődés, az anyanemzeti kapcsolatok – a hatvanas-hetvenes évek
átmeneti fellendülése után – a gyakorlatban akadályba ütköznek,
s mintegy másfél évtized távlatában visszafejlődtek. A különböző
önigazgatási testületekben a magyarok részvétele többnyire a la-
kossági számarányuknál kisebb.

A népmozgalmi folyamatok, a legváltozatosabb iskolai átszerve-
zések, összevonások, politikai s lélektani motivációk követke-
zményeként a 60-as évektől az anyanyelvűnkön tanulók s tanítók
száma több mint egyharmadával csökkent az általános iskolákban.
A délvidéki magyar középiskolások közel fele már többségi nyel-
ven végzi tanulmányait. Az ok: a humán szakirányok minimálisra
csökkentése és a választható szakok irreális szétaprózása. Ebből
kifolyóan az anyanyelvű oktatás sok területen megszűnt, a szülők
növekvő hányadban iratják gyermeküket szláv nyelvű tanintézetbe.
A felsőfokú képzés egyes tárgyait magyarul is oktatják, a Magyar-
országon továbbtanulás lehetősége évente 100 fiatalnak adatik meg.
A magyar nyelvű tömegkommunikációs lehetőségek Jugoszláviában ki-
fejezetten jók /heti több mint tízórás tévéadás, naponta magyar
híradó, tucatnyi magyarul is készülő helyi rádióadás – köztük az
újvidéki egész napos –, nívós napilap, számos heti és havi perio-
dika/. A könyvkiadás és -terjesztés csúcsintézménye a Fórum ki-
adó, de települések, szervezetek, intézmények is adnak ki magyar
vagy többnyelvű köteteket. A magyar jellegű múzeumügy tárgyi és
személyi feltételei hiányosak. A színházi, zenei és képzőművészeti
kultúra – meglévő gondjai ellenére – számottevő magyar értékeket
mutat fel Jugoszláviában. Az itt élő magyarok döntő többsége római
katolikus, egytizedük református. A vallásüldözés számos megnyilván-
ulása, a nyelvi és ideológiai türelmetlenség romboló hatása elle-
nére az egyházak identitásőrző szerepe jelentős.

- 4 -

Az MDF kisebbségpolitikai programjába a délvidéki magyarságot illetően a következő teendőket javaslom fölvenni:

- a Trianon óta folyamatos betelepítések következtében a magyar etnikum súlya állandóan csökken, ezért a békeszerződések kötelezettségei alapján az impériumváltozás ideji nemzetiségi arány biztosítását számon kell kérni;

- a tömb-, illetve szórványhelyzet függvényében a területi, illetve a kulturális autonómia megteremtése célul tűzendő ki;

- egymásra épülő községi, tartományi, köztársasági és országos szinten megteremtendő a jugoszláviai magyarság vertikális érdekképviselői szervezete. Jogi személyként legyen jogosítványa a magyarság egészét, csoportjait vagy egyéneit érintő bármely kérdésben figyelembe veendő véleményt nyilvánítani, indíthasson képviselőjelölteket a választásokon, küldöttet legyenek tagjai az egyes köztársaságok és Jugoszlávia képviselőházának, a magyarországi nemzetiségi kollégiumnak, s távolabbi célként lehessen ENSZ-képviselőtük;

- a nyelvi egyenjogúság kiépítése, illetve betartatása a közigazgatásban és a vállalatoknál;

- minden 20 %-ot meghaladó magyarlakta településen magyar vagy magyarul tudó lelkipásztor és legalább részben magyar oktatási intézmény;

- az iskolarendszer regenerálása: az oktatás teljes vertikumának megteremtése magyar nyelven, a környezetnyelv csupán egy kötelező nyelv legyen, de más tárgyak szakkifejezéseit ismerjék meg többségi nyelven is a diákok;

- kiemelt nemzeti földrajz-, történelem- és irodalomtanítás;

- korlátozás nélküli jog magyarországi közép- és felsőfokú oktatási intézmények látogatására - itthon a belföldieket megillető minden kedvezmény /ösztöndij, kollégium stb./, hazatérve pedig az okmányok bürokráciamentes honosítása;

- 5 -

- korlátozás nélküli anyanyemzeti kapcsolatok az élet minden területén - ennek elősegítésére újabb határátkelők létesítése;

- nemzetiségmegtartó célzatú magyarországi beruházások az ipar, mezőgazdaság, szolgáltatások terén jugoszláviai magyarlakta vidékeken az ő foglalkoztatásukra - a dél-tiroli osztrák és német, az olaszországi és karintiai szlovén vállalatokhoz hasonlóan;

- a Fórum könyvkiadói és külkereskedelmi monopóliumának a feloldása, a helyi magán- és közös könyvkiadás liberalizálása;

- a magyarországi sajtó, könyvkiadás mennyiségi-minőségi hatásának a javítása;

- a szerb nemzeti könyvtár kiiktatása a Magyarországról érkező könyvtári ajándékok terítésében;

- a létrehozandó magyar vertikális szervezet alapítson magyar nemzeti-nemzetiségi könyvtárat magyarországi és jugoszláviai magyar kötelezpéldány-szolgáltatással, írói hagyatékok ápolásával, önálló kiadói tevékenységgel, továbbá hozza létre a jugoszláviai magyar képzőművészet galériáját;

- a kisebbség rádió- és tévészekembereinek, újságíróinak hazai továbbképzése, minden médiában napi anyaországi tudósítások - Magyarországon pedig az ő életükről ugyanugy;

- a magyar központokban önálló magyar színtársulatot;

- az önismereti diszciplinák /szociológia, demográfia, szociálpszichológia, statisztika, közgazdaságtan, nemzetiségtörténet, néprajz, honismereti munka, múzeumügy/ erőteljes fejlesztése és publikálása;

- a nemzeti szimbólumok korlátozás nélküli használatának a megengedése;

- az anyanyelvű hitélet akadályozása helyett támogatás, beleértve az intenzív magyarországi kapcsolatokat is, délvidéki magyarok számára hazai papneveldek látogatásának lehetővé tétele a római katolikusoknál;

- 6 -

- magyar-szerb, magyar-horvát és magyar-szlovén baráti társaságok alakítása a határ mindkét oldalán;

- a kölcsönös érdekelttség megteremtésére, ahol lehet, hasonló megoldások a hazai délszláv kisebbségek számára; végül

- a fentiek biztosítására kétoldalú és nemzetközi jogi garanciák kiépítése.

Budapesten, 1989. szeptember 18-án

/dr. Székely András Bertalan/

- 14 -

JUGOSZLÁVIA

=====

/Az Újvidéki Magyar Szó 1987. áprilisi száma
alapján/

Nemzetiségi problémák

724. "Egyre sürűbben hangzik el többé-kevésbé burkoltan, hogy a kisebbségek, nemzetiségek sokba kerülnek..." Folyik a vita a tartományok /Vajdaság, Kosovo/ önállóságával kapcsolatban. Vajdaság tartományi autonómiája biztosítja, hogy a nemzetiségek az államalkotó jugoszláv népekkel egyenrangúnak érezzék magukat. Az önállóság megazósítatósónak koncepciója "nagyjában megegyezik a sokat vitatott, de soha vissza nem vont Memorandummal, hisz ez is hegemonikus cél".

/Doák Ferenc: Időközben, más napok hullámvérése. = Magyar Szó, 1987. ápr. 4. Ellátó 18. sz. 13.p. - Az állam "visszatérése" alómmal./

A Memorandumot a szerb akadémia állította össze, erősen nacionalista hangvétell: a szerb nemzet veszélyben van, stb, stb.

Horvátországi Magyarok Szövetsége /HMSZ/

725. Március végén, Székesen tartotta a Horvátországi Magyarok Szövetsége /HMSZ/ az évi közgyűlést. Az elnök, Tripolecki Ferenc közönte a megjelenteket, majd Troszt Sándor tartotta meg a beszámolót. Az elmúlt években mintegy száz fiatal folytatta tanulmányait magyarországi egyetemeken, azonban ezek a fiatalok hazakerülve nem kapcsolódtak be a HMSZ munkájába. Lábadi Károly beszámolt arról, hogy megkezdtek a néprajzi hagyományok gyűjtését. Pasza Árpád javasolta, hogy nagyobb számban kellene Forum-könyveket vásárolni a könyvtárak számára.

- 15 -

/[Mészáros Vera] M.V.: Művelődési munka korszerűbb formában. Megtartotta évi közgyűlését a Horvátországi Magyarok Szövetsége. = Magyar Szó, 1987. ápr. 1. Junatáj 13.sz. 1.p./

Oktatás

726. Az egységes törzsanyag elfogadása asszimilációt jelentene. Az osztrák időben és a megszállás alatt is volt szlovén iskola, szűgyen lenne, ha most a törzsanyaggal "jugoszláv" nyelvet alakítanának ki, kizorítva a nemzeti elemeket. Tiszteletben kell tartani a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát. - Az egységes törzsanyag művelődéscsillenes és etikaellenes. A szlovén irók alienzik a bevezetését. /Nagy szűgyen volt. Ciril Zlobec az egynevezett törzsanyagról. - Részletek a Startnak adott interjából. = Magyar Szó, 1987. ápr. 12. 10.p./

727. A Forum kiadásában megjelent a Nova tovább? című tájékoztató, a vajdasági nyelcadikosok részére közöl ismereteket a továbbtanulásról, ugyanigy az egyetemi felvételiokról. /K-k: A minősítő vizsgák programja. Megjelent a Nova tovább? című tájékoztató. = Magyar Szó, 1987. ápr.12.15.p./

728. Belgrádban - több évi próbálkozás eredményeképpen - 1986 őszétől anyanyelvápoló pedagógiai foglalkozást tartanak a Bora Stankovic Általános Iskolában. - Jó lenne Belgrádban is létrehozni a magyar művelődési egyesületet, mint például Zágrádban vagy Ljubljánában. /Szöllősy Vágó László: Anyanyelvi kultúra és még valami. Látogatóban a belgrádi anyanyelvápoló tagozaton. = Magyar Szó, 1987. ápr. 16. 15.p./

729. Kalmár Lenke /Topolya/ 33 éve Általános iskolai magyartanár pályája tapasztalatairól nyilatkozott. Szakkört is vezet, ahol a tanulók színjátázók, bábosok, szavalók. /P.Náray Eva: A hivatás öröme. Bemutatjuk Kalmár Lenkót, topolyai Április 20. Általános Iskola magyar szakos tanárát. = Magyar Szó, 1987. ápr. 27. 7.p./

- 36 -

szokásaink. = Magyar Szó, 1987. ápr. 11. Kilátó 19. sz.
16.p. - Hagyományaink nyomában rovat./

810. Gusavány Mária /Kupuszina/ zombori középiskolás Kupuszina
népi hagyományairól írt dolgozatát különdíjjal jutalmazták.
/A néprajz vonzalmában. = Magyar Szó, 1987. ápr. 28.
Dunatáj 17. sz. 6.p./

Magyar-román vita

811. A Tanjug ismertette Bányász Rezső Államtitkár tájékoztató-
sát, ezzel "Budapest hivatalosan válaszolt Nicolae Ceau-
seson román elnök éles vádjaira". A vádakat visszautasít-
totta.

//Tanjug/: Mérsékkelt válasz az éles vádakra. Budapestnek
és Bukarestnek közösen kell munkálkodnia a vitás kérdések
megoldásán. = Magyar Szó, 1987. ápr. 2. 4.p. - 2. kiadás./
Csak a 2. kiadás hozta ezt a beszámolót.

812. A Magyar Tudományos Akadémia megalapozatlan rágalomnak
nevezi a román történészek vádját, hogy meghamisítja a
történelmet és újjáéleszt a Horthy-féle fasizta és so-
vinista téziseket.

//Tanjug/: Az MTA válasza a román vádakra. Szakmai vitát
csak tudományos érvek alapján. Az intézmény megalapozat-
lannak nevezte a román történészek állítását. = Magyar
Szó, 1987. ápr. 3. 2.p./

A lap ezen ismertető után zárójelben jelente:
"Bányász Rezső Államtitkár nyilatkozatát teg-
napki számunk második kiadásában közöltük."

813. A bukaresti Romania Literara már a harmadik olyan cikket
küldi, amelyik azzal vádolja Magyarországot, hogy beavat-
kozik a belügyeibe. Az Erdély története című munka meg-
állapításait vitatják ezek az írások. A legújabbnak dr.

- 37 -

Oliver Lustig a szerzője. Azt állítja, hogy Románia oázis volt a világháborúban a zsidók számára, azonban a Horthy-rezim zsidóüldözésével.

//Tanjug/: Folytatódik a polémia. A Romania Literara cikksorozatának harmadik folytatása az Erdély története című budapesti kiadványról. = Magyar Szó, 1987. ápr. 4. 3.p./

814. A Scintila cikke román-magyar csőstalálkozót javasolt.

//Tanjug/: Románia-Magyarország. Békülékenyebb hangnem. Bukarest közvetett úton csőstalálkozót javasol Budapestnek. = Magyar Szó, 1987. ápr. 7. 3.p./

Értelmiségiek kivándorlása

815. "Az utóbbi néhány évben 15000 értelmiségi vándorolt ki, és mintegy 2000 nem folytatta eredeti munkáját." Azért mentek el, mert "nem tudták tovább tűrni a diktatúrát és a bürokrácia korlátozását. Ezzel azonban egyes értelmiségiek szervezkedését a végsőkéig politizáljuk".

/Dr. Letica, Slaven: A harmadik nemzedék. = Magyar Szó, 1987. ápr. 5. 11.p./

Milyen lehet a kivándorolt értelmiségiek nemzeti megoszlása?

Értelmiségiek ilyen nagyarányú kivándorlásáról eddig nem olvastam.

Demográfia

816. Zombor község /-járás/ területén csökken a lakosság. Zomborban nő, de a falvakban nagy a lélekszám csökkenése, így Órszálláson, Doroszlón, Telecskán, Regőcén és Bérógen. Telecskán 1948-ban 3122-en, 1981-ben 2429-en éltek. Doroszlón a legnagyobb az idősok aránya.

/T.L.: Mind több az idős és mind kevesebb a fiatal. A kimutatások szerint előregezik a sombri közösség lakossága. = Magyar Szó, 1987. ápr. 6. 3.p./

L A P S Z E M L E1987. májusJUGOSZLÁVIA
=====

/Az újbudai Magyar Szó 1987. májusi számai alapján/

Nemzetiségi kérdés

/asszimiláció/

930. Az egyik belgrádi napilap egy vajdasági községről ír, ahol 14 nemzet és nemzetiség él nagy megértésben, mindnyájan szerbhorvát nyelven beszélnek és ezt természetesnek veszik. Az iskolában is ezen a nyelven tanulnak. Ez lenne a boldog asszimiláció, kérdezi a cikkíró. Sértőnek érzi, hogy olyan embereket állítanak példaképül, "akik ilyen vagy olyan /végső soron mégis kényszerítő/ körülmények hatására, mindenesetre önként, lemondtak nemzeti identitásukról, megértették az idők parancsát, szerbhorvátul beszélnek, jugoszláv nemzetiségűnek vallják magukat, szerbhorvát tagozatra járnak, nem sokat törődnek az apjuk vagy az anyjuk kulturális örökségével, történelmi hagyományával..."

A jugoszláv alkotmányból következik, hogy "nem az a jó, a jobb jugoszláv, aki szégyenli és elfelejti az anyanyelvét, aki elhanyagolja vagy megtagadja nemzeti kultúráját..."

//bn/: Szépen asszimiláció? = Magyar Szó, 1987. máj. 13. 5.p.

/az albán nyelv használata/

931. A Szerb Képviselőházban megállapították, hogy Kosovóban már tíz éve háttérbe szorult a szerbhorvát nyelv használata, felvetették: ki a felelős ezért. A környezetnyelvet kötelezővé kellene tenni.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 68. doboz, 20. öe., 1.26.5.

3. dokumentum: Külföldi sajtószemle, 1987. május-június.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.26.5. Egyéb, 68. doboz, 20. öe.

- 2 -

//Tanjug/: kötelező tantárgy legyen a környezetnyelv. A köztársasági képviselőház két bizottságának üléséről. = Magyar Szó, 1987. máj. 19. 5.p./

932. Május 26-án tárgyalta a Szerb SZK Képviselőházának mindhárom tanácsa a kosovói nyelvhasználatot. A szerbhorvát nyelv alárendelt helyzetbe került Kosovóban, állapították meg, ez a gyakorlat "tartóhatatlan", mert "nemzeti türelmetlenség kialakulásához vezet", nyelvi bezárkózást jelent. Ez a nyelvi bezárkózás hatott a szerbek és orngoraiak kitelepülésére is. A "küldöttek többsége úgy ítélte meg, hogy a Kosovóban élő szerbhorvát, illetve török nyelven beszélő nép jogfosztott..." Hangsúlyozták, hogy ez nem az államnyelv szorgalmazását jelenti. A kosovói küldöttek kifogásolták a hivatalos nyelvhasználatról szóló előterjesztést, tévesnek tartották a kosovói nyelvhasználatról szóló megállapításokat. Vitatták azt is, hogy joga van-e a Szerb Képviselőháznak erről tanácskozni. A vajdasági küldöttek viszont támogatták a kedvezőtlen kosovói helyzet felszámolására irányuló javaslatokat.

//Tanjug/: A nyelvi bezárkózás ellen. A Szerb SZK Képviselőháza a hivatalos nyelvhasználatról Kosovóban. = Magyar Szó, 1987. máj. 27. 5.p./

/a kosovói albánok népszaporulatának elítélése/

933. Gyakrabban hangzanak el indulatos felszólalások, az ország legmagasabb fórumain, amelyek ostorozzák a kosovói albánok magas népszaporulatát. A Szerb Szakszervezeti Szövetség Tanácsának ülésén Gvozdena Miljanović azt állította, hogy az albánok nagy népszaporulata üsztönzi kivándorlásra a kosovói szerbeket. Erről a Politika "Az ellenőrizhetetlen népszaporulat is nyomásgyakorlás" címen számolt be. - Izléstelenség a kosovói asszonyokat nacionalizmussal vádolni, mert több gyereket szülnek, állapította meg a cikkíró.

- 3 -

/Fehér István: Tallózás. = Magyar Szó, 1987. máj. 30. 6.p./
 Ritka eset, hogy magyar újságíró szembefordul a Politikában is hangosított, megdöbbentő, albánellenes állításokkal.

Kapcsolat a kivándoroltakkal

934. Jugoszláviában a kapcsolattartásra köztársaságokként és tartományokként külön hoztak létre szervezeteket, a vajdasági a Kivándoroltak Vajdasági Anyaszervezete. Harminc éve áll fenn, titkára Soltész József. Vajdaság soknemzetiségű, ez a szervezet áll kapcsolatban a külföldön levő, kivándoroltak által alapított magyar, szerbhorvát, szlovák stb. szervezetekkel. Segíti őket a hagyományápolásban, előfizetnek részükre vajdasági lapokra, így a Magyar Szóra is, ezenkívül propagandakiadványokat küldenek, énekkarok, népi zenekarok, néptáncosok találkozóját megszervezik. Az anyanyelvi oktatáshoz tankönyveket biztosítanak.

†Turuoz Iva: Összeputak itivelő nidak. A kapcsolatokkat ápolni kell. Beszélgetés Soltész Józseffel, a Kivándoroltak Vajdasági Anyaszervezetének titkárával. = Magyar Szó, 1987. máj. 26. 4.p./

935. Svédországban, Halmstadban a nyolcvanas évek elején megalakították az ott élő /legtöbbjük Sándoregyházáról /Ivanovo/ érkezett/ magyarok a Vajdaság nevű egyesületet. Először 210, jelenleg 160 tagjuk van, Reményi Oszkár az egyesület vezetője. 1986-ban a hertolendyfalvi /Vojlovica/ Tanügyi Áron Művelődési Egyesület népes küldöttsége meglátogatta a Halmstadban élő magyarokat.

/Spitzer Evar: Tanácsosul is, kalácsosul is. Egy svédországi jugoszláviai magyar egyesület és tagjainak élete. = Magyar Szó, 1987. máj. 26. 4.p.

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG

Helyzetkép és teendők

Lélekszám és területi megoszlás: a legutolsó /1977/ népszámlálás szerint Romániában 1.671.000 magyar élt /nemzetiség és anyanyelv összevont rovata/. Ebből Erdély és kapcsolódó részein 1.597.000. A magyarok ezek szerint Románia lakosságának 7,8 %-át képezték, az Erdélyen belüli arányszámuk 22 %. Ezek a számok népmozgalmi elemzés szempontjából semmiképpen sem fogadhatók el. A demográfusok általában az 1956. évi népszámlálási eredményeket tekintik reális kiindulópontnak. Ennek alapján a természetes szaporulati ráta figyelembevételével a romániai magyarság minimális lélekszáma 1977-ben kerekén kétfélmilliónak, 1987-ben 2.110.000-nek adódik. Ez 1987-ben országosan 9,1 %-os, Erdélyben 24,6 %-os arányt jelent. A számítást megerősítik az egyházi statisztikák is, azzal, hogy ez a lélekszám minimális értéként kezelendő. A maximum véleményem szerint 2,5 millió körül képzelhető el.

Az adatok megyei megoszlását véve alapul a magyar népesség területi megoszlásáról az 1977. évi népszámlálás szerint azt lehet mondani, hogy nagyjából 40 %-uk él Erdély keleti határvidékén, azaz a Székelyföldön, 30 %-uk a nyugati határ mentén, 10 %-uk Kolozsvár környékén és 20 %-uk interetnikus diaszpórában.

Vallási tagolódás. A római katolikus magyarok száma

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 25. öe., 1.5.2.1.3.

4. dokumentum: A romániai magyarság. Helyzetkép és teendők. Dátum nélkül.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.4.3.2.1.1. Bíró Zoltán anyagai, 18. doboz, 25. öe.

2.

kb. 920.000; a reformátusoké /hivatalos közlés szerint/ kb. 730.000, egyházi körök becslése szerint azonban elérheti az egymilliót is; az unitáriusok száma kb. 80.000, a magyar evangélikusoké 30.000, egyéb protestáns felekezethez tartoznak kb. 90.000-en, felekezeten kívüli egykori görögkatolikusok száma becslések szerint kb. 80.000. Erdélyen kívül kb. 50.000 csángó és kb. 30.000 bukaresti magyar katolikussal számolhatunk. A fentieket figyelembe véve a vallásfelekezetek alapján a magyarok száma Romániában 2-2,3 millióra tehető.

A nemzeti diszkrimináció tényei és tendenciái. A magyarok a román többséggel együtt meg vannak fosztva a tulajdontól és a politikai és állampolgári jogoktól, ez azonban nemcsak személyükben, hanem nemzeti identitásuk fenntartásában is érinti a magyar nemzeti kisebbséghez tartozókat. Ennek megfelelően a romániai magyarok ma nem rendelkeznek semmilyen saját intézménnyel. A diszkrimináció azonban tulmegy ezen. A cél nem az asszimiláció, hanem a nemzeti identitás megsemmisítése, a kulturális gyökerektől való radikális elszakítás. Mindez Románia politikai rendszerének fasisztoid és etnokratikus hagyományokra épülő sztalinista totalitárius jellegéből adódik.

A legfontosabb tények. Sorozatos közigazgatási átszervezésekkel /1952: tartományi rendszer, 1960: a "Ma-

3.

gyar Autonóm Tartomány" "Maros-Magyar Autonóm tartomány-nyá" szervezése etnikai arányainak a magyarok rovására történő megváltoztatásával, 1968: megyerendszerre való visszatérés, legújabbán ismét területi átrendezés tervei kerültek nyilvánosságra/ a kompakt nemzetiségi településterületek megbontása és szórványosítása, ill. a szórványok felszámolása; a kisebbségek városi jelenlétének nagyarányú visszaszorítása.

A kisebbségek tanulási lehetőségeinek korlátozása, a kisebbséghez tartozók körében a képzettség szakmai összetételében korszerűtlen szakmai arányok kialakítása. Az értelmiségi és általában a magasabb iskolai végzettséghez kötött pályákra jutás módszeres korlátozása. Ennek eszközei az iskolai lépcsőfokok között alkalmazott numerus claususok, az iskolarendszer átszervezései és a központilag irányított álláselosztási rendszer. Mindez együttesen a kisebbségekhez tartozók társadalmi presztizsének folyamatos csökkenéséhez vezet /deklaszálás/. /Az egyetemeken ténylegesen alkalmazott numerus clausus a 70-es években a magyarokra nézve 5,38-5,60 % között mozgott, miközben a hivatalos számarányuk az ország lakosságán belül 8,6-7,9 % között változott. Figyelem: itt nem a magyarul tanuló, hanem Romániában egyáltalán egyetemre járó magyar diákokról van szó! /

Az anyanyelvi oktatás felszámolását a következő ada-

4.

tokkal szemléltethetjük: a magyar nyelven tanuló diákok arányszáma Románia általános iskoláiban 1976-ban 5,64 % volt, 1986-ban 2 %; a középiskolákban magyarul tanulók arányszáma 1976-ban 2,97 %, 1986-ban 1,31 % volt és a tendencia változatlan. Megjegyzendő, hogy a "magyarul tanulók"-nak is csak egyre kisebb hányada tanul valóban magyarul és ők is egyre kevesebb tárgyat.

Mind ezek a tendenciák a művelődés és a magyar nyelvű tömegtájékoztatás minden területén nyomkövethetők.

Az egyházak templomfalak közé szorítása, a lelkipásztori tevékenység elsorvasztása, a nem román jellegű felkezetek sajtójának gyakorlatilag teljes megsemmisítése, a lelkipásztori utánpótlás folyamatos akadályozása és mesterséges csökkentése. Új egyházközsegek és gyülekezetek alapításának, templomok építésének megakadályozása, ill. lehetetlenné tétele. Kísérletek a magyar jellegű római katolikus egyház románosítására.

Mindehhez járul a nemzeti gyűlöletkeltés - amelyben aktív részt vállal a hivatalos román ortodox egyház szóbeli propagandájával és kiterjedt sajtójával - és az anyaországhoz fűződő kapcsolatok általános korlátozása - nemegy vonatkozásban államellenes színben való feltűntetése - és az egyes szálak módszeres megszakítása.

5.

Az eredmény. A romániai magyarság intézményei után elvesztette humán értelmiségének döntő hányadát, egyre nagyobb hiányt szenved a laiki gondozást végző papságban /ez különösen a reformátusok esetében súlyos/, társadalmi szerkezete deformálódott, közösségi összetartó erői itt-ott megrendültek /menekülthullám/.

A kilátások. Annak ellenére, hogy a Romániában élő magyarság történetének soha nem látott mélypontja felé halad, a most kialakítandó magyar politikának nem teljes megsemmisülésükkel, /asszimiláció, menekülés, kivándorlás stb./, hanem tartós megmaradásukkal kell számolni. Geopolitikai térségünkben zajló változások, ha késéssel is és további áldozatokat követelve, de számukra is magukban hordozzák a fordulat kilátását. Stratégiánkat erre kell építsük.

Nemzeti stratégia. Általános békestratégiába illeszkedő, egyszerre védekező /ideértve a katonai területet is/ és offenzív /a katonai terület kivételével/ külpolitika. Békestratégián a világ munkamegosztása ^{Bevall} a demokrácia és az emberi jogok szélesítése jegyében történő, az egyoldalú függőségi viszonyokat felszámoló - egyre aktívabb beépülést értem. Ennek jegyében alakítandó ki, a magyar Európa-politikán belül a magyar Közép- és Kelet-Európa politika. Közép- és Kelet-Európa politikánk dimenziójában vázolható fel Románia-politikánk. Ennek kétségtelenül legfőbb eleme az öt /vagy inkább négy/ országra

6.

kiterjedő "magyar kérdés".

Románia különleges eset, "negatív laboratórium" /Bogomolov, Sislin/. Az ott élő magyarság jövője nagy mértékben függ a románok jövőjétől, de ez a függőség nem teljesen egyoldalú, jelentősen befolyásolja Magyarország jövőjének alakulása és a magyar politika.

Lakiteleki Rendszerváltó
Archívum

A magyarországi románokkal kapcsolatos kérdésekről

A mintegy 20-25 000-es lélekszámú hazai románság az ország délkeleti területének 18 településén él. A 18 településből 8 Békés, 9 Hajdu-Bihar, 1 pedig Csongrád megyéhez tartozik. Ménherék kivételével valamennyi helység vegyes lakosságu; a falvak közül számos társközségi státusú. A hazai románság első számú központja Gyula, e városban van a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének székhelye, itt jelenik meg a szövetség hetilapja, Gyula egyben görögkeleti egyházi centrum is. Ugyanakkor a tanárképző főiskola román tanszéke, a regionális televízió és rádió román stúdiója révén központi szerepe van Szegednek is.

A magyarországi románság etnikai szilárdsága a hatvanas évektől kezdve gyorsuló ütemben gyengül. A mezőgazdaság, a tradicionális falusi élet átalakulásának következtében, az elvándorlás és a vegyesházasságok miatt a románság jelentékeny része mára a kultúra- és nyelváltás határára érkezett. Az MRDSz 1988. decemberében tartott kongresszusára készített beszámoló a következőket írta erről: "... az anyanyelv funkcióját egy igen periférikus tájnyelvi változat töltötte be, a saját kultúra pedig archaikus jellegénél fogva nem sok támpontot nyújthatott a magasabb szintű román műveltség elsajátításához."

A magyarországi románok által /is/ lakott települések gazdasági szempontból igen változatos képet mutatnak. A pozitív pólus Ménherék, ahol a község lakossága közel husz év óta folytat magyaranyu magángazdálkodást, elsősorban főlíázó zöltségtermelést. A másik végletet az ismert településpolitikai rendelkezések következtében elnyomorodott, fogyó népességű, kis községek jelentik.

A hazai románság társadalmi és kulturális érdekvédelmi Szervezete a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége. A szövetségnek 5 alkalmazottja van, a Művelődésügyi Minisztérium által biztosított évi költségvetése az elmúlt öt esztendőben 6 464 000 és 6 762 000 forint között mozgott. /Ebből az összegből körülbelül 4 000 000 forintot fordítottak a szövetség lapjának személyi és előállítási költségeire./ Az MRDSz a monolitikus hatalmi struktúra jellegzetes képződménye. A szövetség

- 2 -

jelenleg érvényben lévő alapszabálya is elsődleges feladatnak mondja "a Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és a kormány programjának végrehajtásáért" való mozgósítást. Az MRDSz működése is az ismert transzmissziós modell szerint ment: "A Szövetség céljának elérése érdekében a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján a Hazafias Népfront mozgalmi keretében az állami és társadalmi szervezetekkel, azok nemzetiségi bizottságaival együttműködve látja el feladatát." Az általános politikai viszonyok változásával, ha lassan is, a románság köreiből is megindult a hatalmi centrumtól való függetlenedés. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Román Tanszékének tanárai és hallgatói, a szegedi TV és rádió román munkatársai működő -feltehetően hamarosan formálisan is megszervező- érdekképviselői centrumot hoztak létre. Röviddel ez előtt a szegedi csoport "Informa^{ti}ó" címen önálló lapot indított. Az MRDSz vezetői és a szegedi csoport között az érdekvédelmi törekvényt, a függetlenséget illetően jól érzékelhető feszültség van. A tavaly decemberi kongresszus előtt a szegediek közül néhányan kérésüket tették a falvakban, s a hivatalos jelöltekkel szemben önálló jelöltek küldötté választását szorgalmazták. Az akciózt élénk sajtópolemia követte. /A gyulai MDF mind az MRDSz-szel, mind a szegediekkel felvette a kapcsolatot. Az MRDSz tavaly decemberben a kezdeményezést tartozkodással fogadta, a szegediekkel kezdettől jó kapcsolatot alakítottunk ki. Az MDF országos vezetőivel megállapodást aláíró párizsi román emigráció képviselőit ők kalauzolták hozzánk, programunk nemzetiségpolitikai részét egyetértőleg ismertették az "Informa^{ti}ó"-ban. Ld. melléklet./ Volt olyan, aki közülük belépett az MDF-be./

A magyarországi románoknak pillanatnyilag egy országgyűlési képviselője van, az MRDSz főtitkára, aki a központi listán jutott mandátumhoz. A legutóbbi országgyűlési választáson egyéni kerületben indult a gyulai román gimnázium igazgatója, de ellenrelével szemben veszített. A helyi tanácsokban jobbra statisztikai szempontok alapján kiválasztott személyek képviselik a települések román lakosságát.

Gyulán is megalakult a pécsi Központú Magyar-Román Baráti Társaság, ám itt sem létszáma, sem összetétele alapján nem tűnik érdemleges szervezetnek.

- 3 -

A magyarországi románok anyanyelvi oktatását 15 óvoda -román óvónő is dolgozik bennük-, 6 román tannyelvű általános iskola, s 8 román nyelvet is oktató általános iskola szolgálja. A Gyulán lévő román gimnáziumnak az 1986/87-es tanévben 118 tanulója volt, ám a hatvanas évek óta a gimnáziumban csak részben folyik anyanyelvi oktatás. A felsőfoku oktatás központja a szegedi tanárképző főiskola, a debreceni tanítóképzőben 1 főállású román oktató s 2 óraadó dolgozik, ugyancsak 1 személy végzi a román óvónők oktatását a szarvasi óvónőképzőben. Az ELTE Román Tanszéke és a Román Szövetség között hagyományosan feszültségek vannak; dacára annak, hogy a tanszéken nemzetiségi tanárok is vannak, a szövetség nem tekinti nemzetiségi tanszéknak. Az anyanyelvi oktatást jelentősen megnehezíti az, hogy a diákok otthonról egy tájnyelvet hoznak magukkal, s méginkább az, hogy gyakorlatilag nyelvváltás folyik.

A magyarországi románok egy hetilappal rendelkeznek: "Foaia noastră". Az újonnan indult "Informatorul"-nak -tudomásom szerint- eddig két száma jelent meg. Az újságok mellett megjelenik egy szerény terjedelmű néprajzi kiadvány "Izvorul" címen, általában évente két szám lát napvilágot. 1985-től -általában két évente "Timpuri" címmel művelődéstörténeti kiadvány is megjelenik. Legnagyobb példányszámban az évente kiadott kalendárium -"Calendarul nostru"- fogy el. A TV havonta 1 óra román nyelvű műsort ad, a rádió 1,5 órát. Az utóbbinak egy része középhullámon nem fogható.

Az utóbbi években az ismert okok miatt lazultak a Romániával fenntartott korábbi kapcsolatok. Talán pillanatnyilag az egyházi kapcsolatok a legerősebbek.

A Magyarországi és Románia közötti ellentétek miatt jelentősen romlott a magyarországi románság közérzete. A közvélemény egy része párhuzamot von a magyarok romániai és a románok magyarországi helyzete között. Ez esetenként sértő megnyilvánulásokat is magával hoz. /A szövetségbe és a szerkesztőségbe küldött névtelen levelek, telefonok, megjegyzések./ Minderre a románság a kisebbségeket érhető módon jellemző érzékenység fokozódásával reagál.

- 4 -

Az MDF programjának összeállításakor az általános nemzeti-ségpolitikai elvek mellett a románsággal kapcsolatban a következőkre kell figyelemmel lenni:

- A magyarországi románok alapvető érdeke, hogy megteremt-
hessék autonóm érdekképviselői szervezetüket. Valószínű, hogy
a szövetségben belül változni fognak az erőviszonyok. Ezt a he-
lyi MDF-csoportok a szegediék tapintatos támogatásával segíthe-
tik.

- Az MDF-nek különösen ügyelnie kell arra, hogy törvényben
szabályozott módon a nemzetiségek mindegyike arányos parlamen-
ti és helyhatósági képviselőkhöz juthasson.

- A településpolitika általános megváltoztatása mellett kie-
meltet támogatni kellene a nemzetiségi falvak önállóságának
helyreállítását.

- A román gimnáziumban vissza kell állítani az anyanyelvi
oktatást.

- Lehetőség szerint növelni kellene mind a televízió, mind
a rádió román nyelvű adásidőjét. Különösen nagy szerepe lehet
a közeljövőben a városi kábel-TV-knek. Az MDF programjában sze-
repelni kellene annak, hogy nemzetiségi vidéken a most létrejő-
vő helyi adóknál rendszeresítsék a nemzetiségi adást.

- Az MDF-nek sajtója révén mindent meg kell tennie, hogy osz-
tassa a hazai románságban felgyülemlett aggodalmat és érzékeny-
séget.

- A találkozásunk alkalmával született megállapodás szerint
legalább havi egy alkalommal konzultálnunk kellene.

Erdész Ádám

- 38 -

ROMÁNIA
=====

/A bukaresti Előre, a osikakeredai Hargita, a kolozsvári Igazság, a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör, a marosvásárhelyi Vörös Zászló napilapok, a Brassói Lapok, a bukaresti A Hét és Ifjúsunka hetilapok, a bukaresti Tanügyi Ujság folyóirat 1987 áprilisi számai, valamint a The Times április 7-i száma alapján./

Az Erdély története című munkát támadó írások

817. Titus Popovici gyermekkorától szerette a magyar irodalmat, az előítéletek kiirtásáért harcolt. Megszerente az Erdély történetét és eredetiben olvasta. Felháborította ez a könyv, hitetlenkedéssel, megdöbbenéssel, haraggal töltötte el a könyv útszéli sértőgetése és rágalmazása. Ez a munka inkább ponyvaregény, egy "librettóíró munkaközösség" készítette, Bakai Ár & Comp., ... stb.

Sajnos, a megszokott durva, elutasító hang.

Figyelemre méltó, hogy Popovici nemcsak az általa támadott munkát olvasta el /és mond kritikát/, hanem az ötkötetes, 2500 oldalas Graosa György-könyvet is /Az 1848-49-es magyar szabadságharc története/, továbbá a szabadságharc korából dokumentumokat, ugyanis mind ezekből idéz.

Hosszú cikkeknek végén még közli a "Hungarian Freedom Fighters Federation /Magyar Szabadságharcos Szövetség/ által nemrégiben közzétett és terjesztett"kiáltványt.

Ebben az állítólagos kiáltványban Dücső Gabát idézik: Megölök minden román... stb.

/Popovici, Titus: Módszerek és stílusok a szándékos történelemhamisítás szolgálatában. /Megjelent a Romania literară 1987. március 26-i számában./ = A Hét, 1987. 14. sz. 6-8.p./

- 39 -

Popovici eddig a köztudat szerint a magyar kultúra barátja volt. Megdöbbentő, hogy kitalált, román nacionalisták által gyártott románellenes kiáltványt is közöl. A legfontosabb bizonyíték arra, hogy ez nem létező magyar felhívás, a benne szereplő Dúcsó Csaba állítólagos könyvéből vett idézet. A románok magyarellenes kirohanásait tartalmazó cikkeiben visszatérően szerepel ez a soha nem halott szerző. Először Dr. Ion Spălateanu Northysta megszállás Erdély északi részében /1940-1944/. Szent Bertalan hosszú éjszakája /Előre, 1978. márc. 5. 2.p./ című hírhedt cikkében fordult elő. Ebből az írásból megtudtuk azt - többek között -, hogy a Northysta bandák a jelzett években több mint 15 ezer románt gyilkoltak meg. Az viszont sajnálatos tény, hogy román emigránsok 1977 óta terjesztenek köreikben, de Romániába is eljuttatnak egy felhívást a magyarok ellen. Magyar fordításban ebből néhány mondat:

"Nyugati román, fegyverrel a kézben légy kész, mert közeleg az orosz-kinai háború kitörésének napja."

"...egy percig se feledd, hogy két ellenséged van, az orosz és a magyar; két barbár..."

"Üss, ülj könnyörtelenül, egyetlen magyar se maradjon életben. Mivel Erdély megtartására nincs más megoldás, csak a magyarok teljes megsemmisítése, mivel beolvasztásuk megvalósíthatatlan. Ceausescu megpróbálta közigazgatási úton való szétszórásukat, de ez nem megoldás."

818. Dr. Oliver Lustig erdélyi "zsidó nemzetiségű román állampolgár" keserűen és felháborodva olvasta el a Budapesti megjelenő Erdély történetét, továbbá csalódottan és fájdalommal. A könyvben csalások, torzítások, hamisítások vannak, "seviniszta és revizionista téziseket ébresztenek fel és licitálnak túl".

- 40 -

Lustig hosszú oikkében elmondta, hogy a magyar horthysta hatóságok segítséget nyújtottak a zsidók koncentrációs táborokba szállításához. A magyar értelmiség soha nem tiltakozott a zsidók deportálása miatt. Időzetek Endre Lászlótól, Jankó Péter népbírói elnöktől és másoktól, ezekből kiderül, hogy Európában a legkegyelenebbek a magyarok voltak a zsidókkal szemben.

Ugyanakkor Románia a "zsidók számára oárist, partot" jelentett.

/Dr. Lustig, Oliver: A horthysta terror áldozatainak emlékét sértő és meggyalázó torzítások és hamisítások. /Megjelent a Romania literară 1987. április 2-i számában./

= A Hét, 1987. 15. sz. 6-8.p./

Nem kell megtagadni a magyar fascizmust, de ehhez a oikkhez, Antonescu fascista rendszerét védő érveléshez hozzá kell tenni egy Romániában született, de ott indexre tett, a könyvtárakból kivont négykötetes munkát: Matias Carp: CARTEA NEAGRĂ. Fapte si documente. Suferintaile evreilor din România 1940-1944. Vol. I.-IV. /Lucia Traiana, Bucuresti, 1946-1947./

/Fekete könyv. Tények és dokumentumok. A romániai zsidók szenvedései 1940-1944./

A könyv sok-sok dokumentummal ismerteti a román fasizmus működését. Besszarábiából, Észak-Bukovinából, Moldvából, kisebb számban a Bánságból, Dél-Erdélyből és Havasalföldről 1942 őszéig 450 ezer zsidót deportáltak, illetve internáltak Transnistriába a román hatóságok és közülük 350 ezer pusztult el a módszeres népiirtás során. Nagyrészüket román fegyveres alakulatok likvidálták, a többit átkergették a Dágon túlra, ahol német SS-alakulatok végeztek velük. Carp hangsúlyozza, hogy nem német megzárás alatt történt a zsidók kiirtása: "a zsidók deportálásának és kiirtásának a kezdeményezése a román fasizmus műve volt."

- 41 -

A román katonai diktatúra Románia teljes zsidótlaitását 1943-ra akarta befejezni. Készbjttek azonban az egyre nagyobb német vereségek és emiatt leállították a zsidók deportálását.

819. Négy román szerző közös munkája azt állítja, hogy az Erdély története "az ősi és dicsőséges román föld történetével foglalkozva" rosszhiszeműen, sértő módon szól a román nép és nyelv kialakulásáról. Eután a szerzők kifejtik az ismert román tételt a románok eredetéről.

/Eroiu, Dimitru docens doktor, dr. Marinescu, Lucia, dr. Fischer, Iancu, dr. Tudor, Georgehe; Havis tételek a román nép és a román nyelv kialakulásáról. /Megjelent a Romania literară 1987. április 9-i számában./ = A Hét, 1987. 16. sz. 6-8.p./

820. A sorozatban születő kiadványok újabb darabját is négy szerző írta. Közös munkájukban dr. Gyémánt László is részt vett. Természetesen ismét az Erdély története a vádlott. Ebben a cikkben az Osztrák-Magyar Monarchiát ítéli el. Felvonultatnak különböző történészeket, régi román politikusokat és a négy cikkíró hozzájárulásait a lényege, az Erdély története meghamisítja, szépíti a monarchia korát.

/Dr. Eroiu, Nicolas Kolozsvár-napocai Egyetem, dr. Cămpănescu, Constantin, a Katonai Történelmi és Elméleti Tudományok Központi Kutatóintézete, dr. Gyémánt László, Kolozsvár-napocai Történelmi és Régészeti Intézet, dr. Pătroiu, Ion, Craiovai Egyetem: Nostalgia egy szomorú emlékek birodalmán, az Osztrák-Magyar Monarchia után. /Megjelent a Romania literară 1987. április 16-i számában./ = A Hét, 1987. 17. sz. 8-10.p./

821. Az Erdély története elleni támadás megjelent a The Times hasábjain is. Az eredetileg a Romania libera 1987. márc. 12-i számában megjelent hosszadalmas cikke /Tudatos törté-

- 42 -

tételezhatalisítás a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt/, melyet Stefan Pascu írt két munkatársával /másnap, március 13-án az Előre fordításban hozta/ a londoni nappalban ismertették - hirdetés formájában.

Bizonyos C. Marino adta fel, Athénból. A "leleplező" cikk végén a következők állnak, kiemelten szedve: A magyaroknak 1956-ban nem volt sikerük a szocializmus elleni harcukban.

Most próbálkoznak - nagyobb reménnyel - a szocializmus ellen.

Még valamit látni kell, azt a módot, ahogyan a nyugati világ támogatja ezt a manővert - amiért legutóbb a magyarok kérték Bécsben - és még érdekesebb az, ahogy az oroszok lenyelik ezt.

/A conscious forgery of history under the aegis of the Hungarian Academy of Sciences. Advertisement. = The Times, 1987. ápr. 7. 8.p./

Oktatás

822. Kovács Lajos /Nagyvárad/ tanár "magyar ajkú román állampolgárként" bizonygatja írásában a nemzetiségi jogegyenlőséget. Bihar megyében 1035 iskola működik, ebből 233-ban van magyar vagy szlovák tagozat. A nagyváradi 5. sz. Ipari Líceum 2125 tanulóiból 1600 magyar nyelven tanul.

/Kovács Lajos tanár, Nagyvárad: Egyenlő tanulási feltételek. = Tanügyi Újság, 1987. 3. sz. 1.p./

823. Póti Zsigmond /Szilágyipár/falusi tanító igen aktív. Méhészkedik, a gazdaság méhészeti részlegének szakvezetője, az iskolában is méhészkört vezet.

/Siku Lajos: Egy mai néptanító, aki hivatását tőgán értelmezi. = Előre, 1987. ápr. 21. 1,3.p./

824. Almérnői képzés csak románul folyik és esti tagozaton. Ez következik abból, hogy románul kell felvételizni.

- 44 -

ROMÁNIA

/A bukaresti Előre, a csikseredai Margita /20-ig/,
a kolozsvári Igazság /20-ig/, a sepsiszentgyörgyi
Megyei Tükör /20-ig/ és a marosvásárhelyi Vörös
Zászló /20-ig/ napilapok,
a Brassói Lapok, a bukaresti A Hét és Ifjúság ha-
tílapok és a Tanügyi Újság 1987. májusi száma alapján/

Nemzetiségi kérdés

1084. Gorbacsov hivatalos baráti látogatást tett Romániában.

Május 26-án, Bukaresten elmondott beszédéből:

"Ismeretes, milyen jelentőséget tulajdonított V.I. Lenin a nemzeti viszonyok minden vonatkozásának, kérte, hogy tanúsítsanak árnyaltságot és megkülönböztetett figyelmet a kérdések megoldásában. Így hiszem, hogy a lenini fogalmak ilyen tekintetben ma is megőrzik időszertelőségüket. Mi követni fogjuk őket."

/Előre, 1987. máj. 28. 4.p./

A magyarországi sajtó is ezt emelte ki Gorbacsov beszédéből. Például a Magyar Nemzet első oldalán a cím: Gorbacsov beszéde Bukarestben. A nemzetiségi politika érzékenységet követel. = Magyar Nemzet, 1987. máj. 28. 1.p.

Román történelmi évfordulók lelkes ünneplése

Románia függetlenségét 1877-ben kiáltották ki. A 110 éves évfordulón lelkes cikkeket kell írni a romániai magyar lapoknak.

- 45 -

Például:

1985. A szerző a románoknak az "ősi rég megvédéséért folytatott több mint kétévezredes harcának" betetőzéseként mutatja be Románia függetlenségének kikiáltását.

/Dr. Ádám József: Hazánk történetének egyik legjelentősebb eseménye. = Előre, 1987. máj. 7. 1-2.p./

Nagyon sok hasonló cikk jelent meg.

Néhány cím:

- Dr. Mihály Iara egyetemi előadótanár: Hős kiadalmakban teremtett ragyogó történelmi múlt. = Előre, 1987. máj. 9. 3.p.
- Kovács Károly: 1877-1987. A román katona hőies holtálása a függetlenségi háborúban. = Margita, 1987. máj. 6. 1,3.p.
- Az állami függetlenség kivívása - a román nép nemzeti jogaiért folytatott harc döntő eseménye. = Vörös Zsuzsá, 1987. máj. 6. 1,4.p.
- Pászka Miklós: A függetlenség kivívása - Románia fejlődésének döntő epizódja. = Megyei Tükör, 1987. máj. 6. 1-3.p./
- N.P.: A függetlenség és szabadság történelmi útján. = Igazság, 1987. máj. 5. 1.p.

A legutóbbi, az Igazságban megjelent cikkből egy mondat:
"A román haza a legnagyobb vérfürdőt hozta meg a szabadság, a függetlenség oltárán."

Oktatás

/általános iskola/

1986. A Siménfalvi Iskolák Hete rendezvénysorozaton a Nyikómente 14 falujának iskolái, iskolásai találkoztak. Kiállítások, vetélkedők, ezen Ion Creangă és József Attila munkásságáról szóltak a kérdések. A rugonfalvi tanulók Bíró Szép Anna című néphalladával szerepeltek.

/Szécsi Lenke tanár, a siménfalvi iskola igazgatója:
Siménfalvi iskolák hete. = Margita, 1987. máj. 5. 3.p./

Csehszlovákiai magyarok MEMORANDUMA 1988

A Csehszlovák Köztársaság megalakulásának 70. évfordulója és a nemzetiégi alkotmánytörvény elfogadásának 20. évfordulója szolgáltatja az alkalmat, hogy az ország vezetői és a széles nyilvánosság elő tárjuk a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség problémáit, saját jövőnkéről alkotott elképzeléseinket.

Az első világháborút lezáró párizsi békerendszer által létrehozott Csehszlovák Köztársaság területén egymillió magyar került kisebbségi sorba, szakadt el az egyetemes magyar etnikumtól és az egyetemes magyar kultúrától. Az új államnak a korabeli európai viszonyokhoz mérten kétségtelenül fejlett polgári demokratikus hatalmi struktúrájában a magyar kisebbség nem kapott helyet. Igaz, volt saját politikai szervezete és érdekvédelme, autonóm társadalmi életet élhetett, a kötnyelvűségi alapú nyelv törvény szabályozta a magyar nyelv széleskörű használatát, ráadásul az egyházak és a magánvagyon növelte autonóm érdekvédelmi lehetőségeit. Az állampolitika azonban nem vállalta be a kisebbségeknek tett ígéreteit. A törésben kihatott politikai változások, az agresszív német politika végülis a köztársaság széteséséhez vezetett.

A második világháború után az újjáalakult Csehszlovák Köztársaság vezetői a múlt tapasztalatait leszűrve a tiszta nemzetállam létrehozásában látták az ország biztonságának zálogát. A kollektív bűnösség elve szerint, a köztársaság demokratikus hagyományainak homlokegyenest ellentmondva rendkívül durva eszközökkel kívántak megszabadulni mintegy 4 milliónyi nemzetiégi lakostól. Függetlenül attól, hogy ártatlanságról vagy kollaborációsokról volt-e szó, a csehszlovákiai magyarok közel egyharmadát áttelepítéssel és kitelepítéssel, lakásának

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 28. öe., 1.5.2.1.3.

8. dokumentum: Csehszlovákiai magyarok memoranduma, 1988.10.20.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.5.2.1.3. Kisebbségi Titkárság, 18. doboz, 28. öe.

- 2 -

illetve állandó lakhelyének elhagyására kényszerítették.

A jogfosztottság évei után lényeges javulás következett be a magyar kisebbség életében. A kialakult nemzetiségi politika azonban nem kötődött az 1918-1938 közötti demokratikus politikai elvekhez. Célja az volt, hogy a magyar lakosságot újra bekapcsolja az ország gazdasági életébe. Ebben az időszakban a nemzeti kisebbségi kérdés elvi megközelítése elmaradt. Ennek ilyen szempontú felmérés vizsgálatára csak 20 év múlva, 1968-ban került sor. Azonban az önrendelkezési jogot is felvető előkészületi szakasz után, az elfogadott alkotmánytörvénybe nem kerültek be a nemzeti kisebbség kollektív jogait szavatoló fontos cikkelyek, és az elmúlt 20 év alatt sem került sor az alkotmánytörvény által előírt végrehajtó törvények megalkotására.

Ebben az időszakban páratlan módon elhatalmasodott felötünk a nemzetállam totalitarizmusa, és bár ez a többségi nemzetek organikus fejlődését is befolyásolta, a nemzeti kisebbséget egyenesen a bomlás útjára sodorta. A hetvenes évek közepétől egyértelművé vált - és ezt a kormányzat egyik lényeges kisebbségpolitikai elvővé is tette -, hogy csak nemzeti tudatunk és kultúránk részleges, illetve teljes feladásával lehetünk úgymond "teljesértékű polgárai" az államnak. Az "érvényesülés" érdekében szorgalmazott "szlovák nyelv elsajátítása" - olyan körülmények között, amikor az anyanyelvi oktatás megkérdőjeleződik, illetve elmarad - óhatatlanul a nyelvi kultúránk degradálásához, a nemzeti identitástudat elcsorvadásához vezet.

Visszatekintve az elmúlt 70 évre, megállapítható, hogy a csehszlovák állami politika, tekintetve annak néhány kivétellezétől, a magyar kisebbséget a köztársaságon belül mindig

- 4 -

útján megvalósítva.

2. Társadalmi szervezkedésünk korlátai ugyan hasonlóak a többségi nemzetek társadalmi szervezkedésének útjában álló akadályokhoz, azonban:

- a magyar kisebbségnek csupán egyetlen ilyen lehetőség áll rendelkezésre, a Csemadok, mely 1971 és 1987 között ki volt zárva a Nemzeti Frontból, a legális politikai élet egyetlen lehetséges területéről;
- a magyar kisebbség számára létkérdés az egyéni, illetve társadalmi csoportok közötti kapcsolatok ápolása az anyaországgal, ezt azonban az adminisztratív akadályok erősen korlátozzák;
- a magyar kisebbség önszervezőségeinek jelei a hivatalos szervek gyanaksúsát és ellenállását váltják ki.

3. A magyar kisebbség gazdasági életében nem érvényesülhetnek az egyéni kezdeményezések:

- a magyar kisebbség által lakott területekről a legnagyobb az elvándorlás;
- és a kevés munkalehetőség miatt negymértékű az ingázás;
- az elmúlt húsz évben csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatott magyarok aránya, ám ennek megfelelően nem növekedett a saját lakóterületén dolgozó magyar ipari munkásság létszáma, sem a területi szférában foglalkoztatottak száma; a jelentős szlovák szakmai és vezetői réteg letelepődésével járó iparosítás pedig a magyarság államilag szervezett asszimilálását segíti elő;

- 5 -

- a jelenlegi centralizált gazdasági rendszer, a túlnyomórészt szlovák vezetői réteg, a társadalmi szervezetek és a szakaszvezetési keretek nem teszik lehetővé a szlovákiai magyar munkásság számára az ipari szakmai kultúra ki-művelését, illetve a magyar munkásság társadalmi öröké-
nt való meggyilvánílását.

X

4. Az 1960-ban végrehajtott közigazgatási-területi elrendezés a magyar etnikai egység megbontását szolgálta:

- olyan járásokat hoztak létre a déli területen, melyekben (két járás kivételével) a magyarság kisebbségbe került, és az új járási rendszer csökkentette, illetve felszámolta a helyi önkormányzati szervek viszonylagos önállóságát;
- az 1970-es években megszüntetve ítélték a nem központinak nyilvánított, az urbanizációs körzeteken kívül eső településeket (itt él a magyar kisebbségnek kb. a fele); ezekben a közösségekben építkezési és fejlesztési tilalmat rendeltek el, és a fejlesztési tilalmat csak 1986-ban eltöltötték fel, részlegesen;
- a magyar etnikum területén fekvő városok történelmi részeit, melyekben szinte kizárólag űslakos magyarok éltek, városrendezési ürüggyel zömbe lebontották;
- az épülő bős-nagyvárosi vízlépcső a csehszlovákiai szakaszon is, szinte kizárólag magyarok által lakott településen fogja negatívan befolyásolni az életkörülményeket. Ezekben a közösségekben több mint száz ezer magyar lakik.

5. A legszembetűnőbb a visszafajlás az iskolaiügyben és a kultúrában:

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 18. doboz, 28. öe., 1.5.2.1.3.

- 6 -

- az 1970-es évek derekán elkezdett iskolakörzetesítés súlyosan érintette a magyar iskolahálózatot, ennek kapcsán több mint kétszáz magyar tanítási nyelvű iskolát szüntettek meg (ez az 1950-ben megnyitott magyar iskoláknak csaknem a 40 %-a);
- csaknem teljesen felaszámolták az anyanyelven történő pedagógusképzést;
- magyar érettségivel nem lehet külföldön (még Magyarországon sem) tanulni;
- a többségi nemzetek iskoláihoz képest kevésbé fejlesztették a magyar iskolák anyagi ellátottságát, ezért jelentősen elmaradnak mind a kör színvonalától, mind a szlovák iskoláktól;
- az 1970-es évek közepétől többször megkísérelték felszámolni a magyar nyelvű oktatást (1978, 1984, 1988), amely csupán a magyar kisebbség ellenállása miatt nem járt sikerrel;
- x - a magyar iskolákra nehezedő nyomás ^{következtében} magyar kisebbségnek a legrosszabb egész Csehszlovákiában a műveltségi szférájában;
- a magyar iskolákban nem oktatják sem a magyar történelmet, sem a magyar művelődéstörténetet;
- 1982-ben megszüntették a Népművelési Intézet nemzetiségi osztályát;
- a Magyar Területi Saindás kivételével a magyar előadó-művészet művelői kizárólag az amatőr mozgalomban működhetnek;
- a magyar művelődésnek, tudományának, művészetnek, muzeo-

- 7 -

lőgiának stb. nincs egyetlen hivatalos intézménye sem. Társadalmi kezdeményezésekből alig, független alapítványokból pedig nem lehet ilyen tevékenységet folytatni;

- hivatali és gazdasági korlátozások akadályozzák a magyar kisebbség kulturális kapcsolatát anyanyelvével és az egyetemes magyar kultúrával.

6. Az anyanyelv használatában az a legsérlemesebb, hogy:

- nem, vagy csak korlátozottan lehet magyarul használni a történelmi, földrajzi és helységneveket;
- nem, vagy csak korlátozottan lehet használni magyar írásmód szerint a történelmi család- és szendélyneveket.

7. A magyar népesség fejlődése az utóbbi időben erősen lefékeződött:

- a magyarok természetes szaporulata 1970 és 1980 között a maga 1,7 %-ával messze elmarad a szlovákiai 9,2 %-os szaporulattól;
- a Központi Statisztikai Hivatal jelentése alapján az 1981-ben tartott népszámlálás után kiderült, hogy az 1970 és 1980 közötti időszakban a magyar kisebbség előrejelzett természetes szaporulatának 80 %-a esett az asszimiláció áldozatául.

Tanulva a történelmi tragikus eseményekből, szem előtt tartva azt a tényt, hogy Csehszlovákiában a nemzeti-nemzetiségi problémák orvoslása nélkül harmonikus és demokratikus fejlődés elképzelhetetlen; épp ellenkezőleg, a kérdés elvi és gyakorlati tisztázása nélkül az autokratikus hatalmi és

- 8 -

kormányzói formák továbbélésének veszélye kísért; tartva attól, hogy az elmúlt 70, illetve 20 év folyamán felgyülemlett megoldatlan kérdések a jövőben veszélyes konfliktusforrássá válhatnak, felelősségünk tudatában, alkotmányos jogainkkal élve

k ö v e t e l j ű k

- I/ 1. Az elmúlt 70, de különösen az elmúlt 20 év nemzeti kisebbségi politikájának felülvizsgálását.
2. A többségi nemzetek és a magyar kisebbség közötti viszony demokratikus szellemben való átértékelését.
3. A magyar és a többi kisebbség alkotmányos jogainak újrafogalmazását a demokrácia, a pluralizmus, az önzagzatás és a társadalmi autonómia elvei alapján.
4. A nemzeti kisebbségekkel szembeni politika elvi alapjainak újrafogalmazását:
 - az állampolgári és a kollektív nemzeti kisebbségi jogok szétválasztását;
 - a nyelvhasználat nyelvtörvény útján való szabályozását az egyenjogúság elve alapján.
5. A nemzeti kisebbségek saját ügyeikben, mint az iskolaügy, kultúra, tulajdonos élet, alapítványok, egyesületek stb. kizárólag maguk dönthessenek az ehhez szükséges képviselői rendszer kiépítése útján.
6. Az elnyomtatás elvi tiltása nem elégséges, törvények tiltsák a szervezett asszimilációt.

- II/ 1. Legyen törvény a népszavazásról.

- 9 -

2. Legyen új demokratikus egyesülési és társulási törvény.
3. Országos méretben válják gyakorlattá a közigazgatási autonómia, a községek és nagyobb közigazgatási egységek maguk dönthessenek saját ügyekben. A nemzeti kisebbségek saját független jelölteket indíthassanak a helyhatósági, valamint képvislőválasztásokon.
4. Törvény biztosítsa, hogy a képviseleti szervekben nemzetiiségi ügyek esetében a kisebbség képviselői ne legyenek leszavazhatók (a majorizáció tiltásának elve).
5. A közigazgatási egységek kijelölésénél vegyék figyelembe az etnikai határokat.

- III/ 1. A készülő új alkotmány tartalmazza a nemzetközi egyezségokmányokat, főleg a politikai és polgárjogokról, valamint a hátrányos megkülönböztetés minden formáját tiltó egyezségokmány elveit.
2. A szövetségi alkotmányban különálló fejezet foglalkozzék a nemzeti kisebbségek jogaival, és ez konkrétan rendelkezze a nemzeti kisebbségek autonóm jogairól és egyenrangúságáról.
 3. Az új alkotmány ismerje el a nemzeti kisebbségek jogát a nemzeti integritásra, egyetemes nemzeti kultúrájukkal való kapcsolatra.
 4. Az új alkotmány előkészítésében vegyenek részt a nemzeti kisebbségek képviselői.
 5. Mivel a nemzeti kisebbségeknek nincsenek törvényes, választott, saját jelölésű független képviselői, ezért az új alkotmány előkészítésében résztvevő képviselőket társadalmi vitában jelölhessék ki.

- 10 -

A felsorolt nemzetiségi problémák korántsem merítik ki teljesen az élő valóság valamennyi vonatkozását, követeléseink keretjellegűek, társadalmi nyilvánosságot, nyílt vitát sürgetnek.

A nemzetiségi kérdést nem lehet elkülöníteni az egész társadalmat meghatározó folyamatoktól. Ezért meggyőződésünk, hogy a monolitikus uralom megszüntetése és a demokrácia kiépülése a nemzetiség helyzetét is javítja. Jelenleg a csehszlovákiai társadalmat a hatalmi túlkonzentráció és a társadalmi ellenőrzés hiánya jellemzi. Csak az alulról építkező társadalom, demokratikus választásokon alapuló képviseleti rendszer, a társadalmi és politikai intézményrendszer mélyreható átalakítása útján biztosítható a társadalmi és egyéni szabadságjogok érvényesülése.

Meggyőződésünk, hogy az előrehaladott európai gazdasági, kulturális és szellemi egyesülési folyamat nem kerülheti el Közép-Európát sem, a nemzeti elzárkózásra való törekvés lemaradást, társadalmi és gazdasági válságot eredményez. A nemzeti elzárkózás politikája nemcsak a nemzeti érdekek ellenében hat, nemcsak az adott nemzetet, illetve nemzeti kisebbségeket sodorja válságba, hanem a társág egészének felzárkózását is megakadályozza.

Meggyőződésünk, hogy problémáink feltárása, érdekeink és céljaink világos és őszinte megfogalmazása elindítója lehet a korrekt partneri viszony kialakításának, hozzájárulhat országunk demokratikus átalakulásához és ezzel az európai együttműködéshez is.

Aláírással igazolom, hogy a Csehszlovákiai magyarok MEMORANDUMA 1988 c. dokumentummal egyetérttek és javasolom megküldeni a CSSZSZK Szövetségi Kormányának és a CSSZSZK Szövetségi Nemzetgyűlésének.

253 csehszlovák állampolgár aláírásával ezt igazolta.

Ezek közül	25 munkás	4 festő
	24 tanító	5 háztartásbeli
	22 hivatalnok	1 tanácselnök
	24 technikus	1 csillagász
	16 nyugdíjas	1 dramaturg
	19 mérnök	4 diák
	9 tanár	2 laboráns
	9 orvos	4 sofőr
	4 költő	2 geológus
	7 író	2 történész
	7 újságíró	3 művezető
	12 népművelő	4 tervező
	7 övönő	1 színész
	6 agronómus	1 jogász

Csmertető nevek, írók : Bereck József, Dénes György, Grendel Lajos, Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Mészáros Károly, Sopky László
 Azonkívül még Turczel Lajos, Híznyai Zoltán, Gál Sándor. Aláírta még muzeológus, tanácselnök, asztalos, díszpécses, pincér, fényképész, Csemadok elnök, postás, anyagbeszerző, géplakatos, jogász, vegész stb.

Pozsony, 1988, október 20.

1989/6

Pozsony, 1989 május 28.

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága levele a magyar szülőkhez, pedagógusokhoz, iskolákhoz és minden nemzetéért felelősséget érző szlovákiai magyarhoz.

Újabb támadás a csehszlovákiai magyar iskolák ellen

Kedves Szülők, tisztelt Pedagógusok!

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága szól Önökhöz. Ismét veszély fenyegeti a csehszlovákiai magyar iskolákat. Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága 1989 május 11-én alkotmányos jogainkkal ellentétes határozatot fogadott el. Utasította az oktatásügyben dolgozó kommunistákat, hogy "a kétnyelvű oktatás következetes megvalósításával, az anyanyelv és a szlovák nyelv oktatásának javításával emeljék a tanulók felkészítésének színvonalát és a nemzetiségi iskolák valamennyi típusában és szintjén".

Ez a határozat ellentétes a Csehszlovák Alkotmánnyal, amely a hazánk területén élő nemzeti kisebbségek számára biztosítja a saját nyelvükön folyó iskolai oktatást, ami azt jelenti, hogy a magyar nemzeti kisebbség iskoláiban az oktatást magyar nyelven kell folytatni. A magyar szülőknek és pedagógusoknak tudniuk kell, hogy a most párt-határozatba foglalt kétnyelvű oktatás nem azonos az anyanyelven folyó oktatással. A kétnyelvű oktatás azt jelenti, hogy az iskolákban két nyelven folyik a tanítás, vagyis a mi esetünkben magyarul is, szlovákul is. Fontosítva: bizonyos tantárgyakat magyarul, más tantárgyakat szlovákul kell oktatni. A szándék az, hogy a társadalomtudományi tantárgyakat magyarul, a természettudományi tantárgyakat szlovákul oktassák.

A szlovák iskolaügy vezetői ezt a szándékukat 1984-ben már nyilvánosságra hozták. Akkor a kisebbségi jogvédő bizottságnak a felhívására megmozdult az egész csehszlovákiai magyar társadalom, a CSEMADOK közreműködésével olyan tiltakozó hullám indult, amely jelentős külföldi visszhangot váltott ki, s ez meghátrálásra késztette ezt a nyilvánosan nacionalista és alkotmányellenes törekvést. Most a Magyarországon folyó reformok egyre nagyobb visszatetszést ébresztenek a diktatorikus csehszlovák vezetésben, s a dunai erőmű körül is vita támadt, a kétnyelvű oktatás ügyének felmelegítése jó ürügyül szolgálhat a nemzeti szervenvedélyek felszítására. Ennek szándékát jelezte már az ÚJ SZÓ és a PRAVDA hasábjain lefolytatott sajtókampány is a Magyar Televízió ellen, s ezt szolgálták azok az észrevételek is, amelyek a párt KB ülésén "tendenciózusan és felelőtlenül elferdítettnek" minősítik mindazokat az kritikai észrevételeket, amelyek államunk nemzetiségi politikájának fogyatékosságaira hívják fel a figyelmet. A szlovák iskolaügyi szervek tökéletesen ellátottnek minősítik a magyar iskolákat, s ugyanakkor elégedetlenségüket fejezik ki a szlovák nyelv oktatásának eredményeivel kapcsolatban. Ez az örökös vád az elmúlt évek során szlovák nacionalista szólamná szegényesült, mert az iskolaügyi szervek semmit, vagy jóformán semmit se tettek annak érdekében, hogy a magyar iskolákban modern audiovizuális nyelvoktató felszereléssel, színvonalas magyar-szlovák nyelvtanárokkal lássák el, sőt egyetlen valamirevaló szótérát sem adtak ki az elmúlt 40 év során. E súlyos, a 20. század végéhez néltatlag hiányosságok ellenére a magyar pedagógusok önfeláldozó munkával mindent megtesznek, hogy gyermekeinket felkészítsék az életre. Példák ezreit sorolhatnánk, amikor az eredmények messze meghaladják szegényes lehetőségeiket, s mind ezért csak vádaskodás éri őket, bizalmatlanság övezi munkájukat.

- 2 -

Valójában mindazoknak, akik a magyar gyerekek "boldogulását, jövőjéért aggnak", az fáj, hogy "még negyven év múltán is léteznek nálunk magyar iskolák", amint ezt nemegyszer szövé is tesszik.

Magyar Szülők és Pedagógusok !

Ne engedjétek, hogy a csehszlovákiai magyar iskolákat felszámolják, hogy az anyanyelvű oktatást kétnyelvű, felezés oktatással váltsák fel. Eljettek törvényadta jogaitokkal és tiltakozzatok a kétnyelvű oktatás bevezetése ellen. Követeljétek hogy azonban a falvakban is létesítsenek magyar iskolákat, ahol ezeket az esztelen összpontosítás során az elmúlt években megszüntették. Követeljétek alkotmányban biztosított teljes anyanyelvű oktatást az alap- és középiskolákban, valamint a szakgimnáziumokban. Együttel követeljétek az anyanyelven történő pedagógusok képzését, ájrakodítását egy önálló pedagógiai főiskolának. Csak megfelelő szakmai és anyanyelvi felkészültséggel rendelkező pedagógusok biztosíthatják magyar iskoláink, gyermekeink jövőjét. Az anyanyelvű oktatás megőrzése mellett a szlovák nyelvoktatás színvonalának emelését a 20. század végén máltó oktatási feltételek biztosításában látjuk.

Mi a mindennapi életben testvéri egyetértésben élünk a szlovák néppel és így akarunk élni a jövőben is, de alkotmányadta nemzetiségi jogainkról nem mondunk le. Ezeket a jogokat biztosítják számunkra a nemzetközi megállapodások is /Helsinki egyezmény, bécsi utóértekezet, stb/melyeket a csehszlovák állam képviselői aláírtak. Legyetek éberek, a követjétek arra, hogy a nyári szünet nyugalmát fel ne használhassák a nemzetiségi jogainkat csorbító intézkedések bevezetésére. Küldjétek el tiltakozó leveleiteket a csehszlovák állam és a CSKP vezetőinek, a Szlovák Nemzeti Tanácsnak, s a gyűléseken világosítsatok fel mindenkit a csehszlovák iskolagy velodj helyzetéről. Ne engedjétek, hogy ismét nélkülünk döntsenek rólunk, mint ahogy ez az elmúlt évtizedek során oly sokszor tették. Ne engedjétek, hogy a határozatból alkotmányellenes törvény legyen!

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága

A kétnyelvű oktatás bevezetése nem más, mint egy nacionalista adminisztráció azon igyekezete, hogy megszüntesse a magyariskolákat, anyanyelvünket pedig a konyanyelv szintjére sorvassza. Világosan kell látnunk: a fő cél nem az, hogy a magyar gyerekek megtanuljanak szlováksul, hanem az, hogy elfelejtsenek magyarul. Szervezzetek tömeges tiltakozást és azt küldjétek el a következő címre:

ÚV KSČ, nábr. L. Svobody 12, 125 11 Praha 1

ÚV KSS, Hlboká cesta 2, 813 33 Bratislava

Ministerstvo školstva SSR, Suverovova 12, 813 30 Bratislava

L A P S Z E M L E

1987. április

CSEHSZLOVAKIA
=====

/A pozsonyi Új Szó napilap és a Hét hetilap 1987. áprilisi számai alapján./

Március 15-e Ünneplése

672. Pozsonyban megemlékeztek 1848. március 15-ről, Püspöki Nagy Péter történész mondott ünnepi beszédet. Március 15-én a Csomadok képviselői megkoszorúzták Petőfi pozsonyi /liget-falvi/ szobrát. A szobornál Szénássy Zoltán tanár, történész mondott beszédet.

/Koszorúzás Petőfi szobránál. = Hét, 1987. 16. sz. 5.p./
Szép, hogy volt megemlékezés /a többi szomszédos országokban ez elképzelhetetlen/, azonban csak egy hónap múlva /április 17-én/ küldték.

Csomadok

673. Prino Sándor, a Csomadok losonci járási titkára nyilatkozott a Csomadok tevékenységéről, az eredményekről, a kulturális programokról. A járásban három aktív, élő klub van, Losoncon, Füleken és Bolgáronban. 1987-ben tervezik, hogy elérik a 4700-as taglétszámot a járásban.

/Nács József: Változott-e eddig a helyzet. = Hét, 1987. 14. sz. 6.p./

674. A galántai járás Csomadok szervezetei február 14-én tartották járási konferenciájukat. A járásban 10.235 tag van 37

10. dokumentum: Lapszemle a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar sajtó termékeiből, 1987.04.01.
Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.26.5. Egyéb, 68. doboz, 19. ő.e.

- 2 -

alapszervezetben. Ujraavasztották a Csomadok járási elnökét, Sipos Bélát és titkárát, Hézes Radólfot.

/Csunaky Eleonóra. = Többek érdeke. = Hét, 1987. 14. sz.

6-7.p./

675. A Csomadok elnöke a XIV. Országos Közgyűlés alkalmából összefoglalta a feladatokat. Megállapította, hogy elvétve még tapasztalható nemzeti táborzékenységek és bizalmatlanság.

- Nennyiségben és minőségben gyarapodott az utóbbi öt évben a Csomadok.

/Sido Zoltán, a Csomadok KB elnöke: Töközött felelősséggel.

= Hét, 1987. 15. sz. 6.p./

676. A Csomadok titkára az utóbbi öt év munkáját értékelte. Altalánosságok, statisztikai adatok, például a rendezvények száma.

/Dr. Lukács Tibor, a Csomadok KB vezető titkára: Számadásra készülünk. = Hét, 1987. 15. sz. 6-7.p./

677. Három év óta a dunaszordahelyi járás három városának /Dunaszordahely, Somorja, Nagymegyer/ Csomadok-szervezeteti találkoznak esztendőnként. Tapasztalatsere, együttműködés elősegítése. Elhatározták, hogy megszervezik a nyári ének-kari táborát.

/-bor: Együtt - is. = Új Szó, 1987. ápr. 6. 4.p./

678. Fél község Csomadok szervezetének tíz éve Varsányi László-pé tanítónő. Fél 1300 magyar lakosának egyharmada, 450 fő tagja a Csomadoknak. Működik az Aprók Táncháza és aktív a művelődési klub.

/Bodnár Gyula: "Van rangja a Csomadoknak." = Új Szó, 1987. ápr. 10. 6.p./

679. Varga László 1976-tól 1986-ig volt Nagymegyerén a Csomadok elnöke, ezalatt művelődési klubot szervezett és színjátszó csoportot. 1986 óta a Csomadok dunaszordahelyi járási bi-

- 3 -

zottsági titkára. A járásban 46 helyi szervezetnek összesen 13.896 tagja van. 1986 óta Csemadok Híradót készítenek, most jelenik meg a harmadik szám.

/Nács József: Történjen mindig valami. = Hét, 1987. 16. sz. 6-7.p./

A Csemadok XIV. országos közgyűlése

680. Az "elsőlt hét végén" /ápr. 11-12./ tartották meg a Csemadok XIV. országos közgyűlését. Feltűnően rövid a tudósítás, abban is részletesen felsorolják a megjelent pártvezetőket. Sidó Zoltán elnök tartotta a beszámolót. A Csemadoknak 90 ezer tagja, 524 helyi szervezete van. A kulturális intézményekkel való együttműködés révén elkerülik "az elszigeteltség veszélyét". - A párttáborozatok megvalósításáért küzdenek. - Megválasztották a Csemadok új, 81 tagú központi bizottságát. A Csemadok elnöke továbbra is Sidó Zoltán, vezető titkára Lukács Tibor, titkára Habán Ottó és Beszményi Sándor. Az Elnökség tagjai: Doda Pál, Bédők Erika, Duhí Gyula, Fábry István, Földi Zoltán, Gyimesi György, Gyurcsik József, Jég Izabella, Kerecsény Beáta, Kurucz Lujza, Lukács Tibor, Merva Lóránt, Nagy Sándor, Sidó Zoltán és Szilvássy József. - A tanácskozáson a küldöttek az eredményekről és gondokról beszéltek.

/-yf/: Az új gondoskodásmód megnevezéséért. Megtartották a Csemadok XIV. országos közgyűlését. = Új Szó, 1987. ápr. 13. 5.p./

A szlovák párttanácskozások teljes anyagát közli az Új Szó, azért megdöbbentő ez a szűkszavúság. Őt évenként tartanak közgyűlést, részletes beszámolóra lenne szükség.

A következő oldalon a szlovák kormány első alelnökének /Július Hanus/ felszólalását közlik. A beszéd nagyobb terjedelmű, mint a közgyűlésről szóló beszámoló.

- 4 -

681. Nagyra értékeli a tanácskozás "bíráló és önkritikus hangvételét". A "magyar nemzetiség kulturális és társadalmi életének további fejlesztését célzó konstruktív erőfeszítések a párt- és állami szervek teljes megértésére és támogatására találhatnak" - biztosított mindenkit János Hrus. Dél-Szlovákia iparosítása jelzi, hogy a párt "mindig figyelembe vette a magyar nemzetiség sajátos helyzetét és igényeit is". "A párt következetes nemzetiségi politikája a nemzetiségi egyenjogúságon alapul. A nemzetiségek helyzete lényegesen megváltozott 1948 februárjában. - Kellő feltételeket teremtenek a magyar nemzetiség sokoldalú fejlődéséhez is." A nemzetiségeknek "joguk van az anyanyelvi művelődéshez, kulturális élethez, s ahhoz is, hogy a hivatalokkal anyanyelvükön érintkezzenek." Magyar óvodákban, iskolákban tanulhatnak a magyar nemzetiségűek. A magyar iskolákban "biztosítjuk a szlovák nyelv hatékony oktatását..." Magyar sajtótermékek vannak, magyar nyelvű rádió- és tévéadások. - Működik a nemzetiségi tanács. A Csomádok szerepe a magyarok kulturális életének szervezése. Kapcsolatban kell lennie azokkal a szervekkel, amelyek irányítják..."

/János Hrus elvtárs beszéde a Csomádok XIV. országos kongresszusán. Nagyra értékeliük magyar nemzetiségű polgártársaink társadalomépítő munkáját. = Új Szó, 1987. ápr.13.6.p./

682. A Csomádok közgyűlésének tapasztalatait összegezi a cikkíró. A gondokról is szó esett. A Népművelési Intézet átszervezése nem hozta meg a várt eredményt: a nemzetiségi együttesek nem kaptak módszertani segítséget. Napjainkban már nemcsak az Irodalmi Ugynökség/LITA/ által kiválasztott darabokat lehet előadni a műkedvelőknek. - A beszámoló tudatosította, hogy a Csomádok "kulturális szervezet és az is marad". Hiányosság mutatkozik a könyvellátásban, a kétnyelvű feliratokban, hiányzik a szlovák-magyar nagyszótár.

/Szilvássy József: Alkotó légkörben. Jegyzetek a Csomádok XIV. országos közgyűléséről. = Új Szó, 1987. ápr.17.6.p./

- 24 -

CSEHSZLOVAKIA
=====

/A pozsonyi Új Szó napilap és a Két hetilap 1987. májusi
számai alapján/

Csevadok

1014. Szőlőskén is megalakult a Csevadok, egyelőre 22 taggal,
Trója Ernő pedagógus vezetésével.
/= Két, 1987. 22. sz. 7.p./

Csevadok XIV. Országos Közgyűlése

1015. Sidó Zoltánnak, a Csevadok elnökének a beszámolója. Egyik
alcím: Következtesen a párt útmutatása szerint. - Meg
kell szabadulni a konzervativizmustól, a formalizmustól.
- 90 ezer tagja van a Csevadoknak és 524 helyi szerveze-
te, 15 ezer taggal és 13 helyi szervezettel több, mint
80 év előtt. - "1 Csevadok kulturális szövetség volt és
kulturális szövetség marad." - A magyar nemzetiség egye-
temi, főiskolai, szakképzettségi szintje az országos átlag
nál van. Mi a teendő? "Fel kell keltenünk a tudás-
szomjat..." - Múlni kell a nemzeti elszigeteltség ellen.
- 1984-től többfordulós történelmi-honismereti vetélkedőt
rendeztek. - Alapszabálymódosítás történt: a nagylétszámú
helyi szervezetek sokszor nem voltak határozatképesek.
Ezért megszüntetik a helyi szervezeteket és helyettük a-
lapszervezetet /ahol kell, ott többet is/ hoznak létre.
Végül Sidó megállapította: "a munkánk és anyanyelvünk
egyenrangú".
/Részletek a Csevadok XIV. Országos Közgyűlésén elhang-
zott beszámolóból. Előadta Sidó Zoltán, a Csevadok KB
elnöke. Reális és igényes feladatokat tűzünk ki. = Két,
1987. 19. sz. 6-7, 19.p./

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, korai MDF anyagok, 68. doboz, 20. öe., 1.26.5.

11. dokumentum: Külföldi sajtószemle, 1987. május-június.

Forrás: RETÖRKI Archívum, Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, Korai MDF anyagok, 1.26.5. Egyéb, 68. doboz, 20. öe.

- 25 -

A kongresszus április 11-12-én volt,
az elnöki beszámolót nem közölte az
Új Szó, csak a Hét, de négy hét múlva.
- A Csomádok továbbra sem lehet érdek-
védelmi szerv.

1016. Beszletek Julius Hanus elvtársnak, az SZSZK-kormány első
elnökének a Csomádok XIV. Országos Közgyűlésén elmon-
dott beszédéből. Aktiv hozzájárulás hazánk felvirágozta-
tásához. = Hét, 1987. 19. sz. 3.p.

Ezt a beszédet ismertette az Új Szó 1987.

ápr. 13-1 száma /6.p./, lásd: 682. jegyzet.

1017. A Csomádok XIV. Országos Közgyűlését április 11-12-én
tartották, a 90 ezer tagot 371 küldött képviselte. Sidó
Zoltán elnök előterjesztése után 49-en jelentkeztek fel-
szólalásra, közülük 35-en szólaltak fel, a többire idő-
hiány miatt nem került sor. Megválasztották a Csomádok
15 tagú elnökségét, 81 tagú Központi Bizottságát és 9
tagú Központi Ellenőrző és Revíziós Bizottságát. A he-
tilap közölte a megválasztottak névagrát. - A közgyűlés
határozata /többek között/: a következő közgyűlésig
/1987-ig/ ki kell dolgozni a távlati munkatervet, bizto-
sítani kell a működő versenyek rendjét, a külső
kapcsolatok irányelveit ki kell dolgozni, gyermek-népdal-
verseny szervezése, szocialista hazafiság erősítése, nép-
rajzi gyűjtők képzése.

A Csomádok elnöke ismét Sidó Zoltán, ugyanígy a vezető
titkár Lukács Tibor, Neszneri Bándor, újonnan megválasz-
tott titkár Babán Ottó.

/A Csomádok XIV. Országos Közgyűlése. = Hét, 1987. 20.sz.
6-7.p./

A külső kapcsolatok valószínűleg a
magyarországi előadók meghívására vo-
natkozik. A szlovák szervek minimális-

- 26 -

ra akarják csökkenteni az ilyen meghívásokat. A Csemadok vezetőinek névsora több változást mutat az előző /1982-es/ közgyűléssel összehasonlítva. Néhány lényegesebb változás. Az elnökségnek már nem tagja Rácz Olivér /1982-ben még alelnök volt/ és a Hét főszervezője. /1982-ben Varga János igen, a mostani Strasser György már nem/ Petrik József volt titkár most már nem tagja az elnökségnek. A Központi Ellenőrző és Kövisek Bizottságba nem került be Mócsi Ferenc, a kétalyelvűség hangzó hirdetője. - A Központi Bizottságnak 1982-ben 65, jelenleg 81 tagja van.

Csehszázági magyarok

1018. Loket csehszázági kisvárosban él Mihalik Zoltán. 1951-ben még itt, a cseh országrészben is léteztek Csemadok szervezetek, a Csemadok III. Országos Közgyűlésén Mihalik Zoltán a loketi szervezet elnökeként felszólalt. /Mács József: Loketben kincs a magyar szó. = Hét, 1987. 20. sz. 12.p./

A Csemadoknak már nem lehetnek Szlovákián kívül szervezetei, tehát a cseh országrészben élő háromezer nyi magyarságnak nincs magyar szervezete.

Klubok

1019. Dr. Nyitrai László /Rimaszombat/ Ügyvédi tanácsadó vezetője nyilatkozott életéről. A rimaszombati Tozpa Mihály Klub "egyetlen helye és lehetősége a város magyar kulturális életének". /Mács József: Dr. Nyitrai László, a rimaszombati /Rim. Sobota/ ügyvédi tanácsadó vezetője. = Hét, 1987. 21.sz. 2.p./

Felszólalások Trianon „praxisa” ellen

Történeti Szöveggyűjtemény rovatunkban az elmúlt évszázad néhány kerek Trianon-évfordulóját idézzük fel – a tizediktől a kilencvenedikig. A válogatásban „szót kap” a béke delegációt korábban vezető gróf Apponyi Albert, két magyar miniszterelnök (Kállay Miklós és Antall József), egy történész (Vigh Károly) és tíz éve a nemzeti összetartozás nyilatkozatát fogalmazó és megszavazó országgyűlési képviselők. A tartalom és a korszak más és más, de a cél a mélyben ugyanaz: az adott időszak megfelelő keretrendszerén belül orvosságot találni az évtizedek elteltével egyre jobban meg- és kiismert – Apponyi szavaival élve – trianoni „praxis” fájdalmával és kártételével szemben.

Apponyi Albert: Beszéd a trianoni békeszerződés aláírásának tizedik évfordulóján az Országgyűlés Képviselőházában (1930. június 4.)¹

Mélyen t. Képviselőház!

A jognak fensége úgy hozza magával, hogy annak kötelező megnyilatkozásaiba sohasem vegyül bele bármi néven nevezendő érzelmi momentum. Bárminő szenvedélyek és érzelmek érvényesültek és küzdöttek legyen egymással az alkotásnak, a munkának, az előkészítésnek stádiumában: mikor azok eredményeként megszületik a jogszabály, ez a jogszabály a rideg parancs, vagy tilalom nyelvén beszél, hidegen,

félreérthetetlenül, határozottan, minden gyűlés nélkül.

Van mégis egy törvényünk, t. Ház, amelyben az érzelem hatalma rést ütött ezen a szabályon. Van egy törvényünk, amelynek hivatalos kiadánya a Törvénytárban gyászszegéllyel jelent meg. (*Igaz! Úgy van! - Helyeslés.*)

Ennek a gyászszegélynek jelentőségéről, erről a gyászszegélyről óhajtok sokaknak és jelesül a Képviselőház összes polgári pártjainak megbízásából² néhány szót elmondani ma, amidőn Trianon aláírásának tizedik évfordulóját üljük.

Egy törvénycikkről van szó, az 1921. évi XXXIII. t.-cikkéről mely becikkelyezte a trianoni békeszerződést. Béke, szerződés, törvény. Ahány szó, annyi belső valótlanosság. (*Úgy van! Úgy van!*)

¹ *Képviselőházi Napló* 1927, XXIX. kötet, 55-57. In: *Trianon*. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, Nemzet és Emlékezet, 2008, 406–409. Gróf Apponyi Albert (1846–1933): Politikus. 1872-től kezdve, néhány apró megszakítással, haláláig országgyűlési képviselő volt. Kezdetben Deák-párti programmal, majd a konzervatív, az egyesült ellenzéki, a Nemzeti, a Szabadelvű és a Függetlenségi Párt képviselőjeként. 1901 és 1903 között a Képviselőház elnöke. 1906 és 1910, majd 1917 és 1918 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1920 januárjában a magyar békeküldöttség vezetője. 1920 és 1933 között újra nemzetgyűlési képviselő, emellett a magyar kormány fődelegátusaként képviselte Magyarországot a Népszövetség előtt.

² Apponyi Albertet Herczeg Ferenc, a Magyar Revíziós Liga elnöke kérte fel a napirend előtti gyászbeszéd megtartására. A Szociáldemokrata Párton kívül – akik ragaszkodtak az önálló megnyilvánuláshoz is – az összes parlamenti párt lemondott a felszólalás lehetőségéről, jelezve: véleményüket Apponyi fogja képviselni. In: Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. Budapest, CEPoliti, 2016.

Megvan mind a három fogalomnak formája és tartalmából valami. Megvan a béke abban az értelemben, hogy megszűnt a háborús öldöklés; de hol van a kedélyeknek, a telkeknek az a belenyugvása, **(Úgy van! Úgy van!)** amely egyedül biztosítja ennek a materiális békének is tartósságát?! **(Úgy van!)** Megvan a szerződés; aláírták azt a mi meghatalmazottjaink éppúgy, mint a velünk szemben állott országoknak megbízottjai, tehát kifogástalan szerződési formában jött létre e megállapodás, de hol van az, ami a szerződésnek lényege: az egymással szemben álló felek szabad megegyezése? **(Úgy van! Úgy van! - Taps a Ház minden oldalán.)**

Törvény! Becikkelyezettett ez a szerződés az akkor érvényben levő alkotmányos szabályok szerint, a törvényhozói hatalmat akkor gyakorló nemzetgyűlés határozata folytán, kifogástalanul; de hol van a törvényalkotás lényege: a nemzeti, a törvényhozói akarat szabad megnyilvánulása? **(Úgy van! Úgy van! - Taps a Ház minden oldalán.)**

A forma megvan, a lényeg mégis csak egy egyoldalúlag reánk kényszerített diktátum és ez a forma is diktátum. **(Úgy van! Úgy van!)** Ezt a formát követelték győztes ellenfeleink, mert ezáltal az ő egyoldalú diktátumukat fel akarták ruházni a jog fenségével, a jog kötelező erejével. Hát ezt elérhették, formai szempontból el is érték, de amit nem érhettek el, ez az, hogy az ekként létrejött szerződésben és törvényben, amely tehát formai jogot alkot, **meglegyen a jog tulajdonképpeni tartalma is: az erkölcsi igazság, (Úgy van! Úgy van!)** amely ha nincs meg, a forma, a formai jog, amely éppen ezt az erkölcsi tartalmat van hivatva megvalósítani, összeütkezésbe jön magával a tartalommal és akkor ennek következménye nem

lehet más, mint állandó bizonytalanság, állandó veszély. **(Úgy van! Úgy van!)**

Pedig ezt az erkölcsi igazságot Trianon teljesen nélkülözi a következő okok miatt. Először: reánk méretett, mint megtorlásra, az egyoldalúlag megállapított háborús felelősségnek, tehát egy teóriának alapján, amely a történelmi kritikának mostani legkezdetlegesebb stádiumában sem állja meg a helyét a történelem ítélőszéke előtt, **(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)** de legmélyebben sújtott az a nemzet, amely még ha az az elmélet állana is, valamennyi között a legkevésbé volna felelős, **(Úgy van! Úgy van!)** mert hiszen nem bírt teljesen független önrendelkezéssel **(Úgy van! Úgy van!)**, és ami befolyást gyakorolhatott az akkori nagynevű miniszterelnöke útján, az a legvéresebb provokációval szemben is a mérsékletnek és a háborús intézkedéseknek kikerülése érdekében vettetett fel. **(Úgy van! Úgy van! Taps a Ház minden oldalán.)** Nélkülözi az erkölcsi igazságot, mert midőn egyrészt félrelökte a sok évszázados történelmi jogot, egyúttal félrelökte és mellőzte azt a másik jogforrást is, amely egyedül állítható amazzal szemben: a nemzetek önrendelkezési jogát, **(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)** minden érdekelt megkérdezése nélkül, mintha nem is emberekről, hanem felelősség nélküli állati lényekről volna szó, áthelyezett tömegeket egy államból a másikba, azok megkérdezése nélkül. **(Úgy van! Úgy van!)** Nélkülözi továbbá az erkölcsi igazságot, mert midőn ekképpen a bármely alapon konstruálható jog mellőzésével saját egyoldalú akaratát helyezte előtérbe a győzők szövetsége, ennek az ő akaratának megállapításánál a tények felkutatásában is egyoldalúlag járt el, kizárólag az új hódításokra sóvárgók adatait használta fel, egyoldalú információ

alapján határozott, a tények kellő ismerete nélkül, a tények félreismerésével. *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)*

Nélkülözi továbbá az erkölcsi igazságot, mert Magyarország feldarabolásában egyetlen elvet sem vitt keresztül következetes, lelkiismeretes öntudatossággal. Szétdarabolta a természetes gazdasági összefüggéseket *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)*, és most már kezdik bevallani, hogy ennek következménye természetszerűleg a nyomor és nélkülözés mindenfelé, *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)* de ezt azzal iparkodnak igazolni, hogy másképp nem lehetett eleget tenni a nemzetiségi elv követelményének. Ámde a nemzetiségi elv követelményének akképp tettek eleget, hogy a Magyarországtól elszakított közel tízmillió lakosnak csak 55%-a fajrokon azokkal az államokkal, amelyekhez csatoltattak, 45% pedig tőlük idegen, 35%, azaz 3 300 000 pedig tiszta fajmagyar *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)*, és ugyanazok, akik előbb a gazdasági összefüggések széttépését a nemzetiségi elv tiszteletben tartásával indokolták, most a nemzetiségi elv félretételével bizonyos másodrendű gazdasági érdekeket emeltek ki. *(Úgy van! Úgy van! - Taps a Ház mindent oldalán.)* A tőlünk elszakított majdnem három és fél millió fajmagyar közül közel kétfélmillió olyan területen lakik, mégpedig számbavehető idegen fajvegyülék nélkül, amely határos azzal a területtel, amely Magyarországnak meghagyatott. *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)*

Mélyen t. Képviselőház! Ez a labdázás az elvekkkel, ez az előtérbe állítása egyiknek a másik rovására aszerint, amint ez barátaiknak kedvezett és minket sújtott, önnönmagában félrelökése minden etikai alapnak. *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)* Ámde Trianon teóriájánál

talán még rosszabb Trianon praxisa, s az, amit a reánk mért csapásnak enyhítésére annak a szerződésnek néhány szakasza tartalmaz, s amit az ugyanebből a célból egyidejűleg kötött egyéb szerződések létrehoztak, az mind holt betű maradt, míglen mindazt, amit teljesítenünk kell Trianon értelmében, valóságos shylocki³ pontossággal követelték tőlünk. *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)* A nemzeti kisebbségek védelmére alkotott szerződések⁴ holt betűk maradtak és ezáltal súlyosbodik a területi szétdarabolás által nemcsak reánk, hanem az emberiség magasabb érdekeire is mért csapás, mert ez azzal együtt jár, hogy a tőlünk elszakított területeken lévő, sokszor ősi és dicső múlttal rendelkező magyar kultúra irtó hadjáratnak van kitéve. *(Úgy van! Úgy van! a Ház minden oldalán.)* A békeszerződés, midőn Magyarországnak éppúgy, mint a többi legyőzött államoknak, teljes lefegyverzését rendelte el, maga utalt arra, hogy ez csak előkészítője akar lenni az általános lefegyverzésnek.

Ilyen ígéret fejében, ezzel kapcsolatosan járultunk mi ahhoz hozzá és ezt megismételte a Nemzetek Szövetsége alapokmányának 8. §-a, s íme, azt látjuk, hogy ezzel a kérdéssel egy olyan játékot űznek, amely már ma holnap a megfigyelő emberiség legnagyobb részéből kiirtotta azt a hitet, hogy komoly dologról van szó. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon és a középen.)*

Ámde, mélyen t. Képviselőház, az egyoldalú felfegyverzéshez és lefegyverzéshez való konok ragaszkodásban szinte bevallása foglaltatik annak, hogy olyan állapotokat teremtetek, amelyek belső

³ William Shakespeare *A velencei kalmár* c. drámájának uzsorásalakja. – *Trianon i. m.* 2008, 409.

⁴ A békeszerződésekbe belefoglalt, nemzeti kisebbségek védelméről szóló, az adott állam által vállalt kötelességek rendszere.

igazságukban nem bírják a fennmaradásnak zálogát, *(Úgy van! Úgy van!)* hanem csak a folytonos túlerőnek fenyegetés által mesterségesen tartatnak fenn. *(Úgy van! Úgy van! - Taps a Ház minden oldalán.)*

Mélyen t. Képviselőház! Feladatokat akképp véltem teljesíthetni, hogy tartózkodtam minden szenvedélyes kitöréstől, *(Helyeslés a jobboldalon.)* tartózkodtam minden színezéstől, egyedül tényeket, a meg nem cáfolható, el nem tagadható tényeket állítottam a t. Ház elé, *(Helyeslés.)* mert úgy vélekedtem, hogy egyedül e tények szavának monumentalitása méltó a mi nemzeti tragédiánk nagyságához, hogy csak elvennék belőle valamit, ha a magaméból hozzá akarnék tenni.

Hasonló ridegséggel akarom tehát levonni a mondottakból a szükség-szerű logikai konzekvenciákat, *(Halljuk! Halljuk!)* midőn kérdelem, hogy lehetséges-e ilyen állapotokra fektetni a tartós békének nagy érdekét, midőn kérdelem, hogy békének nevezhető-e az az állapot, amelyben az égbekiáltó igazságtalanság némely nemzetekre rásújt, más nemzetek pedig abból hasznót húznak? *(Úgy van! Úgy van!)* A válasz az így felvetett kérdésre nem lehet kétséges. Ha tehát mi a mai napon is és mindig felemeljük tiltakozó szavunkat a velünk szemben, az emberiség magasabb érdekeivel szemben elkövetett súlyos hiba és igazságtalanság ellen; ha el vagyunk határozva, hogy a jognak minden eszközével iparkodni fogunk a jog lényegének, az igazságosságnak *(Úgy van! Úgy van!)* érvényesítésére: akkor mi nem csupán saját ellenállhatatlan nemzeti érzelmünket, nem csupán nemzeti önérzetünknek parancsszavát követjük, hanem jobban szolgáljuk a békének érdekeit, mint szolgálnék egy olyan megnyugvásnak színlelése által, amely akkor is becsstelen volna, ha őszinte lehetne, sőt akkor talán még becsstelenebb...

(Úgy van! Úgy van! - Hosszan tartó taps a Ház minden oldalán.)

Igazunknak és tiszta szándékainknak tudatában bizalommal tekinthetünk a lassanként mind világosabban látó nemzeteknek szemeibe és felemelhetjük tekintetünket az égre, elmondván nemzeti imánkat: Hiszek egy Istenben, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Hazánk feltámasztásában!⁵ *(A Ház tagjai helyükről felemelkednek. - Hosszan tartó általános taps és lelkes éljenzés.)*

Kállay Miklós: Trianon⁶

Szokatlan, hogy a Magyar Tragédia évfordulóján Marx-Engels idézettel kezdem, de az igazságot jó az ellenség tanúságával megvilágítani. Ez így szól: „A pánszlávizmus olyan mozgalom, amely meg akarja semmisíteni, amit ezer év történelme alkotott s csak úgy tud megvalósulni, ha Európa térképéről letörli Magyarországot, Törökországot és jelentős részét Németországnak. Ennélfogva le kell igaznia Európát, hogy biztosítsa ezen eredmények állandóságát, ha azokat valaha eléri. A pánszlávizmus most már hitvallásból politikai program lett és 800 000 szurony támogatja. – Európának csak két lehetősége

⁵ Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna *Magyar Hiszekegy* című imája, amely a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája és a Védő Ligák Szövetsége által kiírt 1920-as pályázatán első díjat nyert. A Horthy-korszakban kultikus nemzeti imádságnak számított.

⁶ *Katolikus Szemle* (Róma), 1960. április–június, 81–86. Kállay Miklós (1887–1967): Politikus. 1932-től országgyűlési képviselő, a kormánypárt színeiben, majd pártonkívüliként. 1942 és 1944 között miniszterelnök, kormányfői időszakában egyértelműen lazított az egyoldalú tengelyhatalmi elköteleződésen. A német megszállás után a török követségen kért és kapott menedéket, a nyilasok hatalomra kerülése után feladta magát. A Margit körúti fogházban és Sopronkőhidán raboskodott, majd a mautauseni és dachau koncentrációs táborba szállították. 1945 májusában szabadult. Nem tért haza, politikai tevékenységét a továbbiakban a magyar emigráció keretei között fejtette ki.

marad: alávetnie magát a szláv igának, vagy mindörökre elpusztítani annak központi támadó erejét.” (Marx-Engels: *Deklaration. Neue Oder-Zeitung, Breslau, 1885, IV. 21*).

A pánszlávizmus politikai programja az első világháború után, a központi hatalmakat bekerítő politika segítségével kezdett érvényre jutni. Az alternatíva pedig ma, miután a bolsevizmus vezető szerephez jutott, még döntőbben áll előttünk, mint valaha.

Ne higgyük, hogy gondolkodó államférfiaink, különösen az erdélyiek, ne láttak volna tisztán. Kossuth federációs terve is előre látás volt, csak nem megoldás, mert ha esetleg békés eszközökkel, vagy valamivel enyhébb feltételekkel is, de ötven évvel hamarabb hozta volna Trianont.

A monarchia zavarai és Magyarország 1867-ben visszakapott nagysága azonban másra terelték a figyelmet. A politika, irodalom, közvélemény alig foglalkozott vele, és akik szavukat hallatták, azokat lehurrógták, hogy ne fessék az ördögöt a falra. Végzetes volt az is, hogy a magyar nép közömbös volt ebben és a választásokon a nemzetiségi kérdés sohasem szerepelt, nem érdekelt, nem tüzelt fel tömegeket.

Trianon csak akkor és úgy lett volna megelőzhető és elkerülhető, ha önállóságunk első napjától kezdve tisztában vagyunk helyzetünkkel, a világpolitikai irányzatokkal, megmaradásunk feltételeivel és ezért küzdünk, ennek él a nemzet. Míg mi aludtunk, mind elterjedtebb lett a nemzetiségi kérdések vitája, felvetődött az önrendelkezési jog követelése a tudományban, publicisztikában egyaránt és a kisebbség jogait – míg mi hallgattunk – elébe tették a többség jogainak. A mi nacionalizmusunk feudális,

antidemokrata volt, a nemzetiségeké azonban demokratikus lett.

Vitézségünk, geopolitikai helyzetünk mindig megmentett bennünket az ellenség végleges megszállásától, de nem tudott megvédeni a nemzetiségek beszívargásától, sőt elősegítette azt minden határunkon, ami az ország védelmi vonalainak megszállását is jelentette. Nagy-Magyarország fennállt tatár-török-osztrák hódítások és uralmak, a nyugati kultúra és civilizáció befogadása dacára, nem adta fel magyarságát. Ám mindez kívülről jött, rendíthetetlenül megállottunk vele szemben, a harcos idegen felé nem disszimilálódtunk, nem adtunk fel területet, de a nemzetiségekkel szemben, akik nem karddal, nem kultúrával jöttek, hanem a szolganépek alkalmazkodó természetével és kitartásával, feladtuk a magyar népet, területet, vallást, kultúrát. Csak a magyar népi erő szállhatott volna szembe velük, de az elgyengült a pórlázadások leverésében, a török pusztításaiban, a jobbágy sorsban. És sajnos a betelepülő nemzetiségi csoportok fajilag egységesebbek voltak, mint mi magunk.

Mi csak mint nagyhatalom maradtunk meg, állhattunk ellen a töröknek; Mohács óta a magunk ereje nem volt elég, ezért kellett a Habsburgok. Vállalni kényszerültünk függetlenségünk és jogaink folytonos csorbítását, népünk gazdasági kihasználását, a nagy dinasztikus politikában a másodrendű szerepet, hogy részesei legyünk a kor legnagyobb hatalmának. Ez nem volt irreális politika; odajutottunk, hogy a független magyar államiság lett volna az. Ez a lépés nemcsak a török elleni védekezés egyedüli lehetőségét jelentette; mint kis állam sem tudtuk volna magunkat tartani semmi irányban, hiába mutattunk fel csodálatos keresztényi harcos erőket.

Nem rendelkezünk azokkal a tulajdonságokkal sem, mint a balkán népek. Mi a másfél százados török harcok idején a Mátyás alatti négy milliós népességről lecsökkentünk másfél millióra, amelynek a fele sem volt magyar. A balkáni népek a török igában, a legrosszabb gazdasági helyzetben szaporodtak. Mikor mi négy milliónyian voltunk, az ő számuk alig egy millió; ma fordítva áll a számarány. Lehet, hogy ha mi sem állunk ellen, kard helyett a **megalkuvást választjuk, meglenne az álmodott harminc millós magyarság.** De mi ezt nem tehattük, nekünk hivatásunk volt.

Most azt mondjuk, hogy a monarchiával pusztultunk. Ez igaz, de mint Trianon mutatja, a gyűlölet a magyarság ellen volt a legnagyobb, mi voltunk imperialistáknak és elnyomóknak kikiáltva. A kiegyezéstől kezdve mi voltunk a Monarchia és az uralkodóház fenntartója. Nem hiszem, hogy a Monarchiában elfoglalt helyzetünk idézte elő Trianont, inkább megakadályozhatta volna, de mindenesetre determinálta. Ha Trianont vizsgáljuk, ebből kell kiindulnunk.

A '67-es kiegyezés, az Osztrák-Magyar Monarchia megalkotása volt az utolsó lehetőség a megmaradásra, sőt a Monarchia összeomlása után az önálló Magyarország megteremtésére. Utoljára adta az isteni gondviselés kezünkbe nemzetünk létét vagy nem létét. Ma már látjuk, hogy milyen keveset oldottunk meg ezen hosszú korszak alatt, amikor mindent meg lehetett volna oldanunk. A magyar gondolat, erő elsikkadt az országot megosztó '48-as és '67-es párt közötti meddő vitákban. Ebben az időszakban sem a kormány, sem az ellenzéki pártok nem jöttek konstruktív, szociális és gazdasági javaslatokkal; ha felmerült valami, az elsikkadt a közjogi vitákban. Minden kérdés mögött az a fikció állott, hogy a

közösséget Ausztriával lazítani kell, de homályba vészett, hogy mi lesz azután.

Az ország megmentéséhez, hogy el ne sodródjék a Monarchiával, az **kellett volna, hogy ez alatt az ötven év alatt az ország hatalmas, egységes erőt mutasson fel, népességében gyarapodjék, gazdagodjék, következetes legyen a nemzetiségi kérdés kezelésében és társadalmilag egyenes magyar fejlődést építsen fel. Demokratizálódjék: nem idegen eszmevilágú, hanem magyar népünkre felépített demokráciát valósítson meg.**

A társadalom körei '67 után valóban kitágultak, a kornak kötelező gazdasági liberalizmusával megnyíltak a szociális emelkedés lehetőségei. Ez volt a nagy pillanat, amikor a felszabadult jobbágnak, kisnemesnek meg kellett volna indulnia felfelé. Senki sem törődött velük, segített nekik, hogy ők menjenek be az élet kapuján, hanem a felkészültebb, kitűnő képességű németek és zsidók jutottak el mindenüvé. Más kérdés, hogy hasznosak voltak és jó magyarok lettek. Míg Werbőczy törvénye szabta meg, hogy ki van fenn és ki van lenn, ez kényszerhelyzet volt, csak lázadni lehetett ellene, de hogy a szabadság, egyenlőség megindulásával úgyszólván az egész magyar nép kimaradjon, ez többé jóvá nem tehető nemzetellenes vétség maradt végig. A földjuttatást akkor könnyebb lett volna megcsinálni, mint a Trianon után megkészszerződött földműves népünkkel, de az 5-10 holdas kisgazdaság sem akkor, sem azután nem jelentett egymagában sem gazdasági, sem szociális emelkedést és a falut még falubbá tette volna. Míg félmillió magyar vándorolt ki, sokan földjüket adták el, Galíciából, Romániából, Bulgáriából, Szerb- és Horvátországból, ugyanannyi idegen jött a helyükbe.

Sokat alkothatott volna a kiegyezés kora, Magyarországot nagyon erőssé, gazdaggá, művelté tehetné volna. És semmi akadálya nem volt, hogy demokratizálódjék, ahogy például minden császárság, rangkórság, katonáskodás, nagybirtok és nagyipar ellenére megtörtént Ausztriában, ahol pedig kevesebb alkotmányosság volt, mint minálunk. Csak magunkon múlt. De az Ausztriával való viszonyunk, ami pedig az egész korszakot foglalkoztatta, nem múlt rajtunk. Semerre sem volt barátunk. Szomszédaink között Ausztriát kivéve nem is lehetett. Közös célunk csak vele volt: a Monarchia fenntartása.

Az Ausztriával való együttélés hasznélvezői minden szempontból az osztrákok voltak, de egyformán egymásra voltunk szorulva. A kiegyezés nélkül az osztrák birodalom szétbomlik. Szétvitte volna a nemzetiségi kérdés, a szociáldemokraták aknamunkája, a minden előnyt élező csehek árulása, az ál-konfederációs államszerkezet. A stabilitást Magyarország jelentette.

Trianon azonban nemcsak Magyarország sorsát pecsételte meg, okozója lett Európa tönkretételének és a bolsevizmus diadalának is. Akik az első világháborút kihívták – nem mi voltunk azok, hanem akik már akkor gondoltak a konstruktív erők eliminálására – viselik a felelősséget a történetekért. Akik az első világháború előtt a Monarchiát és lényegét, bennünket meg akartak semmisíteni, felelősek a második világháború Európájának békenélküli odadobásáért. Trianont megteremtették, valótlanosságokkal, ferdítéssel, történelmi-földrajzi hamisítással és igazságtalansággal. Az első háború utáni békekötések meggyengítették Európát: az egységes monarchia helyébe egyenetlen dunai államokat tettek; a második háború

szerződése a kommunisták zsákmányává dobták oda őket.

Minden meg nem oldott probléma, mint átokfelhő lebegett azután a trianoni ország felett. Vége az ezeréves nagyhatalmi létnek, a Kárpátok térségében a legnagyobból a legkisebbek lettünk. Amivel vádoltak: imperializmus, szovinizmus, türelmetlenség, az valóság lett – ellenünk.

Mit menthettünk át a múltból – Szent Koronát, alkotmányt, királyságot? Üres térben látszott mozogni minden, királysághoz is csak a győzőnek volt joga. Földrajzilag, gazdaságilag csonk lettünk, oda népünk színe-java.

De megláttuk, hogy a legfontosabb az, ha megmenthetjük népünk lelkét! Nehéz volt remélni veszített háború után, vörös- vagy fehérterroron keresztül, de a magyar élni akarás minden csapás és pusztulás után, a pragmatikusan gondolkodók ellenére a magyar lelket újra gazdagon megtöltötte.

Az irredentizmus, a revízió, a „nem, nem, soha!” – veszített háború után merész, de százszor is jogos indulata mentett meg! A magyar lélek ürességét, célnélküliségét kitöltötte, pozitívvá varázsolta egyik napról a másikra. Ha ez nem történik meg, elpusztulunk, – így hinni kezdtünk az életben.

Rákóczi és '48 óta nem volt nemzeti ideálunk, közös lelki élményünk, amely még a jogra, az igazságra is hivatkozhatott és gazdasági, szociális alappal is alátámasztható volt. Nem a '67, nem a világháború, hanem egyedül a revízió indította meg a magyarságot. Ha nem jön, jön az osztályharc, felekezeti harc, kommunizmus, vörös vagy fehér embertelenség, és nem lett volna nyugalom a Duna völgyében. A revízió államformáló, Európa

figyelmét felhívó, a világ lelkiismeretét megmozdító tett volt. Életjelét adtuk, hogy vagyunk, az életért küzdeni fogunk. Ha nincsen, a körülöttünk dühöngő nacionalizmusok biztosan a megmaradt rész után is kinyújtották volna kezüket, ahogy azt meg is kísérelték.

A magyar nemzet végig irredenta maradt, a szövetségesek teheráni értekezletén⁷ ott volt a magyar kormány memorandum, amelyet ők kértek. Abban a magyar igazság **volt leszögezve és az, hogy ha** Magyarországot a Nyugat elejti és nem elég erős, nem marad semmi Közép-Európában, ami megállítsa a kommunizmust. Annyira súlyosnak látszott érvelésünk, hogy ettől kezdve elvakult erővel indult meg az árulók és Trianon alkotóinak nagy harca ellenünk, létünk ellen. Tudták, hogy ha Magyarország megmarad, akkor kitart múltja, kereszténysége, nyugati kultúrája mellett és megingathatatlan bástya a kommunizmus ellen.

Trianon és 1944 között – mivel a nemzet hitt önmagában és jövőjében – újrainduló életkedvvel és tehetséggel kitöltött 25 év telt el. Halálra voltunk ítélve teljesen: alapjaiban látszottunk megfosztva állami, népi, gazdasági, emberi lehetőségeinktől. Megmaradtunk! A magyar nép még soha ilyen jelét nem adta fiatalságának és életerejének.

Csak vessünk egy pillantást magunk körül, hogy mit fejlődünk és alkottunk abban az időben, – mit a körülöttünk levő agyontámogatott, zsákmányban dúskálódó államok. Mit fejlődött például Budapest és hol maradt el Belgrád, Bukarest és a többiek? Hová sülyedt gazdaságilag és kulturálisan Erdély, Bácska az ő kezükön? Melyikük adott

Nobel-díjasokat a világnak? Mily nagyszerű volt a mi irodalmunk, zenénk, tudományunk világviszhangja? Kinek voltak a sportolói az első három között az olimpiaszakon? Soká lehetne folytatni. Három új egyetemet, iskolák ezreit létesítettük, iparunk, mezőgazdasági termelésünk jelentős része exportba került, szociális intézményeink jól működtek és előtte jártak a legtöbb nyugati demokráciának.

Trianon azonban akkor mutatja meg igazi romboló hatását, ha népünknek, elsősorban a falusiaknak gazdasági helyzetét nézzük. Ez volt első napjától kezdve a ragyogónak látszó negyed század nagy és nem orvosolt problémája. Ennek a problémának sem a múlt, sem a háborúk közötti korszak nem találta a megoldását.

Trianon Magyarország történelmi folytonosságát akarta elpusztítani; a magyarság lelkében ez nem következett be, a nemzeti értéktermelésben sem, megrázkódtatásunk elsősorban népi létünk alapjaiban éreztette hatását. Az akkori helyzet súlyosságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy fel sem merült reális, keresztülvihető reformterv akár a politikai életben, akár a szakirodalomban.

A magyar nemzeti vagyon lett a legkisebb Közép- és Nyugat-Európa országai között, s lassan tudott csak emelkedni. A fejlődés általánossága dönti el a népek gazdasági és szociális helyzetét. Mi ebben a tekintetben mindig ott voltunk és vagyunk változatlanul, ahová geopolitikai elhelyezkedésünk sodort. **Nem változtathatott ezen Mátyás** ragyogása, Széchenyi és a reformkorszak, s a '67 lehetőségei.

Trianontól kezdve az ország gazdagodott, de a nép nem tartott lépést vele. Olyan hajszálon függött Csonka-Magyarország gazdasági egyensúlya, hogy azt elébe helyeztük

⁷ A szövetségesek találkozója 1943. november 28-a és december 1-je között, ahol Sztálin, Rooseveltt és Churchill többek között a nyugat-európai második front megnyitása mellett döntött.

a munkásság életszínvonalának. Az a gazdasági elmélet uralkodott, hogy első a nemzeti vagyon és jövedelem emelkedése, abban azután a munkás megtalálja vas törvényszerűséggel a maga részét. Az orosz kommunista és minden más gazdasági rendszernek ez az alapja. Elméletileg helyesnek látszott, de a mi bizonytalan helyzetünkben nem volt az, mert elodázta a szélesebb körök módosodását, nem javult a szegények életszínvonala, – a gazdaság pedig odalett. Bizonyosan lehetett volna másképpen, jobban: való, hogy nem tudtunk nagy elhatározásokat végrehajtani, nem tudtuk megoldani a földbirtokkérdést sem. De tudtuk, hogy ha az történik, ami az összeomlás után jött, – ez pontosan ki volt számítva – másfélmillió keresőnek kell elhagynia a falut, mert annyinak nem jut föld és nem marad kereset. Ez be is következett.

Trianon és irredentizmus egy méhben fogantak. Addig él nemzetünk, míg az ellenállás, a bele nem nyugvás lelke él. Az irredentizmus nemcsak azt jelenti, hogy a népek önrendelkezésének joga alapján területeket követelünk vissza, hanem jelenti a magyar történelmi fejlődés folytonosságát, a szociálisabb berendezkedésű jövőt, a vallás, a jó és nemes helyét az embert szellemében és föltétlen tisztességet.

Magyarországot a nemzeti erők tartották fenn ezer éven keresztül, ellenség ellen, idegen befolyás ellen, ha kellett királya, vagy saját pártoskodó széthúzása ellen. Ennek a nemzetfenntartó erőnek ma vége, elmúlt, soha vissza nem jön.

Ma új nemzetfenntartó erő kell, új, meg nem hurcolt, mindenkinek tetsző, mindenkit befogadó, mindent felülmúló! Ez megszületett négy évvel ezelőtt, az októberi napokban, megjelent, ami még nem volt, ami hiányzott egész történelmünkben: a magyar népi erő!

Új honfoglalás kell – és jönni fog; még akkor is, ha az ország meg nem szuverén, de a magyar nép már az, – és megmutatta, hogy nincs és nem lesz lelki Trianon.

Vigh Károly: A trianoni békeszerződés évfordulójára⁸

[...] Az antanthatalmak Legfelsőbb Tanácsa 1919. december 1-jén szólította fel a magyar kormányt, hogy küldje el meghatalmazottait a békekötésre. A küldöttség tagjai gróf Apponyi Albert vezetésével 1920. január 7-én érkeztek Neuillybe, ahol az ún. madridi kastélyban szállásolták el őket, és kijárási tilalmat rendeltek el számukra. Apponyinak csak korára való tekintettel – 74 éves volt – engedélyezték, hogy egy rendőrfelügyelő kíséretében (!) végezhesse rövid egészségügyi sétáját.

⁸ *Honismeret*, 1990. március–június, 18–22. Az írás 1990-es bevezetője szerint: „Ez az írás a *Honismeret* 1980. 3. számában jelent volna meg, ha a Hazafias Népfront akkori vezetése a pártközpont utasítására be nem zúzatta volna. Új számot kellett megjelentetnünk, amelyben ez a cikk már nem szerepelt. A már elkészült, bekötött lapból akkor csak egy tucatot tudtunk megmenteni, annak alapján néhány nyugati magyar lap – így az *Irodalmi Újság* – foglalkozott is a *Honismeret* bezúzásának körülményeivel. Vigh Károly írásának mostani közlésével nemcsak a magyar történelem legtragikusabb eseményére, hanem lapunk megsemmisítésének tizedik évfordulójára is emlékezünk.” Vigh Károly (1918–2013): Történész. Egyetemi tanulmányait Pozsonyban és Budapesten végezte, bölcsészdoktori disszertációját 1945-ben védte meg a budapesti egyetemen. 1942 és 1949 között a Teleki Pál Intézet, majd az MTA Történettudományi Intézete szlovák referenseként dolgozott. 1949-ben a Magyar Történelmi Társulat főtítkárává választották, azonban ebben az évben elbocsátották a Történettudományi Intézetből. 1950 és 1952 között a Magyar Országos Levéltár külügyi levéltári referense, 1952 és 1958 között a Pest Megyei Levéltár vezetője volt. Az '56-os forradalom alatt a levéltári forradalmi bizottság tagja volt. 1957-ben eltávolították állásából. 1958 után az Országgyűlési Könyvtárban, a Legújabbkori Történeti Múzeumban, majd a Nemzeti Múzeumban dolgozott. 1986-tól a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság elnöke, 1989 decemberétől örökös tiszteletbeli elnöke. 1991 és 2011 között a Rákóczi Szövetség alelnöke.

A magyar küldöttség magával hozott dokumentumait, statisztikáit, memorandumait olvasatlanul hagyták, még a zárójelentésük sem került tárgyalásra. Csak az utolsó napon, január 16-án engedték Apponyit a békekonferencia elé, de hiába sorakoztatta fel érveit, mind a területi korrekciókra, mind vitás esetekben a népszavazásra tett indítványait elutasították. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia követelései ugyanis korántsem kizárólag etnikai alapokon nyugodtak, hanem gazdasági, stratégiai előnyöket keresve, hatalmi pozíciókra törekedve kerültek megfogalmazásra.

A magyar kormány - a békefeltételek enyhítése érdekében - azzal próbálkozott, hogy felajánlotta részvételét a Szovjet-Oroszország ellen folyó intervenciós háborúban. Így kívánta elnyerni a vele szemben ellenséges francia politika jóindulatát. Ez a remény sem vált valóra, és Millerand francia miniszterelnök 1920. május 6-án mint a konferencia elnöke, átadta a magyar béke delegációnak a békeszerződés végleges szövegét. A csatolt kísérlével, amelyre később a magyar külpolitika annyiszor és oly hiába hivatkozott, leszögezte, hogy a magyar fél kívánságát nem vehették figyelembe, viszont kilátásba helyezte a későbbi határkiigazításokra vonatkozó kérelmek majdani népszövetségi megvitatását.

A magyar béke delegáció 1920. június 4-én, Versailles-ban, a Párizs közelében lévő ún. Nagy-Trianon kastélyban aláírta a 14 részből álló békeszerződést. Magyarország sorsát beláthatatlan időnkig a második rész döntötte el, amely rögzítette az ország új határait. Ennek értelmében a történelmi Magyarország (Horvátország nélkül) területe 282 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakosainak száma 18 millióról 7,6 millióra csökkent.

A népességet tekintve Magyarország elveszítette lakosainak több mint 60%-át, területének pedig 72%-át. Az elcsatolt területeken a magyar nemzetiségű lakosság száma 3 424 000 főt tett ki. Ebből Csehszlovákiába került 1 084 000, Romániába 1 705 000, Jugoszláviába 564 000, Ausztriába 65 000. Ezáltal a magyar nemzet 33,5%-a került idegen uralom alá: minden harmadik magyar.

Az elcsatolt magyar kisebbségnek mintegy a fele etnikailag szorosan összefüggött a magyar nemzettesttel. Tehát, ha a Párizs környéki békék valóban arra törekedtek volna, hogy hozzávetőlegesen nemzeti államokat hozzanak létre, akkor legalább másfél millió magyar lakost kellett volna még Magyarországnak meghagyni. Ezzel szemben az utódállamok 42 millió lakosára mintegy 16 millió más nemzetiségű jutott, és azt eredményezte, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ugyanolyan soknemzetiségű államokká váltak, mint az Osztrák-Magyar Monarchia.

A trianoni szerződés gazdasági téren is nagy csapást jelentett Magyarországnak. Megfosztották vasúthálózatának 62,2%-ától, vízi útjainak 64,6%-ától, erdeinek 88%-ától, vasércbányászatának 83%-ától és valamennyi sóbányájától. A szerződés kimondta, **hogy 1921. május 1-jétől kezdve 30 esztendőn át jóvátételt kell fizetnie, de az összeg meghatározását későbbre halasztották.**

Súlyosbította Magyarország helyzetét, hogy az utódállamoknak stratégiai, hadászati határokat sikerült kiharcolniuk, és ily módon az országnak sehol sem maradt jól védelmezhető természetes határa. A román és a jugoszláv haderő a Nagyalföld jelentős területeinek a birtokába jutott. A csehszlovák-magyar határ különösen Szobnál annyira megközelítette Budapestet, hogy a

magyar főváros úgyszólván a csehszlovák ágyúk lőtávolaiba került.

Ugyanakkor a trianoni szerződés csak zsoldoshadsereget engedélyezett Magyarországnak, maximum 35 ezer fővel. Körülötte a kisantanthatalmak (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) országai békeállományban 542 ezer, mozgósítás esetén 4 millió 365 ezer fős hadsereggel rendelkeztek.

Az antanthatalmak a párizsi békekonferencián, hogy eleget tegyenek közép-európai szövetségeseik imperialista mohóságának, a határok megvonása során utakat, csatornákat, vasútvonalakat vágtak el, városokat, falvakat szakítottak ketté, bányákat fosztottak meg bejárataiktól, temetőt lakosaitól stb. Csupán egyetlen határmódosításra kerülhetett sor: olasz közvetítéssel és a nyugat-magyarországi hazafias erők fellépésével sikerült elérni a népszavazást Sopron és vidéke számára. Az 1921. december 4-én megtartott népszavazáson a lakosság 65%-a a Magyarországhoz való tartozás mellett foglalt állást.

A békeszerződés harmadik része ugyan megígérte a nemzetiségek politikai, kulturális és vallási életének zavartalan gyakorlását, a szomszéd államok azonban nem tartották tiszteletben a fennhatóságuk alá került magyarokra vonatkozó kisebbségi rendelkezéseket. Amikor ezért a magyar kormányok a Népszövetséghez fordultak panaszaikkal, kiderült, hogy ez a szervezet képtelen a panaszokat és sérelmeket orvosolni.

A békeszerződésnek végül még egy súlyos következménye volt Magyarországra: több százezer magyar – zömmel tisztviselők, a végrehajtó hatalom közegei és családtagjaik – menekült a megmaradt területre, ahol évekig vagonlakók voltak, vagy szűkséglakótelepeken tengődtek.

Jelenlétük még tovább mélyítette a háború utáni súlyos gazdasági és szociális problémákat. [...]

Antall József: Lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke...⁹

[...] Mi soha nem ígértünk sem könnyű jövőt, sem felelőtlenséget ebben az országban. Nekünk az a dolgunk, hogy úgy vezessük ki az országot ebből a válságból, hogy ne újabb válságba vezessük bele. Erre mi elköteleztük vagyunk. Elkötelezetten és felelősséggel gondolunk arra is, hogy Magyarország egy újabb történelmi határkőhöz érkezett. Nyugodtan mondhatom, sok határkövet ismerünk a magyar történelemben. A megismert határkövek közé tartozik az is, amire most emlékezik az ország: a trianoni békeszerződés 70. évfordulójára. Ez a 70. évforduló mást és mást jelent Európa népeinek, mást jelent a szomszédoknak. Nekünk úgy kell erre gondolni, ahogy az európai elrendeződés közepette a legnagyobb történelmi és politikai felelősséggel gondolnak a nagy nemzetek is történelmük kritikus időpontjaira. Természetesen azt senki nem vonhatja kétségbe, senki

⁹ Antall József: *Modell és valóság. II. Politikai beszédek, interjúk itthon és külföldön*. Budapest, AJTK, 2015, 397–405. A beszéd az MDF III. Országos Gyűlésén, 1990. június 2-án hangzott el. Antall József (1932–1993): Történész, politikus. 1954-ben szerzett középiskolai tanári, levéltárosi, könyvtárosi és muzeológusi diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1955-től tanított az Eötvös József Gimnáziumban, a forradalom alatt a gimnázium forradalmi bizottságának vezetője lett. Részt vett a Független Kisgazdapárt újjászervezésében. A forradalom évfordulójára való megemlékezés miatt fegyelmi eljárással a Toldy Ferenc Gimnáziumba helyezték át. 1959-ben végleg eltávolították a tanári pályától. 1964-től a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyv- és Levéltár kutatója, igazgatóhelyettese, 1974-től megbízott főigazgatója. 1988 szeptemberében részt vett a második lakiteleki találkozón, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon a Magyar Demokrata Fórum delegációjának tagja. 1989 októberétől az MDF elnöke, 1990 májusától haláláig Magyarország miniszterelnöke.

nem várhatja tőlünk, hogy mi ne érezzünk fájdalmat azért, mert a történelmi Magyarország kétharmadát elveszítettük és elvesztettük Magyarország lakosságának ötven százalékát. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a történelmi sorsforduló következtében ennek a lakosságnak igen jelentékeny része nem magyar anyanyelvű volt, de a sorsforduló mégis azt jelenti, hogy a magyar nemzet egyharmada a határon túlra került. Ez a tragikus évforduló egy békerendszernek a részét alkotta, sok vonatkozásban tévedésekkel, tájékozatlanságokkal együtt. Nagyon sok politikai megnyilatkozás hangzott el már a múltban is arról, hogy ez miben volt tévedés. Nem értettek egyet ezzel elvileg gyakran még az aláírók sem, hiszen Lloyd George brit miniszterelnök egyszer azt mondta – néhány esztendővel később –, hogy ez a szerződés nem volt igazságos. És amikor a szemére hányták: hiszen ön egyik kovácsa volt ennek, akkor ő azt mondta, ez igaz, de mit tehetett ott őfelsége kormányfője, ahol valaki Napóleonnak, valaki Jézus Krisztusnak képzelte magát; ott egy szegény brit miniszterelnöknek nem sok lehetősége volt.

Mi nem kívánjuk a történelmi kérdéseket most politikai szempontból újra feszegetni, a történészek kötelessége, hogy pontos analízisét adják ennek. Mi úgy gondoljuk, hogy az a nyilatkozat, amit a hat országgyűlési párt tett, világosan kifejezésre juttatja, hogy mi történelmileg elítéljük a trianoni békeszerződést.¹⁰ Tisztában vagyunk azzal, hogy mi – mint a helsinki alapokmány aláírói – kötelezettséget vállaltunk arra, hogy a határok erőszakos megváltoztatásáról lemondunk.¹¹ De ez

¹⁰ Nyilatkozat a trianoni békeszerződés aláírásának 70. évfordulója alkalmából. *Magyar Hírlap*, 1990.06.02. 1.

¹¹ Az 1975. augusztusi helsinki egyezmény „első kosara”, az európai biztonsággal kapcsolatos kérdések tartalmazzák a határok sérthetetlenségének és

azt is jelenti: a mi magatartásunk olyan erkölcsi erőt ad nekünk – nekünk, akik ennyit veszítettünk –, hogy megkívánjuk azt, ami a trianoni békeszerződésben azért benne volt, a nemzeti kisebbségek jogainak garantálását. (*Taps.*) És azt is, hogy ez a garancia a 20. század végén az emberi jogok, a népcsoportjogok értelmezésében a legmodernebb felfogásban benne legyen, és hogy mindenki, a nemzeti kisebbségek, az etnikai és vallási csoportok a határainkon túl és a határainkon belül élvezzék az őket megillető jogokat és lehetőségeket.

Ilyen körülmények között a magyar külpolitika kiegyenlített lesz, a világ minden problematikáját figyelembe vesszük, és fontosnak tartjuk nemcsak az európai egységet, hanem az egész atlanti térség gondolatvilágát. Két világháború megmutatta, hogy Európa és Észak-Amerika egymástól elválaszthatatlan, és a mi európai integrációs elképzelésünk egy széles értelemben vett atlanti gondolatnak is a része. Mi a megváltozott körülmények között is, nem csak közvetlen, korábbi szomszédainkkal – gyakran jóban-rosszban, egymás mellett állva vagy akár egymással szemben –, hanem a Szovjetunióval is korrekt, az egyenjogúságon alapuló és intenzív gazdasági, kulturális kapcsolatokat akarunk fenntartani. És mi tudjuk azt, hogy mik a mi érdekeink és tudjuk azt, hogy mik az európai realitások, és mi ebben gondolkodunk, mert a mi felelősségünk nem egy politikai párt felelőssége, hanem a magyar nemzet, Európa és nyugodtan mondhatom, a világ felelőssége is. [...]

Egy életút logikájával vállaltam, és vállaltam azért, mert ha kell, akkor én már elbukhatom. Ez egy vállalkozás, de nem üzleti vállalkozás, hanem nemzeti vállalkozás,

az államok területi integritásának elfogadását.

amelyik nincs kockázat nélkül. Én inkább elbukhatom, mint a nálam fiatalabbak. Énnekem már nem törik derékba az életem, hanem én félrevonulhatok. De szeretném Önöket biztosítani arról, hogy nem könnyen tenném meg, nem a saját érdekemben, hanem azoknak az embereknek a bizalmából, akik bizalmukról biztosítottak. (*Taps.*) Számomra közömbös, hogy mit gondolnak a Biberachok, nem határozza meg magatartásomat Petur világa,¹² számomra az meghatározó, hogy mit gondolnak Magyarországon az emberek ezrei. Élvezhetjük-e a bizalmukat, és ami ennél fontosabb, megnyerhetjük-e azoknak a bizalmát, akik eddig közömbösek voltak, és a legfontosabb az, hogy amikor vidékre menve vagy Budapesten egyszerű, pókhálóráncú, öreg parasztaszonyok súgják oda, hogy imádkozunk Önért. Ez ad erőt. És az, ha azok a külföldön élő magyarok, akiknek itt ülnek a képviselői, azt mondják, hogy e kormány vezetése alatt újra saját hazájuknak érzik Magyarországot, és nemcsak a hazát, hanem ezt az államot is vállalják. Ez ad erőt. (*Taps.*)

Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmilliós országnak a kormányfőjeként lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni. (*Hosszantartó taps.*)

Ebben osztozik valamennyi miniszter társam, a mi felelősségünk egyetemes, és ezt az egyetemes felelősséget vállaljuk, és vállaljuk a haza határain belül élő nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok, vallási kisebbségek védelmét is. (*Taps.*)

¹² Antall a beszéd korábbi részében a magyar politikai gondolkodás hagyományait elemezve, Katona József *Bánk bánjának* példáján keresztül különítette el az alkotó, előre vivő banki gondolatot, a „lábadó, elégedetlenkedő” Petúrét, valamint a „nem közvetlenül a magyar nemzeti talajból” vétetett, cselszövő, áruló biberachi gyakorlatot. Antall Peturra való utalása elsősorban a Magyar Demokrata Fórum belső köreiből szólt.

A mi tiszta, valóban a hazafiságon alapuló nemzetiségi érzéseink nem irányulnak senki ellen, sem a határokon túl, sem a határokon belül. Legyenek meggyőződve minden kisebbség képviselői, hogy mi a védelmüket és oltalmukat szolgáljuk. (*Taps.*) De elvárjuk azt is, hogy ezt tegyék a magyar kisebbségekkel, a magyarság külföldre szakadt ezreivel, százezreivel. (*Taps.*) [...]

2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről¹³

Mi, az Országgyűlés tagjai, azok, akik hiszünk abban, hogy Isten a történelem ura, s azok, akik a történelem menetét más forrásokból igyekszünk megérteni, hazánkért és a magyar nemzet egészéért, az Alaptörvényben rögzített felelősségünk jegyében, a magyarság egyik legnagyobb történelmi tragédiájára, a történelmi Magyarországot szétdaraboló, s a magyar nemzetet több állam fennhatósága alá szorító, 1920. június 4-én aláírt békediktátumra emlékezve, számot vetve e békediktátum által okozott politikai, gazdasági, jogi és lélektani problémák máig tartó megoldatlanságával, egyaránt tiszteletben tartva a magyar nemzet érdekeit és más nemzetek jogát arra, hogy a magyarság számára fontos kérdésekről másként gondolkodjanak, attól a céltől vezettetve, hogy e cselekedettel hozzájárulunk a Kárpát-medencében együtt élő népek és nemzetek kölcsönös megértésén és együttműködésén alapuló békés jövőjéhez, s egyúttal a 20. század tragédiái által szétdarabolt Európa

¹³ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000045>. tv (Utolsó letöltés: 2020.05.31.) A nemzeti összetartozásról szóló törvényt Kövér László, az Országgyűlés elnöke és Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes nyújtotta be. A törvényt 2010. május 31-én az Országgyűlés 302 igen, 55 nem és 12 tartózkodás mellett fogadta el.

újraegyesítéséhez, a következő törvényt alkotjuk:

1.§ Az Országgyűlés tisztelettel adózik mindazon emberek, közösségek és azok vezetői, illetve az ő emléük előtt, akik 1920. június 4., a magyar nemzet külső hatalmak által előidézett igazságtalan és **méltánytalan szétszaggatása** után áldozatvállalásukkal és teljesítményükkel lehetővé tették, hogy e tragédiát követően a magyarság mind szellemi, mind gazdasági értelemben képes volt újra megerősödni, s képes volt túlélni az ezt követő újabb történelmi tragédiákat is. Az Országgyűlés fejet hajt mindazon nők és férfiak, illetve az ő emléük előtt, akik e küzdelemben az elmúlt kilencven év során magyarságukért hátrányt, sérelmet szenvedtek, külön megemlékezve azokról, akik az életüket kényszerültek áldozni nemzeti önazonosságuk vállalásáért. Az Országgyűlés elismeréssel emlékezik meg mindazokról, akik nem magyar emberként vállaltak szolidaritást a magyarsággal.

2.§ Az Országgyűlés megállapítja, hogy a trianoni békediktátum által felvetett kérdések történelemből ismert eddigi megoldási kísérletei – mind az idegen hatalmak segítségével végrehajtott újabb határmódosítások, mind a nemzeti önazonosságnak a nemzetköziség ideológiája jegyében történt felszámolására irányuló törekvések – kudarcot vallottak. Ebből kiindulva az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a fenti problémák megoldását csak a nemzetközi jogi szabályok által kijelölt keretek között, demokratikus berendezkedésű, szuverenitásuk birtokában lévő, polgáraik és közösségeik számára gyarapodó jólétet, jogbiztonságot és a gyakorlatban is érvényesülő jogegyenlőséget biztosító, egyenrangú országok kölcsönös tiszteleten

alapuló együttműködése eredményezheti, melynek kiindulópontja csak az egyének – a nemzeti önazonosság megválasztását is magában foglaló – szabadsága, s a nemzeti közösségek belső önrendelkezéshez való joga lehet. Az Országgyűlés ugyanakkor elítél minden olyan törekvést, amely az adott állam területén kisebbségben élő nemzetrészek asszimilációjának előidézésére irányul.

3.§ Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme. Ebből kiindulva az Országgyűlés megerősíti Magyarország elkötelezettségét a magyar nemzet tagjainak és közösségeinek egymással való kapcsolatuk fenntartására és ápolására, és az Európában elfogadott gyakorlatot alapul vevő közösségi autonómia különböző formáira irányuló természetes igényének támogatására.

4.§ Az Országgyűlés kötelességének tekinti arra inteni a nemzet ma élő tagjait és a jövőbeni nemzedékeket, hogy a trianoni békediktátum okozta nemzeti tragédiára mindörökké emlékezve, más nemzetek tagjaiban okkal sérelmeket keltő hibáinkat is számon tartva, s ezekből okulva, az elmúlt kilencven esztendő küzdelmeiben az összefogás példáiból, a nemzeti megújulás eredményeiből erőt merítve, a nemzeti összetartozás erősítésén munkálkodjanak. Ennek érdekében az Országgyűlés június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánítja.

5.§ Jelen törvény 2010. június 4-én lép hatályba.

Domonkos László

Chrudinák in aeternum

Már-már irodalomtörténeti közhely, hogy a magyar irodalomnak van egy „tanári” meg egy – népesebb – „újságírói” ága. Főként ebből a két irányból érkeztek íróink-költőink, az előbbiből Arany, Babits, Németh László, utóbbiból Petőfitől Adyn át Kosztolányiig és Bertha Bulcsuig és még sokan. Az újságírásból az irodalomba vagy annak közelébe befutók tekintélyes része nem – vagy nem úgy – akart újságíró lenni, ahogyan lett vagy lehetett. A Bálint György- vagy Kosztolányi-féle „irodalmi újságírásnak”, a nemes publicisztikának vagy éppen a szociográfiával határterületen mozgó irodalmi riportnak (satnyásított, „korszerű” nevén: „oknyomozó újságírásnak”) a Kádár-rendszer öncenzúrási-ideologikus, majd a rendszerváltás utáni idők felszínes, pofátlanul színvonaltalan zsurnalisztikája enyhén szólva nemigen kedvezett. A mai kor pláne nem kedvez komolyabb igényességnek, elmélyültebb-intellektuálisabb közelítésmódnak, irodalmi(bb) stílnak, ilyesféle vonalvezetésnek. Annak aki az újságírást igazán mélyen szerette és szereti, homályos, de egyénekhez-ideálokhoz nem nagyon – csak igen kis számban! – köthető elképzelései voltak, lehettek arról, hogyan is kell mindezt (a „szakmát” – tényleg az!) kellőképpen magas szinten és maradandó módon művelni. Mivel többnyire nem lehet(ett) – maradt, jött az irodalom, az átnyergelés, legalábbis a próbálkozások szintjén. (Rosszabb – jobb? – esetekben akár komoly pályamódosítások is.)

Hogy fenti alaphelyzet azért kissé bonyolultabb és árnyaltabb – már ami a konkrét megvalósítási lehetőségek alakváltozatait illeti –, úgy harmincéves korom táján jöttem rá. Akkor már fél évtizede a szegedi *Délmagyarország* szerkesztőségének kulturális rovatában dolgoztam, és mint korosztályom többsége, túl sokra nem tartottam az 1956 utáni magyarországi nagy gerinctörető hadműveletben oly kiemelten élenjáró-dicstelen szerepet

játszó Magyar Televíziót. (Anélkül persze, hogy Csurka István e témában is zseniális későbbi jelenségelemzését megfogalmazni akár csak meg is próbáltuk volna, legfőlegbb éreztünk belőle ezt-azt.)

Néha persze az ember nézett televíziót. A különösen nézett műsorok közül is elsősorban akkor és azokat, amelyekre a munkafeladat kényszerítette. A kulturális rovatban kolléganőm reszortja volt a heti rendszerességű tévékritika (a *Képernyő* rovat), enyém a film mellett a rádió (*Rádiófigyelő*). Olykor, helyettesítés gyanánt rám maradt a tévé. De már hallottam is a heti rendszerességgel jelentkező *Panorámáról*, jöllehet az akkor már hosszú évek óta világpolitikai slágernek számító arab–izraeli ellentét meg a Közel-Kelet voltaképpen csöppet sem érdekelt (ha valaki azt mondja, három és fél évtized múlva Bejrútból meg Damaszkuszból fogok háborús tévé-tudósításokat küldeni, habozás nélkül sürgős gyógykezelésre utasítom az illetőt). És elkezdtem nézni a *Panorámát*. Azután írtam egy tévéjegyzetet, *Chrudinák ante portas* címmel.

„Ha az ember feje körül élestölténnel lövöldöznek, fölöttébb balga dolog hüvösen elegáns kommentárokat számonkérni. Amint az élet kerül közvetlen veszélybe: nemcsak tudatos, de ösztönlétünk is azonnal száznyolcvan fokos, éles fordulatot vesz – aki volt katona és részt vett »igazi« nagygyakorlaton, tudja, mire gondolok. Aki viszont nem részesült ilyen élményben, az ezúttal (is) a televízióra hagyatkozhat, de ott – mindnyájunkkal egyetemben – egészen különleges, a háborús pszichózist sajátos fénytörésben láttató csodát szemlélhet. Egyféle, enyhén szólva nem mindennapi, de annál szenzációsabb magatartásformát.

Magas, jóvágású, némileg ráncos arcú fickó görnyed az egyik harcálláspont zsákmellvédjei mögött. Úgy jó negyvenes.

Libanonban, 1981-ben az MTV *Panoráma* című műsora felvételén. A háttérben a szír hadsereg 2K12 Kub (SA-6) típusú föld-levegő légvédelmi rakétaegysége. Forrás: Fortepan, adományozó: RÁDIO ÉS TELEVÍZIÓ ÚJSÁG, Képszám: 56271.

Elegánsan vasalt, ugyanakkor lezser szafariinget visel, frizurája a hatvanas évek divatját idézi, kezében egy szál mikrofon, köröskörül moraj, füst, kilótt töltényhüvelyek, sebesültek, áttekinthetetlen összevisszaságban lőszeres ládák, kötszercsomagok és fáradtságtól égő, mégis emberfeletti erőfeszítéssel figyelő szemek.

A magas, némileg ráncos arcú fickó pedig változatlanul ott téblábol a lőrések körül. »Vigyázzon, lőnek« – szól rá az egyik torzborz szakállas, de a szafariinges csak kérdezősködik tovább. Úgy beszél arabul, hogy tán maga a néhai Mohamed próféta sem jobban, hát beszélget. Mindenhol és mindenkivel. Éppen tárat cserélő

palesztin harcossal és Jasszer Arafattal, Valid Dzsumblattal (baloldal) és Pierre Gemayellel (jobb-
oldal), Bejrutból menekülő családdal és izraeli megszálló tiszttel, pusztítóval és elpusztítandóval, támadóval és védekezővel, győztessel és legyőzötttel. Örök Sancho Pansa-társával, aki állandóan kamerát hurcol magával, elkóborog a koncentrációs tábor környékére, kábé hússzor igazoltatják, magyarázkodik, mutogat, papírokat halász elő a zsebéből, telefonál és szemrebbenés nélkül veszi tudomásul, hogy Pierre Gemayel, a libanoni falangisták tótumfaktuma többször a képébe vágja, hogy szégyellje, igenis szégyellje magát.

Hannibál *ante portas*, Hannibál a kapuk előtt – mondták valaha a rómaiak. Mostanság a világ arabok lakta (tehát igencsak tágas) részein: Chrudinák *ante portas*. (Persze az operatőr Halász Mihállyal együtt.) Azt hiszem, róla azt is el lehet hinni, hogy egy szál mikrofonnal (plusz Halász és a kamera) átkél az Alpokon, pontosabban a Szaharán, hogy megfelelő módon képviselje a Magyar Televízió érdekeit.

Legutóbb csütörtökön este a *Panorámában* találkozhattunk vele. S a tanulsággal újfent: a tárgyilagosság televíziókban ilyenkor mesterfokon jelentkezik, mint a csodás Chrudinák-szindróma eleme. Chrudinák Alajos a Közel-Keleten a valóságban olyan, mint a tankönyvekben a

valóság: objektív. A szó igazi, teljes, eredeti és tiszta értelmében.

»A« riporter áll előttünk Chrudinák személyében, teljes fegyverzetben. Egy szál mikrofonnal, tárgyilagosan, miközben »vigyázzon, lőnek«. Ideálként azoknak, akiknek zsebében piros-fehér-zöld újság-író-igazolvány lapul.»

A Chrudinák-szindróma megfertőzött: ezek után már kerestem, vártam és rendszeresen néztem a *Panorámát* – alapvetően miatta. Igen sokadmagammal. És mire 1991 nyarán Csoóri Sándor jóvoltából személyesen is megismerhettem, már ideexportálva kezdett minden olyan lenni, mint a csütörtök esti *Panoráma*-adásokban: június vége óta dúlt az 1945 óta első európai mészárlás, a délszlávnak nevezett szerb-horvát (szerb-mindenféle) háború, és én Alitól rögvest feladatot kaptam. Délvidéki kötődéseimről tudván és a legelső frontra hurcolt magyar katona haláláról hírt véve, a következő volt a feladat: felkeresni a fiú szüleit, és általános helyzetképet adni a magyar vidékekről. „Holnapután megy érted a kocsi, mindennel, ami kell. Szevasz!” Ali, ma már tudom, úgy állt küzdőtársaival együtt nemzedékem, a tíz-tizenöt-húsz évvel fiatalabbak előtt, hogy szelíd mesteri kezükkel, egy-két óvó mozdulattal „elhelyeztek”, úgy is mondhatnám, helyzetbe hoztak bennünket. *Hic Rhodus, hic salta*, szóltak halkan, aztán az ember vagy ugrott, vagy nem, ha elvétette, vagy ha nem vitte át a lécet, az ő baja volt, úgy kellett neki. Ők csöndben, szelíden elvonultak, legföljebb futólag kicsit visszanéztek, de haladtak tovább, feladatokat osztva vagy éppen csak sörözőkben ülve-szervezkedve, mi meg ezután, ha tudunk, segítsünk magunkon, imígyen tudvalevően az Isten is megsegít. E közvetett metodika emberi nagyszerűségére és páratlan nemességére nem csekély mértékben az *Iskola a határon* hatására jöttem rá („igazán kinyalhatják a fenekemet, de ha ez a vén marha most beesne a vízbe, utána ugranék. Nem is a két szép szeméért. De hát össze vagyunk kötözve...”), Chrudinák Alajos pedig a legelső egyike volt, akinél ezt felfedezhettem. (Ennyit arról, hol kezdődik az

újságírás. Is.) És az alig tíz évvel korábban megírtakkal szintűgy szembesülvén, a hiúság és az önérzet elemi követelménye dörömbölt minden cselekvés minden percében: te jó ég, nem éghetek le, nem csinálhatom rosszul, mekkora blama lenne Előtte, Istenem... Így állt Ő *ante portas*, a kapuk előtt. *In aeternum*, mindörökké, tehetnénk hozzá.

Két évvel később meghívott a *Panoráma* mellett létrejött és az 1994-es szoci restaurációig működő egyik új műsor, a *Magyarok* szerkesztőbizottságába. Komoly büszkélkedésre okot adó társaságba kerültem: a nagy erdélyi szociográfus-riporter, a nagyszerű Beke György, az író Páskándi Géza, a Délvidék egyik legragyogóbb irodalmára, Ali későbbi helyettese, Hornyik Miklós, és persze közvetlen munkatársai: Ali után Magyarország valószínűleg legbátrabb embere, a páratlan tehetségű Szaniszló Ferenc, a lenyűgöző felkészültségű Sugár András, Járai Judit, azután új közös felfedezettünk, az ifjú Szentesi Zöldi László... Ali ekkor és itt is pontosan olyan volt, mint a *Panorámában*: higgadt és eltökélt, a tökéletességig tárgyilagossá és olyan acélkemény, mint a szovjet T-54-esek páncélzata, akikkel Moszkvában, 19 évesen vette fel a harcot a maga sajátos eszközeivel, de oly hatékonyan, hogy ki is rúgták miatta minden magyarországi felsőoktatási intézményből... Innen kellett kezdenie a visszaküzdést. A harcot – ezt ellenségei nem nagyon tudták – ekképpen igen-igen régóta megszokta, imígyen olyan szintű felvértezettségre téven szert, mint csak nagyon kevesen. Ezt fordította a hasznunkra, ezt adta át, ezzel védett bennünket – és mindenekfölött a fajtánkat, a magyarok nemzetét. Ha Ő nincs, a közép-kelet-európai történelem is kicsit másként alakul. (Tessék erről megkérdezni Tőkés Lászlót.) Ha ő nincs, az Antall-kormány első két évében az elszakított területeken élő magyarok ügyeinek bűnös nem ismeréséből a Kádár-rendszer alatt szégyenteljesen elbutított csonkaországi lakosság nem képes legalább részlegesen megkezdni önmaga kioldását. A maga vagány módján ugyanúgy nagy nemzetragasztó

volt, mint Németh László vagy éppen Csoóri Sándor. Az egyik szerkesztőségi ülésen az általa különösen nagyra becsült Beke György készülő riportfilmjének terjedelmét kifogásolta: „Gyuri bácsi, az 17 perc lehet. Maximum.” Gyuri bácsi természetesen azonnal alkudozni kezdett, ízes háromszéki nyelvjárásban, de igen vehemensen: „Alikám, az nem lehetséges. Nem láhát tovább csonkítani, már szedtám ki belőle...” „Gyuri bácsi, 17 perc.” „Alikám, bocsáss még, tisztellák-bácsüllák, de ez márénylet. Nem lehetséges, mondom, hiszán...” „Gyuri bácsi, 17 perc.” Nem folytatom. Az meglehet, hogy Gyuri bátyánk lazán és kényszeredetten megtépett magán ezt-azt, a vita – már amennyire ez annak nevezhető – még eltartott valameddig, a lényeg: Ali egy másodpercre sem ingott meg. Végül az anyag természetesen 17 perces terjedelemben ment adásba...

Amikor 2006 izzasztó nyarán a szíriai-libanoni határon, Masnaanál búcsút vettem a bennünket egészen a sorompóig kísérő damaszkuszi magyar nagykövettől és operatőr társammal „saját felelősségre” háborús területre léptem: nemcsak a leghalványabb sejtelmem sem volt arról, mi mindent is fogok megélni a következő héten – de arról sem, hogy Bejrútba érve mekkora emberi élményt köszönhetek majd Chrudinák Alajosnak.

Szállodánk a belvárosban volt, ezt valamiért nem bombázta az izraeli légierő, ám a vagy két kerületnyire levő környező külvárosokat annál inkább; éjszaka fel-fel kellett riadni az ágy remegésére, távoli, tompa dörgés kíséretében. A nem túl távoli, egybefüggő romhalmaz-végtelen Dahiye negyedét párszor megjárva aztán az ember lassan kezdte megszokni az elképzelhetetlent: a szállodai reggeli után a hotelből kilépve a szűk utcában jobb kéz felé átellenben fölfedeztem egy arab *drugstore* jellegű boltot, ahol igen sokféle újságot, kávé, édességeket, szuveníreket lehetett kapni – a folyamatos napi sajtótájékoztató végén rögvést odaszoktam. Bejrút és Ali rajongott Közel-Kelete ott ajándékozott meg az emberi elme teljesítőképességének olyan

bravúrosan elegáns ragyogásával, amit könyvekből aligha szerezhethünk meg: az egyik legbölcsebb emberi teremtménnyel, akivel életemben találkoztam. Ősi arab, perzsa vagy görög bölcsek lehetnek olyanok, mint Sultan bácsi – így hívták –, ez az időtlen korú újság-, könyv- és minden-árus. Higgadt okossága, elképesztő tájékozottsága-műveltsége, szelíd, metsző élű, lehengető logikája kifejezetten fejedelmi, uralkodói nagyságrendűnek számított. Magyarságom után azonnal Chrudinák „Áli” nevét ejtette ki – hogy ez akkor ott mi mindent jelentett: még háborúba delegáló, szeretett főnökömnek, a Duna Televízió akkori külpolitikai vezérének, Ali talán legjobb tanítványának, Szaniszló Ferinek sem mondtam el... Sultan bácsi anyanyelvi szinten beszélt angolul, az Egyesült Államokban tanult jogot, praktizált is, de világeletemben a filozófiáért, a pszichológiáért meg az irodalomért bolondult, később hosszú időn át a libanoni könyvkiadók és -terjesztők egyesületének alelnöke volt – huncutul ragyogó fekete szemével (időnként Alit is megemlítve) arról oktatgatott, mit is jelent a „terrorista” kifejezés valójában a mai világpolitikai konstellációkban, milyen is az igazi Amerika és az igazi amerikai ember, és hogy nem túl sokára nagy és gyötrelmes, de örömteli változások indulnak meg a világban, megint a népek meg a nemzetek lesznek a fontosak... Midőn jó óra múlva elfúló lélegzettel és némileg remegő lábakkal kiléptem a boltból a délelőtti keleti napsütésbe, olykor mintha egy barázdált arcú, jó negyvenes fickó elegánsan vasalt szafariinge derengett volna föl a messzi-messzi háborús világban, az alak frizurája a hatvanas éveket idézi, és úgy beszél arabul, ahogyan tán maga a néhai Mohamed próféta sem...

Fenti történetek, akár az a régi-régi tévékritika, vagy most az egymásra tololó emlékek sora, egészen a 2007-es, hetvenedik születésnap nagy ünnepségig: végső soron mind-mind ugyanazt illusztrálják. Ha úgy tetszik: ama szindróma részletei, elemei, alkotórészei. Chrudinák Alajos, *in aeternum*. Mindörökké.

Bíró Zoltán

Bölcs Agón eltávozott

E furcsa név nem egy ókori görög bölcsre utal, mint esetleg hihetnénk, hanem a latin „agónia” szóra. Még Nagybánhegyesen, Csanád megyei szülőfalujában kapta ezt a nevet Szöcs Zoltán. Idősebb testvére igyekezett ezzel tömören jellemezni őt, mintegy jelezve különös koravénységét, bölcselkedő természetét, túlságos komolyságát élet és halál kérdésében, valamint szokatlanul korai ismerkedését a halál gondolatával. Mintha már gyerekkorban készülődött volna az elmúlás tudomásul vételére, holott az majd csak közel hetven év múlva következett be. Szöcs Zoltán, azaz Bölcs Agón most csendben elhagyta a földi létet.

Ez a közel hetven esztendő különféle életszakaszokra osztható, de ahogy saját maga írta, csak a rendszerváltás után talált magára. Ekkor érezte úgy reggelenként, hogy össze kell „szerelnie” magát, ki kell keverednie az ébredést követő depressziós állapotából, mert dolga van, amit el kell végezni. És végezte is. Amint írta, 14 könyve jelent meg. Szervezte a Szabó Dezső Emléktársaságot, szerkesztette a *Hunnia* című folyóiratot, majd évekig a *Havi Magyar Fórumot*. Én is úgy ismerkedtem meg vele, hogy a Szabó Dezső Emléktársaság szervezésekor felhívott: vállaljak tagságot. Bár ezt nem tehettem akkor – túlterhelve MDF-fel, Hittel, szegedi tanítással –, ezzel a telefonnal kezdődött és lassan bontakozott kapcsolatunk, mondhatnám: szellemi barátságunk.

Először 2011-ben küldte el nekem dedikációval a *Szabó Dezső Enciklopédiát*.

Hatalmas egyszemélyes munka ez a kötet, mellyel alighanem a legnagyobb szolgálatot tette a Szabó Dezső-életmű kutatóinak – Gombos Gyula, Budai Balogh Sándor, Hartyányi István és Püski Sándor mellett. Megbecsülést azonban csak ritkán kapott: a kivételek egyike, hogy tavaly átvehette a Bethlen Gábor Alapítvány Teleki Pál-éremérmét.

Itt sorakozik az íróasztalomon néhány kisebb bölcselkedő kötete: a *Képaláírások* (2016), a *Bölcs Agón feljegyzései* (2017) és két könyve 2019-ből. Az egyik nekem jelent némi vigasztalást azzal, hogy tavaly nálunk, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum gondozásában jelenhetett meg – még halála előtt – két utolsó könyvének egyike. Arra kértem ugyanis Szöcs Zoltánt, írja meg nekünk a Szabó Dezső Emléktársaság és a *Hunnia* folyóirat történetét, illetve ezzel kapcsolatos személyes emlékeit. Megírta, alaposan dokumentálva a történeteket, beleértve a sajátosan zsidó elkötelezettségű, magukat liberálisnak mondó személyek durva és igazságtalan támadásait is. Szöcs Zoltán ez ügyben is törekedett a pontosságra és az állítások dokumentumokkal való alátámasztására. Elkészítette a Szabó Dezső Emléktársaság, majd a *Hunnia* elleni támadások dokumentációját és az egész ügy bibliográfiáját. Sorolta a neveket: az élen a feljelentésekre mindig kész Gadó Gyöggel, folytatta többek között a *Magyar Nemzetben* cikket író Pető Gábor Pállal, Rónai Mihály Andrással, Sükösd Mihállyal. És itt nincs vége a történetnek, folytatódik a *Hunnia*-perrel. Egész falka

csaholt ekkor. A rendszerváltástól nyert liberális felhatalmazás jegyében támadtak az antiszemitizmus, a nacionalizmus vagy a rasszizmus vádjával. Köztük a jobboldalon szélhámoskodó karrieristák, mint például a köpönyegforgatásban gazdag életművet magáénak tudó Debreczeni József a *Népszabadság*ban. A rendszerváltás legnagyobb „dicsőségére” rendőri beavatkozásra is sor került. Szöcs Zoltánnál házkutatást tartottak, lapot tiltottak be, Dr. Fodor János onkológus professzort egy írása miatt felbujtóként, „közösség elleni izgatás” vádjával állították bíróság elé.

A másik kötet ugyancsak ebben az évben *Filozopterkedéseim* címen kínált olvasójának, a gondolkodásra hajlamos embernek szellemi élményt gondolatözlőnével, többek között Ady „világának” elemzésével, vagy a „dzscentri értelmezésekkel”

és persze Szabó Dezsővel vagy kedvenc „jungai pszichológiájával”.

A *Curriculum vitae* és néhány más, rövid összefoglaló jegyzet zárja a könyvet. Talán élete summázataként is. Hiszen a szerző már jó ideje tudta, érezte, hogy egyre közelebb ér hozzá a halál. Mintha elköszönne, ezekkel a sorokkal, ezzel a szomorúsággal és szánalommal zárja le eszmélkedéseit: „A filozopter elfáradt. Leveszi szemüvegét, becsukja a könyvet és visszateszi a polcra. Közben tekintete végigsiklik a klasszika-filológiai kötetek során, görögök, latinok, bizánciak, perzsák. Mennyi sors, mennyi szenvedés, mennyi remény! Rengeteg, felmérhetetlen emberi bölcsesség és tapasztalat, de most mégis inkább kiábrándultságot érez, és levonja az egyetlen levonható szentenciát századok és ezredek egymást taszigáló változásairól: Istenem, Istenem, édes Istenem!”

Szöcs Zoltán a Bethlen Gábor Alapítvány 2019. évi Teleki-Trianon emlékestjén, Balassagyarmaton.

Kávássy János Előd

„Mondjátok, akkor is, ha nem igaz!”

Az utolsó erdélyi dzsentrifú halálára

Nem tudhatom, statisztikailag valóban ő, édesapám napokban elhunyt bátyja volt-e az utolsó, még Erdélyben született magyar dzsentrifú, de lévén, hogy kilencvenedik életévét betöltött férfiúról és családapáról beszélünk, jó esélye van erre. Amit bizonyossággal tudok, hogy ő, a még Bécsben fogant és született, ám Tasnádszántón és Szinérváralján nevelkedett „Bubi” az volt, lévén három ifjabb fiútestvérét – Sándort, Pált és Lászlót – a Sors göröngyei már korábban maguk alá temették...

Ha gyermekkoromban, tudatom és testem cseperedésekor anyai nagyapámtól tanultam meg, milyen volt, és mit jelentett a Felvidék felé törő Börzsöny északi peremén szegény parasztnak lenni, akkor felnőtt fejjel, érett tudattal apai nagybátyám meséiből ismertem és érthettem meg, milyen volt az 1930-as években erdélyi dzsentrifúnak lenni. Nyilvánvaló, hogy történeteinek keretét saját felhőtlenül boldog gyermekora adta, ám számomra ez inkább hozzáadott mindahhoz, amit Kávássy Árpád az idő ellenében sem fakuló emlékezete fel- és megidézett. Ha egyetlen szóba kellene belefoglalnom mindazon komplexitásokat, amelyek a kort s a benne élőket jellemezték, átszöve és összefonva őket, akkor az a várakozás lenne. Az 1920. évi békediktátum traumájából, tragédiájából kinövő, öröké vágyódó, örökké türelmetlen, éppen annyira édes és reménykedő, mint amennyire kétségbeesetten kapaszkodó és keserű várakozás, hogy a korabeli fájó szövegben „apaországgá” lett Erdély visszatér az erőszakkal megcsonkított „anyaországához”.

„Tudod, kevesen voltak, akik rendszeresen visszajártak a ránk kényszerített Romániából az elvesztett Magyarországra. Ha jött valaki odaátról, azt leültették, és kérdezték a többiek,

mert tudták, tudtuk, hogy a magyar kormány álláspontja a revízió. Mondtuk nekik: »Meséljete, mondjátok, hogy mik a hírek odaát. Lesz revízió? Mondjátok, hogy lesz. Mondjátok, akkor is, ha nem igaz!« Tudod fiam, volt ebben nem kevés önzés is, annak az önzése, hogy legalább mi kerüljünk vissza Magyarországhoz.” A siófoki nyaraló teraszán, a nyúlánk feketefenyők alatt ülve nyolc évtized távlatából is megráztak e szubjektív, de nagyon is eleven emlékek: az erő, a tűz és a szenvedély, bennük a Trianon utáni magyar sorssal és sorstalansággal, azok sodródva vágyakozásával.

Nagybátyám nem tudhatta, hogy mindez engem egy évvel korábbi, kis híján halálos betegségének napjaira emlékeztet, ahol és amikor a gyógyítónak szánt szedálás hatására keszkekuszává váló idősíkokon ő ismét az 1930-as évek Erdélyébe tévedt. Belém égett, ahogy gyermeki éveibe visszaszédülve revansista dalocskákat énekelgetett, majd egész testében megfeszülve beleüvöltött az intenzív osztály ágymagányába: „Revíziót, revíziót! Erdélyt soha!” Elementáris erejű élmény volt, egyszerre sokkoló, döbbenetes, felemelő és katartikus, s mindenekfelett őszinte és igaz: ilyen volt, pontosan ilyen el- és kiszakított magyarnak lenni a Monarchia széthullása után.

E múltban szervesült szubjektív percepciókban, s a belőlük lett emlékekben ott volt az erős magyarság, és szép szó, vagy sem, de az egyéni öntudatban szervesült osztálytudat. Dzsentrifúnak lenni egy olyan családban, ahol Dsida Jenő rokon, Ady Endre anyja családi barát, ahol az adott pillanatban éppúgy természetes a magyar, a német és a latin nyelv, hisz végül mindegyik hétszáz esztendőnyi történelemről s benne a dicső felmenőkről beszél (még akkor is, ha az Erdélyt fenyegető-sarcoló Kávássy Kristófról felemás krónikák

is szólnak). Amikor azután a fent leírt, hosszúra nyúlt és kínzó várakozás véget ért, nagyapám parádés kocsiját a magyar trikolórral fellobogózva viharzott a beérkező magyar katonák elé, étel és ital bőségével kínálva azokat, akikre egész generációja várt. Tette ezt immár három fiú apjaként, mert „Bubi” mellett immár ott nőtt Sanyika és Palika is, akiket végül – már a visszacsatolás utáni új időben – Lacika követett negyedikként.

A világ, legalábbis a család saját mikrokozmosza szebb, jobb és több lett, telve annak reményével, hogy a revízió majd tartós marad. A keleti fronton 1943-ra egyértelműen bekövetkező fordulat azonban más, baljós üzenettel bírt, s az 1944-es nyári román kiugrás, átállás után egész tágabb családuink azokkal a csapatokkal együtt menekült nyugati irányba, amelyeket *anno* ujjongó lelkesedéssel fogadott. Menekültek, mert félték a szovjet Vörös Hadsereget, távoztak, mert nem akartak egy ismét románvá váló Erdélyben élni. Egy egész nemzet sodródott, s apám bátyjával és öccseivel együtt végül Bősnél látta meg először Európa folyóját, a Dunát.

Bár a család nyugati irányú futása ezzel végpontjára ért, az ifjabb generáció sorsa valójában innen és ekkortól vette kezdetét. Mindaz, ami születésükkor a jövőjük volt, hirtelen és végérvényesen múlttá vált: az agresszívan kiépülő új rendszer ellenségként tekintett mindarra, amit létezésükben és szellemiségükkel képviseltek. Dzsentríből értelmiségivé, orvossá, tanárrá-politikussá, mezőgazdasági szakemberekké, –vezetőkkel lettek, pozitívan járulva hozzá mindahhoz, ami Magyarország Kádár magyar modelljének paradigmájába zárva lehetett. Aztán teltek az évek, évtizedek, s a négy fiú is mind felnőtté, érettebbé, majd idősebbé, végül öregebbé vált.

A sors akarta, hogy az elsőszülöttről legyen az utolsó, megérve azt az esztendőt, amelyben Trianon nemtelenül erőszakos sorsfordulója immár századik esztendejébe lép.

(Az írás megjelent a *Magyar Hírlap* 2020. február 3-ai számában.)

Kávássy Pál, Kávássy Sándor, Kávássy László és Kávássy Árpád. A képet a szerző bocsátotta rendelkezésünkre.

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

1990. május 2. – Amikor sorsunkat a saját kezünkbe vettük

A rendszerváltás utáni első Országgyűlés alakuló ülésének harmincadik évfordulóján, május 2-án elindult a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum Facebook közösségi oldala. A RETÖRKI célja, hogy kutatási eredményeit minél szélesebb körben elérhetővé tegye. Nyári Gábor főigazgató témáról szóló, és egyben az oldalt elindító írását az alábbiakban közöljük.

30 évvel ezelőtt, 1990. május 2-án ült össze a rendszerváltást követő első szabadon választott Országgyűlés. Több szempontból is kiemelten fontos volt ez a nap Magyarország történelmében, nemcsak, mert a rendszerváltás egy kiemelt pillanatáról volt szó, hanem azért is, mert a történelem szimbolikus és valós terében kapcsolódott a 20. század meghatározó eseményeihez.

Ez volt az az Országgyűlés, amely első határozatával az 1956-os forradalom kitörésének, valamint a harmadik magyar köztársaság kikiáltásának napját, október 23-át állami ünnepé nyilvánította, miközben a képviselők között és a karzaton megannyian foglaltak helyet azok a honfitársaink, akik 1956-ban a magyar szabadságért küzdöttek, majd a vérbe fojtott szabadságharcot követően szenvedtek a diktatúra börtöneiben, váltak az állambiztonság megfigyeltjeivé vagy kerültek távol választott hivatásuktól, sok esetben pedig hazájuktól is, amikor az emigráció kényszerű útjára léptek.

Az ülés megnyitásakor az ideiglenes köztársasági elnök, Szűrös Mátyás külön köszöntötte a mai határokon túl élő magyarokat, utalva ezzel az 1920-ban az országot megcsonkító trianoni békediktátumra. Trianonról, Magyarország egyik legnagyobb tragédiájáról, és az elszakított területek magyarságának sorsáról a kommunista hatalomátvételtől kezdve egészen addig nem lehetett beszélni a magyar parlamentben.

A *Himnusz* eléneklése és Petőfi Sándor *A nemzetgyűléshez* című versének elszavalása után az első beszédet az ekkor 87 éves Varga Béla katolikus pap, az 1945-ben összeülő Nemzetgyűlés kisgazdapárti elnöke mondta el. Varga Béla atya nem csak a második világháború utáni időszak kiemelkedő alakja volt, Balatonboglár plébánosaként már a Horthy-korszakban is jelentős társadalmi és politikai szerepet töltött be, mind papként, mind képviselőként, mind pedig a hazánkban menedékre találó lengyelek segítőjeként.

1990. május 2-án a magyar parlamentben tehát jelen volt a teljes 20. század: Trianon, a Horthy-korszak, a második világháború, a fenyegetett demokrácia korszaka, 1956, a kommunista diktatúra szörnyűségei, és mindezeket követően a rendszerváltás eseményei, hogy lezárulhasson az évszázad és elindulhasson Magyarországon egy új, demokratikus alapokra helyezett korszak. Antall József ezen a napon tartott első miniszterelnöki beszédében hangzott el a következő mondat: „Azt hiszem, most olyan történelmi órához érkeztünk, amikor megkísérelhetjük sorsunkat saját kezünkbe venni.”

Nagyon sokat lehet azon vitatkozni, hogy milyen is volt a magyar 20. század, és miként foglal benne helyet annak utolsó mozzanata, a rendszerváltás. Azon is lehet vitatkozni, hogy „kezünk” ki szorította, szorítja, tépi, húzza. Az azonban nehezen vonható kétségbe, hogy a magyar nemzet az új korszakhoz érve saját kezébe vette, vehette sorsát. Az pedig már újabb kérdéseket vet fel és vitákra adhat okot, hogy mennyire tudtunk élni a történelmi lehetőséggel.

Életkép a Parlament folyosóján 1990-ben. Kép: RETÖRKI Archívum.

1990. május 2-a azonban kétségtelenül azon ritka pillantok egyike hazánk történelmében, amikor nemzeti egységünk kézzelfogható közelségbe került, és ezt az egységet az ekkor összeülő, szabadon megválasztott parlament képviselte, amely ekkor képes volt közösen, pártokon és politikai érdekcsoportokon átívelően olyan döntéseket hozni, amelyek segítettek a vérzivatarokkal és tragédiákkal teli 20. század lezárásában és méltó feldolgozásában. Lehet, hogy mindez csak néhány múló pillanat volt, de ezt a rövid időt is illő lenne megbecsülni.

Három évtized telt el azóta, generációk nőttek fel, amelyek tagjainak már nincs személyes emléke sem a rendszerváltásról, sem a 20. század azt megelőző eseményeiről. A harminc évvel ezelőtti események átélőinek és a történészek feladata lenne, hogy emlékeztessenek erre az időszakra, és megértessék a mai fiatalokkal ennek fontosságát. Mégis miről szól általában május hónap eleje? A nemzeti történelmünkhöz és identitásunkhoz nem igazán köthető május 1-jéről, a munka ünnepe. Ha megnézzük, hogy melyek azok a tavaszi napok, amelyek még élnek történelmi emlékezetünkben, valószínűleg azt tapasztaljuk, hogy megelőzi május 2-át április 4-e, hazánk „felszabadításának” a napja, de még március 21-e, a Tanácsköztársaság kikiáltásának a napja is. Bármilyen kiábrándító, de el kell ismernünk, hogy harminc évvel a kommunista diktatúra bukása után, még mindig élénkebben él a társadalom emlékezetében a „három tavasz ünnepe”, mint az 1990-ben szabadon választott parlament első ülésének a napja.

Teendő tehát van bőven. Folytatnunk kell rendületlen elszántsággal a 20. századi magyar történelem feldolgozását, és meg kell ismertetnünk, be kell mutatnunk az eseményeket, a folyamatokat, az összefüggéseket. Láttatnunk kell a társadalom minden rétegével, hogy a rendszerváltás – benne 1990. május 2-val – minden hibája és árnyoldala ellenére úgy zárta le a 20. századi, tragédiákkal teli magyar történelmet, hogy átvezette az országot a kommunista diktatúrából a parlamentáris demokráciába. „Megkísérlelhettük sorsunkat saját kezünkbe venni.”

A nézeteket, véleményeket ütköztetni kell, csak ez visz minket előrébb, csak így lehet feldolgozni a múltat és megérteni a jelenre is ható folyamatokat. Mégis megvannak azok a „közös pontok”, amelyekben mindannyian – vagy legalábbis a nagy többség – egyetértünk. Ilyen közös pontokként csak a közelmúlt eseményeit szemlélve elismertük már, hogy Trianon, a holokauszt legnagyobb tragédiáink közé tartozik, 1956 pedig forradalom és szabadságharc. Fontos lépést tehetnénk meg, ha a rendszerváltást olyan közös pontként tartanánk számon, amely visszaadta az ország szuverenitását, a demokrácia értékeit. Az egészséges történelemszemlélet kialakulásához elengedhetetlen, hogy legalább a keretekben egyetértsünk.

A 2013-ban létrehozott Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum célja, hogy a tudomány és az ismeretterjesztés eszközeivel igyekezzon feltárni, bemutatni és megérteni a rendszerváltás, és ezen keresztül az egész 20. század folyamatait, ezzel elősegítve egy egészséges nemzettudat és történelemszemlélet kialakítását. A cél elérésének érdekében indítjuk el a mai napon, a május 2-i események harmincadik évfordulóján közösségi média felületeinket, amelyeken igyekszünk a szélesebb közönséget megszólítani. Reméljük, hogy munkánkkal segíthetjük a magyar társadalmat múltjának jobb megismerésében és feldolgozásában. Ahogy bízunk abban is, hogy munkánknak köszönhetően elérhetjük, hogy május első napjai nem a meleg sörről és hideg virsliről fognak szólni, hanem a szabadon választott Országgyűlés első üléséről.

NYÁRI GÁBOR

Rendszerváltástól rendszerváltásig – RETÖRKI-videósorozat

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) *Rendszerváltástól rendszerváltásig* címen új videósorozatot indít. A negyedórás epizódok Magyarország 20. századi történetét mutatják be számos korabeli dokumentum, film és képanyag segítségével.

Az oktatási segédanyagként is használható videókkal a RETÖRKI célja, hogy a koronavírus miatti szükséghelyzetben olyan tartalmakkal szolgáljon a nagyközönség számára, amellyel segíteni tudja a középiskolások otthoni tanulmányait.

A sorozat május 3-án debütáló első adásában Nyári Gábor történész, az Intézet főigazgatója mutatja be Magyarország 1918 és 1940 közötti történetét. A RETÖRKI a videósorozat mellett az eddignél nagyobb hangsúlyt fektet az online jelenlétre. Május 2-án, a rendszerváltás utáni első szabadon választott Országgyűlés alakuló ülésének harmincadik évfordulóján elindult az Intézet hivatalos közösségi oldala, a közeljövőben pedig a Hungaricana közgyűjteményi portálon mindenki számára ingyenesen elérhető lesz az összes eddigi RETÖRKI-kiadvány digitális változata.

Az Intézet ezeken a felületeken minőségi ismeretterjesztő és tudományos tartalmakkal szeretne segíteni a járványhelyzet miatti korlátozások idején mind a kutatóknak, mind a rendszerváltás és a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönségnek.

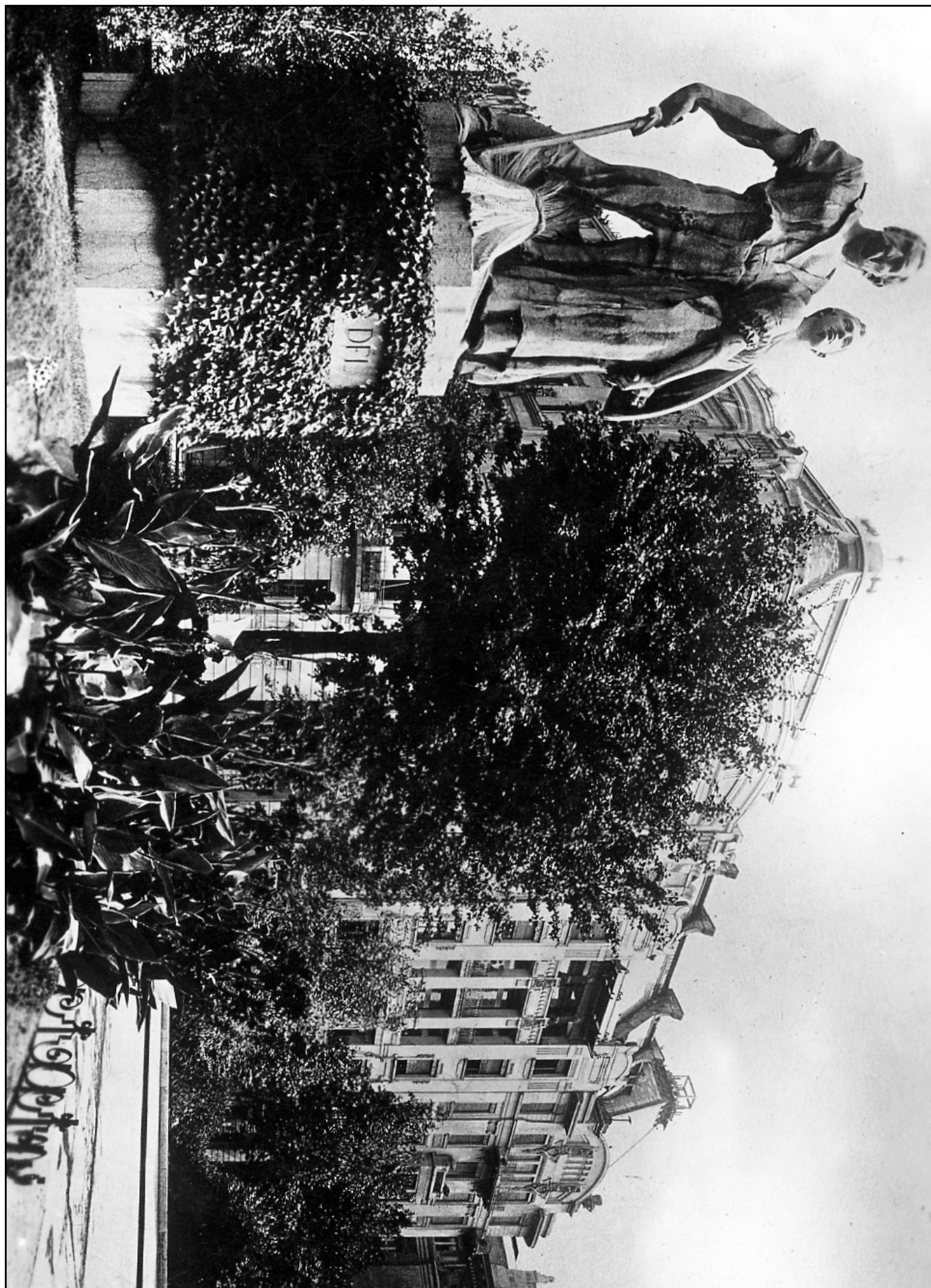
Nyári Gábor a RETÖRKI feladatairól

Május folyamán három interjú jelent meg Nyári Gáborral, a RETÖRKI főigazgatójával – a *Mandíneren* (Constantinovits Milán), a *Magyar Fórumban* (Medveczky Attila) és a *Magyar Hírlapban* (Vitéz Anna).

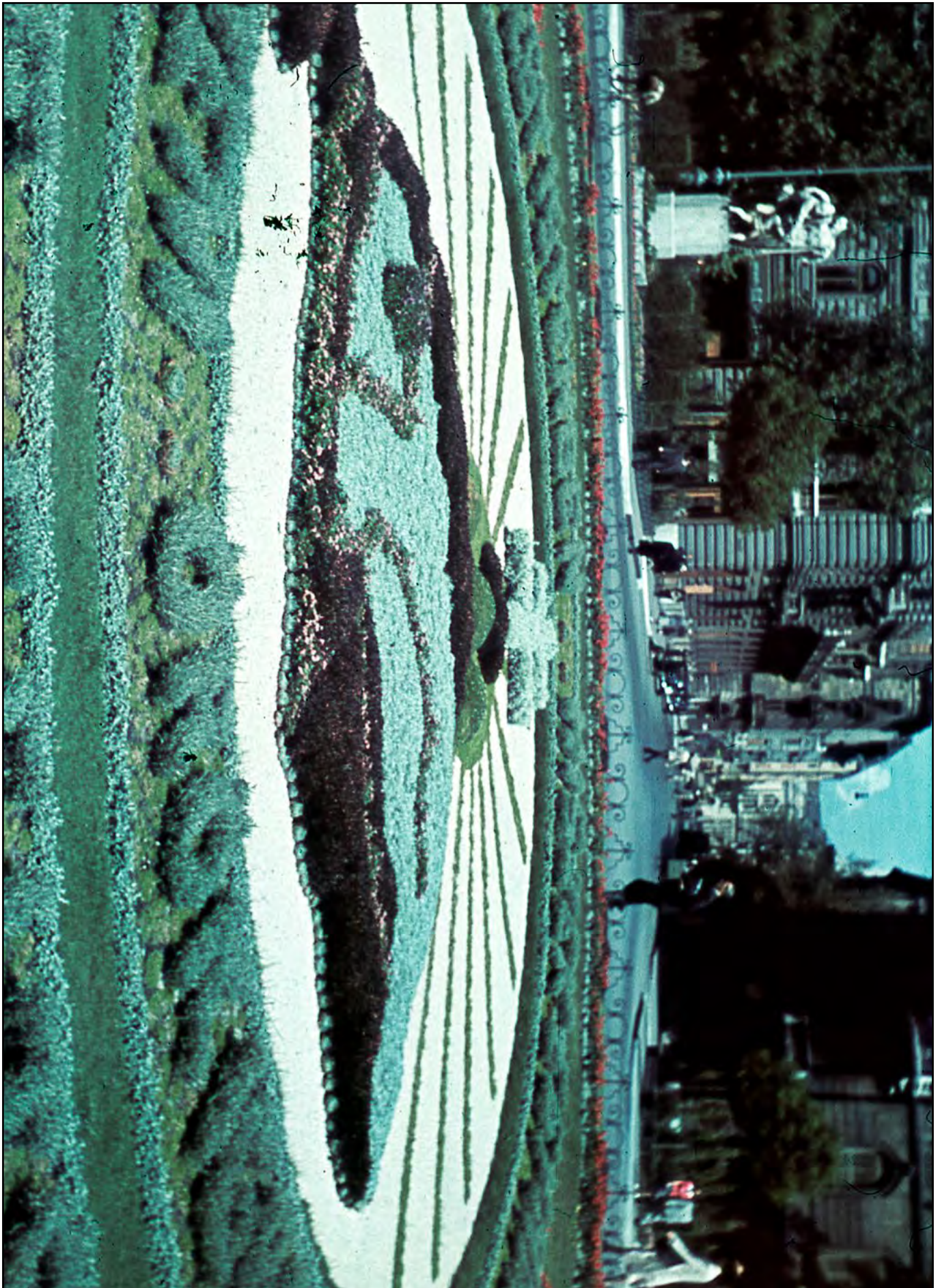
„A RETÖRKI még mindig egy fiatal intézetnek számít, de 2013 óta nagyon fontos eredményeket ért el Bíró Zoltán vezetése alatt. Erről tanúskodik a közel 50 kiadott kötet. Ezek digitális változata egyébként napokon belül mindenki számára ingyenesen elérhetővé válik a *Hungaricana* közgyűjteményi portálon. Az alapok jók, most az építkezés következő fázisába értünk, amelynek egyik legfontosabb része, hogy amellet, hogy tovább erősítjük pozícióinkat a tudományos életben, és a rendszerváltás témakörének megkerülhetetlen szereplőivé válunk, nyitunk a szélesebb közönség felé is. Mindehhez szeretnénk kihasználni a mai kor adta lehetőségeket. Korábban már elkészültek a rendszerváltás kronológiájának alapjai. Ezt még idén átalakítjuk és kibővítjük olyan módon, hogy az egyfajta lexikonként és adatbázisként is használható legyen. A tematikus honlap így segítségére lehet a kutatóknak, egyetemi hallgatóknak, a közoktatás minden szereplőjének, illetve a téma iránt érdeklődőknek. Ahogy már beszéltünk róla, a rendszerváltással kapcsolatban nagyon sok a vita, a félreértés, ennek pedig egyik elsődleges oka, hogy nem vagy csak kevésbé ismertek a források. Legendák keringenek az iratmegsemmisítésekről, amelyeknek nyilván van alapjuk, de valójában nagyon sok esetben a rendelkezésre álló forrásokkal sem vagyunk tisztában. Tervezünk egy olyan forráskiadvány-sorozatot, amely sokat segíthet majd abban, hogy az egyes kérdőjeleket pontosra cserélhessük. Ehhez egyből hozzá is teszem, hogy a források jelentős része a mi archívumunkban található, az általunk őrzött anyagok mennyisége 2013 óta a harmincszorosára nőtt. A következő lépés, hogy elkezdjük ezeknek az anyagoknak a digitalizálását, amely nagyban megkönnyíti a kutatók munkáját is” – fogalmazott a főigazgató. A *Mandiner*nek beszélt arról is, hogy fontos célnak tartja a környező országok hasonló intézeteivel való együttműködést. A fiatalok érdeklődésének felkeltésével kapcsolatban így fogalmazott: „A rendszerváltás valódi jelentőségét csak akkor tudjuk megérteni, ha látjuk, hogy mi zajlott előtte Magyarországon a 20. században. Jelenleg a rendszerváltás a többség számára személyes történelemként él a saját tapasztalatok alapján. Azok a fiatalabb generációk, akiknek személyes élménye nincs, vagy a szülők, családtagok történeteire alapozzák saját véleményüket, vagy egyszerűen nem foglalkoznak a kérdéssel. Őket elsősorban a most induló közösségimédia-felületeinken, Facebook-oldalunkon és Youtube-csatornánkon tudjuk megszólítani, kifejezetten a számukra készített tartalmakkal. Bennük is tudatosítani kell, hogy a rendszerváltás fontos, foglalkozni kell a témával.”

A RETÖRKI kutatási területével kapcsolatban a *Magyar Fórum*nak így fogalmazott: „Az építkezés következő fázisa a témakör szélesítése. Nem lehet úgy megérteni a rendszerváltást, ha nem tudjuk, milyen folyamatok előzték meg, és mi történt a 20. században. Hazánk történelmében évszázados folyamatokról beszélhetünk, gondoljunk csak állam- és jogfejlődésünkre, és arra, miként változott alkotmányunk. Ahhoz, hogy megértsük, mi történt 1989-ben, tudnunk kell, mi zajlott le 1956-ban, 1945-ben, 1920-ban, 1918-ban.” Fontosnak nevezte a magyar álláspont idegen nyelven való megjelentetését is, hiszen „általános probléma, hogy nem azok a munkák jelennek meg angolul, vagy más nyugati nyelven, amiket mi írtunk saját magunkról, hanem amit a szomszédaink írtak rólunk és a térség történelméről”. További célnak nevezte a RETÖRKI megjelenését az egyetemi körben és a tehetséggondozásban.

A videósorozatról szólva azt mondta: „A jelenlegi járványhelyzet enyhítésében szerettünk volna valahogy mi is részt venni, a kézenfekvő megoldás pedig az volt, hogy a digitális keretek közé kényszerülő oktatás területén próbáljunk segíteni. A sorozat negyedórás epizódjaiban a 20. századi magyar történelmet úgy mutatjuk be – archív filmfelvételek, képek, dokumentumok segítségével –, hogy az érdekes, befogadható legyen a mai fiatalabb generációk számára is, ne csak megismerjék, hanem reményeink szerint meg is szeressék a történelmet.”

A Szabadság téri Irredenta szoborcsoport „Dél” szobra, Szentgyörgyi István műve. 1921-ben állították fel. A négy égtájjal jelölt szobrok a Magyarországtól elcsatolt országrészeket jelképezték. A korabeli jelképrendszer szerint egy magyar férfi karddal és pajzzsal védi a Délvidéket jelképező lányt. A szoborcsoportot 1945-ben távolították el. Fotó: FORTEPAN / Pesti Brúnó, 32597-es kép (1932)

A Szabadság téri, 1921-ben avatott emlékmű közepén a Nagy-Magyarországot mintázó virágágyás, körben a Magyar Hiszekegy sorával. A szoborcsoporttal együtt 1945-ben távolították el. Fotó: FORTEPAN / Miklós Lajos, 152897-es szám (1940)

Irredenta örökmécses Balatonalmádiban. 1928-ban avatták fel. 1948-ban a „Magyar! Emlékezz elnyomás alatt sínylődő testvéreidre” feliratot eltávolították, helyére az 1848-1849-ben küzdőkre emlékeztető szöveg került. A rendszerváltás után visszaállították az eredeti feliratot. Fotó: FORTEPAN / Fortepan, 19676-as szám (1930)

A Magyar Fájdalom szobra a Szabadság téren, a francia Emile Guillaume szobrász alkotása, aki barátja, Lord Rothermere kérésére készítette el a szobrot. Az alkotást 1932-ben avatták fel. A szobor sorsa unikálisnak mondható a Trianon-emlékművek között. 1947-ben eltávolították ugyan a Szabadság térről, de 1948-ban – természetesen a Trianonra és Lord Rothermere-re utaló felirat nélkül – a margit-szigeti Palatinus Strandfürdő előtt felállították, mint a „napozó nő” szobrát. 1967-ben raktárba vitték, majd 1973-ban Balfon állították fel. 2012 óta a soproni Gyógyközpontban áll, az eredeti felirattal. Fotó: FORTEPAN / Vaskapu utca adományozó, 94471-es kép (1941)

A tokaji Országzászlót közadakozásból avatták fel, 1934-ben. A második világháború után elbontották. 2013-ban állították helyre eredeti állapotának megfelelően. Az Országzászló mögött a löszfalra egy termésköből kirakott Nagy-Magyarország került. Fotó: FORTE-PAN / Ted Grauthoff, 39268-as kép (1935)

A kiskunhalasi Trianon- emlékművet, Falusi Mihály és Gulyás József alkotását 1935-ban avatták fel. A második világháború után tanácsköztársasági emlékművé alakították (a Turul és a Szent Korona nélkül), majd a '80-as években lebontották. 2001-ben Székely Tibor és Faragó János közreműködésével korabeli fényképek és rajzok alapján újra felállították. Fotó: WIKIMEDIA COMMONS / Rovibroni (2008)

A zebegényi Országzászlót és Nemzeti Hőseink, Tragédiáink Emlékhelyét Maróti Géza tervezte, első állapotában 1935 és 1938 között készült. 1945 után kilátóvá alakították át, az Országzászlóra vasbeton hidat építettek, ezzel eredeti funkcióját tabusították, de az emlékművet magát megmentették. Régi jelentéstartalmát 1996-ban kapta vissza. Fotó: WIKIMEDIA COMMONS / Both Előd (2010)

A Bácsföldváron, a délvidéki visszacsatolás után 1942-ben felavatott Országzászló. Fotó: FORTEPAN / Dr. Varga Csaba, 150539-es kép (1942)

A Várpalotai Trianon Múzeum épülete. A Zichy-kastélyban kialakított múzeum 2003-ban nyílt meg. Fotó: WIKIMEDIA COMMONS / Civertan (2013)

A Rendszerváltó Archívum 2020/2. számának szerzői

Bíró Zoltán (Budapest, 1941)

Irodalomtörténész. Egyetemi diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett, egyetemi doktori fokozatot a szegedi József Attila Tudományegyetemen. Kandidátusi disszertációját 1994-ben védte meg a Magyar Tudományos Akadémián *A „harmadik út” és az 1945 utáni Válasz gondolköre* címmel. Szegeden 20. századi magyar irodalomtörténetet tanított a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán közel húsz éven át. Legfontosabb kutatási területe Ady Endre költészete és a 20. századi magyar irodalom elsősorban történeti-eszmetörténeti vizsgálata, különös tekintettel a népi írók mozgalmára. Politikai pályafutása a Magyar Demokrata Fórumhoz kapcsolódik, melynek ügyvezető elnöke volt. E mellett 1988 és 1992 között a *Hitel* című kéthetente megjelenő irodalmi és társadalmi, politikai lap főszerkesztője volt. A RETÖRKI alapító főigazgatója, mely pozíciót 2013 és 2019 között töltötte be.

Chira Csongor (Vác, 1990)

Középiskolai tanár. 2016-ban végzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán történelemtanár és mozgóképkultúra és médiaismeret tanár szakon. 2018 óta az Eszterházy Károly Egyetem doktori iskolájának hallgatója. 2016 óta a Váci Bartók-Pikéthi Zeneművészeti Szakgimnázium és Zeneiskola, valamint a Baár-Madas Református Gimnázium tanára.

Domonkos László (Szeged, 1951)

Író, újságíró, televíziós szerkesztő. Rendszeresen publikál a *Magyar Hírlapban*, a *Magyar Nemzetben*, továbbá a *Hitel* és a délvidéki *Aracs* folyóiratokban. A *Trianoni Szemle* szerkesztőségének tagja. Kutatásai a magyar média történeti szempontú elemzésére, illetve a határon túli politikai szervezetek történetének feltárására irányulnak.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett alapszakos diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, majd 2017-ben végzett a Nemzetközi Tanulmányok mesterszakon. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa. 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója. A *Rendszerváltó Archívum* főmunkatársa.

Kásler Miklós (Budapest, 1950)

Onkológus. Orvosi diplomáját a Szegedi Orvostudományi Egyetemen szerezte, majd sebészeti, szájsebészeti, plasztikai és rekonstrukciós sebészeti és onkológiai szakvizsgát tett. 1981-től dolgozott az Országos Onkológiai Intézetben, amelynek 1992-től főigazgató főorvosa lett. 1994-től egyetemi tanár, 1998 után négy egyetemen is tanszékvezető volt. 1984-től az orvostudományok kandidátusa, 2010-től az MTA doktora. A Magyar Televízióban készített, a magyar történelem sorskérdéseiről szóló sorozata, a *Nemzeti nagyvizit* 2014-ben könyvben is megjelent. 2018 óta az emberi erőforrások minisztere.

Kávássy János Előd (Vác, 1973)

Történész. Vácott érettségizett 1991-ben. Pályafutását operatőrként kezdte, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett angol szakos bölcsész és

történelem szakos tanári diplomát 2005-ben. Doktori disszertációjában Ronald Reagan két elnöki periódusának magyar-amerikai kapcsolatait dolgozta fel. 2008 óta számos tanulmánya, illetve publikációja jelent meg tanulmánykötetekben és folyóiratokban, miközben több angol nyelvű kötetet jegyez, részben vagy egészben szakfordítóként. 2015-ben *Nyugati szélben*, 2017-ben *Mások szemével*, 2019-ben *Sodrásban* címmel önálló tanulmánykötete jelent meg, emellett a *Magyar Hírlapban* is rendszeresen publikál. 2013 őszétől a RETÖRKI tudományos munkatársa.

Kovács Dávid (Budapest, 1976)

Esztétörténész. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának docense. Doktori tanulmányait az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti programján végezte. Tudományos fokozatát (PhD) 2011-ben szerezte meg. Kutatási területe a 20. századi magyar esztétörténet, kiemelten a közösségi identitás és az azt megalapozó kulturális emlékezet kapcsolata. A témakörben két önálló kötete jelent meg: *Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében* (2014), valamint *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon* (2017) címen.

Märle Tamás (Budapest, 1988)

Középiskolai tanár. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett történelem-latin tanárszakos diplomát 2013 januárjában. 2012 szeptembere óta gyakorló pedagógus. 2014 és 2018 között folyamatosan publikált a *Magyar Fórum* hetilapban, több történelmi témájú tanulmánya is megjelent a *Havi Magyar Fórumban*, 2019 óta pedig a *Hitel* folyóiratban. A 2020 elején útnak induló Autentika Művészeti Műhely vezetője, a *Trianon 10 oka* c. sorozat szerzője.

Németh Máté (Budapest, 1985)

Középiskolai tanár. 2010-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte diplomáját, azóta történelemtanárként dolgozik. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. 2017–2018-ban a RETÖRKI Archívum külsős munkatársa.

Nyári Gábor (Ajka, 1986)

Történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen folytatta történelmi tanulmányait, ugyanitt szerezte meg a doktori címet 2017-ben. Történészként dolgozott a Közép- és Kelet Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítványnál, az Antall József Tudásközpontban, a Kairosz Kiadónál. 2018-tól az Emberi Erőforrások Minisztériumának miniszteri tanácsadója, 2019-ben a Magyarságkutató Intézet tudományos munkatársa, 2020-tól a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum főigazgatója. Két monográfiája mellett több mint 80 publikációja jelent meg. Fő kutatási területe a Horthy-korszak, valamint az 1945 és 1956 közötti magyar emigráció története.

Rajkört Miklós (1992)

Nemzetközi kapcsolatok szakértő, az Emberi Erőforrások Minisztériumának kormánytisztviselője. A *Napi Történelmi Forrás* online történelmi oldal állandó szerzője. Legfőbb kutatási témája az 1956-os forradalom és a szabadságharc utáni megtorlás története, különösképpen Pomáz és a pomáziak helyi, illetve fővárosi eseményekben való részvételükre, börtönveikre fókuszálva.

Riba András László (Marcali, 1987)

Történész. A kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végezte, majd ugyanitt a Történelemtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje. 2014-től a RETÖRKI munkatársa, 2017-től az Intézet Archívumának osztályvezetője. Fő kutatási területe a pártállam politikatörténete.

Tárnok Balázs (Komárom, 1990)

2015-ben szerzett jogi diplomát (dr.jur.) a PPKE Jog- és Államtudományi Karán. 2015-től a PPKE Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2016-tól jogi tanácsadó a Dr. Sobor Ügyvédi Irodában, ahol a Székely Nemzeti Tanács európai polgári kezdeményezésének jogi képviseletét segítette. 2017-től a Rákóczi Szövetség jogi szakértője, feladata a *Minority SafePack* polgári kezdeményezés magyarországi aláírásgyűjtési kampányának szakmai koordinálása. 2019 júliustól a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Európa Stratégia Kutatóintézetének (EUSTRAT) tudományos segédmunkatársa. 2018-tól a Rákóczi Szövetség alelnöke. 2019-ben a Magyar Közösség Pártja európai parlamenti képviselőjelöltje.

A szerkesztők életrajzai

Házi Balázs (Budapest, 1987) Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A Bethlen Gábor Alapítvány titkára.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988) Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a *Látóhatár* c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Körösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ **ARCHÍVUM**

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Nyári Gábor

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:

Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:

Gulyás Martin, Pálinkás Barnabás, Szekér Nóra

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

A Kézdivásárhelyi Gábor Áron tér a magyar csapatok bevonulása idején.
A felvétel 1940. szeptember 13-án készült.

Fortepan, Fortepan adományozó, képszám: 92491